

HVGO GROTIVS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

Editio Nova, additis annotationibus in quibus testimonia.

PARISIIS,
Sumptibus SEB. CRAMOISY,
Typographi Regij.

M. DC. XL.

CVM PRIVILEGIO REGIS.

Antonij Sarf...

ANACEPHALÆOSIS eorum, quæ ſingulis quibuſque libellis ab Auctore in hoc Opere de VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ, tractantur.

LIB. I.

Lib. II.

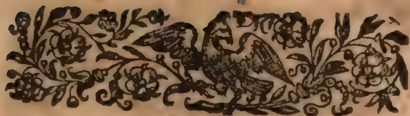
ã v

LIB. IV.

LIB. V.

LIB. VI.

HUGO

HUGO GROTIUS DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ,

Ad virum Amplissimum,
HIERONYMUM BIGNONIUM,
Advocatum Regium in summo auditorio Parisiensi.

LIBER I.

UÆRERE identidem ex me soles, vir & de patria tua, & de literis, &, si id adiici pateris, de me quoque optimè merite, HIERONYME *Occasio operis.*

Bignoni, quod argumentum ſit eorum librorum, quos pro religione Chriſtiana patriæ meæ ſermone ſcripſi. Neque id quærere te miror. Non enim ignoras, ut qui omnia legi digna, & quidem tanto cum iudicio legeris, quantum excoluerint iſtam materiam philoſophica ſubtilitate Ræmundus Sebundus, dialogorum varietate Ludovicus Vives, maxima autem tum eruditione, tum facundia veſtras Mornæus. Quam ob cauſam videri poteſt magis ex uſu fuiſſe, alicuius illorum in ſermonem popularem verſio, quàm inchoatio novi operis. Sed quid alij hac de re iudicaturi ſint, neſcio: te quidem, tam benigno ac facili iudice, facilè ſpero me poſſe abſolvi, ſi dicam, me lectis non illis tantùm, ſed & Iudæorum pro Iudaica vetere, & Chriſtianorum pro Chriſtiana religione ſcriptis, uti voluiſſe meo qualicunque iudicio, & animo dare, negatam, cùm id ſcriberem, corpori libertatem. Exiſtimabam enim pro veritate non niſi veritate cer-

tandum, & quidem tali, quam ipſe animo approbarem : fruſtra enim daturum me operam, ut perſuaderem aliis, quæ non antè mihi perſuaſiſſem. Itaque ſelegi ex veteribus ac novis, quæ mihi ſe probabant maximè, omiſſis argumentis, quæ parum mihi ponderis habere videbantur, & auctoritate eorum librorum, quos ſubdititios eſſe aut certò ſciebam, aut meritò ſuſpicabar. Quibus autem ipſe aſſentiebar, ea & ordine certo diſpoſui, & expoſui, quàm potui maximè populariter, & verſibus incluſi, quò rectiùs memoriæ mandarentur. Propoſitum enim mihi erat, omnibus quidem civibus meis, ſed præcipuè navigantibus, operam navare utilem, ut in longo illo marino otio impenderent potiùs tempus, quàm quod nimium multi faciunt, fallerent. Itaque ſumto exordio à laude noſtræ gentis, quæ navigandi ſolertia ceteras facilè vincat, excitavi eos, ut hac arte, tanquam divino beneficio, non ad ſuum tantùm quæſtum, ſed & ad

veræ, hoc est Christianæ religionis propagationem, uterentur. Neque enim deesse materiam, cùm per longinqua itinera passim incurrerent, aut in Paganos, ut in Sina & Guinea; aut in Mahumetistas, ut sub imperio Turcæ, Persæ, & Pœnorum; tum verò Iudæos, & ipsos iam Christianismi professos hostes, dispersos per maximas partes terrarum orbis: Neque deesse impios, qui abditum metu venenum ex occasione apud simplices prodant: adversum quæ mala optare me, ut rectè armati sint nostrates, & qui ingenio præstant, incumbant pro virili revincendis erroribus: cæteri saltem id caveant, ne ab aliis vincantur. Ac primo quidem libro, ut ostendam, non esse rem inanem religionem, ab eius fundamento ordior; quod est, Numen esse aliquod.

Deum esse.

Id autem probare sic aggredior. Res aliquas esse, quæ esse cœperint, sensu ipso & confessione omnium constat. Eæ autem res sibi non fuerunt caussa ut essent: nam quod non est

agere non poteſt; nec ipſa res eſſe potuit, antequàm eſſet. Sequitur igitur, ut aliunde habuerint ſui originem: quod non tantùm de illis rebus, quas ipſi aut conſpicimus, aut conſpeximus, faténdum eſt; ſed & de iis, unde illæ ortum habent, donec tandem ad aliquam cauſam perveniamus, quæ eſſe nunquam cœperit, quæque ſit, ut loqui ſolemus, non contingenter, ſed neceſſariò. Hoc autem, qualecunque tandem ſit, de quo mox agemus, idipſum eſt, quod Numinis, aut Dei voce ſignificatur. Alterum argumentum, quo probamus, Numé eſſe aliquod, ſumitur à manifeſtiſſimo conſenſu omnium gentium, apud quas ratio & bóni mores non planè extincta ſunt inductâ feritate. Nam cùm, quæ ex hominum arbitratu veniunt, nec eadem ſint apud omnes, & ſæpè mutentur; hæc autem notio nuſquam non reperiatur, neque temporum viciſſitudine mutetur, quod ipſi etiam Ariſtoteli notatum, homini ad talia minimè credulo: omninò

causam eius aliquam dari convenit, quæ se ad omne genus humanum extendat: quæ alia esse non potest, quàm aut oraculum Dei ipsius, aut traditio, quæ à primis humani generis parentibus manarit: quorum prius si admittimus, constat de quo quæritur: sin posterius, nulla sanè ratio assignari poterit idonea, cur primos illos parentes credamus falsum aliquod in re momenti maximi ad omnes posteros prodidisse. Accedit quòd sive olim cognitas, sive nuper repertas orbis partes spectemus, ubi modò, ut diximus, aliquid est humanitatis, exserit se hæc notitia, tum apud gentes sapientia, aut ingenio valentes, tum apud stupidiores alias, quarum nec illas omnes decipi potuisse, nec has reperisse, quo alij alios deciperent, ullo pacto credibile est. Nec est, quod opponat hic quisquam paucos in multis sæculis, qui Deum esse, aut non crederent, aut non credere se profiterentur. Nam & paucitas ipsa, & quod statim intellectis argumentis

reiecta universim est eorum opinio, ostendit, non provenire hoc ex usu rectæ rationis, quæ hominibus communis est; sed aut ex studio novitatis, quali tenebatur, qui nivem atram esse contendebat, aut ex mente corrupta, sicut vitiato palato res, non ut sunt, ita sapiunt: præsertim cùm & historiæ, & alia scripta doceant, quò quisque fuit probior, eò diligentiùs ab ipso custoditam de Deo notitiam. Atque adeò à pravo ingenio eorum maximè, quorum interest, ne quis sit Deus, id est, humanarum actionum iudex, venire hanc à tam recepta antiquitus sententia discessionem, vel hinc apparet, quòd quicquid illi ponunt, sive generum successionem absque ullo primordio, sive atomorum concursum, sive aliud quidvis, id non minores, si non maiores, habere difficultates, neque eo, quod receptum est, magis esse credibile, cuivis ad rem mediocriter attendenti satis apparet. Quod enim obtendunt nonnulli, quia non videant Deum, eo se nec credere, si

quid vident, ſatis vident, quàm hoc ſit homine indignum, qui modò mentem habere ſe credat, quam nec ipſam videt. Nec ſi capere Dei naturam noſtro ingenio non poſſumus, ideò talem eſſe naturam negandum eſt. Eſt enim id inferioris cuiuſque proprium, ut quæ ſe superiora atque excellentiora ſunt, capere non poſſit. Ne beſtiæ quidem, quid homo ſit, capiunt; multóque minus ſciunt, qua ratione homines reſpublicas inſtituant, ac regant, aſtrorum curſus metiantur, mare navigent. Hæc enim omnia ipſarum captum ſuperant. Atque ex hoc ipſo homo, quippe ſupra beſtias nobilitate naturæ conſtitutus, idque non à ſeſe, inferre debet id, à quo ſuperior beſtiis eſt conſtitutus, non minus ſeſe eſſe ſuperius, quàm ipſe ſit beſtiis; ideóque eſſe aliquam naturam, quæ, utpote excellentior, ſui captus modum excedat. Evicto Numen eſſe aliquod, reſtat ad attributa eius veniamus; quorum primum hoc occurrit, non plures eſſe Deos, ſed

Deū eſſe unum.

unum Deum. Hoc inde colligitur, quòd Deus, ut suprà iam dictum est, est id, quod est necessariò, sive per se: necessariò autem sive per se quidque est, non quà in genere consideratur, sed quà actu est: actu autem sunt res singulæ. Quòd si plures Deos ponas, iam in singulis nihil invenias, cur necessariò sint: nihilque cur magis duo quàm tres, aut decem quàm quinque credantur. Adde quod multiplicatio rerum singularium congenerum est ex causarum fœcunditate, pro qua plures ipsæ res enascuntur, aut pauciores. Dei autem nec origo, nec causa ulla est. Tum verò in singulis diversis sunt quædam proprietates singulares, quibus inter se discriminentur, quas in Deo, qui natura est necessaria, ponere non est necessarium. Neque verò usquam signa deprehendas Deorum plurium. Nam tota hæc universitas unum facit mundum: in eo unum pulcherrimum sol: in homine etiam unoquoque unum imperat, mens. Præterea, si

duo essent, aut plures dij, liberè agentes & volentes, possent contraria velle: impediretur autem alter ab altero, quominus quod vellet efficeret: impediri autem posse Deo indignum est. Ut cætera Dei attributa noscamus, omne id, quod perfectionis nomine intelligi solet (utamur nunc sanè hoc vocabulo, quando aliud lingua Latina non suppeditat, Græcum est τελειότης) in Deo esse, hinc intelligitur: quòd quæcumque est perfectio in rebus, ea aut cœperit, aut non cœperit. Quæ non cœpit, Dei est. Quæ cœpit necesse est habuerit, unde inciperet. Et cùm à nihilo nihil fiat eorum, quæ sunt, sequitur, ut quæ in effectis apparent perfectiones, in causa fuerint, ut secundùm eas causa efficere aliquid possit, & proinde omnes in prima causa. Neque prima causa ulla perfectione postea orbari potuit: non aliunde; quia quod æternum est, ab aliis rebus non pendet, neque quicquam ab illarum actione patitur: neque verò à se, quia natura omnis

In Deo esse omnem perfectionē.

ſuam perfectionem appetit. Addendum eſt, eſſe has perfectiones in Deo modo infinito: quia attributum cuiuſque finitur, aut quia cauſa, per quam exiſtit, tantum, nec plus ei communicavit; aut quia ipſa tantum, nec amplius, capiebat. Deo autem nulla natura quicquam ſui communicat: nec ipſe aliunde capit quicquam, exiſtens, ut antè diximus, per ſe ſive neceſſariò.

Et quidem infinitam

Cùm verò apertiſſimum ſit perfectiora dici ea, quæ vivunt, iis, quæ non vivunt; quę agendi pollentiam habent, iis, quæ non habent; quæ intelligunt, non intelligentibus; quæ bona ſunt, his, quæ minus ſunt talia; ſequitur ex his, quæ modò diximus, hæc omnia attributa Deo convenire, & quidem infinitè. Itaque eſſe eum vitæ infinitæ id eſt æternum, pollentiæ immenſæ, id eſt omnipotentem, ſic & omniſcientem, & omninò ſine ulla exceptione bonum.

Deum eſſe æternum, omnipotentẽ, omniſcientẽ, omninò bonum.

Quæcunque autem ſubſiſtunt, à Deo exiſtendi habere originem, connexum eſt his, quæ antè diximus. Concluſimus

Deũ eſſe cauſam omniũ.

enim, id quod per se sive necessariò est, unum esse. Unde sequitur, ut alia omnia sint orta ab aliquo diverso à seipsis. Quæ autem aliunde orta sunt, ea omnia in se, aut in causis suis, orta esse ab eo, quod ortum nunquam est, id est à Deo, iam antè vidimus. Neque ratio tantùm, sed ipse id quodammodò sensus evincit. Nam si humani corporis admirabilem constructionem intus extráque conspicimus, & ut omnia ibi etiam minima suos usus habeant, nullo studio, nulla industria parentum, arte verò tanta, ut philosophorum ac medicorum præstantissimi nunquam eam satis possint admirari, ostendit hoc opificem naturæ esse mentem excellentissimam: qua de re videri potest Galenus, præsertim qua parte oculi & manus usum examinat. Imò & mutorum animantium corpora id loquuntur. Non enim ex vi materiæ, sed ad finem certum collocatæ ac figuratæ sunt eorum partes. Neque animantium tantùm, sed & plantarum & herbarum,

ut à Philoſophis accuratè notatum eſt. Idem egregiè * Strabo notavit in aquarum poſitu, quæ, ſi materiæ qualitatem reſpicias, mediæ eſſe debuerunt inter terram atque aërem, cùm nunc terris interfuſæ ſint, nimirùm ut terræ fœcunditati hominúmque vitæ nihil obſtaret. Ob finem autem agere non eſt niſi intelligentis naturæ. Neque verò ſingula tantùm ad peculiarem ſuum finem ordinantur, ſed & ad communem univerſi; ut apparet in aqua, quæ contra naturam ſibi propriam ſurſum movetur, ne inani interpoſito hiet univerſi compages, ita facta ut continua partium cohæſione ſemet ſuſtineat. Finis autem hic univerſalis intendi, & vis ad eum finem inſeri rebus non potuit, niſi ab intellectu, cui ſubeſſet hoc univerſum. Quin & beſtiarum nonnullæ actus exercent ita ordinatos atque directos, ut omninò eos appareat à ratione aliqua proficiſci: quod in formicis, & apibus maximè apparet: ſed & in aliis quibuſdam, quæ ante omne experi-

mentum aut nocitura fugiunt, aut profutũra quærunt. Non ipſis ineſſe vim hoc aut inveniendi aut diiudicandi, inde apparet, quòd ſemper agunt conſimiliter, & ad alia neutiquam graviora nihil valent: quare ab extrinſeca ratione ipſas aut dirigente, aut efficaciam ſuam ipſis imprimente, neceſſe eſt iſta proficiſci: quæ quidem ratio non aliud eſt, quàm quod Deus vocatur. Iam verò cæleſtia quoque ſidera, & quæ in iis maximè eminent, Sol & Luna, curſus agunt ita attemperatos ad terrarum fœcunditatem, & animantium valetudinem, ut ne excogitari quidem aptius quicquam poſſit. Nam cùm alioqui multò ſimplicior fuiſſet per æquatorem motio, aliam illis attributam videmus per obliquum circulum, quo ad plura terrarum ſpatia beneficia ipſorum pertingerent. Sicuti verò terrarum uſus penes animantia eſt, ita animantium cæterorum penes hominem maximè, qui violentiſſima quæque exſuperantiâ ingenij ſibi ſubiicit. Vnde

* Mundũ hominis causa factum etiã Stoici colligebant. Cùm verò eò usque vis hominis non possit pertingere, ut & cælestia lumina sibi servire cogat; nec illa ultrò se homini mancipasse credenda sint: sequitur, ut superior quædam sit mens, cuius imperio pulcherrima illa corpora homini tantò infrà posito operas perpetuas præstent: quæ ipsa mens non alia est, quàm opifex siderum, atque universi. Motus * autem siderum, qui eccentrici, quique epicyclici dicuntur, manifestè ostendunt non vim materiæ, sed liberè agentis ordinationem. Idem testantur astrorum alij ex hac, alij ex altera cæli parte positus, terrarúmque ac marium tam inæqualis forma. Nec aliò referri potest, quòd sidera in hãc magis, quàm in illam partem eunt. Ipsa verò mundi figura perfectissima, rotunda scilicet, & partes eius in cæli quasi sinu conclusæ, atque ordine admirabili dispositæ, satis loquuntur, non casu hæc confluxisse, sed ab intellectu, & quidem excellentissimo esse

constituta. Nam quis adeò stultus est, ut à casu aliquid tam accuratum exspectet, quasi credat, casu lapides & ligna in * domus speciem coalitura, aut ex iactis fortè literis exstiturum poëma: cùm & qui figuras geometricas in littore viderat, hominis se dixerit videre vestigia, satis perspiciens à casu talia proficisci non potuisse? Præterea non ab æterno exstitisse hominum genus, sed à certo tempore communem stirpi sumsisse originem, evincunt inter alia * artium progressus, & incultæ olim terræ, quæ habitari postea cœperunt, quod & insularum sermo testatur profectus à terris adiacentibus. Tum verò instituta quædam ita hominibus communia, ut non tam naturæ instinctui, aut evidenti rationis collectioni, quàm perpetuæ & vix paucis in locis per malitiam aut calamitatem interruptæ traditioni, accepta ferri debeant: qualis olim fuit victimarum in sacris mactatio, & nunc quoque pudor circa res Veneris, nuptiarum solennia, &

inceſtorum fuga. Neque ab eo, quod diximus dimovere nos debet, quòd mala multa evenire cernimus, quorum videtur origo Deo adſcribi non poſſe, ut qui perfectiſſimè, ſicut antè dictum eſt, bonus ſit. Nam cùm diximus, Deum omnium eſſe cauſſam, addidimus, eorum, quæ verè ſubſiſtunt. Nihil enim prohibet, quominus ipſa, quæ ſubſiſtunt, deinde cauſſæ ſint accidentium quorundam, quales ſunt actiones. Deus hominem, & mentes ſublimiores homine, creavit cum agendi libertate, quæ agendi libertas vitioſa non eſt, ſed poteſt ſua vi aliquid vitioſum producere. Et huius quidem generis malis, quæ moraliter mala dicuntur, omninò Deum aſcribere auctorem nefas eſt. At ſunt, quæ alio ſenſu dicuntur mala, quia certæ perſonæ doloris aut damni adferunt aliquid, quæ à Deo proficiſci, putà ad emendationem hominis, aut etiam in pœnam delicto reſpondentem, nihil vetat: cùm in eo nihil ſit, quod bonitati repugnet: imò

Ad obiectionē de mali cauſſa.

sæpè hæc ab ipsa bonitate proficiscantur, sicut à bono medico ingratum sapori pharmacum. Reiicienda autem hîc obiter eorum sententia, qui duo principia agentia, alterum bonum, alterum malum posuerunt. Ex duobus enim pugnantibus inter se destructio sequi potest, ordinata constructio non potest. Neque verò sicut aliquod est per se bonum, ita aliquod esse per se & omni modo malum potest: cùm malum defectus sit quidam, qui esse nequit, nisi in re existente: ipsum autem existere iam boni est aliquid. Dei autem providentia regi hoc universum, inde apparet, quòd non tantùm homines, quippe intellectu præditi, sed & aves, feræ, quadrupedes, quibus aliquid est quasi vice intellectus, curam habent eorum, quæ à se producta sunt. Quæ perfectio cùm pars sit bonitatis, à Deo removenda non est, eóque magis, quòd sit ipse, & omniscius, & omnipotens, ita ut non possit non cognoscere ea, quæ aguntur, aut agen-

Contra duo principia.

Universum à Deo regi.

dà sunt, eáque ipse temperare, ac dirigere facillimè possit: quò & illud pertinet, quod suprà iam diximus de motu rerum contra naturam propriam ob finem universalem. Multùm autem errare eos, qui providentiam hanc cœli orbibus includunt, tum ex ratione iam allata, & ad res omnes conditas vim suã exserente apparet: tum indè etiam, quòd astrorum cursus, ut Philosophorum potissimi agnoscunt, & experientia satis demonstrat, ordinati sint ad usum hominum. Æquum autem est, ut magis curetur id, cuius gratia est aliud, quàm quod in usum alterius comparatum est. Neque minus falluntur, qui universalia ab eo curari volunt, non & singularia. Nam si ignorari à Deo singularia volunt, quod quidam profitentur, ne se ipse quidem Deus agnoscet. Neque verò infinita erit scientia, quod iam antè conclusimus, si ad singula non extenditur. Quòd si & illa cognoscit Deus, quidni & curet, præ-

Etiam sublunaria.

Etiam singularia.

ſertim cùm & ſingula, quà ſingula ſunt, ordinentur ad finem certum tum peculiarem, tum univerſalem: & ipſa rerum genera, quæ à Deo conſervari illi ipſi auctores agnoſcunt, non ſubſiſtant, niſi in ſingulis, ita ut ſi ſingula perire poſſint abdicata à divina providentia, poſſint & ipſa genera. Providentiæ divinæ circa res hominum non leve argumentum & philoſophi, & hiſtorici agnoſcunt in conſervatione rerum publicarum: primùm univerſim, quod ubicunque ordo ille regendi parendique receptus eſt, manet ſemper: deinde ſæpè etiam ſpecialiter in longa duratione huius aut illius formæ imperij per multa ſæcula, ut regij apud Aſſyrios, Ægyptios, Francos; optimatum apud Venetos. Quanquam enim humana ſapientia aliquid in hoc poteſt: tamen, ſi rectè conſideretur multitudo malorum hominum, & quæ extrinſecus nocere poſſint, & agnatæ quaſi rebus viciſſitudines, non videtur tam diu imperium aliquod poſſe ſubſiſtere,

Probatur idex conſervatione imperiorum.

nisi peculiari quadam divini Numinis cura, quæ evidentiùs etiam spectatur, ubi * Deo visum est mutare imperia. Nam quibus ille, tum ad eam rem, tanquam sibi destinatam, instrumentis utitur, putà Cyro, Alexandro, Cæsare dictatore, apud Tartaros Cingi, apud Sinenses Nācaa *, his omnia, etiam quæ ab humana prudentia non pendēt, fluunt supra votum, magis quàm fert solita casibus humanis varietas: quæ tanta eventuum similitudo, & ad certum finem quasi conspiratio, indicium est providæ directionis. Nam in alea Venerium aliquoties iacere casus esse potest: at centies si quis eundem iaciat, nemo erit qui non hoc ab arte aliqua dicat proficisci. At certissimum divinæ providentiæ testimonium præbent miracula, & prædictiones, quæ in historiis exstant. Referuntur quidem multa id genus fabulosa: sed quæ testes sui temporis idoneos habuerunt, id est tales quorum nec iudicium nec fides laboret, reiicienda non sunt, quasi omninò

Ex miraculis.

talia fieri non possint. Nam cùm Deus sit omniscius & omnipotens, quid est, cur non possit aut quod scit significare, aut quod vult agere, etiam extra communem naturæ ordinem, quippe à se constitutum, & sibi opificij iure subiectum? Quòd si quis dicat, talia quædam etiam à mentibus Deo inferioribus potuisse proficisci, concedi sanè potest: sed hoc ipsum viam struit, ut faciliùs de Deo idem credatur: tum verò & quòd illæ mentes tale faciunt, Deus aut per ipsas facere, aut sapienter permittere censendus est, cùm in regnis benè constitutis nihil fieri soleat extra communes leges, nisi summi rectoris arbitratu. Miracula autem aliqua revera aliquando esse conspecta, etiamsi de aliarum historiarum fide dubitari possit, vel sola Iudaica religio facilè evincat, quæ iampridem omnibus humanis auxiliis destituta, imò contemtui ac derisui exposita, per omnes fermè mundi plagas, in hunc* diem perdurat, cùm * religiones aliæ omnes

Præsertim autẽ apud Iudæos, quibus fides adstruitur ex duratione religionis.

(excepta Christiana, quæ Iudaicæ quasi perfectio est) aut evanuerint, simulatque subducta est ipsis vis atque auctoritas imperantium, ut Paganicæ omnes; aut eadem imperij vi adhuc perpetuò sustententur, ut Mahumetismus. Quòd si quæratur, quæ sit causa, cur Iudaica religio in Hebræorum omnium animos tantas egerit radices, ut evelli nequeat, nulla poterit alia adferri aut fingi, quàm quòd, qui nunc sunt à suis parentibus, ut illi rursum à suis, atque ita porrò, donec ad eos veniatur, qui Mosis ac Iosuæ ætate vixerunt, certa ac constanti traditione acceperint ea miracula, quæ tum aliàs, tum maximè in ipso Ægypti exitu, atque itinere, & in Cananeæ ingressu, contigerant; quorúmque ipsi illi progenitores eorum testes fuerant. Neque verò credibile est, alioqui fieri potuisse, ut ingenij satis contumacis populus, legem tot ritibus onerosam in se susciperet: aut ut homines sapientes ex multis, quæ reperire humana ratio poterat, notis religionis,

circumcisionem eligerent, quæ & * suscipi sine dolore gravi nequiret, & ab * externis omnibus derideretur, nec quicquam haberet, quo se commendare posset extra Deum auctorem. Mosis quoque scriptis, quibus illa miracula memoriæ prodita sunt, fidem maximam conciliat, non tantùm, quòd Dei oraculo ipsum commendatum ac populo præfectum perpetua inter Hebræos fama semper constitit: sed & quòd nec suæ gloriæ, nec suorum commodis eum studuisse, satis appareat, cùm & peccata sua, quæ dissimulare poterat, ipse tradiderit, & regni sacerdotiique dignitatem aliis assignaverit, sua posteritate in Levitarum plebem redacta: quæ omnia satis ostendunt, nihil ei causæ fuisse, cur mentiretur: sicut nec fucata aut illecebrosa utitur oratione, qualis mendacio fidem impetrare solet; sed simplici, & conveniente rei ingenio. Accedit indubitata scriptorum Mosis antiquitas, cui nullum aliud scriptum possit contendere: cuius argumentum & hoc

Mosis veracitate & antiquitate.

hoc est, quod Græci, unde omnis ad alias gentes fluxit eruditio, literas se * aliunde accepisse fatentur, quæ apud ipsos literæ & ordinem & nomen & ductum quoque veterem non alium habent, quàm Syriacæ sive Hebraicæ: sicut & * antiquissimæ leges Atticæ, unde & Romanæ posteà desumptæ sunt, ex legibus Mosis originem ducunt. Accedunt ad hæc non paucorum alienorum à Iudaica religione testimonia, quæ ostendunt, vetustissimam apud omnes gentes famam ita habuisse, ut Mosis scripta prædicant. Nam quæ ille de mundi origine scripta reliquit, eadem fermè erant & in * antiquissimis Phœnicum historiis, quas à Sanchuniathone collectas vertit Philo Byblius: partim & * apud Indos & * Ægyptios; unde apud * Linum, * Hesiodum, & Græcorum plures Chaos, ab aliis ovi nomine significatum, & animantium, ac postremo hominis, & quidem ad divinam effigiem exstructio; & in animantia cætera dominium homini

Testimoniis extraneorum

datum: quæ passim apud plurimos scriptores, ac postremo * apud Ovidium, qui ex Græcis ista transcripsit, invenias. Verbo Dei facta omnia, etiam * Epicharmo & * Platonicis proditur, & ante eos scriptori antiquissimo, non illorum hymnorum, quos nos sub eo nomine habemus; sed * eorum carminum, quæ vetustas Orphica appellavit, non quòd Orphei essent, sed quòd ab eo tradita continerent. Solem non esse lucem primigeniam, sed lucis receptaculum, δοχεῖον καὶ ὄχημα τοῦ πυρὸς, ut veterum Christianorum quidam loquitur, agnovit & * Empedocles: supra astrorum loca divinum esse domicilium * Aratus & * Catullus: in eo lucem perpetuam Homerus. Antiquissimum rerum esse Deum, quippe non genitum; pulcherrimum mundum, quippe Dei opus; tenebras luce priores ex * veteri disciplina docuit Thales: quorum postremum etiam apud * Orphicos & * Hesiodum est, atque inde * antiqui moris retinentissimæ gentes tempora

per noctes numerabant. A ſuprema mente ordinata omnia, * Anaxagoras; ſidera à Deo facta, * Aratus: ſpiritu Dei infuſam rebus vitam, poſt Græcos * Virgilius; hominem ex luto formatum * Heſiodus, * Homerus, * Callimachus; denique unum eſſe ſummum Deum, rerum omnium cauſam, conſenſu gentium traditum aſſeverat * Maximus Tyrius. Et intra ſeptem dies peracti operis memoria ſervata non apud Græcos tantùm & Italos honore diei ſeptimi, quod ex Ioſepho, * Philone, * Tibullo, * Clemente Alexandrino, & * Luciano diſcimus, (nam de Hebræis notiſſimum eſt) ſed & apud * Celtas & Indos, quibus omnibus per hebdomadas digeſta tempora, quod nos docent * Philoſtratus, * Dion Caſſius, Iuſtinus Martyr, & * vetuſtiſſima dierum nomina. Primam hominis vitam * cum ſimplicitate fuiſſe, & nudo corpore, docebant & * Ægyptij; unde aurea poëtarum ætas, etiam Indis celebrata, * ut apud Strabonē eſt. * Adami,

Evæ, arboris, ſerpentis Hiſtoriam apud Indos idololatras ſuo tempore exſtitiſſe notavit * Maimonides, eandémque apud Peguenſes, & Calaminſamenſes paganos eiuſdem Indiæ populos repertam, apud Brachmanas Adami quoque nomen, apud Siamenſes ab orbe condito ad * ſex annorum millia putari, * noſtri quoque ſæculi teſtes perhibent. Eorum, qui primos homines ſecuti ſunt, vitam ad mille fermè annos duraſſe, * Beroſus in Chaldaicis, * Manethos in Ægyptiacis, * Hieronymus in Phœniciis, Heſtiæus, Hecateus, Hellanicus in Græcis prodiderunt: & inter poëtas Heſiodus, quod eo minus incredibile, quando & * maiora multo olim fuiſſe hominum corpora nudatis ſepulchris compertum, plurimarum gentium hiſtoriæ prodiderunt: ac nominatim Græcorum * Pauſanias & * Philoſtratus, Romanorum * Plinius. Sicut & viſa divinitus obtigiſſe hominibus, antequam frequentia & magnitudo delictorum Deum, & * famulantes ei

mentes, ab hominum familiari commercio quaſi ſecluderent, poſt Græcos plurimos refert * Catullus. Gigantum ferina vita, cuius Moſes meminit, ubique fermè apud * Græcos, & * Latinos quoſdam legitur. De diluvio notandum, in eius hiſtoriam fermè omnium gentium memoriam deſinere, etiam earum, quas diu incognitas parentum noſtrorum ætas noſtræ notitiæ tradidit: unde & * Varroni omne id tempus ignotum vocabatur. Sed quæ à Poëtis fabularum licentia involuta legimus, ea ex vero, id eſt, Moſi convenienter, vetuſtiſſimi ſcriptores tradiderant, Chaldæorum * Beroſus, Aſſyriorum * Abydenus, qui & columbæ emiſſæ meminit, ut & ex Græcis * Plutarchus: & * Lucianus, qui apud Hierapolim Syriæ vetuſtiſſimam ait exſtitiſſe hiſtoriam & de Arca, & de ſervatis per eam non hominibus modò ſelectis, ſed & de animantibus cæteris. Apud * Molonem quoque; & * Nicolaum Damaſcenum hiſtoria eadem exſtabat:

quorum hic Arcæ quoque nomen habebat, quod & in Deucalionis historia apud Apollodorum reperitur. Sed & in * Americæ partibus Cuba, Mechoacana, Nicaraga diluvij, animalium servatorum, quin & corvi & columbæ servatam memoriam, diluvij ipsius etiam in ea parte quæ nunc Castella aurifera vocatur, Hispani complures testantur. Qua parte terrarum homines ante diluvium egerint, vel illud loquitur, quod * Plinio notatum est Ioppen ante diluvium conditam. Locus in quo post diluvium subsedit arca in montibus * Gordiæis ab omni ævo in * hunc diem Armeniorum constante memoria monstratur. * Iapetus Europæorũ genitor, & inde Ion, aut ut olim eloquebantur * Iavon Græcorum, Afrorum verò * Hammo, nomina sunt, quæ apud Mosem quoque apparent, sicut & cæterorum vestigia in gentium locorúmque vocabulis * Iosephus & alij observant. Iam verò * affectati in cœlum itineris, quis non Poëtarum

meminit?* Sodomorum incendium eſt apud Diodorum Siculum,* Strabonem,* Tacitum,* Plinium, Solinum. Circumciſionis * vetuſtiſſimo mori teſtimonium præbuerunt Herodotus, * Diodorus, * Strabo, * Philo Byblius : præbent etiam nunc * ortæ ab Abrahamo gentes, non Hebræi tantùm, ſed * Idumæi. * Iſmaëlitæ, & * alij. Abrahami, Iſaaci, Iacobi, Ioſephi hiſtoria Moſi conſonans exſtabat olim apud * Philonem Byblium ex Sanchuniathone, apud * Beroſum, * Hecatæum, * Damaſcenum, * Artapanum, Eupolemum, Demetrium, partim & apud * vetuſtiſſimum Orphicorum ſcriptorem: exſtat & nunc aliquid apud * Iuſtinum ex Trogo Pompeio. Apud eoſdem fermè omnes exſtat & * Moſis actorúmque ipſius memoria. Nam * & aqua extractum, & duas à Deo tabulas ei datas, Orphica carmina diſertè memorant. His adde * Polemonem, & de exitu * ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis, Manethone, Lyſimacho, Chæremone.

Neque verò cuiquam prudenti credibile fiet Mosem, qui * non Ægyptios tantùm hostes habebat, sed & plurimas gentes alias, * Idumæos, * Arabas, * Phœnicas; vel de Mundi ortu & rebus antiquissimis ea ausum palam prodere, quæ aut aliis scriptis prioribus revinci possent, aut pugnantem sibi haberent persuasionem veterem atque communem: vel de sui temporis rebus ea prædicasse, quæ viventium multorum testimoniis possent refelli. Meminerunt Mosis & * Diodorus Siculus, & * Strabo, & * Plinius, * Tacitus quoque, & post eos * Dionysius Lõginus de sermonis sublimitate: * Iamnis autem & Mambris, qui in Ægypto Mosi restiterunt, præter Thalmudicos *. Plinius & * Apuleius. Legis ipsius per Mosem datæ, ac rituum, tum * alibi nonnulla extant, tum apud * Pythagoricos plurima. Veteribus Iudæis insigne & religionis, & iustitiæ testimonium perhibent, & * Strabo, & ex Trogo Iustinus: ita ut iam, quæ de Iosua,

aliíſque,aut reperiuntur, aut reperta olim ſunt,Hebræorum libris conſentientia, adferre ne opus quidem ſit,cùm qui Moſi fidem habeat,quæ, niſi inverecundè admodum, negari ei non poteſt, is omninò crediturus ſit eximia olim prodigia à Deo edita, quod hîc præcipuè ſpectamus. Poſteriorum verò temporum miracula, putà * Eliæ, Eliſæi, & aliorum, eò minùs conficta cenſeri debent, quòd illis temporibus, & innotuiſſet iam magis Iudæa, & ob diverſitatem religionis in magno eſſet odio vicinorum, quibus facillimum fuiſſet refellere naſcentem mendacij famam. Ionæ hiſtoria qui triduo intra cetum fuerit eſt apud * Lycophronem, & Æneam Gazæum,niſi quòd ſubiectum eſt nomen Herculis, in cuius claritatem referri ſolitum quicquid ubique magnificum eſſet notatum * Tacito. Certè Iulianum, Iudæorum non minùs, quàm Chriſtianorum hoſtem,hiſtoriæ evidentia coëgit fateri, & * viros divino ſpiritu afflatos vixiſſe inter Iu-

dæos, & ad * Mosis atque Eliæ sacrificia ignem cœlitus delapsum. Ac sanè notandum in hac parte est, non modò * supplicia gravia apud Hebræos constituta fuisse in eos, qui Prophetiæ munus falsò sibi arrogarent, sed * plurimos reges qui auctoritatem sibi eo modo conciliare poterant, plurimos viros eruditissimos, qualis * Esdras, atque alij, nunquam ausos eum sibi honorem arrogare, nec * aliquot sæculis quemquam ante Iesu tempora. Multò verò minùs imponi populo tot millium potuit in asseveratione prodigij quasi perpetui ac publici, id est * oraculi eius, quod ex pectorali summi pontificis effulgebat: quod durasse ad excidium usque templi primi, tam firme à Iudæis omnibus semper creditum est, ut necesse omninò sit, eorum maiores id habuisse compertissimum. Huic ex miraculis argumento affine est alterum ad probandam Dei providentiam non minus efficax, ex prædictionibus rerum futurarum, quæ apud Hebræos

Probatur idē quòd supra, ex prædictionibus.

plurimæ exſtant, & apertiſſimæ: ut de * orbitate eius, qui Hierichuntem reſtitueret: de exſcindendo per regem, Ioſiam nomine, templo Bethelis *, trecentis & amplius annis priuſquam res eveniret. Sic * Cyri quoque nomen ipſum ac res præcipuæ præſignificatæ ab Eſaia: exitus obſidionis, qua Chaldæi Hieroſolyma cinxerunt, ab Ieremia: à * Daniele verò tranſlatio imperij ab Aſſyriis ad Medos ac Perſas, * inde ad Alexandrum Macedonem; * cuius deinde ex parte ſucceſſores forent Lagidæ, & Seleucidæ; quæque mala populus Hebræus ab his omnibus, maximè verò ab * Antiocho Illuſtri accepturus eſſet, adeò perſpicuè, ut * Porphyrius, qui hiſtorias Græcas ſuo adhuc tempore exſtantes cùm vaticiniis iſtis contulit, aliter ſe expedire non potuerit, quàm ut diceret ea, quæ Danieli tribuebantur, poſt eventum fuiſſe ſcripta: quòd perinde eſt, quaſi quis neget, quæ ſub Virgilij nomine exſtant, &

pro Virgilianis habita ſunt ſemper, ab ipſo ſcripta Auguſti ævo. Non enim de iſto, quod dicimus, magis unquam dubitatum inter Hebræos fuit, quàm de hoc apud Romanos. Addi his poſſunt oracula plurima & clariſſima apud * Mexicanos & Peruanos, quæ Hiſpanorum in eas terras adventum, & ſecuturas inde calamitates prædixerunt. Referri huc poſſunt & ſomnia non pauca, tam exactè congruentia cum eventibus, qui & in ſe, & in cauſis ſuis, ſomniantibus erant planè incogniti, ut ad caſum, aut cauſas naturales referri, niſi inverecundè, non poſſint: cuius generis illuſtria exempla ex probatiſſimis ſcriptoribus * libro de anima Tertullianus congeſſit: & * ſpectra, non viſa tantùm, ſed & loqui audita, tradentibus hæc hiſtoricorum etiam illis, qui à ſuperſtitioſa credulitate abſunt longiſſimè: & noſtri quoque ævi teſtibus, qui in Sina, quique in Mexicana & aliis Americæ partibus vixere. Neque ſpernenda publica illa * ad ta-

Argumentis aliis.

ctum ignitorum vomerum innocentiæ examina, quorum tot Germanicarum nationum historiæ, ipsæque leges meminerunt. Nec est, quòd quisquam obiiciat, talia miracula hoc tempore non conspici, nec audiri tales prædictiones. Satis enim est ad probationem divinæ providentiæ, factum id esse aliquando; qua semel constituta, consequens est, ut tam providè ac sapienter nunc credatur Deus abstinere à talibus, quàm olim ea usurpaverit. Neque verò æquum fuit, leges universo datas de rerum cursu naturali & futurorum incertitudine, temerè aut semper excedi: sed tùm demum, cùm digna incidisset causa, ut quo tempore veri Dei cultus toto propè orbe eiectus in uno mundi angulo, id est, in Iudæa residebat, & adversus circumfusam impietatem novis subinde præsidiis muniendus erat; aut cùm Christiana religio, de qua peculiariter mox agemus, ex Dei decreto per totum orbem primùm spargi debuit. Solent nonnulli, ut de divina

Solvitur obiectio, quòd miracula nunc non conspiciantur.

Et quòd tanta sit scelerum licentia. providentia dubitent, moveri conspectu scelerum, quorum velut diluvio quodam hic orbis obruitur: quæ coercere atque reprimere præcipuum contendunt divinæ providentiæ, siqua esset, opus futurum fuisse. Sed facilis est responsio, cùm hominem Deus condidisset liberum ad benè maléque agendum, sibi reservata bonitate planè necessaria atque immutabili, * æquum haud fuisse, ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium. Cæterùm quæcunque sunt impediendi rationes cum libertate data non pugnantes, ut legis constitutio ac promulgatio, monitus interni externique, cum minis etiam & promissis, earum nulla à Deo prætermittitur: sed nec malitiæ effectus sinit, quo possent, evagari, unde nec imperia everti, nec legum divinarum cognitio planè deleri unquam potuit. Quæ verò permittuntur scelera, non carent interim suo fructu, cùm adhibeantur, ut attingere suprà cœpimus, aut ad punien-

dos alios non minus ſceleratos, aut ad corrigendos, qui extra virtutis viam prolapſi ſunt, aut ad exigendum ſpecimen eximium patientiæ atque conſtantiæ ab his, qui magnos in virtute profectus fecerunt. Poſtremo & ipſi, quorum ad tempus diſſimulata videntur ſcelera, pœnas eorum cum temporis uſura ſolent ſolvere, ut de iis fiat, quod Deus voluit, qui fecerunt, quod Deus noluit. Quòd ſi quando nulla apparent ſcelerum ſupplicia, &, quòd multos infirmos ſolet offendere, boni quidam, malorum violentia oppreſſi, non vitam modò agunt ærumnoſam, ſed & mortem ſæpè ſubeunt, & quidem infamem: non ideò mox tollenda eſt à rebus humanis Dei providentia, quæ tam validis, ut iam diximus, argumentis eſſe oſtenditur; ſed potius cum ſapientiſſimis viris ita colligendum eſt: Cùm Deus curet actiones, iuſtúſque ſit, & ita interim fiant, expectandum eſt aliquod poſt hanc vitam iudicium, ne aut inſignis

Sæpe ita ut opprimantur boni.

Retorquetur hoc ipsũ, ad probãdum, animos ſupereſſe corporibus.

improbitas ſine pœna, aut magna virtus ſine ſolatio præmióque maneat. Hoc autem ut ſtatuamus *, etiam animos ſupereſſe corporibus ſtatui neceſſe eſt: quæ antiquiſſima traditio à primis (unde enim alioqui?) parentibus ad populos moratiores pœnè omnes manavit; ut ex * Homeri carminibus apparet, & ex * Philoſophis non Græcorum tantùm, ſed & Gallorum veterum, quos * Druidas vocabant, & * Indorum, quos Brachmanes: & ex iis quæ de * Ægyptiis & * Thracibus, quin & Germanis ſcriptores plurimi prodiderunt. Quin & de iudicio divino poſt hanc vitam plurima exſtitiſſe videmùs non apud Græcos tantùm, ſed & apud * Ægyptios & * Indos, ut nos Strabo, Diogenes Laërtius, * Plutarchus docent, quibus addi poteſt traditio de Mundo hoc conflagraturo, quæ olim apud * Hyſtaſpem & Sibyllas, nunc quoque apud * Ovidium & * Lucanum & * Indos Siamenſes reperitur: cuius rei indicium & * Aſtrologis notatum

Quod confirmatur traditione.

Sol ad terras propius accedens. Etiam cùm in Canarias, Americam, & alia longinqua loca primùm ventum est, reperta ibi quoque eadem de animis & iudicio sententia. Neque verò ullum potest reperiri ex natura petitum argumentum, quòd hanc tam veterem, tam latè patentem traditionem refellat. Nam quæ perire cernimus omnia, ea pereunt, aut oppositu contrarij validioris, sicut frigus perit vi magna caloris; aut subtractione subiecti, à quo pendent, ut magnitudo vitri fracto vitro; aut defectu causæ efficientis, ut lux solis abitu. Nullum autem horum potest de animo dici. Non primum: quia nihil potest dari, quod animo sit contrarium; imò ea est eius natura peculiaris, ut quæ inter se contraria sunt, ea pariter, & eodem tempore in se capiat, suo, id est intellectuali modo. Non secundum: quia nec subiectum est ullum, à quo pendeat animi natura. Si quod enim * esset, id esset corpus humanum. At id non esse ex eo apparet; quòd cùm

Cui nulla ratio repugnet.

vires, quæ corpori inhærent, agendo lassentur, solus animus actione lassitudinem non contrahit: item * corporis vires læduntur à nimia excellentia rei obiectæ, ut visus à solis luce: at animus, quo circa excellentiora versatur, ut circa figuras à materia abstractas, circa universalia, * eò redditur perfectior. Quæ corpori inhærent vires, occupantur circa ea, quæ locis ac temporibus definita sunt, quæ est natura corporis. At animus etiam circa infinitum & æternum. Quare cùm in operando animus à corpore non pendeat, ne esse quidem ipsius inde pendet. Nam rerum, quas non cernimus, natura aliunde, quàm ex operationibus, colligi nequit. Sed nec tertius ille pereundi modus hic locum habet. Neque enim dari potest causa effectrix, à qua animus semper emanet. Non enim parentes dixeris, cùm iis mortuis vivere filij soleant. Quòd si quàm omnino velimus esse causam, unde emanet animus, non potest alia ea esse, quàm causa prima atque uni-

versalis, quæ ex parte potestatis nunquam deficit. Ex parte autem voluntatis eam deficere, hoc est velle Deum, ut exstinguatur animus, nullo potest probari argumento. Imò argumenta sunt non levia in contrarium, datum homini * dominium in suas actiones, appetitus immortalitatis insitus, conscientiæ vis consolantis se ob actiones bonas quamvis molestissimas, & spe quadam sustentantis; contrà * cruciantis sese ob pravè acta, præsertim circa mortem, tanquam sensu imminentis iudicij: quam vim sæpè nec * pessimi tyranni intra se exstinguere, cùm maximè id vellent, potuerunt, ut multis exemplis apparet. Quòd si animus & eius est naturæ, quæ nullas habeat in se intereundi causas, & Deus multa nobis signa dedit, quibus intelligi debeat, velle ipsum, ut animus superstes sit corpori; non potest finis homini ullus proponi ipso dignior, quàm eius status felicitas: & hoc est, quod Plato, & Pythagorici dixerunt * bonú esse hominis Deo quàm

Multa faveât.

**Cui consequens est, ut finis hominis sit felicitas post hanc vitam.*

ſimillimum reddi. Qualis autem ea ſit felicitas, & quomodo comparetur, poſſunt quidem homines coniecturis indagare: ſed ſi quid eius rei à Deo patefactum eſt, id pro veriſſimo & certiſſimo haberi debet: quod cùm Chriſtiana religio ſupra alias ſe nobis adferre polliceatur, ſitne ei fides habenda, ſecunda huius operis parte examinabitur.

Ad quã comparandam indagãda vera religio.

DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER II.

ECUNDUS igitur liber, fuſis ad Chriſtum in cœlo iam regnantem precibus, ut ea nobis ſpiritus ſui auxilia ſubminiſtret, quæ ad rem tantam nos idoneos reddant, conſilium explicat, non hoc eſſe, ut omnia dogmata Chriſtianiſmi tractentur; ſed ut oſtendatur, religionem ipſam Chriſtianam veriſſimam eſſe atque certiſſimam, quod ſic orditur. Ieſum Nazarenum vixiſſe quondam in Iudæa, rerum Romanarum potiente Tiberio, non tantū Chriſtiani per omnes terrarum oras ſparſi conſtantiſſimè profitentur; ſed & Iudæi omnes, qui nunc ſunt, & qui unquam poſt illa

Ut probetur hunc titulum Chriſtianæ religioni competere.

Oſtenditur Ieſum vixiſſe.

tempora ſcripſerunt: teſtantur idem & Pagani, hoc eſt, nec Iudaicæ, nec Chriſtianæ religionis ſcriptores, ut * Suetonius, * Tacitus, * Plinius iunior, & poſt hos multi. Eundem Ieſum à Pontio Pilato, Iudææ præſide, cruci affixum, omnes itidem Chriſtiani, quanquam ignominioſum videri poterat talem dominum colentibus, fatentur: fatentur * & Iudæi, cùm tamen non ignorent, eo ſe nomine, quod maiores ſui Pilato id ſtatuendi auctores fuerint, graviſſimam invidiam apud Chriſtianos, quorum ſub imperiis paſſim degunt, ſuſtinere. Pagani verò, quos iam diximus, ſcriptores idem memoriæ prodiderunt; imò multo pòſt tempore exſtiterunt * acta Pilati, quibus id conſtaret, ad quæ Chriſtiani nonnunquam provocabant. Neque Iulianus, aut alij oppugnatores Chriſtianiſmi id unquam in controverſiam vocarunt: ita ut nulla excogitari poſſit hiſtoria, quæ certior hac ſit; ut quæ tot, non dicam hominum, ſed populo-

Eũdem affectũ morte ignominioſa.

rum inter se discordantium testimoniis approbetur. Quòd cùm ita sit, * videmus tamen per dissitissimas mundi regiones ipsum, ut dominum, coli: neque nostris tantùm, aut actis paullo antè temporibus, sed & superioribus, usque dum ad ætatem rei gestæ proximam veniatur: putà sub Neronis imperio, quo tempore plurimos Christi venerationem professos ob id ipsum affectos supplicio is, quem diximus, Tacitus, & alij testantur. Fuerunt autem semper, inter cultores Christi, plurimi, & iudicio præditi, & literarum non rudes: quales (ut de Iudæis nunc taceamus) * Sergius Cypri præses, * Dionysius Areopagita, * Polycarpus, * Iustinus, * Irenæus, * Athenagoras, * Origenes, * Tertullianus, * Clemens Alexandrinus, ac porrò alij: qui tales cùm essent, cur homini ignominiosa morte affecto se cultores addixerint, præsertim cùm prope omnes in aliis religionibus educati essent, nec in Christiana quicquam esset,

Et tamen post mortem adoratū etiam à viris sapientibus.

Cuius rei causam aliā esse non posse, quàm miracula ab ipso edita.

aut honoris, aut commodi; nulla poteſt cauſa reddi, præter hanc unam, quòd diligenti inquiſitione, qualis viros prudentes in maximi momenti negotio decet, comperiſſent, veram & firmis teſtibus ſubnixam fuiſſe famam, quæ de miraculis ab eo editis percrebuerat, ut de ſanatis ſola voce, & quidem palam morbis gravibus atque inveteratis, de viſu reddito ei, qui cœcus natus eſſet, de auctis non ſemel panibus in alimenta multorum millium quæ id teſtari poterant, de mortuis in vitam revocatis, & quæ plura ſunt eiuſmodi: quæ quidem fama tam certam atque indubitatam habuit originem, ut edita à Chriſto prodigia aliqua, neque * Celſus, neque * Iulianus, cùm in Chriſtianos ſcriberent, negare auſi fuerint, Hebræi * verò in Thalmudicis libris apertè fateantur. Naturali vi non patrata fuiſſe, quæ diximus opera, ſatis hoc ipſo apparet, quòd prodigia ſive miracula appellantur. Neque verò per naturæ vim fieri poteſt, ut ſola voce,

Quæ miracula non naturali efficaciæ, neque diabolicæ aſcribi poſſunt, ſed omninò à Deo ſint profecta.

voce, aut contactu, morbi graves, & quidem ſubitò tollantur. Quòd ſi ad naturalem efficaciam referri opera iſta aliquo modo potuiſſent, dictum iam pridem id fuiſſet ab iis, qui ſe aut Chriſti in terris agentis, aut Evangelij ipſius hoſtes profeſſi ſunt. Simili argumento colligimus, nec præſtigias fuiſſe: quia pleraque opera palam geſta ſunt *, inſpectante populo, & in populo multis eruditis Chriſto malè volentibus, cuncta ipſius opera obſervantibus. Adde quod ſimilia opera ſæpè repetita: & ipſi effectus non momentanei, ſed permanentes. Quibus, ut oportet, expenſis, omninò ſequitur, quod & Iudæi fatentur, opera hæc proceſſiſſe à virtute aliqua pluſquàm humana, id eſt à ſpiritu aliquo bono, vel malo. A malo autem ſpiritu non eſſe profecta hæc opera, inde probatur, quòd doctrina Chriſti, cui probandæ iſta opera adhibebantur, malis ſpiritibus adverſatur. Vetat enim malos ſpiritus coli, abſtrahit homines ab omni immunditia morum,

qua tales ſpiritus delectantur. Rebus quoque ipſis apparet, ubicunque ea doctrina recepta eſt, collabi dæmonum cultum, & * artes magicas, & unum Deum coli cum deteſtatione dæmonum: quorum vim ac poteſtatem Chriſti adventu infractam * Porphyrius ipſe agnovit. Credendum autem non eſt, quenquam malum ſpiritum adeo eſſe imprudentem, ut ea faciat, & quidem ſæpiſſimè, ex quibus nihil honoris ſibi, aut commodi, contrà verò maximum detrimentum ac dedecus accedat. Sed neque ſapientiæ, aut bonitati ipſius Dei ullo modo convenit, ut paſſus credatur, aſtu dæmonum illudi hominibus ab omni malitia alienis, & ſui metuentibus; quales fuiſſe primos Chriſti diſcipulos, vita ipſorum inculpata, & multæ calamitates conſcientiæ cauſa toleratæ manifeſtum faciunt. Quòd ſi dicas à bonis mentibus, Deo tamen inferioribus, profecta Chriſti opera, iam eo ipſo fateris, illa Deo placuiſſe, & ad Dei honorem pertinuiſſe, cùm bonæ

mentes nihil faciant, nisi quod Deo gratum ipsique gloriosum sit: ut iam taceamus, quædam Christi opera esse talia, quæ Deum ipsum auctorem testari videantur, ut mortui non unius in vitam revocatio. Iam verò Deus miracula nec facit, nec fieri sinit absque causa: id enim sapientem legis conditorem decet à legibus suis non nisi ob causam, & quidem gravem, recedere. Causa autem nulla alia reddi potest, cur hæc facta sint, quàm ea, quæ à Christo allata est: nempe ut doctrinæ ipsius redderetur testimonium. Neque verò, qui ea aspicerent, aliam causam ullam animo concipere potuerunt, quos inter cùm multi, ut diximus, pio essent animo, Deum hoc egisse, ut eis imponeret, impium est creditu. Et hæc una fuit causa cur Iudæorum plurimi, qui circa Iesu tempora vixerunt, etiam * qui induci non possent ut legis à Mose datæ partem ullam omitterent, quales fuerunt qui Nazareni & Ebionæi dicebantur, nihilominus Iesum ut missum cœlitus

De ipsius Iesu resurrectione constare testimoniis fide dignis.

magistrum agnoscerent. Miraculis à Christo editis par argumentum præbet Christi ipsius post crucem, mortem, sepulturam, admirabilis reditus in vitam. Id enim non modò ut verum, sed ut præcipuum suæ fidei fundamentum, adferunt omnium locorum & temporum Christiani: quod fieri non potuit, nisi qui primi Christianam fidem docuerunt, certò auditoribus suis persuaserint, rem ita gestam. Certò autem persuadere hoc non potuerunt hominibus aliquo iudicio præditis, nisi affirmarent, semetipsos oculatos rei testes esse: sine qua affirmatione nemo mediocriter sanus illis habuisset fidem, præsertim iis temporibus, cùm illis credere maximis malis ac periculis constaret. Affirmatum hoc ab ipsis magnâ constantiâ, etiam libri ipsorum, & * aliorum docent: imò ex libris apparet, provocasse eos ad * testes quingentos, qui Iesum post mortem redivivum conspexerint. Non est autem mos mentientium, ad tam multos testes provoca-

re. Neque fieri poteſt, ut in falſum teſtimonium tam multi conſpirent. Et ut alij teſtes non fuiſſent, quàm duodecim illi notiſſimi Chriſtianæ doctrinæ primi propagatores, ſufficere hoc debebat. Nemo gratis malus eſt. Honorem ex mendacio ſperare non poterant, cùm honos omnis eſſet penes Paganos, aut Iudæos, à quibus ipſi probris & ignominia afficiebantur: non divitias, cùm contra hæc profeſſio ſæpè & bonorum, ſi qua eſſent, damno mulctaretur; atque ut hoc non fuiſſet, tamen Evangelium doceri ab ipſis non poſſet, niſi omni bonorum temporalium cura omiſſa. Neque verò alia ulla vitæ huius commoda ad mentiendum movere eos potuerunt, cùm ipſa Evangelij prædicatio laboribus, fami, ſiti, verberibus, carceribus eos obiecerit. Fama duntaxat inter ſuos tanti non erat, ut propterea homines ſimplices, & quorum vita ac dogma à faſtu abhorrebat, tantam malorum vim ſubirent: neque verò ſperare ullo modo poterant tantum

progressum sui dogmatis, cui & in- tenta commodis suis natura, & ubi- que imperantium auctoritas repu- gnabant, nisi ex divino promisso. Ac- cedat quòd etiam hanc qualemcun- que famam nullo modo durabilem sibi poterant promittere, cum Deo de industria suum in hoc consilium cælante, * Mundi totius exitium quasi de proximo imminens operi- rentur; quod & ipsorum, & sequen- tium Christianorum scripta apertis- simum faciunt. Restat ergo, ut reli- gionis suæ tuendæ causa mentiti di- cantur, quod omnino, si res rectè expendatur, dici de illis non potest. Nam aut religionem illam veram ex animi sententia crediderunt, aut non crediderunt. Si non credidis- sent veram, imò si non credidissent optimam: nunquam hanc elegissent omissis religionibus aliis magis tutis, magisque honoratis: imò quamvis veram, professi non essent, nisi & professionem eius credidissent neces- sariam, præsertim cùm & facilè præ- videre possent, & experimento sta-

tim discerent, hanc professionem post se trahere mortem immensi agminis, cui sine iusta causa causam dare à latrocinij scelere non abscedebat. Quòd si crediderunt religionem suam veram, imò & optimam, & profitendam omninò, & quidem post magistri sui mortem: sanè id fieri non potuit, si fefellisset eos magistri sui de sua resurrectione pollicitatio. Nam id * cuivis sano homini satis fuisset ad excutiendam etiam ante conceptam fidem. Rursum religio omnis, præsertim verò Christiana *, mendacium ac falsum testimonium maximè in divinis rebus prohibet: non potuerunt ergo religionis, & quidem talis, amore, ad mendacium permoveri. Adde iam, quòd viri fuerunt vitæ ne ab adversariis quidem culpatæ, & quibus nihil obiicitur, præter * solam simplicitatem, cuius ingenium à confingendo mendacio longissimè abest. Nemo etiam eorum fuit, qui non gravissima quæque passus sit propter illam professionem de Iesu resuscitato.

Multi etiam ipſorum morte exquiſitiſſima ob id teſtimonium affecti ſunt. Iam verò, ut quis ſenſus ſui compos talia toleret ob conceptam animo opinionem, fieri poteſt: at ut ob falſum, quod falſum eſſe norit, tam dura pati velit, non unus aliquis, ſed plures, quorum id falſum credi nihil interſit, res eſt planè incredibilis. Amentes autem eos non fuiſſe, & vita & ſcripta ſatis teſtantur. Quod de primis illis diximus, idem de Paulo quoque dici poteſt; qui Chriſtum in cœlo regnantem à ſe conſpectum * palam prædicavit, cùm * nihil eruditionis Iudaicæ ipſi deeſſet; nec ſpes honorum, ſi patrum viam inſtitiſſet: contrà verò ob illam profeſſionem & odiis cognatorum ſuorum ſubiacere, & toto orbe peregrinationes difficiles, periculoſas, laborioſas ſuſcipere deberet, ac poſtremò etiam ſupplicium cum infamia perpeti. Sanè tantis ac talibus teſtimoniis fidem detrahere nemo poteſt, niſi dicat, rem ipſam talem eſſe, ut nullo modo fieri poſſit; qualia

Solutio adverſus obiectionem ſumtam ab eo, quòd reſurrectio videatur impoſſibilis.

ſunt, quæ contradictionem, ut loquuntur, implicant. Id autem * hac de re dici non poteſt. Poſſet ſanè, ſi quis eundem tempore eodem & vixiſſe, & mortuum fuiſſe, pronuntiaret. Cæterùm ut mortuo vita reddi poſſit, præſertim per eius efficaciam, qui vitam primùm homini dedit, cur pro impoſſibili habeatur, nihil cauſæ eſt. Neque verò viri ſapientes id impoſſibile crediderunt; cùm * Eri Armenio id eveniſſe ſcripſerit Plato, mulieri cuidam * Heraclides Ponticus, * Ariſtæo Herodotus, * alij Plutarchus; quæ ſive vera, ſive falſa ſunt, oſtendunt opinionem eruditorum de ea re tanquam poſſibili. Quòd ſi nec impoſſibile eſt, ut Chriſtus in vitam redierit, & ſatis magnis teſtimoniis id conſtat, quibus convictus Iudæorum magiſter Bechai veritatem huius rei agnovit: is ipſe autem Chriſtus, ut & ſui & alieni fatentur, novum protulit dogma tanquam mandato divino, ſanè ſequitur, ut dogma id verum ſit; cùm divinæ iuſtitiæ ac ſapientiæ adverſe-

Reſurrectione Ieſu poſita evinci dogmatis veritatem.

tur tam excellenti modo eum ornare, qui falſum in re tanta commiſiſſet; præſertim verò, cùm ipſe ante mortem ſuam, & mortem & mortis genus, & reditum ſuum in vitam prædixiſſet ſuis, & quidem addito, hæc ideo eventura, ut * de ſui dogmatis veritate conſtaret. Et hæc quidem ex factis ipſis veniunt argumenta: veniamus ad ea, quæ veniunt ex natura dogmatis. Sanè aut omnis omnino Dei cultus repudiandus eſt, quòd nunquam ei in mentem veniet, qui & Deum eſſe, & curare res conditas credat, & hominem conſideret tum intellectu eximio, tum vi electrice boni malíque moralis præditum, ac proinde ut præmij, ita & pœnæ in ipſo eſſe materiam: aut hæc admittenda religio, non tantùm ob factorum teſtimonia, de quibus iam egimus, verùm etiam ob ea, quæ religioni ſunt intrinſeca: cùm nulla ex omnibus ſæculis ac nationibus proferri poſſit, aut præmio excellentior, aut præceptis perfectior, aut modo,

Chriſtianam religionem præſtare aliis omnibus.

quo propagari iussa est, admirabilior. Nam, ut à præmio, id est à fine homini proposito, incipiamus, quia id, ut dici solet, in executione est ultimum, sed intenditur primum, * Moses in religionis Iudaicæ institutione, si diserta legis pacta respicimus, nihil promisit supra huius vitæ bona, terram uberem, penum copiosam, victoriam de hostibus, longam & valentem senectam, posteros cum bona spe superstites. Nam si quid est ultra, id umbris obtegitur, aut sapienti ac difficili ratiocinatione colligendum est: quæ causa fuit, cur multi, qui legem Mosis sequi se profiterentur, ut * Sadducæi, spem omnem de bonis post hanc vitam adipiscendis proiicerent. Apud Græcos, ad quos eruditio usque à Chaldæis & Ægyptiis perlata est, qui de vita post huius conspicuæ vitæ interitum spem habebant aliquam, * valde de ea re hæsitanter loquebantur, ut ex * Socratis dissertationibus, ex scriptis * Tullij, * Senecæ, *Præmij propositi excellentia.*

* aliorúmque apparet. Et cùm ad eam rem argumenta conquirerent, nihil fermè adferebant certi. Nam quæ adferunt, pleraque * nihil magis de homine, quàm bestiis, procedunt. Quod cùm alij animadverterent, mirandum adeò non est, si * transitum animarum de hominibus in bestias, de bestiis in homines, commenti sunt. Rursum verò, cùm hoc quoque nullis testimoniis, aut argumentis certis niteretur; & tamen negari non posset, quin homini finis aliquis esset propositus: eo perducti sunt alij, ut dicerent, * virtutem sibi esse præmium, & satis beatum esse sapientem, etiam in Phalaridis tauro. Sed & hoc non sine causa aliis displicuit, qui satis videbant, * in ea re, quæ secum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum; felicitatem, præsertim summam, non posse esse positam; nisi verborum sonum sine rerum sensu sequi libêret: ideóque bonum supremum finémque hominis collocarunt in iis rebus, quarum voluptas sensi-

bus perciperetur. Sed hæc quoque ſententia à plurimis, & quidem efficaciter, refutata eſt: ut quæ honeſtum omne, cuius ſemina quædam in animo condita habemus, extingueret, hominémque ad ſublimia erectum deiiceret in cenſum pecudum, quæ pronæ nihil niſi terreſtre reſpiciunt. In tantis dubitationibus incertum palabatur genus humanum ea ætate, cùm Chriſtus veram finis cognitionem intulit, promittens ſectatoribus ſuis poſt hoc ævum vitam non modò ſine morte, ſine dolore ac moleſtia, verùm etiam ſummo gaudio comitatam: neque id parti tantùm hominis, id eſt, animo, de cuius ſperanda poſt hanc vitam felicitate partim coniectura, partim traditio aliqua exſtabat, verùm etiam corpori: & id quidem iuſtiſſimè, ut corpus, quòd ob legem divinam ſæpè incommoda, cruciatus, atque interitum pati debet, repenſationis expers non eſſet. Gaudia autem, quæ promittuntur, non vilia ſunt, ut * epulæ, quas poſt hanc vitam ſperant

crassiores Iudæi, & * concubitus, quos sibi promittunt Mahumetistæ: sunt enim hæc caducæ vitæ propria, mortalitatis remedia, illud quidem ad singulorum animantium conservationem, hoc verò ad durationem generum: sed in corporibus vigor perpetuus, & plusquam siderea pulchritudo; in animo intellectio sine errore, etiam Dei ac divinæ providentiæ, & si quid nunc occultum latet; voluntas verò tranquilla maximè in Dei conspectu, admiratione laudibúsque occupata, in summa maiora multo ac meliora omnia, quàm optimarum ac maximarum rerum comparatione concipi possint. Solet hîc præter eam obiectionem, cui iam antè respondimus, alia adferri, quasi omnino fieri nequeat, ut quæ dissoluta sunt hominum corpora, in eandem compagem redeant: sed hoc ratione nulla nititur. Cùm enim inter plerosque Philosophos constet, rebus quantumcunque mutatis, manere materiam diversarum specierum capacem: quis dicat, aut

Solvitur obiter obiectio inde sumta, quòd dissoluta corpora restitui nequeant.

Deum nescire, quibus in locis etiam longissimè distantibus sint materiæ eius, quæ ad humanum corpus pertinuit, partes; aut deesse ei potentiam, qua eas reducat, atque recomponat, idéque faciat in suo universo, quòd in fornacibus aut vasis, facere Chymicos videmus, ut, quæ congenera sunt, quamvis disiecta, colligant? Ut verò, specie quantumvis mutata, res tamen ad originis suæ formam redeat, eius & in rerum natura exempla sunt', ut in arborum animantiúmque seminibus. Neque insolubilis est ille, qui à multis nectitur nodus de humanis corporibus, quæ in ferarum aut pecudum alimenta transeunt, quibus ita pastis homines iterum pascantur. Nam eorum, quæ comeduntur, pars maxima non in corporis nostri partem abit, sed in excrementa, aut accessiones corporis; quales sunt & pituita, & bilis: & de eo, quod alendi vim habet, morbis, interno calore, circumfuso aëre multum absumitur: quæ cùm ita sint, Deus

qui etiam mutorum animantium genera ita curat, ut nullum eorum intereat, potest humanis corporibus singulari quadam cura prospicere, ut quod inde ad aliorum hominum escam pervenit, non magis in substantiam eorum vertatur, quàm solent venena, aut medicamenta; eóque magis, quòd quasi naturaliter constet humanam carnem ad hominum victum non datam. Id si non sit, & aliquid, quod posteriori corpori aliunde accesserit, inde debeat decedere, non hoc tamen efficiet, ut non idem sit corpus, cùm * etiam in hac vita maior contingat particularum mutatio: imò & * papilio insit in verme, & herbarum substantia, aut vini in minimo aliquo, unde iterum instaurentur in veterem magnitudinem. Certè cùm & hæc, & alia multa; non incommodè poni possint, nulla est causa, cur inter impossibilia habeatur restitutio dissoluti corporis, cùm viri eruditi, * Zoroaster apud Chaldæos, * Stoici propè omnes, & * inter Peripateticos Theo-

pompus, eam, & fieri posse, & futuram crediderint. Secundum, quo Christiana religio omnes alias, quæ aut sunt, aut fuerunt, aut fingi possunt, exsuperat, est summa sanctitas præceptorum, tum in iis, quæ ad Dei cultum, tum quæ ad res cæteras pertinent. Paganorum sacra fermè per totum orbem terrarum, ut latè ostendit * Porphyrius, & nostri etiam sæculi navigationes docent, plena erant crudelitatis. Nam receptum fermè ubique, ut & humano sanguine dij placarentur: quem morem nec Græca eruditio, nec Romanæ leges sustulerunt; ut apparet ex iis, quæ de * victimis factis Baccho Omestæ apud Græcos, de Græco & Græca, * Gallo & Galla mactatis Iovi Latiari legimus. Mysteria autem illa sanctissima, sive Cereris, sive Liberi patris, plenissima fuere omnis obscœnitatis, ut apparuit, postquam semel perruptâ arcani religione, evulgari cœperunt: quod latè exsequuntur * Clemens Alexandrinus, & * alij. Tum verò illi dies, qui deo-

Præceptorum eximia sanctitate, circa Dei cultum.

rum honori ſacrati erant, talibus ſpectaculis celebrabantur, quibus intereſſe * Catonem puduit. At Iudaica religio nihil quidem habuit illicitum, aut inhoneſtum; ſed tamen * ne pronus ad idololatriam populus à vera religione deſciſceret, multis præceptis earum rerum, quæ per ſe nec bonitatem, nec malitiam habebant, oneratus eſt; qualia ſunt pecudum mactationes, circumciſio, exacta quies ſabbati, & ciborum aliquammultorum interdictio; quorum nonnulla mutuati ſunt Mahumetiſtæ, addita vini prohibitione. At Chriſtiana religio Deum, ut mentem puriſſimam, * pura mente colendum docet, & * iis operibus, quæ ſuapte natura etiam citra præceptum honeſtiſſima ſunt. Sic non * carnem vult circumcidi, ſed cupiditates: non * ab omni opere, ſed ab illicito nos feriari: non pecudum ſanguinem, aut adipem Deo ſacrare, ſed, ſi opus ſit, * pro veritate ipſius teſtanda noſtrum offerre ſanguinem: &,

quæ * de bonis nostris egentibus damus, Deo data credere: non certis ciborum potúsve generibus abstinere, sed * utroque uti cum modo, qui sanitati conveniat; interdum & * ieiuniis subactum corpus animo addicere, quo is alacrior ad sublimia feratur. Præcipua verò pars religionis ubique ostenditur posita in * pia fiducia, qua * compositi ad fidele obsequium * in Deum toti recumbimus, eiúsque * promissis non dubiam habemus fidem; * unde & spes exsurgit, & * verus amor, tum Dei, tum proximi, quo fit ut præceptis ipsius pareamus, * non serviliter pœnæ formidine, sed ut * ipsi placeamus, * ipsúmque habeamus pro sua bonitate patrem ac * remuneratorem. * Precari verò iubemur, non ut divitias, aut honores nanciscamur, & quæ alia multum optata plurimis malè cesserunt: sed primùm quidem ea, quæ Deo sunt gloriosa, nobis verò de rebus caducis ea, quæ natura desiderat, reliquum

permittentes divinæ providentiæ, utramcunque in partem res ceciderit securi; ea verò, quæ ad æterna ducunt, omni studio; nempe retrò commissorum veniam, in posterum auxilium Spiritus, quo firmati adversus minas omnes atque illecebras in pio cursu perstemus. Hic est Dei cultus in religione Christiana, quo certè nihil excogitari potest Deo dignius. Similia sunt, quæ adversus proximum exiguntur officia. Mahumetis religio in armis nata, nihil spirat nisi arma, armis propagatur. Sic & Laconum instituta, quæ inter Græcanica maximè laudabantur, etiam Apollinis oraculo, tota ad vim bellicam fuisse directa, notat, & * in culpa ponit Aristoteles. Sed idem in Barbaros bellum dicit esse naturale, cùm contrà verum sit, inter homines à natura amicitiam ac societatem constitutam. * Quid ènim iniquius, quàm singulas cædes puniri; occisarum gentium, velut gloriosum facinus, triumphis ostentari? Et tamen illa adeò celebrata Romana civitas,

Circa ea officia humanitatis, quæ proximo debemus, etiam læsi.

quo tantum nomen, nisi bellis, sæpè manifestè * iniustis, ut de bello in * Sardiniam, & * Cyprum ipsi fatentur, consecuta est? Et certè generatim, ut à præclaris annalium conditoribus memoriæ proditum est, * latrocinia extra fines plerisque gentibus nullam habebant infamiam. * Ultionis exactionem Aristoteles, & Cicero, in virtutis parte ponunt. * Gladiatorum mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica Paganorum: * exponere liberos quotidianum. Apud Hebræos sanè lex melior, sanctior disciplina; sed tamen in populo impotentis iræ dissimulata quædam, aut etiam ipsis concessa: ut * vis in populos septem id meritos; qua non contenti, * omnes à se dissidentes crudeli odio sunt persecuti: cuius * signa nunc etiam in ipsorum precibus adversus Christianos conceptis apparent. At * dolorem suum talionis iudicio exsequi, homicidam propinqui sui privata manu occidere, lege ipsa permittebatur. Christi verò lex omnino pro-

hibet * iniuriam ſive verbis, ſive rebus factam reponere, ne, quam in aliis improbamus malitiam, rurſum probemus imitando: benè fieri vult bonis quidem præcipuè, ſed & malis, *ad Dei exemplum, à quo Solem, aſtra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quoſvis dona. Coniunctio maris cum femina, per quam propagatur genus humanum, digniſſima res eſt legum curâ. Quam partem neglectui habitam à paganis haud mirum eſt, cùm eorum, quos colerent, * Deorum ſtupra, & adulteria narrarentur. Quid quod & * concubitus marium cum maribus Deorum exemplis defendebantur? in quorum numerum eo merito relati olim Ganymedes, poſtea * Antinous; quod flagitium apud Mahumetiſtas quoque frequens eſt, apud Sinenſes, & gentes alias etiam pro licito: à Græciæ autem philoſophis in id laboratum videtur, * ut rei turpi honeſtum nomen imponeretur. Inter eoſdem Græciæ philoſophos præſtantiſſimi * communio-

Circa coniunctionem maris & feminæ.

ne mulierum laudata, quid aliud quàm ex civitate tota unum fecerunt lupanar, cùm * etiam inter muta animantia quædam ſit fœdus aliquod coniugale? quanto æquius ne ſanctiſſimum animal homo incerto ſemine naſcatur, extinctis etiam parentum & liberorum inter ſe affectibus? Lex Hebræa omnem quidem ſpurcitiem inhibet, ſed & * plures uni concedit uxores, & * marito dimittendæ ob quaſvis cauſas uxoris ius facit: quod & hodie uſurpant Mahumetiſtæ, & olim Græci, ac Latini, tanta licentia, ut & uxores ad tempus utendas aliis darent * Lacones, & Cato. At perfectiſſima Chriſti lex ad ipſas penetrat vitiorum radices, & eum, qui attentavit mulieris cuiuſquam pudicitiam, vel oculis libavit, * reum habet, inſpectore cordis Deo iudice, concupiti, nec peracti criminis. Cúmque omnis vera amicitia perpetua ſit & inſolubilis, * meritò talem eam eſſe voluit, quæ cum animorum ſocietate corporum quoque continet communionem:

quod etiam ad rectam liberorum educationem haud dubiè est utilius. Inter Paganos paucæ gentes una uxore contentæ fuerunt, ut Germani, & Romani. * Sequuntur & hoc Christiani; ut scilicet animus ab uxore in solidum marito datus, * æquali retributione pensetur, * rectiúsque procedat sub una præside domesticum regimen; neu diversæ matres discordiam liberis inferant. Ad usum eorum, quæ bona vulgò dicuntur, ut veniamus, furta videmus à gentibus paganis quibusdam, ut * Ægyptiis & Spartiatis, permissa: & qui privatis non permiserunt, publicè hoc fermè unum agebant, ut Romani: * quibus ad casas redeundum dicebat Romanus orator, si suum cuíque reddere deberent. Hebræis nihil quidem tale, sed * fœnus tamen in extraneos permissum, ut eorum ingenio se lex aliquatenus aptaret, * quæ propterea legem servantibus inter cætera divitias pollicebatur. At * Christiana lex non modò omne iniustitiæ genus, & in quosvis prohibet;

Circa usum bonorũ temporalium.

hibet; ſed * & vetat nos ſtudium noſtrum rebus illis caducis impendere: quia ſcilicet non ſufficiat animus noſter ad duo ſedulo curanda, quæ ſingula hominem totum requirant, & ſæpè in contraria conſilia nos trahant: deinde verò & in quærendis, & in ſervandis divitiis, * ſollicitudo ſervitutem quandam, & cruciatum ſecum ferat, quæ ipſam voluptatem, quæ ex divitiis ſperatur, corrumpant: * ea verò, quibus natura contenta eſt, & pauca ſint, & facilè ſine magno labore aut impendio parentur. Quòd ſi quid tamen Deus ultra indulſerit, non hoc in mare proiicere iubemur, ut * philoſophi quidam imprudenter fecerunt; neque detinere inutile, neque prodigere; ſed ſupplere inde hominum aliorum inopiam, ſive * donando, ſive * dando mutuum id rogantibus, ut * decet eos, qui ſe non dominos harum rerum, ſed Dei ſummi parentis procuratores ac diſpenſatores credant: bene enim locatum beneficium * theſaurum eſſe bonæ ſpei plenum, in

quem nec furum improbitati, nec casuum varietati quicquam liceat. Cuius veræ, non fucatæ liberalitatis exemplum admirabile præbuerunt Christianorum primi, * cùm usque ex Macedonia & Achaia ea mitterentur, quæ Palæstinorum egestatem sublevabant: non aliter, quàm si orbis totus una esset familia. Atque hic illa quoque cautio in Christi lege additur, ne qua * repensationis, aut honoris spes beneficentiam defloret: cuius * apud Deum perit gratia, si aliud præter Deum respicit. Ac nequis, ut fieri solet, obtendat tenacitati suæ velum, quasi metuat, ne ipse olim senex, aut à calamitate aliqua deprehensus, suis rebus opus habeat, * promittit lex curam specialem pro his, qui illa præcepta servaverint, & quo magis confidant, in mentem illis revocat * conspicuam Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, & in ornandis herbis, floribúsque: rem verò fore indignam, si Deo tam bono, tam potenti, tanquam malo nomini

non credamus ultra, quàm dum pignori incumbimus. Periurium vetant leges aliæ: *Circa iusiurãdum.* * hæc verò etiam iureiurando extra necessitatem omnino vult abstineri, & ita coli veracitatem in quovis sermone,* ut iusiurãdum à nobis ne exigatur quidem. *Circa facta alia:* Ac planè nihil egregium reperiri potest, aut in Græcorum philosophicis scriptis, aut in sententiis Hebræorum, aliarúmve gentium, quòd non hîc contineatur, & quidem ut sancitum divina auctoritate: puta de * modestia, * temperantia, de * bonitate, de* morum honestate, de * prudentia, de * officio magistratuum & subditorum, * parentum & liberorum, * dominorum & servorum, item * coniugum inter se, maximè verò de vitandis vitiis, quæ specie quadã honesti plurimis Græcis Romanísque imposuerunt, * cupiditatibus scilicet honorum ac gloriæ. Summa verò præceptorum solida brevitate admirabilis, ut * Deum amemus supra omnia, proximum verò iuxta nos ipsos, id est, * ut alteri

faciamus, quod nobis velimus fieri. Opponat fortè aliquis contra dogmatum Christi excellentiam, quam prædicamus, magnam opiniônum inter Christianos discrepantiam, unde orta sit & sectarum multitudo. Sed parata responsio, idem in omnibus fermè artibus accidere, partim imbecillitate humani ingenij, partim quòd studiis iudicium impeditur: sed solent istæ opinionum varietates consistere intra certos terminos, de quibus convenit, & unde ad ambigua argumentum petitur: sicut in Mathematicis, an quadrari circulus possit disputatur, non item an, si æqualibus æqualia demantur, quæ remanent sint æqualia; idémque in Physicis, Medicina, & aliis artibus, videre est. Sic & discrepantia illa opinionum inter Christianos impedire nequiit, quominùs de præcipuis, id est de præceptis illis, ex quibus Christianam religionem maximè commendavimus, satis constet: eorúmque certitudo hoc ipso emicat, quòd qui odiis inter se inflam-

Solvitur obiectio sumta ex controversiis, quæ sunt inter Christianos.

mati quærunt diſſidendi materiam, eo progredi non auſint, ut hæc ne- gent à Christo imperata, ne illi qui- dem ipſi, qui vitam ſuam ad eam normam nolunt componere. Quòd ſi quis etiam his velit contradicere, par habendus ſit Philoſophis, qui ni- vem albam negarunt. Nam ut hi ſen- ſu refelluntur, ita illi conſenſu om- nium gentium Chriſtianarum, & li- brorum, quos ſcripſerunt Chriſtia- næ religionis primi, ac primis pro- ximi, & deinceps ſecuti doctores, etiam illi, qui ſuam in Chriſtum fi- dem morte teſtati ſunt. Nam quòd hi omnes ut Chriſti dogma agno- ſcunt, id omninò pro tali habendum eſt ab æquo rerum iudice: ſicut Pla- toni, Xenophonti, aliiſque Socrati- cis credimus de dogmatibus Socra- tis, Stoicorum ſcholæ de his, quæ Zeno tradidit. Tertiùm, quo Chri- ſtianam religionem omnibus aliis, quæ ſunt, aut fingi poſſunt, præſtare diximus eſt ipſe modus, quo tradita fuit ac propagata, qua in parte pri- ma eſt inſpectio de ipſo dogmatis

Probatur amplius præſtantia Chriſtianæ religionis, ex præſtantia ipſius magiſtri.

auctore. Græcæ ſapientiæ auctores nihil fermè certi ſe adferre ipſi fatebantur: quippe * veritatem velut in puteo demerſam, & * mentem noſtram non minus caligare ad divina, quàm oculos noctuæ ad lumen ſolis. Ipſorum præterea * nemo non aliquo vitio obſitus, * alij regum adulatores, * alij ſcortorum amoribus addicti, * alij caninæ impudentiæ. Invidiæ verò omnium inter ſe magnum argumentum, * rixæ de verbis, aut nullius momenti rebus: frigoris verò in Dei cultu, quòd & qui Deum unum crediderunt, tamen illo ſepoſito, aliis, & quidem, quos Deos non crederent, cultum exhibuerunt, * religionis normam ſtatuentes id, quod receptum eſſet publicè. De præmio quoque pietatis nihil aſſeverabant certi, quòd * vel ex ultima illa Socratis morituri diſputatione apparet. Mahumetes, latè ſparſæ religionis auctor, * proiectus ad libidinem per omnem vitam ne à ſuis quidem negatur. Tum verò nullam fidem dedit, qua conſtare poſſit,

quòd ipſe promiſit præmium, in epulis & Venere poſitum, id verè exſtiturum, cùm ipſius in corpus vitam rediiſſe ne dicatur quidem, imo in hunc diem Medinæ ſitum ſit. At Hebrææ legis conditor Moſes, vir eximius, non tamen ab omni culpa liberatur, cùm * & legationem ad regem Ægyptium à Deo ſibi mandatam multo cum reniſu vix ſuſceperit, & * ad pollicitum Dei de aqua è rupe excitanda diffidentiæ nonnihil oſtenderit, ut Hebræi fatentur. Eorum verò, quæ per legem ſuis promiſit, præmiorum vix quicquam ipſe conſecutus eſt, deſertis in locis * iactatus perpetuis ſeditionibus, * neque ingreſſus in terram illam felicem. At Chriſtus peccati omnis expers à ſuis deſcribitur, nec * ab aliis ullius commiſſi allatis teſtimoniis arguitur; tum * verò quicquid præſcripſit aliis, id præſtitit ipſe. Quæ enim ſibi à Deo mandata erant implevit fideliter, * in vita omni ſimpliciſſimus, * iniuriarum ac cruciatuum patientiſſimus, quòd

in ipſo crucis ſupplicio oſtendit, amantiſſimus hominum etiam inimicorum, etiam à quibus ad mortem actus fuerat, ita * ut pro iis etiam Deum deprecaretur. Quòd autem ſuis promiſit præmium, eius ipſe compos factus excellentiſſimo modo & perhibetur, & certa fide comprobatur. In vitam enim redditum * viderunt multi, audierunt, palparunt etiam: * in cœlum evectus eſt ſpectantibus duodecim: ibi poteſtatem, quæ ſuprema eſt, conſecutus oſtenditur eo, quòd ſuos ſectatores, & * linguarum, quas non didicerant, loquelâ, & aliis * mirificis virtutibus donavit, ita * ut facturum ſe diſcedens promiſerat: quæ omnia faciunt, ut nec de fide, nec de potentia eius ad retribuendum nobis id, quod pollicitus eſt, præmium, dubitare ullo modo liceat. Ac ſic collegimus, hanc religionem in hoc quoque eminere ſupra cæteras, quòd eius magiſter, quæ iuſſit ipſe, præſtitit; quod promiſit, ipſe eſt conſecutus. Videamus iam etiam effectus al-

lati ab ipſo dogmatis; qui profectò, ſi rectè animadvertantur, tales ſunt, ut ſi Deo ulla eſt cura rerum humanarum, non poſſit hoc dogma non divinum credi. Conveniebat divinæ providentiæ id efficere, ut quod optimum eſſet, pateret quàm latiſſimè. Id autem contigit religioni Chriſtianæ, quam ipſi videmus per Europam omnem, ne * Septentrionis quidem receſſibus excluſis, doceri: nec * minus per Aſiam omnem, * etiam eius inſulas in Oceano: * per Ægyptum quoque, per * Æthiopiam, & * alias aliquot Africæ partes: poſtremò & per * Americam. Neque id nunc tantùm fieri, ſed & olim factum, oſtendunt omnium temporum hiſtoriæ, libri Chriſtianorum, acta Synodorum, vetus traditio nunc quoque apud Barbaros conſervata de * itineribus ac miraculis Thomæ, * Andreæ, aliorúmque Apoſtolorum. Iam ſuis temporibus quàm latè Chriſti nomen celebraretur apud Britannos, Germanos, aliáſque ultimas gentes, notant

Ex admirabili propagatione iſtius religionis.

* Clemens, * Tertullianus, & * alij. Quæ est religio, quæ cùm tam lata possessione possit contendere? nam si paganismum dixeris, nomen unum dixeris, non religionem unam. Nam nec idem adorabant: alij enim astra, alij elementa, alij pecudes, alij res non subsistentes, nec eâdem ex lege, nec ullo communi magistro. Iudæi sparsi quidem, sed gens una, nec post Christum eorum religio ulla accepit notabilia incrementa: imo lex ipsorum magis per Christianos, quàm per ipsos innotuit. Mahumetismus satis multas terras insidet, sed non solus. Nam per easdem terras colitur & Christiana religio, aliquibus in locis numero maiore: cùm contra Mahumetistæ non reperiantur in partibus plerisque, ubi sunt Christiani. Sequitur & hoc videamus, quibus instrumentis progressus fecerit Christiana religio, ut hac quoque parte cum aliis contendatur. Videmus ita plerosque homines comparatos esse, ut regum, & potentum exempla facilè sequantur:

Considerata infirmitate ac simplicitate eorũ, qui eam primis tẽporibus docuerunt.

eóque magis ſi lex etiam & coactio adſit. Hinc paganicarum religionum, hinc Mahumeticæ incrementa. At qui Chriſtianam religionem primi docuerunt, non modò ſine imperio omni fuerunt, ſed & fortunæ humilis, piſcatores, textores, & ſi quid his ſimile. Et horum tamen operâ dogma illud intra annos triginta, aut circiter, non * tantùm per omnes Romani imperij partes, ſed ad Parthos quoque, & Indos pervenit. Nec tantùm ipſo initio, ſed per tria fermè ſæcula, privatorum operâ, ſine minis ullis, ſine ullis invitamentis, imo renitente quàm maximè eorum vi, qui imperia obtinebant, promota eſt hæc religio, ita ut antequam * Conſtantinus Chriſtianiſmum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope maior eſſet. Apud Græcos, qui morum præcepta tradiderunt, aliis ſimul artibus reddebant ſe commendabiles, ut geometriæ ſtudio Platonici, Peripatetici animantium ac plantarum hiſtoria, Stoici dialectica ſubtilitate, numerorum

& concentuum cognitione Pythagorici: multis adfuit & admirabilis quædam facundia, ut Platoni, Xenophonti, Theophraſto. At primis Chriſtianiſmi doctoribus ars talis nulla, ſermo ſimpliciſſimus & ſine illecebris, ſola præcepta, promiſſa, minas nuda oratione proferens: quæ cùm per ſe non habeant efficaciam parem tantis progreſſibus, omnino neceſſe eſt ſtatuamus, aut miracula adfuiſſe, aut arcanam Dei actionem adſpirantem negotio, aut utrumque.

Et maximis impedimentis, quæ homines retraherent ab ea amplectenda, aut à profitenda deterrerent.

Cui conſiderationi & hæc addenda eſt, quòd qui Chriſtianiſmum illis docentibus receperunt, animum non habebant à certa norma religionis vacuum, ac proinde ductilem, ut qui paganica ſacra, & Mahumetis legem primi ſuſceperunt, multóque minus antecedente quadam inſtitutione præparatum, ſicut Hebræi circumciſione, & unius Dei cognitione ad legem Moſis acceptandam idonei erant redditi; ſed contra impletum opinionibus & conſuetudine, quæ velut altera natura eſt, repugnante

cum iſtis novis inſtitutis, educati ſcilicet legúmque & parentum auctoritate confirmati in ſacris paganicis, aut Iudaicis ritibus. Huic obſtaculo accedebat non minus alterum; graviſſima ſcilicet mala, quæ Chriſtianiſmum ſuſcipientibus eam ob cauſam ferenda aut metuenda conſtabat. Cùm enim à malis talibus abhorreat humana nâtura; ſequitur ut, quæ eorum malorum cauſæ ſunt, non niſi difficillimè recipiantur. Honoribus arcebantur diu Chriſtiani, acceſſerunt mulctæ, & bonorum publicationes, & exſilia: ſed levia hæc: damnabantur ad metalla: iis afficiebantur tormentis, quibus crudeliora nulla reperiri poterant: ſupplicia verò ad mortem tam frequentia, ut teſtentur illorum temporum ſcriptores, nulla fame, nulla peſtilentia, nullo bello plus hominum uno tempore abſumptum. Nec vulgaria erant mortium genera, ſed * vivicomburia, cruces, atque id genus pœnæ, quæ ſine maximo horrore legi aut cogitari non poſſunt: atque

hæc ſævitia, quæ non longis interpoſitis ſpiramentis, & his ipſis non ubique, ad Conſtantini fermè tempora in orbe Romano, alibi longius duravit, adeo eos non imminuit, ut contra ſanguis eorum ſemen eſſe diceretur: ita reciſis plures ſuccreſcebant. Comparemus hîc quoque cum Chriſtianiſmo religiones alias. Græci, Paganíque* cæteri, ſoliti ſua in maius attollere, paucos numerant, qui dogmatis cauſa mortem toleraverint, Gymnoſophiſtas aliquos, Socratem, haud multo plures: ſed his viris notiſſimis quin aliqua ineſſe potuerit famæ ad poſteritatem tranſmittendæ cupiditas, vix eſt ut negetur. At inter Chriſtianos mortem ob ſuum dogma perpeſſos fuere homines de plebe plurimi, vix vicinis ſuis cogniti, mulieres, virgines, adoleſcentes, quibus nec appetitus inerat, nec ſpes probabilis duraturi nominis; ſicut & pauci ſunt, quorum nomina in Martyrologiis exſtant * præ numero eorum, qui eam ob cauſam ſupplicium tole-

rarunt, & tantum in cumulum recensentur. Accedit, quòd levi aliqua simulatione, putà thuris iactu in aram, plerique se liberare à tali pœna potuerunt; quòd de illis dici non potest, qui qualemcunque sensum in corde premerent, certè in factis conspicuis ad vulgi mores se aptaverant: ita ut propè ob Dei honorem mortem subiisse non aliis tribui possit, quàm Iudæis, & Christianis: ac ne Iudæis quidem post Christi tempora: ante ea verò paucis, si cum Christianis comparentur, quorum plures in una aliqua provincia pro Christi lege supplicium tolerarunt, quam unquam Iudæi, quorum omnis patientia eius generis fermè ad Manassis & Antiochi tempora redigitur. Quare cùm Christiana religio hac quoque in parte tam immensum cæteras excellat, meritò aliis anteponenda est. Ex illa tanta multitudine omnis generis sexúsque hominum tot locis ac sæculis distinctorum, qui pro hac religione mori non dubitarunt, colligendum,

magnam aliquam tantæ constantiæ fuisse causam, quæ alia cogitari non potest, quàm lux veritatis, & Dei spiritus. Si quis allatis hactenus argumentis pro Christiana religione satis sibi factum non putet, sed magis urgentia desideret, scire debet,* pro rerum diversitate, diversa quoque esse probandi genera, alia in Mathematicis, alia de affectionibus corporum, alia circa deliberationes, alia ubi facti est quæstio, in quo genere sanè standum est nulla suspicione laborantibus testimoniis: quòd ni admittitur, non modò omnis historiæ usus periit, medicinæ quoque pars magna; sed & omnis, quæ inter parentes liberósque est, pietas, ut* quos haud aliter noscamus. Voluit autem Deus id, quod credi à nobis vellet, sic ut illud ipsum credere tanquam obedientiam, à nobis acceptaret, non ita evidenter parêre, ut quæ sensu, aut demonstratione percipiuntur; sed quantum satis esset ad fidem faciendam, rémque persuadendam homini non pertinaci, ut

Respondetur his, qui plura & validiora argumenta requirunt.

ita ſermo Evangelij tanquam lapis eſſet Lydius, ad quem ingenia ſanabilia explorarentur. Nam cùm ea, quæ diximus, argumenta tam multos probos, eoſdémque ſapientes in aſſenſum traxerint, hoc ipſo liquet apud cæteros incredulitatis cauſam non in probationis penuria eſſe poſitam, ſed in eo, * quòd nolint verum videri id, quod adfectibus ſuis adverſatur; quòd ſcilicet durum illis ſit honores & alia commoda parvi ducere, quod faciendum ſit, ſi ea recipiant, quæ de Chriſto narrantur, ac propterea etiam Chriſti præceptis obtemperandum putent. Idque eo ipſo detegitur, quòd multas alias narrationes hiſtoricorum pro veris habeant; quas tamen veras eſſe ſola auctoritate conſtet, non etiam manentibus in hunc diem veſtigiis: qualia habet Chriſti hiſtoria, partim confeſſione Iudæorum, qui nunc ſuperſunt, partim iis, qui ubique reperiuntur Chriſtianorum cœtibus; quorum omnino cauſam aliquam exſtitiſſe oportuit. Cúmque illa re-

ligionis Christianæ tam diuturna continuatio, & tam latè diffusa propagatio ad nullam humanam efficaciam referri possit: sequitur, ut tribuenda sit miraculis, aut si quis miraculis neget id factum, *hoc ipsum, quod sine miraculo tale quid tantas acceperit vires, maius habendum est omni miraculo.

DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER III.

UI iam his, quæ allata ſunt, argumentis, aut ſi qua præter hæc ſunt alia, perſuaſus, eam quam Chriſtiani profitentur, religionem veram optimámque crediderit, ut partes eius omnes ediſcat mittendus eſt ad libros antiquiſſimos eam religionem continentes, quos novi Teſtamenti aut Fœderis potiùs libros dicimus. Iniquè enim faciat, ſi quis neget illis libris eam religionem contineri, ſicut Chriſtiani omnes affirmant, cùm omni ſectæ, ſive bonæ, ſive malæ, æquum ſit credi in eo, quod aſſerunt, hoc,

Pro auctoritate librorũ novi fœderis.

aut illo libro, ſua dogmata contineri; ſicut Mahumetiſtis credimus Mahumetis religionem contineri Alcorano. Quare cùm ſuprà iam probata ſit veritas religionis Chriſtianæ; ſimúlque conſtet eam ipſam his libris contineri, ſatis vel hoc ſolo adſtruitur illis libris ſua auctoritas. Si quis tamen eam magis ſpeciatim ſibi monſtrari poſtulet, primùm illam ponemus uſitatam apud æquos omnes iudices regulam, ut qui impugnare velit ſcriptum aliquod multa per ſæcula receptum, * ei incumbat onus adferendi argumenta fidem ſcripto derogantia: quòd ſi id facere nequeat, defendendum librum velut in poſſeſſione ſuæ auctoritatis. Dicimus ergo, ſcripta, de quibus dubitatum inter Chriſtianos non eſt, quæque certum nomen præferunt, eius eſſe ſcriptoris, cuius titulo inſigniuntur: quia ſcilicet primi illi, putà Iuſtinus, Irenæus, Clemens, ac deinceps alij ſub his ipſis nominibus eos libros laudant: cui accedit, quod * Tertullianus

Libros qui nomina præſcripta habent eorũ eſſe, quorum nomen præferunt:

aliquot librorum ipsa archetypa suo adhuc tempore ait exstitisse: quódque omnes Ecclesiæ illos libros tanquam tales, antequam conventus ulli communes habiti essent, receperunt: neque aut Pagani, aut Iudæi unquam controversiam moverunt, quasi non eorum essent opera, quorum dicebantur: * Iulianus verò apertè etiam fatetur, Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ, esse ea, quæ Christiani legunt iisdem nominibus inscripta. Homeri, aut Virgilij esse, quæ eorum dicuntur, nemo sanus dubitat, ob perpetuum de hoc Latinorum, de illo Græcorum testimonium: quanto magis de horum librorum auctoribus standum est testimonio propè omnium, quotquot per orbem sunt gentium? Sunt sanè in eo, quo nunc utimur, volumine libri aliquot non ab initio pariter recepti, ut Petri altera, ea quæ Iacobi est, & Iudæ, duæ sub nomine Ioannis presbyteri, Apocalypsis, & ad Hebræos epistola: sed ita tamen, ut à multis Eccle-

De libris olim dubitatis sublatâ dubitationem.

ſiis ſint agniti, quod oſtendunt Chriſtiani antiqui, cum illorum teſtimoniis tanquam ſacris utuntur: unde credibile eſt, Eccleſias, quæ ab initio eos libros non habuerunt, eo tempore eos ignoraſſe, aut de iis dubitaſſe: poſtea autem de rei veritate edoctas, ad cæterarum exemplum iis libris uti cœpiſſe, ut nunc fermè omnibus in locis fieri videmus. Neque verò cauſa idonea fingi poteſt, cur illos libros quiſquam ſuppoſuerit, cùm nihil inde colligi poſſit, quod non aliis indubitatis libris abundè contineatur. Non eſt etiam, quod fidem quis detrahat epiſtolæ ad Hebræos eo ſolo nomine, quòd neſciatur eius ſcriptor, ac ſimiliter duabus epiſtolis Ioannis, & Apocalypſi, quod dubitent nonnulli, an earum ſcriptor Ioannes ſit Apoſtolus, an alius quis eius nominis. In ſcriptoribus enim qualitas magis, quàm nomen attenditur. Itaque multos libros hiſtoricos recipimus, quorum ſcriptores neſcimus; ut de bello Alexandrino Cæ-

Libris ſine nomine conſtare auctoritatem ex qualitate ſcriptorum.

ſaris, nempe quia videmus eum quiſquis fuit & illis vixiſſe temporibus, & rebus interfuiſſe. Sic etiam cùm, qui libros ſcripſerunt, de quibus nunc agimus, & prima ætate ſe vixiſſe teſtentur, & donis Apoſtolicis fuiſſe præditos, ſufficere id nobis debet. Nam ſi quis dicat potuiſſe fingi has qualitates, item in aliis ſcriptis etiam nomina, rem dicat minimè credibilem; eos ſcilicet, qui ubique veritatis, ac pietatis ſtudium inculcant, nulla de cauſa voluiſſe ſe crimine falſi obſtringere; quod non tantùm apud bonos omnes deteſtabile eſt, ſed * Romanis etiam legibus capite puniebatur. Conſtare ergo debet, libros novi fœderis ſcriptos ab illis quorum nomina præferunt, aut à talibus, quales ipſi ſe teſtantur: quibus ſi accedat, ut itidem conſtet illis & nota fuiſſe quæ ſcriberent, neque ſtudium fuiſſe mentiendi, ſequetur, ut quæ ſcripſerunt vera ſint, cùm omne falſum aut ab ignorantia, aut à mala voluntate debeat proficiſci.

Hos ſcriptores vera ſcripſiſſe, quia notitiã habebãt eorum, quæ ſcribebant.

Matthæus, Ioannes, Petrus, Iudas, ex ſodalitio illorum duodecim fuere, quos Ieſus vitæ ſuæ ac dogmatum teſtes elegerat, ita ut * notitia illis eorum, quæ narrant, deeſſe non potuerit. Idem de Iacobo dici poteſt, qui aut Apoſtolus fuit, aut, ut alij volunt, * proximus conſanguineus Ieſu, & ab Apoſtolis conſtitutus Hieroſolymorum Epiſcopus. Paulus quoque ignorantiâ falli non potuit circa dogmata, quæ ſibi ab ipſo Ieſu in cœlo regnante revelata profitetur: neque magis circa res à ſe geſtas falli ipſe potuit, aut etiam Lucas, * individuus ei itinerum comes. Idem Lucas, quæ de vita ac morte Ieſu ſcripſit, facilè ſcire potuit, natus in locis proximis, per ipſam Palæſtinam peregrinatus, * ubi & locutum ſe ait cum iis, qui oculati rerum teſtes fuerant. Haud dubiè præter Apoſtolos, quibuſcum amicitiam habuit, alij quoque multi tum vivebant ab Ieſu ſanati, & qui morientem ac redivivum viderant. Si Tacito,

cito, & Suetonio credimus de iis, quæ multo ante eos natos contigerunt, quod eorum diligenti inquisitioni confidamus: quanto huic scriptori æquius est credi, qui se omnia ab ipsis, qui inspexerant, hausisse dicat? * Marcum constans fama est Petro semper hæsisse comitem, ita ut, quæ scripsit ille, habenda sint quasi Petrus, qui res illas ignorare non potuit, ipse dictasset: præter quod, quæ ille scribit, etiam in Apostolorum scriptis reperiuntur pene omnia. Neque falli potuit Apocalypseos scriptor in iis visis, quæ * sibi divinitus immissa dicit, aut * ille ad Hebræos, in iis, quæ profitetur se, aut à Dei spiritu, aut ab Apostolis ipsis didicisse. Alterum, quod diximus, non fuisse ipsis mentiendi voluntatem, connexum est cum eo, quod supra tractavimus, cùm generatim Christianæ religionis, & historiæ resurrectionis Christi fidem adstrueremus. Qui testes ex parte voluntatis refellunt, necesse est aliquid adferant, quo volunta-

Et quia mentiri nolebāt.

tem credibile ſit à vero dicendo diverti. Id autem hîc dici non poteſt. Nam ſi quis obiiciat ipſorum cauſam agi, videndum erit, cur ipſorum ſit hæc cauſa, non ſanè commodi conſequendi, aut vitandi periculi alicuius gratia, cùm huius profeſſionis cauſa, & commoda omnia amitterent, & nulla non adirent pericula. Cauſa ergo hæc ipſorum non fuit, niſi ob Dei reverentiam, quæ certè neminem inducit ad mentiendum, in eo maximè negotio, unde humani generis æterna ſalus pendeat. Tam impium facinus de illis credi vetant, & * dogmata pietatis ubique pleniſſima, & vita ipſorum nunquam ullius mali facinoris accuſata, ne ab inimiciſſimis quidem, qui ſolam illis imperitiam obiiciunt, quæ non eſt nata falſimoniam parere. Quòd ſi vel minimum quid in ipſis fuiſſet malæ fidei, non ipſi ſuas culpas æternæ memoriæ prodidiſſent, ut * de omnium fuga in Chriſti periculo, de * Petro ter negatore,

Contra verò bonæ ipſorum fidei Deus ipſe teſtimonia illuſtria reddidit, editis prodigiis; quæ * cùm magna fiducia ipſi, ipſorúmve diſcipuli, publicè aſſeverarunt, additis perſonarum locorúmque nominibus & circumſtantiis cæteris, ita ut facillimè poſſet à Magiſtratibus inquiſitione facta veritas aut falſitas aſſeverationis detegi; inter quæ dignum obſervatione eſt, quòd & de * linguarum quas non didicerant uſu apud multa hominum millia, & de ſanatis ſubito corporum vitiis in populi conſpectu conſtantiſſimè prodiderunt. Neque eos deterruit, quòd ſcirent, iis temporibus Iudæos magiſtratus ſibi eſſe infeſtiſſimos, & Romanos iniquos admodum: qui nullam omiſſuri eſſent ipſos, tanquam novæ religionis auctores, aliquo crimine traducendi materiam. Neque verò aut Iudæi, aut Pagani unquam negare proximis illis temporibus auſi ſunt, prodigia ab his viris edita, imò * Petri miracula

Adſtruitur ſcriptoribus fides inde quod miraculis illuſtres fuerint.

Phlegon Adriani imperatoris libertus in Annalibus suis commemoravit : & ipsi Christiani in his libris, quibus fidei suæ rationem Imperatoribus, senatui, præsidibus reddunt, *facta hæc tanquam notissima, & de quibus dubitari non posset, affirmant; imò & apud sepulchra eorum vim mirificam durasse per aliquot sæcula, apertè prædicant, cùm non nescirent, si id falsum esset, facillimè à magistratibus cùm ipsorum pudore ac supplicio revinci posse. Fuit verò prodigiorum apud sepulchra quæ dixi editorum tanta frequentia, tot eorum testes, ut etiam * Porphyrio eius rei confessionem expresserint. Sufficere quidem hæc debent, quæ diximus, sed & alia suppetunt in cumulum argumenta, quæ fidem librorum illorum nobis commendant. Multa enim in illis prædicta apparent de rebus, quas homines suaptè vi nosse non quirent, quæ ipso eventu mirè sunt confirmata : ut * de subita atque

Et scriptis inde, quòd ibi multa sint quæ eventus comprobavit, divinitus revelata.

ngenti huius religionis propagatione, de * duratione eius perpetua, de * ea reiicienda à Iudæis plerisque, * amplectenda verò ab extraneis, * de odio Iudæorum in profitentes hanc religionem, * de suppliciis gravissimis ob eam subeundis, de * obsidione & excidio Hierosolymorum ac templi, * summisque Iudæorum calamitatibus. Ad hæc addo, quòd si recipimus, curare Deum res humanas, & maximè eas, quæ ad honorem suum cultúmque pertineant: non potest fieri, ut is tantam multitudinem hominum, quibus nihil aliud propositum erat, quàm Deum piè colere, passus sit falli mendacibus libris. Iam verò quod, post subortas tot in Christianismo sectas, vix ulla reperta fuit, quæ non hos libros, aut omnes, aut plerosque, exceptis paucis, qui nihil singulare continent, amplecteretur, magnum est argumentum, quo credatur, nihil illis libris potuisse opponi, cùm illæ sectæ tantis inter se

Tum etiam ex cura, quam decebat à Deo suscipi, ne falsa scripta subiicerentur.

odiis exarſerint, ut quicquid his placuiſſet, aliis ob id ipſum diſpliceret. Fuerunt ſanè inter eos, qui Chriſtiani dici volebant, pauci admodum, qui eorum librorum omnes reiicerent, quos ſuo peculiari dogmati videbant adverſari: puta qui aut Iudæorum odio, * Deum Iudæorum mundi opificem & legem maledictis inſectabantur; aut contra formidine malorum, quæ Chriſtianis erant ſubeunda, * latere volebant ſub nomine Iudæorum, * quibus impune licebat ſuam religionem profiteri. Sed hi ipſi * ab omnibus aliis, qui ubique erant, Chriſtianis abdicati ſunt * illis temporibus, cùm adhuc omnes ſalva pietate diſſentientes magna cum patientia ex Apoſtolorum præſcripto, tolerarentur. Horum Chriſtianiſmi adulteratorum prius illud genus ſatis refutatum arbitror ſupra, cùm oſtendimus, unum eſſe verum Deum, cuius opificium ſit mundus: & ſanè ex ipſis etiam libris, quos illi, ut Chriſtiani aliquo modo videantur, recipiunt, * quale

Solutio obiectionis, quòd multi libri à quibuſdam reiecti fuerint.

ſt imprimis Lucæ Evangelium, ſatis
atet, eundem Deum quem Moſes
& Hebræi coluerunt, à Chriſto præ-
licatum. Genus alterum tum opor-
unè refellemus, cùm eos, qui Iudæi
& ſunt & dici volunt, oppugnabi-
mus. Interim hoc dicam, miram eſ-
ſe eorum inverecundiam, qui Pauli
auctoritatem elevant, cùm nemo
fuerit Apoſtolorum, qui plures Ec-
cleſias inſtituerit; & cuius tot mira-
cula narrata ſint iam eo tempore,
cùm, ut modò dicebamus, facilis
eſſet facti inquiſitio. Quòd ſi mi-
racula edidit, quid cauſæ eſt, cur
non & de viſis cœleſtibus, acceptá-
que à Chriſto inſtitutione ipſi cre-
damus? Quòd ſi Chriſto tam carus
fuit, ut quicquam doceret Chriſto
ingratum, id eſt falſum, fieri non
poteſt. Quódque unum in illo cul-
pant, dogma nempe de libertate
Hebræis parta à ritibus per Moſem
olim imperatis; eius docendi præter
veritatem nulla ei cauſa fuit, cùm &
* circũciſus eſſet ipſe, & * pleraque
legis ultro obſervaret; * religionis

autem Christianæ causa multa & faceret difficiliora, & duriora ferret, quàm lex imperabat, aut legis occasione habebat exspectandum; atque * eadem & faciendi, & ferendi auctor esset discipulis suis; quo apparet, nihil ipsum dedisse auribus aut commodis auditorum, qui pro sabbato * singulos dies divino cultui impendere docebantur, pro exiguis secundùm legem impendiis * bonorum omnium ferre iacturam, & * pro pecudum sanguine suum ipsorum Deo consecrare. Iam verò palam affirmat ipse Paulus, * sibi à Petro, Ioanne, & Iacobo in signum consensus datas dexteras: quod ni verum fuisset, nunquam ausus esset dicere, cùm ab ipsis adhuc viventibus mendacij potuisset argui. His ergo, quos dixi, exclusis, qui vix Christianorum nomine censeri possunt, tot reliquorum cœtuum manifestissimus in recipiendis his libris consensus, supra ea, quæ modò diximus de miraculis, quæ scriptores edide-

unt; & de singulari Dei curatione circa res huius generis, æquis omnibus sufficere debet, ut fides narratis habeatur: quippe cum aliis quibusvis historicorum libris, quibus nulla eius generis adsunt testimonia, credi soleat, nisi valida ratio in contrarium adferatur, quæ hic certè nulla est. Nam si quis dicat, quædam in his libris narrari, quæ fieri non possint, cùm iam * suprà ostenderimus, esse quædam, quæ ab hominibus præstari non possint, à Deo autem possint, quæ scilicet nullam in se repugnantiam includunt, atque earum rerum in numero esse etiam illas, quas maximè miramur, prodigiosas virtutes, & mortuorum in vitam revocationem, evanescit ista obiectio. Neque magis audiendi sunt, si qui dicant, dogmata quædam in his libris reperiri, quæ à recta ratione dissonent. Nam primùm refellitur hoc tanta multitudine virorum, ingenio, eruditione, sapientia valentium, qui horum li-

Solutio obiectionis, quasi his libris contineantur impossibilia.

Aut à ratione dissona.

brorum auctoritatem secuti sunt, iam inde à primis temporibus. Tum verò quæcunque in primo Libro ostensa sunt congruere rectæ rationi, puta Deum esse, & quidem unicum, perfectissimum, immensæ virtutis, vitæ, sapientiæ, bonitatis; facta ab ipso quæcunque subsistunt; curam eius ad opera omnia, præsertim ad homines, pertingere; posse eum etiam post hanc vitam præmia reddere sibi obtemperantibus; frænum iniiciendum sensuum cupiditatibus; cognationem esse inter homines, ac proinde æquum ut alij alios diligant; omnia hæc in his libris apertissimè tradita reperias. Ultra hæc pro comperto aliquid affirmare, aut de Dei natura, aut de eius voluntate, * solo ductu humanæ rationis quàm sit intutum ac fallax, docent tot dissonantia non scholarum modò inter se, sed & singulorum philosophorum placita. Neque verò id mirum. Nam si de * mentis suæ natura differentes in longissimè di-

ſtantes opiniones dilabuntur: quanto magis neceſſe fuit id accidere de ſuprema illa, tantóque ſupra nos poſita mente definire aliquid cupientibus? Si * Regum conſilia indagare rerum prudentes periculoſum aiunt, nec ideo nos aſſequi; quis eſt, qui ita ſit ſagax, ut quid Deus velit ex earum rerum genere, quas libere velle poteſt, id ſuaptè coniectura ſperet ſe poſſe deprehendere? Quare optimè Plato * horum nihil ſciri poſſe dicebat ſine oraculo. Iam verò nullum proferri poteſt oraculum, quòd tale revera eſſe maioribus teſtimoniis conſtet, quàm ea ſunt, quæ in libris novi fœderis continentur. Tantum abeſt, ut probetur, ne aſſeritur quidem, Deum quicquam de natura ſua hominibus prodidiſſe, quod his libris repugnet; neque de voluntate ipſius ulla poteſt proferri, quæ credibilis ſit, poſterior ſignificatio. Nam ſi quid in eo genere rerum, quæ aut planè ſunt mediæ, aut certè non omnino per ſe

debitæ, nec planè turpes, ante Christi tempora aliter imperatum, aut permissum fuit, id his libris non obstat,* cùm in talibus leges posteriores prioribus derogent. Solet à nonnullis obiici, esse quandam in his libris interdum sensuum discrepantiam. Sed contra, quisquis hanc rem æquis animis volet diiudicare, reperiet hoc quoque argumentis pro eorum librorum auctoritate posse adiici, quòd in rebus, quæ aliquod dogmatis, aut historiæ momentum in se habent, manifestissima est ubique consensio, qualis nulla alibi inter eiusdem sectæ scriptores reperiatur, * sive Iudæos sumas, sive * Græcos Philosophos, aut * Medicos, sive * Romanos Iurisconsultos: in quibus omnibus sæpissimè reperias non modò pugnare inter se, qui sectæ sunt eiusdem, ut * Platonem & Xenophontem; sed & * eundem sæpè scriptorem nunc hoc, nunc illud, velut sui oblitum, aut quid statuat incertum, asseverare. At hi, de quibus agimus, scriptores,

Solutio obiectionis quòd his libris quædam inter se repugnantia contineātur.

credenda eadem inculcant, eadem dant præcepta, etiam de Christi vita, morte, reditu in vitam, summa ubique est eadem. Quòd verò ad exiguas aliquas circumstantias, & ad rem nihil facientes attinet, facillimè fieri potuit, ut non desit commoda conciliatio, sed nos lateat, ob res similes diversis temporibus gestas, nominum ambiguitatem, aut huius hominis, aut loci plura nomina, & si quid his simile est. Imo hoc ipsum scriptores illos ab omni doli suspicione liberare debet, cùm soleant, * qui falsa testantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in speciem quidem quicquam diversum appareat. Quòd si ex levi aliqua discrepantia, etiam quæ conciliari nequiret, totis libris fides decederet, iam nulli libro, præsertim historiarum, credendum esset: cùm tamen & Polybio, & Halicarnassensi, & Livio, & Plutarcho, in quibus talia deprehenduntur, sua apud nos de rerum summa constet auctoritas: quo magis æquum est, ut nihil tale

eorum fidem destruat, quos videmus ex ipsorum scriptis pietatis & veri semper fuisse studiosissimos. Alius restat modus testimonia refellendi ex contrariis extrinsecus testimoniis. At ego cum fiducia affirmo, talia repertum non iri, nisi fortè eo referre quis velit dicta multo post natorum, & quidem talium, qui inimicitias adversus Christianum nomen professi sub testium nomine non veniunt. Imò contra, quanquam eo opus non est, multa habemus testimonia, quæ historiæ istis libris traditæ partes aliquot confirmant. Sic Iesum cruci affixum, ab ipso & discipulis eius miracula patrata, & Hebræi, & Pagani memorant. De Herode, Pilato, Festo, Felice, de Ioanne Baptista, de Gamaliele, de Hierosolymorum excidio exstant scripta luculentissima Iosephi edita paulo post annum à Christi abitu quadragesimum: cum quibus consentiunt ea quæ apud Thalmudicos de iisdem temporibus leguntur. Neronis sæ-

Solutio obiectionis ex testimoniis extrinsecis: & ostensum ea magis esse pro his libris.

vitiam in Christianos Tacitus memoriæ prodidit. Exstabant olim & libri, tum privatorum, ut * Phlegontis, tum & * acta publica, ad quæ Christiani provocabant, quibus constabat de * eo sidere, quod post Christum natum apparuit, de terræ motu, & solis deliquio contra naturam, plenissimo lunæ orbe, circa tempus, quo Christus crucis supplicio affectus est. Quid amplius opponi his libris possit, sanè non video; nisi fortè non tales mansisse, quales ab initio fuerant. Fatendum est, ut aliis libris, ita his quoque accidere potuisse, accidisse etiam, ut ex scriptorum incuria, aut perversa cura, literæ quædam, syllabæ, verba mutarentur, omitterentur, adderentur. Sed iniquum est, ob talem, quæ per multa tempora non potest non accidere exemplorū diversitatem, tali instrumento aut libro moveri controversiam, cùm & mos postulet, & ratio, ut quod plurima, & antiquissima exempla ostendunt, id cæteris præferatur. At vero dolo, aut alio quovis modo

Solutio obiectionis de mutata scriptura.

omnia exempla vitiata, & quidem in iis, quæ ad dogma, aut insigne aliquod historiæ caput pertinerent, nunquam probabitur: neque enim aut instrumenta sunt, quæ id doceant, neque testes illorum temporum: quòd si quid, ut iam modò dicebamus, serius multo dictum est ab iis, qui in horum librorum discipulos atrocissima odia exercebant, id pro convitio, non pro testimonio habendum est. Et sufficere quidem hæc, quæ diximus, possent adversus eos, qui scripturæ mutationem obiiciunt, cùm * qui id affirmet, præsertim adversus scripturam diu latéque receptam, is, quod intendit, probare ipse debeat: at nos, quo magis patescat illius obiectionis vanitas, ostendemus id, quod illi factum fingunt, nec factum esse, nec potuisse fieri. Evicimus supra libros eorum esse scriptorum, quorum nomina præferunt: quo posito, sequitur, non esse alios libros pro aliis suppositos. Pars quoque aliqua insignis mutata non est. Nam cùm ea

mutatio aliquid ſibi deberet habere propoſitum, ea pars à cæteris partibus librìſque non itidem mutatis notabiliter diſcreparet, quòd nunc nuſquam conſpicitur; imò ut diximus, admirabilis eſt ubique ſenſuum conſonantia. Tum verò ut primùm Apoſtolorum aliquis, aut virorum Apoſtolicorum aliquid edidit, dubium non eſt, quin Chriſtiani magna diligentia, ut ipſorum pietatem & ſtudium conſervandæ propagandæque ad poſteros veritatis decebat, exempla ſibi inde plurima ſumſerint, quæ proinde ſparſa ſint, quàm latè patebat Chriſtianum nomen per Europam, Aſiam & Ægyptum, quibus in locis Græcus ſermo vigebat: imo & archetypa nonnulla, ut iam antè diximus, ad annum uſque ducenteſimum ſervata ſunt. Non potuit autem liber aliquis in tot exempla diffuſus, cuſtoditus non privata tantùm ſingulorum, ſed & communi Eccleſiarum diligentia falſariam manum recipere. Adde iam, quòd proximis ſtatim ſæculis verſi

ſunt hi libri in ſermonem Syriacum, Æthiopicum, Arabicum, Latinum; quæ verſiones etiamnum exſtant, & à Græcis libris in nulla alicuius momenti re diſcrepant. Iam verò habemus & ſcripta eorum, qui ab Apoſtolis ipſis, aut ab eorum diſcipulis inſtituti fuerunt, qui loca non pauca ex his libris adferunt eo, quem nos nunc quoque legimus, ſenſu. Neque verò quiſquam fuit in Eccleſia tantæ auctoritatis per illa tempora, cui mutare quicquam volenti paritum fuiſſet; quòd ſatis oſtendunt Irenæi, Tertulliani, & Cypriani liberæ diſſenſiones ab iis, qui in Eccleſia maximè eminebant. Poſt hæc, quæ dixi, tempora ſecuti ſunt alij multi magnæ eruditionis, magníque iudicij, qui poſt diligentem inquiſitionem hos libros, ut in originaria ſua puritate perſtantes, receperunt. Iam & illud, quòd de diverſis Chriſtianorum ſectis modò dicebamus, huc quoque aptari poteſt, illas omnes, ſaltem quæ Deum mundi opificem, & Chriſtum legis novæ auctorem

agnoſcunt, uti his libris ita ut eos nos habemus. Quòd ſi qui inſtituiſſent partem aliquam interpolare, eos tanquam falſarios cæteri detuliſſent. Neque verò ullam ſectam id unquam habuiſſe licentiæ, ut hos libros mutando ad ſua placita aptaret, vel inde ſatis colligas, quòd omnes ſectæ & adverſus omnes hinc ſibi argumenta depromunt. Tum quòd de divina providentia attigimus, ad partes præcipuas non minus, quàm ad totos libros pertinet, ei non convenire, ut ſiverit Deus tot millia hominum pietatis ſtudioſa, & æternam ſalutem ſincero propoſito quærentia, induci in eum errorem, quem vitare omnino non poſſent. Et hæc quidem pro novi fœderis libris dicta ſumto, qui ſi ſoli exſtarent, ſatis eſſet, unde veram religionem diſceremus. Nunc cùm Deo viſum fuerit etiam Iudaicæ religionis, quæ vera olim fuit, & Chriſtianæ non exigua teſtimonia præbet, inſtrumenta nobis relinquere, non abs re erit his quoque fidē ſuam

Pro auctoritate librorum veteris fœderis.

adstruere. Esse autem hos libros eorum, quorum dicuntur, pari modo constat, quo id de nostris libris probavimus. Hi autem, quorum nomina præferunt, aut Prophetæ fuerunt, aut viri fide dignissimi; qualis & Esdras, qui eos in unum volumen collegisse creditur, quo tempore adhuc Prophetæ vivebant Aggæus, Malachias, Zacharias. Non repetam hîc, quæ in Mosis commendationem dicta sunt suprà. Neque verò pars tantùm illa prima à Mose tradita, ut primo libro ostendimus, sed & recentior historia multos Paganorum habet adstipulatores. Sic * Davidis, & Salomonis nomina, & fœdera cum Tyriis, præferebant Phœnicum Annales, * Nabuchodonosori, & * aliorum Chaldæorum regum Berosus non minus, quàm Hebræi libri, meminerat. Qui * Vaphres Ægypti rex Ieremiæ, * Apries est Herodoto. Iam * Cyri, & successorum eius ad * Darium usque pleni Græcorum libri. Multáque alia ad Iudæorum gentem per-

inentia adfert Iosephus in libris ontra Appionem; quibus iungi possunt, quæ ex * Strabone, & Trogo uprà attigimus. Nos verò, qui Christiani sumus, omnino non est, quòd de eorum librorum fide dubiemus, cùm ex illis penè singulis estimonia exstent in libris nostris, quæ in Hebræis itidem reperiuntur. Neque Christus, cùm plurima in legis doctoribus, & temporis sui Pharisæis reprehenderet, unquam eos accusavit falsimoniæ in libros Mosis aut Prophetarum commissæ, aut quòd suppositis mutatisve libris vterentur. Post Christi tempora Scripturam in iis, quæ momentum habent, vitiatam, neque probari potest, neque verò credibile fiet, si quis rectè cogitaverit, quàm longè latéque sparsa esset per orbem terrarum gens Iudæorum illos ubique libros custodientium. Nam primùm ab Assyriis abductæ in Mediam decem tribus, duæ postea: & ex his quoque post concessum à Cyro reditum multi in terris exteris subse-

derunt. * Macedones in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt. Antiochi ſævitia, Aſmonæorum civilia arma, externa Pompeij & Soſſij, multos diſiecerunt. Plena Iudæis erat * Cyrenaica: plenæ urbes * Aſiæ, * Macedoniæ, * Lycaoniæ, etiam inſulæ * Cyprus, * Creta, atque aliæ. Iam * Romæ numerus eorum ingens vel * ex Horatio, * Iuvenali & * Martiali diſcatur. Tam diſſitis inter ſe cœtibus imponi nulla arte potuit: nec magis ipſi in falſum convenire. Adde quòd * trecentis fermè ante Chriſtum annis cura Ægypti regum, Hebræorum libri in Græcum ſermonem ab his, qui LXX. dicuntur, verſi ſunt, ita ut iam & à Græcis, ſermone quidem alio, at ſenſu in ſummam eodem poſſiderentur: eóque minus mutationem reciperent. Quin & in Chaldaicum, & in Hieroſolymitanum tranſlati ſunt iidem libri, * partim paulo ante, * partim non multo poſt Chriſti tempora. Secutæ deinde verſiones in Græcum aliæ, Aqui-

læ, Symmachi, Theodotionis, quas cum illa interpretum LXX. Origenes contulit, & post eum alij, nulla historiæ, aut rerum pondus habentium diversitate. Philo Caligulæ ævo floruit, Iosephus ad Vespasianorum tempora provixit. Uterque ex Hebræorum libris ea adferunt, quæ nos hodiéque legimus. His autem ipsis temporibus magis magisque spargi cœpit Christiana religio, quam profitentium * multi Hebræi erant, multi * Hebræas literas addidicerant, quibus proinde promptum fuit, si quid à Iudæis falsi fuisset admissum, in parte inquam insigni, id ipsum collatis libris antiquioribus deprehendere, apertúmque facere. At non modò id non faciunt, sed etiam plurima adducunt ex veteri fœdere testimonia planè in eum sensum, quo apud Hebræos exstant: quos sanè Hebræos cuiusvis potius criminis, quàm non dicam falsi, sed vel negligentiæ circa hos libros convincas, * cùm eos summa religione describere, ac conferre

ſoleant, etiam ut literas quoties quæque occurrat numeratas habeant. Addatur ultimo loco & hoc minimè ſpernendum non mutatæ per Iudæos de induſtria Scripturæ argumentum, quòd Chriſtiani ex iis ipſis, quos Iudæi legunt, libris evincunt, & quidem, ut confidunt, validè, ſuum magiſtrum Ieſum eſſe illum ipſum Meſſiam, qui Iudæorum maioribus iam olim ſit promiſſus. Quod vel maximè ne fieri poſſet, caviſſent Iudæi poſt ortum inter ipſos & Chriſtianos certamen, ſi unquam in eorum poteſtate fuiſſet mutare quæ vellent.

DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER IV.

Refutatio ſpecialior religionũ à Chriſtiana diſcrepantiũ.

UARTUS Liber, initio facto ab ea voluptate, quam plerique homines capiunt ex ſpectaculo alieni periculi, cùm ipſi extra periculum poſiti ſunt, oſtendit, ſummam Chriſtiani hominis in hac vita eam eſſe debere, ut non modò de reperta veritate ſibi gratuletur, ſed & aliis, qui in variis errorum anfractibus palabundi verſantur, opem ferat, & eos tanti boni participes faciat. Quod nos aliquo quidem modo conatos facere Libris prioribus, quia veri demonſtratio in ſe contineat erroris refu-

tationem; ſed tamen, cùm ſingula religionum genera, quæ ſe Chriſtianis opponunt, Paganiſmus putà, Iudaiſmus & Mahumetiſmus, præter id quod inter ſe habent commune, proprios quoſdam errores habeant, & peculiaria quædam argumenta, quæ nobis ſoleant opponere, non abs re fore, ſi ſpecialem adverſus hæc ſingula diſputationem inſtituamus, rogatis lectoribus, ut & à ſtudiis, & à longa conſuetudine, tanquam bonæ mentis impedimentis, iudicium liberent, quo æquiore animo de iis, quæ dicenda ſunt, cognoſcant. Ac primùm adverſus Paganos dicimus, ſi plures Deos ſtatuant æternos & æquales, id iam primo Libro ſatis refutatū, cùm docuimus, unum dumtaxat eſſe Deum rerum omnium cauſam. Quòd ſi Deorum nomine vocent mentes creatas homine ſuperiores, eas aut bonas eſſe aut malas. Si bonas dicant, primùm conſtare ipſis deberet hoc, an bonæ ſint, ne fortè periculosè labantur * inimicos pro amicis,

Ac primū Paganiſmi. Vnum tantùm eſſe Deū. Mentes creatas bonas eſſe, aut malas. Bonas non colendas, niſi ad præſcriptum ſummi Dei.

transsfugas pro legatis recipientes: tum verò ratio exigit, ut evidens aliquod in ipſo cultu diſcrimen ſit inter Deum ſummum, & has mentes. Deinde ſciendum eſſet, quis inter eas mentes ſit ordo, quid à quaque boni exſpectari poſſit, quo quamque honore affici velit rex ſummus: quæ omnia cùm deſint in ipſorum religione, ſatis hinc apparet, quàm ea nihil in ſe certi habeat: quantóque facerent tutius, ſi ad unius Dei ſummi cultum ſe transferrent; quod ſapientis hominis eſſe officium, etiam * Plato dixit; eóque magis, quia cùm bonæ mentes Dei ſummi miniſtræ ſint, * non poſſit eas non ſibi addictas habere, qui Deo utatur propitio. At verò non bonas, ſed malas fuiſſe mentes, quibus paganorum cultus impendebatur, non levibus conſtat argumentis. Primum, * quod cultores ſuos non reiecerunt ad cultum ſummi Dei, imo eum cultum, quantum poterant, ſuſtulerunt, aut ſaltem omnibus modis ſe ſummo Deo in cultu æquari volue-

Malos ſpiritus adoratos à paganis probatur. & oſtenditur quàm id ſit indignum.

runt. Secundò, quòd unius summi Dei cultoribus mala maxima procurarunt, concitatis in ipsorum pœnas magistratibus & populis. Nam cùm poëtis impune liceret Deorum parricidia & adulteria canere, & Epicureis divinam providentiam è rebus tollere, neque ulla esset religio alia tam ritibus dissona, quæ non in societatem admitteretur, ut Ægyptiaca, Phrygia, Græca, Thusca sacra Romæ: soli Iudæi passim * deridiculo erant, ut ex satyris & epigrammatis apparet, * interdum & relegabantur. * Christiani verò præterea etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis, cuius rei non alia potest reddi causa, quàm quòd hæ duæ sectæ unum Deum venerarentur, cuius honori recepti dij adversabantur, non tam inter se, quàm illius æmuli. Tertiò ex modo cultus, qui bonam honestámque mentem non deceat, per * sanguinem humanum, per * nudorum hominum in templis cursationem, per ludos & * saltationes plenas spurcitiæ, qualia nunc

etiam conſpiciuntur apud Americæ & Africæ populos paganiſmi tenebris obſitos. Imò quod eſt amplius, & olim fuerunt, & nunc ſunt populi, qui malas mentes adorant, quas tales norunt ac profitentur, ut * Arimanium Perſæ, Græci Cacodæmonas, * Vejoves Latini, & nunc alios Æthiopum & Indorum quidam: quo nihil poteſt magis impium excogitari. Nam cultus religioſus quid eſt aliud, quàm teſtimonium ſummæ bonitatis, quam agnoſcas, in eo, quem colas? qui ſi malo ſpiritui impenditur, falſus eſt ac mendax, & in ſe continet rebellionis crimen, cùm debitus regi honos non modò ei ſubtrahitur, ſed & in deſertorem eius atque hoſtem transfertur. Stulta autem eſt perſuaſio, qua fingunt, Deum bonum id non vindicaturum, quia id à bonitate alienum eſſet. Nam * clementia, ut iuſta ſit, ſuos habet limites, & ubi ſcelera modum excedunt, pœnam iuſtitia ex ſe quaſi neceſſariò producit. Neque minus culpandum, quòd metu

adductos se dicant malis mentibus præstare obsequium : cùm is qui summè bonus est, sit etiam summè communicativus, ac proinde etiam naturarum cæterarum productor. Quod si est, sequitur, ut in naturas omnes, tanquam opificia sua, ius supremum habeat, ita ut ab earum nulla aliquid possit fieri, quod ipse planè impedire cupiat : quibus positis, facilè colligitur, ei qui Deum summum ac summè bonum faventem habeat, malos spiritus non amplius nocere posse, quàm Deus ille boni alicuius causa velit pati, ut fiat. Neque verò à malis spiritibus quicquam impetrari potest, quod non reiiciendum sit, quia * malus, bonum cùm simulat, tunc est pessimus, & * hostium munera insidiæ sunt.

Contra cultum exhibitũ hominibus vita functis, in paganismo.

Fuerunt & pagani, & sunt nunc etiam, qui vita functorum hominum animis cultum exhibere se aiunt : sed primum hic quoque cultus distinguendus notis conspicuis fuerat à summi Dei cultu : tum verò inanes sunt ad illos preces, nisi ab illis ani-

mis aliquid nobis tribui poſſit, de quo nihil cultoribus conſtat; nec quicquam eſt, cur magis id dicant fieri, quàm non fieri. Illud verò peſſimum, quod quibus hominibus hunc honorem habuerunt, ij comperiuntur magnis vitiis fuiſſe inſignes: ebrioſus Bacchus, mulieroſus Hercules, impius in fratrem Romulus, in patrem Iupiter: ita ut illorum honos ad Dei veri & probitatis ipſi placentis ignominiam redundet, * dum vitiis ſatis per ſe abblandientibus addit ex religione commendationem. Vetuſtior iſto fuit cultus aſtrorum, & quæ elementa dicimus, ignis, aquæ, aëris, terræ: ne ipſe quidem magno vacans errore. Nam cultus religioſi pars maxima ſunt preces, quæ adhiberi, niſi ſtultè, non poſſunt niſi apud naturas intelligentes. Tales autem non eſſe eas, quæ elementa dicimus, ſenſu quodammodo apparet. De aſtris ſi quis aliud affirmaverit, nihil habebit, quo id probet, cùm ex aſtrorum operationibus, quæ naturarũ ſunt indices, nihil

Contra cultum exhibitũ aſtris & elementis.

tale poſſit colligi: imò contrarium ſatis apertè colligitur ex motu non vario, qualis eſt eorum quæ voluntatem habent liberam, ſed * rato atque præſcripto. Iam verò alibi oſtendimus, aſtrorum curſus ad hominum uſus eſſe temperatos: unde homo agnoſcere debuit, ſe Deo & ſimiliorem parte ſui potiore, & cariorem eſſe, ac proinde nobilitati ſuæ iniuriam ſe facere, ſi ſe iis rebus ſubiiciat, quas Deus ipſi donaverit: cùm contra pro illis Deo gratias agere debeat, quòd ipſæ pro ſe non poſſunt, aut poſſe non docentur. Illud verò indigniſſimum, quod & * ad beſtiarum cultum delapſi ſunt homines, Ægyptij præſertim. Quanquam enim in quibuſdam aliqua ſe oſtendit quaſi umbra intelligentiæ; ea tamen ipſa nihil eſt, ſi ad hominem ſpectetur, cùm nec internos conceptus diſtinctis vocibus ſcripturáque explicent: neque opera diverſorum generum faciant, neque eiuſdem generis opera diverſo modo, multo minus numerorum, dimenſionum

Contra cultum animãtibus mutis exhibitum.

cæleſtiúmque curſuum cognitioné aſſequantur. * Contra verò homo validiſſima quæque animantia, feras, aves, piſces capit ſolertiâ ingenij ſui, partim etiam ſub leges ſuas ſubigit, ut elephantas, leones, equos, boves: ex iis, quæ maximè ſunt noxia, utilitates ſibi deducit, ut medicamenta ex ſerpentibus: hunc certè uſum ex omnibus habet, quem ipſæ ignorant, quod corporum compagem, ſitúmque partium ſpeculatur, & tum ſpecies, tum genera inter ſe comparans, hic quoque ſuam dignitatem diſcit, quanto humani corporis perfectior cæteris, nobiliórque ſtructura eſt: quæ ſi quis rectè conſideret, tantum abeſt, ut pro diis animantia colat cætera, potiùs ſeſe illorum quaſi deum quendam ſub ſummo Deo conſtitutum arbitrabitur. Adoratas legimus à Græcis, Latinis, atque aliis etiam eas res, quæ non ſubſiſtunt, ſed aliarum rerum ſunt accidentia. Nam ut ſcæva illa * Febrim, Impudentiam, & ſimilia omittam: Sanitas nihil eſt aliud, quàm

Contra cultum exhibitū iis rebus quæ ſubſtantia nō ſunt.

partium corporis recta temperies: Fortuna bona similitudo eventus cum hominis desiderio: affectus verò, quales Amor, Metus, Ira, Spes, atque alia ex consideratione rei vel bonæ, vel malæ, facilis, vel difficilis, motus quidam in ea animi parte, quæ corpori per sanguinem maximè connectitur, qui sui iuris non sunt, sed voluntatis tanquam dominæ imperio subsunt, certè quod durationem ac directionem eorum attinet. Virtutes verò, quarum diversa sunt nomina, circa utilis electionem prudentia, in periculis subeundis fortitudo, in abstinentia alieni iustitia, in voluptatum moderatione temperantia, & porrò alia, pronitates quædam sunt ad rectum in animo longa exercitatione adultæ, quæ ipsæ ut augeri, ita & neglectu minui, imo & interire in homine possunt. * Honor verò, cui & ipsi templa dicata legimus, aliorum est de aliquo tanquam virtute prædito iudicium; quòd sæpè & malis contingit, & bonis non contingit, in-

genita hominibus errandi facilitate. Hæc ergo cùm non ſubſiſtant, àc proinde rebus ſubſiſtentibus dignitate comparari nequeant, neque precum aut venerationis intellectum habeant ullum, pro diis colere à recta ratione alieniſſimum eſt, cùm ob hæc ipſa is colendus ſit, à quo hæc dari conſervaríque poſſunt. Solent à Paganis ad religionis ſuæ commendationem miracula adferri: ſed adverſus quæ multa excipi poſſint. Nam qui ſapientiſſimi inter ipſos Paganos fuere, multa horum, ut * nulla idonea teſtium fide ſuffulta, planéque conficta reiiciunt. Quædam quæ facta dicuntur, contigerunt in receſſu, nocte, coram uno aut altero, quorum oculis falſa rerum ſpecie per aſtus ſacerdotum imponi facilè potuit. Sunt & alia, quæ admirationem tantùm ſui conciverunt apud ignaros rerum naturalium, præcipuè occultarum proprietatum; quale quid accideret, ſi quis apud populos eius rei ignaros magnete ferrum duceret: * quibus

Solutio obiectionis Paganorũ ſumta à miraculis apud ipſos.

artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuisse, à multis proditum est. Non negem, conspecta & quædam his maiora, quæ ex causis naturalibus sola humana vi non potuerint elici; sed talia tamen quæ vim verè divinam, id est omnipotentem, non desiderarent, cùm ad eas sufficerent, spiritus inter Deum hominémque interpositi, qui pro sua celeritate, efficacia, atque solertia, facilè possent dissita transferre, & quamvis diversa componere ad effectus tales, qui homines in stuporem darent. Sed spiritus, per quos id effectum est, bonos non fuisse, ac proinde nec bonam religionem, iam ex iis, quæ suprà diximus, apparet; tum inde etiam, quòd * certis carminibus invitos se cogi dicerent, cùm tamen inter sapiētissimos etiam paganorum constet, in verbis nullam talem vim esse posse sitam, sed suadendi tantùm, idque pro modo significationis. Est & illorum nequitiæ indicium, quod in * amorem sæpè huius aut illius, hunc illumve re-

nitentem ſe pellecturos ſuſcipiebant, aut vani pollicitatione, aut effectu iniurioſi, cùm hoc etiam * humanæ leges tanquam veneficium interdicant. Neque eſt, quod miretur quiſquam, paſſum eſſe ſummum Deum, ut mira quædam à pravis ſpiritibus ederentur, * cùm deludi talibus præſtigiis meriti eſſent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant. Tum verò impotentiæ eorum argumentum, quod eorum opera nullum inſigne bonum ſecum adferebant. Nam & ſi qui viſi ſunt in vitam revocati, non permanſerunt in vita, nec viventium functiones exercuerunt. Quod ſi quid aliquando à divina pollentia procedens in Paganorum conſpectu apparuit, non tamen prædictum eſt id eventurum ad probandam ipſorum religionem; unde nihil impedit, quò minus divina efficacia cauſas ſibi longè alias propoſitas habuerit. Exempli cauſa, ſi verum eſt per Veſpaſianum cæco viſum eſſe redditum, factum id eſt ut is * hac re venerabilior Imperium

Romanum facilius adipiſceretur: lectus quippe Deo iudiciorum ipſius in Iudæos miniſter: ſimiléſque aliorum prodigiorum cauſæ exſiſtere potuerunt, quæ cum religione nihil haberent commune. Eadem fermè omnia aptari poſſunt, & ad id ſolvendum, quod de oraculis opponunt, præcipuè quod diximus, meritos eos homines, ut ſibi illuderetur, contemtis illis notitiis, quas cuique ratio aut vetuſtiſſima traditio ſuggerit. Tum verò * verba oraculorum fermè ambigua, & quæ facilè interpretationem ex qualicunque eventu acciperent. Quòd ſi quid definitius prædictum ab illis, non tamen neceſſe eſt ab omniſcia mente profectum, cùm aut talia ſint, quæ ex cauſis naturalibus iam exiſtentibus præſentiri poterant, * ſicut medici quidam ventutos morbos prædixerunt, aut probabiliter ex eo, quòd plerumque evenit, coniectari, quod * & à rerum civilium peritis factum ſæpè legimus. Quod ſi quando etiam apud

Et ab oraculis.

paganos aliquorum vatum operâ usus est Deus ad ea prædicenda, quæ causas certas nullas extra Dei voluntatem habere poterant; non id pertinuit ad confirmandam religionem paganicam, sed magis ad eam evertendam: qualia sunt, * quæ apud Maronem exstant Ecloga quarta ex Sibyllinis carminibus deprompta, quibus ille id nesciens Christi adventum & beneficia nobis depingit. Sic in iisdem Sibyllinis erat, * pro rege agnoscendum, qui verè rex noster esset, & * ab Oriente venturum, qui rerũ omnium potiretur. * Apollinis oraculum apud Porphyrium legitur, quo ait, cæteros Deos aërios esse spiritus, colendum autem unum Hebræorum Deum: cui dicto si parent Apollinis cultores, iam tales esse desinunt: si non parent, suum deum mendacij accusant. Adde iam quod, si spiritus illi suis oraculis consultum voluissent humano generi, ante omnia generalem proposuissent vivendi normam, & certam fidem fecissent remunerationis, quæ

maneret ita viventes, quorum neutrum ab ipsis factum est. Contra * laudati sæpè eorum carminibus reges quamvis improbi, * pugilibus decreti honores divini, * pellecti homines in amores etiam non legitimos, * ad mala lucra captanda, * ad cædes faciendas, quæ multis exemplis demonstrari possent. Tum verò ingens nobis præter ea, quæ supra sunt allata, argumentum suppeditat contra se Pagana religio, eo quòd ubicumque humana vi destituta est, planè concidit, tanquam sublato quò uno stabat. Nam si oculos circumferas per quotquot sunt imperia Christianorum aut Mahumetistarum, videbis paganismi nullam nisi in libris memoriam. Imò docent historiæ etiam illis temporibus, cùm imperatores aut vim & supplicia, ut priores, aut eruditionem & solertiam, ut Iulianus, adhiberent ad sustentandam religionem paganicam, in dies ei aliquid decessisse, non opposita vi ulla, non

Reiicitur Paganica religio ex eo, quod sponte defecerit, simul ac humana auxilia defuerunt.

generis fulgore, (fabri enim filius à vulgo Iesus habebatur) non literarum flore, cuius expers fuit oratio Christi legem docentium, non donis, (pauperes quippe illi erant) non ulla assentatione, cùm contra omnia commoda spernenda, nihil non adversi eius legis causa subeundum dicerent. Vide quanta fuerit paganismi imbecillitas, cùm talibus auxiliis destructus sit. Neque tantùm credulitas paganorum evanuit ad illam doctrinam, sed & ipsi spiritus ad Christi nomen * excesserunt è corporibus, compresserunt vocem, & interrogati de silentij causa * dicere sunt coacti, nihil se posse, ubi Christus invocaretur. Fuere philosophi, qui ut ortum ita interitum religionis cuiusque astris adscriberent. Sed ipsa, quam isti scire se profitentur, sideralis scientia tam diversis sub normis traditur, * ut nihil in ea certi reperiatur, præter hoc ipsum, certi esse nihil. Non de illis loquor effectibus, qui ex naturali necessi-

Responsio ad id quod religionis ortus & interitus astrorũ efficaciæ ascribitur.

maneret ita viventes, quorum neutrum ab ipsis factum est. Contra * laudati sæpè eorum carminibus reges quamvis improbi, * pugilibus decreti honores divini, * pellecti homines in amores etiam non legitimos, * ad mala lucra captanda, * ad cædes faciendas, quæ multis exemplis demonstrari possent.

Reiicitur Paganica religio ex eo, quod sponte defecerit, simul ac humana auxilia defuerunt.

Tum verò ingens nobis præter ea, quæ supra sunt allata, argumentum suppeditat contra se Pagana religio, eo quòd ubicumque humana vi destituta est, planè concidit, tanquam sublato quò uno stabat. Nam si oculos circumferas per quotquot sunt imperia Christianorum aut Mahumetistarum, videbis paganismi nullam nisi in libris memoriam. Imò docent historiæ etiam illis temporibus, cùm imperatores aut vim & supplicia, ut priores, aut eruditionem & solertiam, ut Iulianus, adhiberent ad sustentandam religionem paganicam, in dies ei aliquid decessisse, non opposita vi ulla, non

generis fulgore, (fabri enim filius vulgo Iesus habebatur) non literarum flore, cuius expers fuit oratio Christi legem docentium, non donis, (pauperes quippe illi erant) non ulla assentatione, cùm contra omnia commoda spernenda, nihil non adversi eius legis causa subeundum dicerent. Vide quanta fuerit paganismi imbecillitas, cùm talibus auxiliis destructus sit. Neque tantùm credulitas paganorum evanuit ad illam doctrinam, sed & ipsi spiritus ad Christi nomen * excesserunt è corporibus, compresserunt vocem, & interrogati de silentij causa * dicere sunt coacti, nihil se posse, ubi Christus invocaretur. Fuere philosophi, qui ut ortum ita interitum religionis cuiusque astris adscriberent. Sed ipsa, quam isti scire se profitentur, sideralis scientia tam diversis sub normis traditur, * ut nihil in ea certi reperiatur, præter hoc ipsum, certi esse nihil. Non de illis loquor effectibus, qui ex naturali necessi-

Responsio ad id quod religionis ortus & interitus astrorũ efficacia ascribitur.

tate causarum sequuntur, sed de his, * qui ab humana procedunt voluntate, quæ ita suapte vi libera est, ut nihil ei necessitatis extrinsecus imprimi possit. Quòd si ex impressione tali necessariò sequeretur actus voluntatis, iam vis in anima deliberandi atque eligendi, * quam sentimus ipsi, frustra esset data, * omniúmque legum, præmiorúmque ac pœnarum æquitas sublata, cùm neque culpa neque meritum esse possit in eo, quod planè sit inevitabile. Tum verò cùm actiones voluntatis malæ quædam sint, si certa necessitate ex cælo procedunt, eo quòd cælo cælestibúsque corporibus vim talem Deus attribuerit, iam sequetur Deum qui perfectissimè bonus est, * malitiæ moralis veram esse causam; & cum lege posita profiteatur se detestari malitiam, cuius vim effectricem atque inevitabilem inseruerit ipsis rebus, velle eum duo quæ inter se sunt contraria, ut idem fiat & non fiat: & peccari in eo, quod quis

agat divino impulſu. Probabilius ab aliis dicitur, aſtrorum influxibus aërem primùm, deinde & corpora noſtra contingi, & qualitates quaſdam imbibere, quæ plerumque in animo excitent reſpondentes ſibi appetitiones: ab his autem voluntatem illici, & iis obſequi ſæpè. Verùm hoc ita conceſſum nihil facit ad eam, quam tractare cœpimus quæſtionem. Nam Chriſti religio cùm homines vel maximè abducat ab iis, quæ corpori placent, ex corporis affectibus ortum habere non potuit, ac proinde nec è vi ſiderum, quæ ut diximus, in animum non agunt, niſi per eos affectus. Prudentiſſimi Aſtrologorum * eximunt à ſiderum legibus viros verè ſapientes ac bonos: at tales revera fuere, qui primi Chriſtianam religionem ſuſceperunt, quod vita ipſorum probat. Quod ſi eruditioni quoque & literis aliquam vim damus adverſus corporis contagium, fuerunt ſemper inter Chriſtianos etiam, qui

hac laude florerent. Tum verò siderum effectus, ut doctissimi fatentur, certas mundi plagas respiciunt, & temporarij sunt. Hæc autem religio iam per mille sexcentos annos durat, nec in una, sed in dissitissimis mundi partibus, & quæ longè sub alio sunt siderum positu. Eo verò minus pagani habent, quo Christianam religionem oppugnent, quòd eius partes singulæ tantæ sunt honestatis, ut suaptè luce animos quasi convincant, ita ut inter paganos quoque non defuerint, qui dixerint singula, quæ nostra religio habet universa: utpote* religionem non in ritibus, sed in animo esse positam, adulterum * esse etiam qui adulterium committere voluit, * non reponendam iniuriam, * uni marito unam uxorem iungendam, * fœdus matrimonij debere esse perpetuum, * hominis officium esse homini cuivis benefacere, * præsertim egenti: * iuramento quantum fieri potest abstinendum: * contentos nos in victu & vestitu esse debere ad

Ostenditur præcipua Christianæ religionis probari à sapientibus paganorũ: & si quid in ea est difficile creditu, paria apud paganos reperiri.

naturam neceſſariis. Quòd ſi quid eſt in Chriſtiana religione creditu difficile, apud ſapientiſſimos paganorum paria inveniuntur, quod de animorum immortalitate, & reditu corporum in vitam, ſupra oſtendimus. Sic Plato à Chaldæis edoctus * divinam naturam diſtinguit in patrem; mentem paternam, quam & Dei germen vocat, Mundi opificem; & Animam qua cuncta contineantur. Cùm humana natura divinam iungi poſſe, * Iulianus tantus Chriſtianorum hoſtis credidit, & exemplum dedit in Æſculapio, quem volebat ad tradendam hominibus medendi artem de cœlo veniſſe. Crux Chriſti multos offendit. at quæ de diis non narrant paganorum auctores? alios famulos regum fuiſſe; fulminatos alios, diſſectos, vulneratos. Et verò lætius eſſe honeſtum, quoties magno ſibi conſtat, ſapientiſſimi ipſorum dixere. * Plato de Republica II. quaſi præſcius ait*, ut verè iuſtus exhibeatur, opus eſſe, ut virtus eius omni-

bus ornamentis ſpolietur, ita ut ille habeatur ab aliis pro ſceleſto, illudatur, ſuſpendatur denique. Et certè ſummæ patientiæ exemplum ut exſtaret, aliter obtineri non poterat.

DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER V.

UALE est, quod ex obscuro specu enitentibus paulatim se ostendit inter lucem tenebrásque medium, talem se nobis ex densa paganismi caligine gradum moventibus Iudaismus offert, pars & primordium veri. Quare Iudæos compello, ne nos aversi audiant. Cognitum nobis, * esse ipsos progeniem sanctorum virorum, quos Deus & per Prophetas, & per Angelos suos, invisere solebat; ex eadem gente natum Messiam, & primos Christianismi doctores: ipsorum esse arborem, cui nos sumus

Refutatio Iudaismi incipiens ab allocutione ad Iudæos.

inoculati : custodes esse ipsos oraculorum Dei, quæ nos non minus ipsis veneramur, ac cum Paulo suspiria pro ipsis ad Deum emittimus, orantes ut quam primùm veniat illa dies, cum ablato * velamento, quod vultui eorum impendet, clarè nobiscum visuri sunt * complementum legis; cúmque, ut habent veterum vaticinia, nostrum qui alienigenæ sumus, quilibet * Hebræi viri penulam apprehendet, rogans ut concordi pietate colamus unicum illum Deum, Deum Abrahami, Isaaci, & Iacobi.

Ostenditur Iudæos debere miracula Iesu habere pro sufficienter probatis.

Primùm ergo rogantur, ne iniquum exstiment in causa aliena, quod in sua æquum iudicent. Si quis paganus ab ipsis quærat, cur credant miracula à Mose facta, nihil dicant aliud, quàm inter suos adeo perpetuam constantémque eius rei fuisse famam, ut non potuerit, nisi ex testimonio eorum, qui vidissent, proficisci. Sic * ab Elisæo auctum apud viduam oleum, * purgatum subitò à mala scabie Syrum, * hospitæ filium

lium ad vitam revocatum, & similia alia credunt Iudæi, non aliam sanè ob causam quàm quod testes bonæ fidei id proditum ad posteros transmiserunt. * De Eliæ verò in cœlum raptu unius Elisæi, tanquam viri omni exceptione maioris, testimonio fidem habent. At nos de Christi ascensu in cœlum * duodecim proferimus testes vitæ inculpatæ:* de Christo post mortem in terris viso multo plures: quæ si vera sunt, verum sit necesse est & Christi dogma: planéque nihil à Iudæis pro se adferri potest, quòd non & nobis pari, aut potiori iure possit aptari. Sed ut testimonia omittamus, res prodigiosas à Christo factas, * ipsorum Thalmudistarum & Iudæorum confessio est: quod ipsum sufficere debet. Neque enim potest Deus dogmati per hominem promulgato auctoritatem efficacius conciliare, quàm miraculis editis. At ope dæmonum facta ab eo prodigia, dixerunt aliqui: verùm hæc calumnia supra iam

Solvitur, quod obiiciūt facta hæc miracula ope dæmonū.

refutata est, eo quòd ubi Christi dogma innotuit, omnis potestas dæmonum confracta est. Quod addunt aliqui, didicisse Iesum in Ægypto magicas artes, speciem veri multò minorem habet, quàm similis paganorum adversus Mosem accusatio, quam apud * Plinium, & * Apuleium videmus. Nam fuisse Iesum unquam in Ægypto, non constat, nisi ex discipulorum libris, qui addunt, infantem adhuc inde rediisse. At Mosem magnam ætatis adultæ partem in Ægypto exegisse, & * ipsius, & * aliorum narratione certum est. Sed & Mosem, & Iesum validè purgat hoc crimine lex utriusque, * tales artes disertè vetans ut Deo invisas. Tum verò si Christi, & eius discipulorum tempore, usquam aut in Ægypto, aut alibi exstitisset ars ulla magica, qua possent ea fieri, quæ de Christo prædicantur, muti omnes subito sanari, claudis gressio, cæcis visus dari, Imperatores, * Tiberius, * Nero, atque alij, qui

ad inquirenda talia nullis impendiis pepercerunt, haud dubiè eam deprehendiſſent. Et ſi verum eſt, * quod tradunt Iudæi, ſenatores magni ſynedrij gnaros fuiſſe magicarum artium, ut reos poſſent convincere, ſanè cùm iidem Ieſu inimiciſſimi fuerint, & honori eius maximè per miracula creſcenti invidentes, aut opera ſimilia ex eadem arte edidiſſent ipſi, aut certis argumentis apertum feciſſent ipſius opera non aliunde proficiſci. Quod verò Iudæorum nonnulli prodigia Ieſu aſſcribunt nomini cuidam arcano, quod à Solomone in Templo poſitum duo leones per mille & amplius annos cuſtodierint, quódque ab Ieſu ſublectum ſit, non mendaciter modò, ſed & impudenter confictum eſt: cùm de illis leonibus, re maximè inſigni atque admiranda, nec libri Regum, nec Paralipomena, nec Ioſephus quicquam prodant; ſed nec Romani, qui cum Pompeio Templum intrarunt ànte Ieſu tempora, tale aliquid compe-

Aut vi vocum.

Ostenditur divina fuisse Iesu miracula, quia is docuit cultum unius Dei, qui Mundi est opifex.

rerint. Verùm posito à Christo edita esse prodigia, quòd Iudæi fatentur, dicimus, ex ipsa lege Mosis sequi, fidem ei adhibendam. Dixit enim Deus Deut. XVIII. futurum, ut post Mosem, alij quoque Prophetæ à Deo excitarentur, iisque obediendum à populo; nisi id fieret, graves pœnas denuntians. * Certissimæ autem Prophetarum notæ sunt prodigia. Neque enim illustriora alia animo concipi possunt; At Deut. XIII. dicitur, si quis Prophetam se ferens prodigia ediderit, ei non credendum, si populum ad novum Deorum cultum pelliciat. Nam illa prodigia ut fiant, in hoc tantum à Deo permitti, ut experiatur, an satis constans sit populus in veri Dei cultu. Ex quibus locis collatis inter se * Hebræi interpretes rectè colligunt, omni ei, * qui miracula faciat, credendum, extrà quàm si à veri Dei cultu abducat, quia in eo solo casu prædictum sit, ne miraculis, quamvis speciosis, fides habeatur. Iesus autem non mo-

dò falsos Deos coli non docuit, sed * contra hoc tanquam crimen gravissimum disertè vetuit, docuitque nos & Mosis, & qui eum secuti sunt, Prophetarum scripta venerari: quare nihil est, quod miraculis eius obiici possit. Nam quod quidam obiiciunt, legem Iesu aliqua in parte à Mosis lege discrepare, id non sufficit. Nam ipsi Hebræorum Doctores normam hanc ponunt: * ad imperium Prophetæ, id est miracula facientis, qualecunque præceptum intrepidè posse violari, excepto illo de unius Dei cultu. Et sanè potestas leges condendi, quæ penes Deum fuit, cùm per Mosem daret præcepta, postea ab eo non abiit: nec quisquam, qui suo iure leges dedit, eo impeditur alias etiam pugnantes dare. Quod Deum esse immutabilem obiiciunt, id nihil est: non enim de intrinseca Dei natura, sed de operibus agitur. Lux tenebris mutatur, iuventus senectute, æstas hyeme, quæ omnia Dei sunt opera. Adamo olim Deus poma cæ-

Solutio obiectionis sumta ex discrepantia inter legē Mosis & legē Iesu: ubi ostenditur lege Mosis perfectiorem aliam dari potuisse.

tera permisit, * unius arboris fructu interdixit, nempe quia ita libuit. Prohibuit generaliter homines occidere: * Abrahamo imperavit ut filium mactaret. Victimas seorsim à Tabernaculo * alias vetuit, alias accepit. Nec sequitur, si bona fuit lex per Mosem data, nullam dari potuisse meliorem. Solent parentes cum infantibus balbutire: ad ætatis vitia connivere: crustulo eos ad discendum allicere. At ubi processit ætas, corrigitur sermo, instillantur virtutis præcepta, ostenditur quæ sit honesti pulchritudo, quæ eius præmia. * Non fuisse autem eius legis præcepta summè perfecta, vel eo liquet, quòd multi illorum temporum viri sancti vitam secuti sunt illis præceptis excellētiorem. Moses qui ultionem doloris partim manu, partim iudicio exigi permittit, ipse atrocissimis iniuriis vexatus, * precatorem se pro inimicis constituit. Sic * David rebelli filio parci vult, * maledicta in se iacta fert patienter. Dimisisse uxores viri boni nusquam le-

guntur, cùm tamen id lex permitteret. Nimirum * ad maiorem populi partem aptantur leges: itaque in illo ſtatu par fuit quædam diſſimulari, ad perfectiorem regulam reducenda illo tempore, quo maiore vi ſpiritus populum novum ex cunctis populis Deus ſibi erat collecturus. Etiam præmia lege Moſis apertè propoſita ad hanc vitam mortalem ſpectant omnia: unde fatendum eſt, * legem aliquam illa lege meliorem dari potuiſſe, quæ æterna præmia, non ſub umbris, ſed apertè proponeret, quod lege Christi factum videmus. Notandum hîc obiter ad vincendam iniquitatem Iudæorum, qui Ieſu coævi fuerunt, Ieſum peſſimè ab ipſis tractatum, & ſupplicio deditum, cùm nullum eius admiſſum adverſus legem poſſet adferri. * Circumciſus erat: * cibis utebatur Iudaicis: * veſtitu ſimili: * purgatos ſcabie mittebat ad ſacerdotes: * paſchata, & alios dies feſtos religiosè obſervabat. Si quos ſanavit ſabbato, * oſtendit non

Ab Ieſu in terris obſervatam legē Moſis, nec poſt abolitam niſi ea præcepta, quæ intrinſecam bonitatem non habebant.

tantùm ex lege, sed & ex receptis sententiis talia opera sabbato non interdicta. Tum verò primùm cœpit promulgare * legum quarundam abrogationem, cùm morte devicta in cœlum evectus, etiam Spiritus sancti conspicuis donis ornasset suos, iisque rebus ostendisset adeptum se * potestatem regiam, * in qua continetur legis condendæ auctoritas: idque secundum Danielis vaticinium capite II. & VII. collato etiam capite VIII. & XI. qui prædixerat fore, ut paulò pòst destructa regna Syriæ & Ægypti (quorum posterius sub Augusto contigit) Deus regnum daturus esset * homini, qui plebeius videretur, in omnis tractus sermonisque populos, & quidem nunquam desiturum. Pars verò illa legis, cuius necessitas à Christo sublata est, nihil continebat sui natura honestum: sed constabat ex rebus per se mediis, ac proinde non immutabilibus. Nam si eæ res per se aliquid haberent, cur faciendæ essent, * omnibus

populis, non uni eas præſcripſiſſet Deus, & ab initio ſtatim, non poſtquam bis mille, & quod excedit, annos vixerat humanum genus. Abel, Enoch, Noë, Melchiſedec, Iob, Abraham, Iſaac, Iacob, omnes viri pij & Deo eximiè cari, hanc legis partem ignorarunt, aut totam aut fermè totam, neque eo minus acceperunt teſtimonium & ſuæ in Deum fiduciæ, & amoris divini in ſe. Neque Moſes ſocerum Iethronem ad hos ritus ſuſcipiendos adhortatus eſt; neque Ionas Ninevitas, nec alij Prophetæ Chaldæos, Ægyptios, Sidonios, Tyrios, Idumæos, Moabitas, ad quos ſcribunt, ob eos non ſuſceptos reprehendunt, cùm peccata ipſorum ſatis exactè enumerent. Peculiaria ergo erant hæc præcepta, ſive * ob vitandum aliquod malum, in quod proni erant Iudæi, ſive ad experimentum obedientiæ, ſive ad rerum futurarum ſignificationem introducta. Quare non magis mirandum eſt, ea aboleri potuiſſe, quàm ſi

quis Rex municipalia quædam statuta tollat, ut toti imperio ius idem statuat. Neque verò quicquam adferri potest, quo probetur, Deum se adstrinxisse, ne quid eius mutaret. Nam si dicas, præcepta hæc vocari perpetua, * eadem voce utuntur sæpe & homines, cùm significare volunt, quæ sic iubent, non esse annalia, * aut certis temporibus putà belli, pacis, caræ annonæ accommodata: quo tamen non impediuntur, quo minus novas de iisdem rebus constitutiones edant, ubi id publica utilitas exegerit. Sic & Dei præcepta data Hebræis alia erant temporaria * quamdiu in locis desertis ageret populus, * alia adstricta habitationi terræ Cananææ: ab his ergo ut illa distinguat, perpetua vocat, quo intelligi possit, non debere ea usquam, aut unquam intermitti, nisi Deus contrariæ voluntatis daret significationem. Quod loquendi genus cùm omnibus populis sit commune, eo minus mirari debent Hebræi, qui sciant in lege

sua * ius perpetuum & servitutem perpetuam vocari, quæ duret à Iubilæo ad Iubilæum: * Messiæ verò adventus ab ipsis vocatur complementum Iubilæi, sive magnus Iubilæus. Quid quod novi fœderis olim ineundi promissio apud Prophetas Hebræos exstat, ut * Ieremiæ XXXI. ubi pollicetur Deus novum se pactum initurum, quod ipsis mentibus sit inscripturus: neque opus habituros homines, ut religionem alij ex aliis discant, apertam enim omnibus fore. Præterea veniam se daturum ante delictorum: quæ res fermè ita se habet, ac si rex aliquis post graves civium inter se inimicitias, ad pacem stabiliendam sublata legum varietate communem omnibus eámque perfectam legem imponat, & in posterum se emendantibus polliceatur omnium commissorum impunitatem. Hæc quanquam sufficiant, euntes per partes singulas sublatæ legis, ostendemus, eas tales non esse, ut aut Deo per se placere possent, aut semper durare deberẽt.

Ut sacrificia, quanũquã per se Deo placuerunt.

Præcipuum, & quod maximè in oculos incurrit, sunt sacrificia, de quibus multi Hebræi sentiunt, prius * ab hominum ingenio ea excogitata, quàm à Deo iussa. Certè id apparet Hebræos multorum rituum fuisse appetentes, * ita ut satis causæ fuerit, cur Deus plurimos eis iniungeret, vel ob hoc; ne ad falsorum Deorum cultum memoriâ Ægyptiaci incolatus redirent. At cùm eorum posteri plus æquo hæc æstimarent, tanquam per se Deo grata, & veræ pietatis partem, reprehensi sunt per Prophetas. *Sacrificiorum causa*, inquit Deus apud Davidem Psalmo, qui est apud Hebræos quinquagesimus, *ne verbum quidem tecum velim commutare: nempe ut holocausta alia super alia mihi mactes, ut iuvencos, aut hircos accipiam de tuis septis. Nam certè quicquid animantium per saltus pascitur, aut per montes errat, meum est. In numerato habeo & volucres & feras: ita ut si esurirem, nihil opus esset mihi te convenire; mihi inquam,*

cuius est hoc Universum, & quicquid in eo conspicitur. Putásne vesci me carne pingui, aut bibere hircorum sanguinem? imò laudem Deo sacrifica, & vota redde. Sunt inter Hebræos, qui hæc eo dici aiunt, quod qui sacrificia illa offerebant, animo vitáque impuri essent. At aliud docent, quæ attulimus verba, rem scilicet per se nihil habere Deo gratum. Et si seriem totam psalmi consideres, pios illis verbis alloquitur Deus. Dixerat enim: *Congregate mihi pios:* deinde, *Audi popule mi:* hæc docentis sunt. Postea finitis, quæ attulimus, ut fieri solet, ad impios sermo convertitur: *Impio autem dicit Deus.* Eundem sensum ostendunt loca alia, ut Psal. L I. *Sacrificia ut tibi dem, gratum tibi non est, neque holocaustis delectaris. Sed quod verè tibi placet sacrificium, est animus culpæ suæ sensu deiectus: mentem enim quasi fractam atque contritam ô Deus non despicis.* Simile est illud Psal. X L. *Victima & oblato libo non delectaris.*

Sed me tanquam perfoſſa aure tibi mancipas : non exigens aut holocauſtum, aut victimam piacularem. Itaque reſpondi, en adſum : ac tanquam ex pacto conſcripto faciam, quod velis, quæ voluptas mea eſt : Lex enim tua cordi meo inhæret. Æquitatis tuæ laudes non intra cogitationes meas claudo : ſed veracitatem tuam, ac benignitatem prædico ubique : præſertim verò miſericordiam tuam atque fidem celebro in numeroſo cœtu. Apud Eſaiam cap. I. ſic Deus loquens inducitur : *Quò mihi tot victimæ? Satias me tenet holocauſtorum ex arietibus, & adipis quamvis pinguiſſimi. Nec amo ſanguinem ſive ille iuvencorum eſt, ſive agnorum, ſive hœdorum, ut cum eo apud me appareatis. Nam quis hoc de vobis exegit, ut eo modo ſubdialia impuraretis?* Apud Ieremiam verò VII. locus eſt huic geminus, & eius interpres. *Sic ait Dominus Angelorum, Deus Iſraëlis. Holocauſta veſtra congerite cum victimis, & ipſi earum carne veſcimini. Nam quo primùm tempore maiores*

vestros eduxi ex Ægypto, nihil exegi, aut præcepi de holocaustis & victimis. Sed hoc est quod illis serio edixi, ut mihi obedientes forent: sic me fore Deum ipsorum; ipsos verò meum populum. Utque ea incederent via, quam ego ipsis eram imperaturus. Sic omnia ipsis prosperè eventura. Apud Oseam hæc sunt Dei verba cap. VI. *Beneficentiam in homines multo * acceptiorem habeo, quàm sacrificium: de Deo rectè sentire supra omnia est holocausta.* Apud Michæam verò cap. VI. cùm quæstio esset instituta, quomodo quispiam Deum sibi optimè conciliaret, arietum ingenti numero, vi magna olei, an vitulis anniculis, respondet Deus: *Dicam tibi quid sit verè bonum, mihique gratum. Nimirum * ut suum cuique reddas, ut benè aliis facias, & ut Deo humilem ac submissum te præbeas.* Quibus ex locis cùm appareat, sacrificia non esse earum rerum in numero, quas Deus per se aut primariò velit, populus verò irrepente paulatim, ut fit, prava

superstitione in illis posuerit potissimam pietatis partem, & victimis suis crediderit peccata satis compensari: quid mirum est, si tandem Deus sustulit rem suaptè natura mediam, sed cuius usus iam in vitium fluxerat, cùm * Rex quoque Ezechia à Mose erectum æreum serpentem confregerit, ideo quòd populus eum religioso cultu venerari cœpisset. Neque vaticinia desunt, quæ sacrificia illa, de quibus controversia est, desitura prædixerint: quod facilè quivis intelliget, qui modò consideravit secundum Mosis legem sacrificare soli Aaronis posteritati concessum, idque duntaxat in solo patrio. Iam verò Psalmo cx. secundum numerum Hebræum, promittitur rex latissimè dominaturus initio regnandi facto ex Sione; qui rex idem & sacerdos in perpetuum futurus esset, idque instar Melchisedeci. Esaias verò cap. xix. dicit, altare visum iri in Ægypto, ubi non tantùm Ægyptij, sed Assyrij quoque, &

Iſraëlitæ Deum ſint culturi: & capite LXVI. ait, futurum ut longiſſimè diſſiti & omnium ſermonum populi non minus, quàm Iſraëlitæ munera Deo offerant, & ex ipſis quoque conſtituantur, qui ſint ſacerdotes, & Levitæ, * quæ omnia, ſtante Moſis lege, fieri non poterant. His adde, quod apud * Malachiam cap. I. Deus futura prædicens, faſtidio ſibi eſſe ait Hebræorum munera: ab ortu ad occaſum, apud gentes omnes nomen ſuum celebrari, ſuffitúmque ſibi fieri, & puriſſima ſibi offerri. Daniel verò cap. IX. Gabrielis Angeli de Chriſto oraculum referens: *abolebit*, inquit, *ſacrificium & munus.* Neque verbis tantùm, ſed & rebus ipſis ſatis ſignificat Deus, non amplius probari ſibi præſcripta per Moſem ſacrificia, cùm iam per annos amplius mille ſexcentos patiatur Iudæos eſſe ſine Templo, ſine altari, ſine certo generum cenſu, unde conſtare poſſit, qui ſint, qui ſacra facere ritè poſſint. Quòd de

Item ciborum discrimen. sacrificiorum lege ostendimus, idem ostendamus & de ea, qua ciborum certa genera interdicuntur. Constat ergo, post magnum diluvium, * Noæ, eiúsque posteris à Deo ius datum quolibet victu utendi, quod ius proinde non ad Iapetum tantùm, & Chamum, sed & ad Semum, eiúsque posteros Abrahamum, Isaacum, Iacobum transiit. Sed cùm postea populus in Ægypto pravis superstitionibus eius gentis imbutus esset, tum primùm Deus quædam animantium genera edi vetuit, seu * quòd illa potissimum Ægyptij diis suis offerrent & ex illis aruspicium facerent, seu * quòd in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur. Non esse præcepta hæc universalia, apparet exemplo eius, quod constitutum est de carne bestiæ fato suo mortuæ Deuteronomij xiv. ut Israëlitis quidem ea vesci non liceret, * incolis autem liceret, quos quidem incolas Iudæi omnibus officiis tanquam Deo commendatos, pro-

ſequi iubentur. Veteres quoque Hebræorum magiſtri apertè tradiderunt, Meſſiæ * temporibus ceſſaturam legem de cibis vetitis, & ſuillam non minùs puram fore, quàm bubulam. Et certè cùm ex omnibus populis unum ſibi colligere Deus voluit, æquius fuit ut libertatem, quam ut ſervitutem in rebus talibus communem faceret. Sequitur inſpectio feſtorum dierum. Hi univerſim omnes inſtituti ſunt in memoriam beneficij à Deo accepti, cùm ex Ægyptiaca calamitate liberarentur, atque deinde deducerentur in terram promiſſam. Iam verò propheta Ieremias XVI. & XXIII. capite ait, tempus venturum, quo nova, multóque maiora beneficia, iſtius beneficij memoriam ita obſcurent, ut eius vix ulla mentio ſit futura. Tum verò, quod modò de ſacrificiis dicebamus, etiam de feſtis diebus verum eſt, iis quoque confidere populum cœpiſſe, tanquam his benè obſervatis non magni ducenda eſſent quæ de cætero peccarētur. Unde

Et dierum.

Ieremiæ cap. 1. Deus ait se calendas ipsorum, & dies festos fastidire, & oneri tanto sibi esse, ut vix queat sustinere. De sabbato specialiter opponi solet, esse præceptum universale, & perpetuum; quippe non uni populo datum, sed in ipsa mundi origine, Adamo omnium parenti. Respondeo, assentientibus Hebræorum doctissimis, duplex esse præceptum de sabbato, * præceptum recordandi Exod. xx. 8. & * præceptum observandi Exod. xxxi. 31. Præceptum recordandi impletur religiosa memoria mundi conditi. Præceptum observandi situm est in exacta abstinentia ab omni alio opere. Prius illud præceptum ab initio datum fuit, atque ei haud dubiè * paruerunt viri pij ante legem, Enoch, Noë, Abraham, Isaac, Iacob; quorum quidem postremorum cùm multæ peregrinationes legantur, * nullum usquam indicium est itineris ob Sabbatum intermissi, quod post exitum ex Ægypto perpetuo

reperias. Nam postquam eductus ex Ægypto populus, & feliciter transgressus rubrum mare, primum diem securum egit sabbatum, eóque cecinit Deo epinicium, ex eo tempore imperata est exacta illa sabbati quies, cuius prima mentio est in collectione mannæ Exod. XXXV. 2. Levit. XXIII. 3. Et hoc sensu causa legis de sabbato redditur liberatio ex Ægypto Deut. v. 21. Et simul hac lege consultum est servis adversus dominorum duritiem nullam ipsis à laboribus respirationem indulgentium, ut dictis locis videre est. Verum est, hac * lege obstrictos fuisse etiam incolas, quia scilicet una debebat esse totius populi quiescentis facies. Cæterùm aliis populis non datam hanc exactæ quietis legem, vel inde apparet, quòd multis in locis vocatur signum; atque etiam fœdus speciale inter Deum & Israëlitas, ut Exodi XXXI. 13. 16. Iam verò, quæ in memoriam exitus ab Ægypto instituta sunt, non esse ta-

lia, ut nunquam cessare debeant, supra iam ostendimus ex promisso maiorum multo beneficiorum. Adde quòd, si lex de quiete sabbati, fuisset ab initio lata, & eo sensu, ut tolli nunquam posset, sanè prævaluisset illa lex in conflictu aliarum legum, quod nunc contra se habet. Nam * circumcidi infantes rectè in sabbato constat: * sicut & stante Templo victimæ sabbatis non minus, quàm diebus aliis, iugulabantur. Mutabilitatem huius legis ipsi Hebræorum magistri ostendunt, cùm aiunt, ad imperium Prophetæ rectè opus fieri sabbato, quod probant exemplo captæ Hierichuntis, die sabbati, imperante Iosua. Messiæ autem temporibus discrimen dierum sublatum iri non malè eorundem nonnulli ostendunt ex Esaiæ loco LXVI. 23. ubi prædicitur, fore ut perpetuus sit Dei cultus à sabbato ad sabbatum, à novilunio ad novilunium. Veniamus ad circumcisionem, quæ sanè Mose est antiquior, quippe Abrahamo impera-

Circũcisionem quoque externã.

ta, eiúsque posteris. Sed hoc ipsum præceptum inchoatio fuit fœderis per Mosem publicati. Sic enim dixisse Deus Abrahamo legitur Genes. cap. XVII. *Dabo tibi, & posteritati tuæ terram, in qua peregrinus egisti, terram, inquam, Cananæam in possessionem duraturam. Tu ergo fœdus meum serva, tu inquam & posteritas tua per sæcula. Hoc est fœdus inter me, & vos, vestrámque posteritatem, ut circumcidatur omnis mas.* Atqui iam supra intelleximus in huius fœderis locum successurum fœdus novum, & quidem commune populis omnibus, quam ob causam cessare etiam debuit necessitas illa notæ discriminatricis. Est & hoc manifestum, in præcepto circumcisionis contineri mysticam quandam & excellentiorem significationem, quod ostendunt Prophetæ, * cùm iubent cor circumcidi, quo spectant Iesu præcepta omnia. Quare & promissa circucisioni addita simili modo necesse est ad maius aliquid referantur: nempe illud de possessione

terrestri * ad revelationem possessionis verè æternæ, quæ nunquam apertius, quàm per Iesum facta est: & * de Abrahamo constituendo in patrem plurimarum gentium ad id tempus, quo non pauci aliquot populi, sed innumeri toto orbe diffusi, imitaturi essent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam, quod profectò non nisi per Evangelium contigit. Mirum autem non est, umbras destinati operis auferri opere impleto. Dei verò gratiam huic signo adstrictam non esse, satis hinc discas quòd non vetustiores tantùm, sed & ipse Abrahamus adhuc incircumcisus Deo placuit, * & toto tempore itineris per Arabum deserta omissa ab Hebræis circumcisio fuit, Deo ob id nihil expostulante. Certè erat, cur magnas gratias agerent Iesu & eius legatis Hebræi, quod gravi illo rituum onere per ipsum liberarentur, certíque suæ libertatis fierent * per dona ac miracula Mosi nihil cedentia. Sed tamen primi nostri dogma-

Et tamẽ in his quoque tolerãdis faciles fuisse Apostoles Iesu.

dogmatis publicatores ne hoc quidem ab illis exegerunt, ut suam hanc felicitatem agnoscerent; sed si præcepta Iesu omnis honestatis plenissima susciperent, facilè passi sunt eos in rebus mediis * sequi, quem vellent vivendi modum; * ita tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum nunquam data fuerat, eius observandæ necessitatem non imponerent: quod vel unum satis est, ut evidenter ostendatur, iniquè à Iudæis reiecta Iesu dogmata, prætextu illo legis ritualis. Soluta hac obiectione, quæ prope unica miraculis Iesu opponi solet, veniamus ad alia argumenta, quæ ad Iudæos convincendos sunt idonea. Constat inter nos & ipsos, in Prophetarum vaticiniis supra multos, qui Hebræis divinitus contigerunt magnorum bonorum autores, unum multo cæteris excellentiorem promitti, quem nomine communi quidem, sed huic uni eximie competente, Messiam vocant. Eum nos pridem venisse asserimus: illi

Probatio adversus Iudæos ex eo, quod in confesso est promissũ eximiũ Messiã.

venturum exſpectant. Supereſt, ut de ea lite iudicium quæramus in iis libris, quorum autoritatem pariter agnoſcimus. Daniel, * cui ſummæ pietatis teſtimonium Ezechiel perhibuit, neque nos decipere voluit, neque deceptus eſt ab Angelo Gabriele. Is autem Angelo dictante cap. IX. conſcriptum reliquit, poſt promulgatum edictum de inſtauranda urbe Hieroſolymorum non elapſuros annos quingentos, * quin adeſſet Meſſias. Atqui in hunc diem elapſi ſunt ab eo tempore plus bis mille anni, nec adeſt is, quem Iudæi exſpectant: nec quemquam alium nominare poſſunt in quem id tempus quadret: In Ieſum autem, tam benè convenit, ut magiſter Hebræus Nehumias, qui annis quinquaginta eum præceſſit, apertè iam tum dixerit, non poſſe ultra eos quinquaginta annos protrahi tempus Meſſiæ à Daniele ſignificatum. Cum hac temporis nota congruit altera, quam ſuprà attigimus, * de imperio in omnes

Oſtenditur cum iam veniſſe ex præſignificatione tẽporis.

nationes dando divinitus, * postquam Seleuci & Lagi posteritas regnare desiisset, quarum posterior in Cleopatra desiit, non multo antequam Iesus nasceretur. Tertia nota est dicto cap. IX. apud Danielem, quòd post Messiæ adventum exscindenda esset urbs Hierosolyma, quod de excidio urbis vaticinium * ipse Iosephus ad suam refert ætatem: unde sequitur, tempus Messiæ adventui præstitutum iam tum præteriisse. Eodem pertinet quod apud Aggæum cap. II. Deus Zorobabelem Ethnarcham, & Iesum Iosedeciden Pontificem Maximum mœstos, quòd viderent excitatum à se templum non respondere magnitudini prioris templi, solatur hoc promisso, futurum ut maior honos isti Templo, quàm priori, contingeret; quod profectò neque de mole operis, neque de materia, neque de arte, neque de ornatu dici posse historia horum temporum in sacris literis, & apud Iosephum, collata cum ea, quæ est

de templo Solomonis, indubitatum facit. Adde quod Hebræorum magiſtri annotant, duas maximas dotes defuiſſe Templo poſteriori quæ priori adfuerant, * conſpicuam quandam lucem divinæ maieſtatis indicem & divinum afflatum. Sed quo Templum hoc poſterius priori præſtiturum ſit, ibi quidem breviter oſtendit Deus, * cùm pacem ſuam, id eſt gratiam & benevolentiam, in eo templo ſe quaſi fœdere certo ſtabiliturum dicit. Latius autem exſequitur Malachias cap. III. *Ecce miſſurus ſum legatum meum, qui vias meas præparet. Brevi veniet in templum ſuum* (vixit autem Malachias tempore ædificati templi poſterioris) * *Dominus ille, quem vos deſideratis, internuntius ille fœderis, deliciæ veſtræ* Venire ergo debuit Meſſias ſtante Templo ſecundo, * quo nomine apud Hebræos venit totum illud ævum à Zorobabele ad tempus Veſpaſiani, quia Herodis Magni temporibus Templum non ex ruinis

resuscitatum fuit, sed * paulatim per partes innovatum, qualis mutatio facit idem Templum appellari. Et sanè tam constans apud Hebræos & vicinos fuit opinio, illis temporibus exspectandum Messiam, ut * multi Herodem, * alij Iudam Gauloniten, * alij alios, qui circa Iesu tempora vixerunt, pro Messia haberent. Sentiunt se premi his argumentis de Messiæ adventu Iudæi: quæ ut eludant, nonnulli aiunt sua peccata in causa fuisse, quo minus promisso tempore adveniret. Ut omittam, * in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione suspensum decretum indicari: quomodo ob peccata differri adventus potuit, cùm hoc quoque prædictum esset, * ob plurima & maxima populi peccata urbem exscindendam paulo post Messiæ tempora? Adde quod Messias venturus erat hac quoque de causa, * ut corruptissimo seculo medicinam faceret, simúlque cum emendandæ vitæ regulis criminum ve-

(Cum solutione ad id quod dicitur, dilatum adventũ ob peccata populi.)

niam adferret, unde de eius temporibus apud Zachariam dicitur cap. XIII. fore tunc fontem apertum domui Davidis, & Hierosolymitis omnibus, ad peccata abluenda: & apud ipsos Hebræos receptum est Messiam appellare * isch copher, hoc est placatorem. Planè autem à ratione abhorret, dicere ob morbum aliquem dilatum id quod præcisè ei morbo erat destinatum. De eo, quod dicimus, advenisse pridem in terras Messiam, ipse etiam sensus Iudæos potest convincere. * Promisit Deus fœdere per Mosem inito ipsis felicem possessionem terræ Palæstinæ, quamdiu vitam suam ad legis præscriptum componerent: * Contrà si adversus eam graviter delinquerent, exsilium aliáque id genus mala ipsis minatus est. Quòd si tamen, aliquo tempore pressi malis, & pœnitentia peccatorum ducti, ad obedientiam rediissent, se misericordia populi tactum iri, effecturúmque, ut quamvis in ultimas mundi

Item ex statu præsenti Iudæorũ collato cum his quæ lex promitit.

plagas dispersi redirent in patriam, ut videre est, tum alibi, tum Deuteronomij xxx, & Nehemiæ 1. Atqui iam anni sunt mille & ultra quingentos, quòd Iudæi patria carent, Templo carent, * & si quando novum ædificare voluerunt, semper sunt impediti: etiam flammarum globis ad fundamenta erumpentibus cum operarum pernicie, quod ab * Ammiano Marcellino scriptore non Christiano proditum est. Cùm olim populus gravissimis sceleribus se contaminasset, liberos passim sacrificasset Saturno, adulteria pro nihilo duceret, viduas & pupillos expilaret, insontem sanguinem magna copia funderet, * quæ omnia illis Prophetæ exprobrant, passus est exsilium, sed * non diutiùs annis septuaginta; atque interea non omisit Deus * per Prophetas illos alloqui & solari spe reditus, * indicato etiam eius tempore. At nunc, * ex quo semel eiecti patriâ sunt, manent extorres, contemti: nullus

ad eos venit Propheta : nulla futuri reditus ſignificatio : magiſtri ipſorum , quaſi ſpiritu vertiginis afflati, ad turpes fabulas, & ridicula dogmata delapſi ſunt, quibus ſcatent libri Thalmudici, quos legem ore datam audent dicere, & cum iis, quæ Moſes ſcripſit, conferre, aut iis præferre etiam. Nam quæ ibi leguntur * de Dei fletu, quod urbem paſſus ſit exſcindi, * de eius quotidiana diligentia in legenda lege , * de Behemotho & Leviathane, * multiſque rebus aliis, tam ſunt abſurda, ut etiam referre tædeat. Et tamen tanto tempore Iudæi, nec ad falſorum deorum cultus deflexerunt, ut olim , nec cædibus ſe contaminant, nec de adulteriis accuſantur: * Deum verò & precibus, & ieiuniis, certant placare : nec exaudiuntur. Quæ cùm ita ſe habeant , omnino ex duobus alterum ſtatuendum eſt, aut fœdus illud per Moſem factam omnino eſſe abolitum, aut teneri Iudæorum univerſitatem gravis ali-

cuius peccati tot iam per secula durantis : quod quale sit ipsi dicant, aut si dicere non possunt, nobis credant, peccatum illud esse contemti Messiæ, qui antè advenerit, quàm hæc mala ipsis contingere cœperunt. Et hæc quidem, ut diximus, ostendunt, venisse iam ante tot sæcula Messiam: addimus nos, non alium eum esse, quàm Iesum. Nam quicunque alij pro Messia haberi se voluerunt, aut habiti sunt, nullam reliquerunt sectam, in qua ea opinio perseveraret. Nulli nunc aut Herodis, aut Iudæ Gaulonitæ, aut qui Adriani temporibus Messiam se dixit, & * doctissimis quibusdam imposuit, * Barchochebæ sectatores se profitentur. At Iesu qui nomen dent, ex quo ipse in terris fuit, in hunc diem fuerunt, * súntque plurimi ; nec in una regione, sed quàm latè hic orbis patet. Possem hîc multa alia adferre olim de Messia prædicta aut credita, quæ in Iesu evenisse credimus, cùm de aliis ne asseverentur quidem : quale

Probatur Iesus esse Messias ex his quæ de Messia prædicta fuerunt.

est, * quòd ex Davidis fuit posteritate, quòd * ex virgine natus est, * edocto ea de re cœlitus eo, qui virginem eam duxerat, cùm ex alio prægnantem in matrimonio non fuerat retenturus, * quòd natus est Bethlehemi, * quòd dogma suum serere cœpit in Galilæa, quòd * omne genus morbos sanavit; cæcis visum, claudis gressum dedit: sed uno contentus sum, cuius effectus in hunc diem durat. Ex * Davidis, * Esaiæ, * Zachariæ, * Oseæ vaticiniis manifestissimum est, Messiam non tantùm Iudæorum, sed & aliarum gentium magistrum fore: per * ipsum collapsuros cultus falsorum deorum, & ad unius Dei cultum perducendam ingentem multitudinem alienigenarum. Ante Iesu adventum sub falsis cultibus totus ferè orbis iacebat: deinde paulatim evanescere illi cœperunt, nec singuli tantùm homines, sed & populi & reges ad unius Dei cultum converti. Hæc non Iudæorum Rabbinis debentur,

ſed Ieſu diſcipulis, eorúmque ſucceſſoribus: ita * populus Dei factus eſt, qui antè non erat, & impletum eſt, quod per Iacobum prædictum fuerat Gen. XLIX. antequam planè tolleretur civilis poteſtas à poſteris Iudæ, venturum Silo, quem * Chaldæus, & alij interpretes, Meſſiam exponunt, * cui pariture eſſent etiam exteræ gentes. Opponi hîc à Iudæis ſolet, quædam de temporibus Meſſiæ prædicta eſſe, quæ non conſpiciantur impleta: ſed quæ adducunt obſcura ſunt, aut diverſam recipiunt ſignificationem, propter quæ non debent deſeri ea, quæ ſunt manifeſta; qualia ſunt ſanctitas præceptorum Ieſu, præmij excellentia, & in eo proponendo ſermo perſpicuus, quibus cùm accedant miracula, ſufficere hæc ad amplectendum eius dogma debebant. Ad vaticinia, * quæ libri clauſi nomine nuncupari ſolent, rectè intelligenda opus ſæpè eſt Dei quibuſdam auxiliis, quæ meritò illis ſubtrahuntur, qui aperta negli-

Solutio eius quod dicuntur quædam non impleta.

gunt. Loca autem, quæ obiiciunt, variè exponi, ne ipsi quidem ignorant: & si cui conferre libeat interpretes veteres, qui in Babylonico exsilio, aut alioqui circa Iesu tempora exstiterunt, cùm his, qui scripserunt, postquam Christianorum nomen in odio apud Iudæos esse cœpit, inveniet explicationes novas repertas partium studio, cùm olim receptæ essent aliæ, quæ cum Christianorum sensu satis conveniebant. Multa in sacris literis non ex proprietate verborum, * sed figura quadam esse intelligenda, ne ipsi quidem ignorant; ut * cùm Deus descendisse dicitur, cùm ei * os, * aures, * oculi, nares tribuuntur. Quid ni ergo hunc in modum explicemus & pleraque de Messiæ temporibus dicta? qualia sunt, * lupum cum agno, pardum cum hœdo, leonem cum pecore stabulaturum, lusurum cum anguibus infantem, * montem Dei surrecturum supra montes alios, venturos eo alienigenas, ut sacra fa-

ciant. Sunt quædam promiſſa, quæ ex antecedentibus, aut conſequentibus verbis, aut etiam ex ipſo ſenſu conditionem in ſe tacitam continent. Sic multa Hebræis promiſit Deus, ſi Meſſiam miſſum reciperent, eíque parerent: quæ ſi non eveniunt, habent ipſi, quod ſibi imputent. Quædam verò etiam definitè & ſine conditione promiſſa, ſi impleta nondum ſunt, adhuc poſſunt exſpectari. Conſtat enim etiam apud Iudæos, tempus ſive regnum Meſſiæ, durare ad finem ſæculorum. Offendit multos humilis Ieſu fortuna: iniquè verò: cùm in ſacris literis paſſim dicat Deus, erigi à ſe humiles & ſuperbos ſterni. Iacob extra ſe nihil præter baculum ferens Iordanem tranſiit: rediit eodem maxima vi pecoris ditatus. Moſes exſul, pauper, pecora paſcebat, cùm ei in rubo Deus apparuit, populíque ſui ductum ei mandavit. David itidem gregem paſcens ad regnum vocatur, multiſque aliis exemplis talibus plena

Et ad id quod opponitur de humili ſtatu & morte Ieſu.

est sacra historia. De Messia verò legimus, fore eum * lætum pauperibus nuntium, * non clamorem excitaturum in publico, aut iurgiis usurum; * sed acturum leniter, ita ut parcat arundini concussæ, & in ellychnio fumigante alat, quod restat caloris. Neque magis cætera eius mala, & mors ipsa, invisum eum cuiquam facere debent. Nam sæpè à Deo permitti, ut pij ab impiis non vexentur modò, * ut Lothus à Sodomæ civibus, sed interficiantur quoque, manifestum est * exemplo Abelis parricidio enecti, *Esaiæ dissecti, *Maccabæorum fratrum cum matre ad mortem excruciatorum. Ipsi Iudæi psalmum canunt LXXIX. in quo hæc verba sunt: *Dederunt servorum tuorum cadavera in cibum volucrium, reliquias eorum, quos tu ô Deus amas, bestiis: sanguinem eorum effuderunt in pomærio Hierosolymorum: nec quisquam fuit, qui eos sepeliret*, & quæ sequuntur. Ipsum verò Messiam debuisse per ærumnas & mor-

tem pervenire ad regnum ſuum, & ad poteſtatem ſummis bonis ornandi familiam ſuam, negare nemo poterit, qui ad iſta Eſaiæ verba * capite LIII. animum volet attendere. *Quotuſquiſque credidit ſermoni noſtro, & vim Dei agnovit? Idque ideo, quia ſurrexit ille, Deo aſpectante, tanquam tener ſurculus, tanquam herba ex ſolo arenoſo: in vultu eius nihil pulchri, nihil decori, nec ſi aſpiceres, quicquam erat quod oblectaret; contemtui patebat, & inter homines erat velut abiectiſſimus, multos dolores, multas ægritudines expertus: omnes ſe ab eo avertebant: tanto erat deſpicatui, nullóque in pretio. Sed verè * noſtros ille morbos pertulit, noſtra mala toleravit. Nos illum habuimus tanquam de cœlo tactum, à Deo ictum atque depreſſum: ſed ob noſtra peccata vulneratus eſt, attritus ob noſtra crimina.* Pœna quæ nobis ſalutem pareret ipſi impoſita eſt: tumices ipſius dati ſunt nobis pro remedio. Certè enim nos ut oves aberraveramus omnes huc atque illuc:*

ipsi Deus inflixit pœnam, quæ nostris criminibus debebatur: Et tamen cùm opprimeretur & gravissimè cruciaretur, vocem non emisit, sicut agnus mactandus, aut ovis quæ tondetur, silent muta. Post vincula, post iudicium è medio sublatus est: sed rursus vitæ eius durationem quis dignè eloqui poterit? Nimirum ex hoc loco, in quo nos vivimus, ereptus est: sed hoc malum ei evenit ob populi mei scelera. Ad mortem usque & sepulturam datus est in manus potentium atque impiorum, cùm tamen nemini fecisset iniuriam, neque in sermone eius deprehensus fuisset unquam dolus malus. Sed quanquam Deus eousque eum passus est conteri, doloribúsque affici, tamen quia se constituit hostiam piacularem, videbit posteritatem, vitam aget durabilem, & quæ Deo sunt placita per ipsum feliciter curabuntur. Liberatum se à malo conspiciens, ait Deus, voluptate satiabitur eo maximè, quod dogmate suo ipse iustus servus meus multos absolvet, eorum crimi-

na auferens. Dabo ei partem eximiam, ubi inter præliatores spolia dividentur, quia morti se dedidit, & sceleratis annumeratus est, cúmque pœnas alienorum criminum ferret ipse, pro sontibus se constituit precatorem. Quis potest nominari, aut regum, aut prophetarum, in quem hæc congruant? Nemo sanè. Quod autem recentiores Iudæi commenti sunt, agi hîc de ipso populo Hebræo disperso in omnes gentes, ut suo exemplo ac sermone multos ubique proselytos faceret, is sensus primùm plurimis sacrarum literarum testimoniis repugnat, quæ clamant, Iudæis nihil mali accidisse, quod non ipsum, & insuper maiora multo, suis factis essent promeriti. Deinde ipsa Propheticæ orationis series eam non fert interpretationem. Dicit enim sive Propheta, quod isti loco videtur convenientius, sive Deus: *hoc malum illi evenit ob populi mei scelera.* Populus autem Esaiæ, aut etiam populus Dei peculiaris est populus

Hebraicus. Quare is, qui tam gravia perpeſſus ab Eſaia dicitur, non poteſt idem populus eſſe. Melius antiqui Hebræorum magiſtri fatebantur hæc de Meſſia dici: quod cùm viderent quidam poſteriorum, * duos Meſſias commēti ſunt, quorum alterum vocant Ioſephi filium, qui mala multa & mortem cruentam pateretur; alterum Davidis filium, cui cuncta proſperè ſuccederent; * cùm multò facilius eſſet, & Prophetarum ſcriptis congruentius, unum agnoſcere, qui per adverſa & mortem ad regnum eſſet perventurus, quod nos de Ieſu credimus, & verum eſſe res ipſa docet. Retinet multos à ſuſcipienda Ieſu diſciplina præconcepta quædam opinio de virtute ac probitate maiorum ſuorum, ac maximè ſacerdotum, qui Ieſum præiudicio damnarunt, & dogma eius repudiarunt. Sed quales ſæpè maiores ipſorum fuerint, ne me ſibi maledicere exiſtiment, audiant ipſis verbis, & legis ſuæ, & Prophetarum, à qui-

Et quaſi viri probi fuerint, qui eũ morti tradiderunt.

bus sæpè appellantur * incircumcisi auribus & corde, * populus labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus. Maiores ipsorum fuerũt, * qui Iosephum fratrem suum parum abfuit quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt. Maiores ipsorum & illi, * qui Mosem perpetuis seditionibus ad vitæ tædium egerunt, ducem suum ac liberatorem, cui terra, mare, aër obediebant: * qui panẽ cœlitus missum fastidierunt, * qui velut de summa penuria conquesti sunt, cùm aves comestas adhuc ructarent. Maiores ipsorum fuerunt, * qui Davide tanto ac tam bono rege deserto, secuti sunt defectorem filium. Maiores ipsorum fuerunt, * qui Zachariam, Ioiadæ filium, trucidarunt in loco sanctissimo, victimam crudelitatis suæ facientes ipsum sacerdotem. Iam verò * Pontifices quod attinet, tales fuerunt, qui Ieremiæ falso crimine mortem machinati sunt, & perfecissent, nisi procerum quorundam

obstitisset auctoritas: extorserunt tamen, ut captivus haberetur ad ipsum usque momentum captæ urbis. Si quis putet, meliores fuisse eos, qui Iesu temporibus vixerunt, eum ab hoc errore liberare Iosephus poterit, qui atrocissima eorum facinora describit, & pœnas graviores omnibus unquam auditis, & tamen, ut ipse censet, infra meritum. Neque de Synedrio meliùs existimandum; præsertim cùm eo tempore senatores non veteri more cooptari manibus impositis, sed ex potentium nutu legi solerent, ut & Pontifices, non iam perpetua, sed annali & sæpè empta dignitate. Non mirari ergo debemus, si homines arrogantia tumidi, ambitione & avaritia insatiabiles, in furorem acti sunt conspecto homine, qui sanctissima præcepta adferens vitam ipsis suam ipsa diversitate exprobrabat. Nec aliud illi crimini datum, quàm quod olim optimo cuique. Sic Michæas ille, qui Iosaphati tempore vixit, in custo-

diam datus eſt, quòd intrepidè verum contra quadringentos falſos Prophetas aſſeruiſſet. Eliæ Achabus obiecit, planè ut Ieſu ſacerdotes, ipſum eſſe, qui pacem Iſra lis turbaret. Ieremiæ quoque crimini datum, id quod Ieſu, vaticinatio adverſus Templum. Addendum hîc, quod Magiſtri Hebræorum veteres ſcriptum reliquerunt, temporibus Meſſiæ homines fore canina impudentia, aſinina contumacia, ferina crudelitate. Deus ipſe, qui, quales Iudæi plerique exſtituri eſſent Meſſiæ tempore, multo antè præviderat, futurum dixerat, ut qui populus ſuus non fuiſſet, in populum aſſumeretur, ex Iudæorum autem urbibus ac vicis ſingulis vix unus, & alter irent ad ſacrum montem: ſed quod ad illorum numerum deeſſet, id expleturos extraneos: item Meſſiam Hebræis in ruinam fore: ſed lapidem hunc reiectum ab ædificio præfectis potiſſimo loco poſitum iri ad coagmentationem operis. Reſtat, ut duabus accuſationi-

Responsum ad obiectionẽ plures Deos à Christianis coli.

bus respondeamus, quibus Iudæi & dogma, & cultum Christianorum impetunt. Prius est, quòd plures à nobis Deos aiunt coli. Sed hoc nihil est, nisi in odium contorta alieni dogmatis explicatio. Quid enim est, cur magis id Christianis obiiciatur quã * Philoni Iudæo, qui sæpè tria in Deo statuit, & Dei rationem sive * sermonem vocat Dei nomen, * mundi opificem, * neque ingenitum, ut est Deus Pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines? * quem & Angelũ sive legatum universum hoc curantem & ipse Philo * & Moses Nehemanni filius appellat: * aut Cabalistis, qui Deum distinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani nominibus, Patris, Filij sive Verbi, & Spiritus sancti. Et ut id sumam, quod apud omnes Hebræos maximè confessum est, spiritus ille, quo agitati sunt Prophetæ, non est aliquid creatum, & tamen distinguitur à mittente: quomodo & illud, * quod Schecina vul-

go vocant: Iam verò in Messia habitaturam eã vim divinam, quam sapientiam vocãt, * plurimi Hebræorum tradiderunt, * unde Chaldæo Paraphrastæ Messias Dei verbum dicitur: sicut & * augusto illo Dei, * itémque Domini nomine, Messias appellatur apud Davidem, Esaiam, & alios. Æquè parata responsio est ad alterum, quod obiiciunt nobis, nos scilicet cultum Deo debitum impartiri naturæ à Deo conditæ. Dicimus enim, à nobis Messiæ non alium honorem, aliúmve cultum exhiberi, quàm exigunt * Psalmus II. & Psalmus CX. quorum illum in Davide rudi modo impletum, sed excellentiùs ad Messiam pertinere etiam * David Kimchi, magnus Christianorum adversator agnoscit; posterior verò de alio, quàm de Messia exponi non potest. Nam quæ recentiores Iudæi alij de Abrahamo comminiscuntur, alij de Davide, alij de Ezechia, frivola sunt. Psalmus ipse Davidis est, ut docet Hebræa inscriptio. Quod

Et humanam naturã adorari.

ergo David Domino suo dictum dicit, id nec Davidi ipsi, nec Ezechiæ, qui inter posteros Davidis fuit Davide nulla re excellentior, aptari potest. Abrahamus autem sacerdotium aliquod eximium non habuit, imò Melchisedecus ei tanquam se minori benè precatus est. Sed & hoc, & quod additur de sceptro ex Sione exituro & perventuro in oras ultimas, planè in Messiam competit, ut loci similes de Messia haud dubiè agentes patefaciunt: nec aliter acceperunt vetustiores Hebræi & Paraphrastæ. Propriè autem Iesum Nazarenum esse, in quo hæc impleta sint, possem vel solis ipsius discipulis id affirmantibus credere ob summam eorum probitatem; sicut & Iudæi Mosi credunt de iis, quæ sine teste alio à Deo sibi tradita dixit. Sed adsunt præter hoc plurima & validissima argumenta summæ illius potestatis, quam obtinere Iesum dicimus: conspectus ipse vitæ redditus à multis: conspectus in cœlum avehi: tum
verò

verò dæmones eiecti, morbíque ſanati ſolo ipſius nomine, & linguarum dona data diſcipulis, quæ regni ſui ſigna Ieſus ipſe promiſerat. His adde, quòd ſceptrum eius, id eſt ſermo Evangelij ex Sione profectus, nulla humana ope, ſola divina vi ad ultimos terrarum fines pervaſit, populóſque & reges ſibi ſubegit, planè ut Pſalmi prædixerant. Iudæi cabaliſtæ inter Deum & homines medium ſtatuunt * Enochi quẽdam filium, nullo tantæ poteſtatis indicio. Quantò nos iuſtiùs illum, qui tanta dedit ſui documenta? Neque ad Dei Patris imminutionem id pertinet, à quo venit hæc poteſtas Ieſu, & ad quem reditura eſt, & cuius honori illa inſervit. Subtiliùs iſta rimari non huius eſt operis, neque de his egiſſemus, niſi ut pateret, nihil eſſe in Chriſtiano dogmate aut impium, aut abſurdum, quod obtendere quis poſſit, quo minus religionem tantis prodigiis ornatam, tam honeſta præcipientem, tam eximia pollicentem, am-

Abſolutio huius partis cum precibus pro Iudæis.

plecti poſſit. Nam eam qui ſit amplexus, is iam de ſpecialibus quæſtionibus conſulere debet libros illos, quibus religionis Chriſtianæ dogmata contineri ſuprà oſtendimus. Quod ut fiat, oratur Deus, ut Iudæorum mentem ſua luce colluſtret, & efficaces reddat preces, * quas ipſe Chriſtus iam in cruce pendens pro illis fudit.

DE VERITATE RELIGIONIS CHRISTIANÆ.

LIBER VI.

Extus Liber Mahumetistis oppositus præfationis vice Dei iudicia adversus Christianos ad ipsam usque Mahumetismi originem deducit: quomodo scilicet * vera illa atque simplex pietas, quæ inter Christianos gravissimè vexatos oppressósque floruerat, paulatim refrigescere cœperit, ex quo per Constantinum, & sequentes Imperatores, effectum est, ut ea professio non tuta tantùm, sed & honorata esset, * mundo velut intruso in Ecclesiam: * principes primùm Christianos nullum fecisse bellandi modum etiam cùm pace *Refutatio Mahumetismi: origo eius.*

frui liceret: *Episcopos acerrimè inter se certasse de summis sedibus: ac * sicut olim arbori vitæ prælata arbor scientiæ maxima dederat mala, ita tunc quoque curiosam eruditionem pietati antehabitam, * & ex religione artem factam: cui deinde cõsequens fuerit, ut * ad exemplum eorum, qui turrim Babylonicam ædificabant, affectatio temeraria rerum sublimium dissonas locutiones & discordiam pareret: quibus plebs conspectis, sæpè nescia quò se verteret, culpam in sacras literas reiecit, & eas tanquam venenatas cœpit fugere. Religio autem passim non in mentis puritate, sed quasi reducto Iudaismo in ritibus collocari cœpit: * & in iis, quæ corporis magis exercitationem, quàm animi emendationem in se continent, * itémque in studio flagrante semel electarum partium: * tãdémque evenit, ut ubique multi essent Christiani nomine, re paucissimi. Non dissimulavit Deus hæc populi sui vitia: quin * ex ultimo Scythiæ * ac

Germaniæ receſſu immenſa agmina, quaſi diluvio, effudit in orbem Chriſtianum: & cùm datæ ab his ſtrages maximè non ſatis profeciſſent ad corrigendos ſuperſtites, iuſto Dei permiſſu in Arabia Mahumetes novam ſevit religionem, pugnantem eam directa fronte cum Chriſtiana religione, ſed quæ verbis quodammodo exprimeret vitam magnæ partis Chriſtianorum. Accepta hæc religio primùm à Saracenis, qui ab Heraclio imperatore defecerant: quorum armis brevi ſubacta Arabia, Syria, Palæſtina, Ægyptus, Perſis, pòſt inſeſſa Africa, & trans mare etiam Hiſpania. Sed Saracenorum potentiam tum alij, tum *Turcæ maximè excepęrunt, gens & ipſa pugnaciſſima, quæ poſt longa adverſum Saracenos certamina, in fœdus invitata facilè ſuſcepit religionem ſuis moribus congruentem, imperiíque maieſtatem in ſe tranſtulit. Captæ Aſiæ Græciæque urbes, & promota armorum felicitate in Hungariam Ger-

Eversio fundamenti Mahumetistarum, de non inquirendo in religione.

maniæque fines deventum eſt. Hæc religio planè ad fundendum ſanguinem facta multum ritibus gaudet,* credíque ſibi vult nulla inquirendi libertate, unde & librorum quos ſanctos habet, lectio plebi interdicta eſt. Quod ipſum ſtatim manifeſtum eſt iniquitatis.[1] Merito enim ſuſpecta merx eſt, quæ hac lege obtruditur, ne inſpici poſſit. Verum quidem eſt, non æqualem eſſe omnibus ad omnia cognoſcenda perſpicaciam, multos arrogantiâ, alios affectibus, conſuetudine nonnullos in falſum abripi: ſed * ut via ad æternam ſalutem cognoſci nequeat ab his, qui nullo commodi aut honoris reſpectu eam quærunt, ſe ſuáque omnia Deo ſubiicientes, & eum pro auxilio orantes; bonitas divina vetat credi. Et ſanè cùm iudicandi vim Deus inſeruerit humanæ menti, nulla pars veri dignior eſt, in quam ea impendatur, quàm illa quæ ignorari ſine amittendæ ſalutis æternæ periculo non poteſt. * Moſem à Deo miſſum, * item Ieſum, * & viros

ſanctos fuiſſe, qui Ieſu diſciplinam primi propagarũt, Mahumetes eiúſque ſectatores fatentur. At in Alcorano lege Mahumetis * multa narrantur planè contrà quàm à Moſe & ab Ieſu diſcipulis ſunt prodita. Ut ex multis unum ſumamus exemplum, Ieſum in cruce mortuum, intra tertium diem in vitam rediiſſe, conſpectúmque à multis omnes Apoſtoli, diſcipulíque Ieſu maximo conſenſu teſtantur. Contrà docet Mahumetes, * Ieſum clam ſubductum fuiſſe in cœlum, cruci autem affixum fuiſſe quoddam eius ſimulacrum, ac proinde non mortuum Ieſum, ſed deceptos Iudæorum oculos. Hæc obiectio evadi non poteſt, niſi dicat Mahumetes, quod & dicit, * libros tum Moſis, tum diſcipulorum Ieſu, non quales fuerant manſiſſe, ſed corruptos eſſe. Sed hoc commentum iam ſuprà à nobis Libro tertio refutatum eſt. Certè ſi quis Alcoranum corruptum diceret, negarent hoc Mahumetiſtæ, idque ſufficere dicerent adverſus

Probatio adverſus Mahumetiſtas, ex libris ſacris Hebraorũ, & Chriſtianorum: eóſque non eſſe corruptos.

non probantes: at ipsi ultrò adferre pro integritate sui libri ea argumēta non possent, quæ nos afferimus, de sparsis statim exēplis per orbem terrarum, & quidem, non ut Alcorani, uno sermone, custoditisque fide tot sectarum tam discrepantium circa cætera. Persuadent sibi Mahumetistæ, Ioannis capite x i v. ubi de Paracleto mittendo agitur, exstitisse aliquid scriptum de Mahumete, quod Christiani deleverint. Sed hîc ab ipsis libet quærere, hanc scripturæ mutationem velintne factam post Mahumetis adventum, an antea. Post Mahumetis adventum fieri planè non potuit, cùm iam eo tempore extarent toto orbe plurima, non Græca tantùm, sed Syriaca, Arabica, & in dissitis ab Arabia partibus, Æthiopica, & Latina exemplaria non unius versionis: hæc autem omnia eo in loco consentiunt, nulla scripturæ varietate. Ante Mahumetis adventum nulla fuit mutandi causa: nemo enim scire poterat, quid docturus esset Mahu-

metes. Imò ſi Mahumetis dogma nihil haberet Ieſu dogmati contrarium, non magis difficiles fuiſſent Chriſtiani in libris eius recipiendis, quàm in Libris Moſis & Prophetarum Hebræorum fuerunt. Ponamus utrimque nihil ſcriptum fuiſſe, aut de Ieſu dogmate, aut de Mahumetis. Doceret æquitas; pro Ieſu dogmate habendum, in quod Chriſtiani omnes; pro Mahumetis, in quod Mahumetiſtæ conſentirent. Conferamus iam utriuſque dogmatis adiuncta atque affectiones, ut videamus, utrum utri præferendum ſit: ac primùm de auctoribus videamus.* Ieſus Mahumetis ipſius confeſſione erat Meſſias ille in lege & Prophetis promiſſus: * ab ipſo Mahumete vocatur Dei verbum, * mens, * ſapientia: * dicitur eidem nullũ ex hominibus patrem habuiſſe.* Mahumetes ſolito naturæ ordine genitus etiam à ſuis creditur. Ieſus vitæ ſemper immaculatæ, cui nihil obiici poſſet :* Mahumetes diu raptor, *mulieroſus ſemper.* Ieſus in

Ex comparatione Mahumetis cum Christo.

cœlum evectus, fatente Mahumete: Mahumetes in ſepulchro detinetur. Uter potiùs ſequendus ſit, quis non videat? Accedant utriuſque facta. * Ieſus viſum cæcis, claudis greſſum, ægrotis ſanitatem dedit, imò fatente Mahumete, etiam vitam mortuis. * Mahumetes ſe miſſum ait, non cum miraculis, ſed cum armis. Secuti tamen ſunt, qui ei & miracula attribuerent, at qualia? Nempè quæ aut arte humana facilè poſſunt effecta reddi, ut de columba ad aurem advolante: aut quorum nulli ſunt teſtes, ut de camelo noctu ei locuto: aut quæ ſui abſurditate refelluntur, * ut de magna Lunæ parte in manicam ipſius delapſa, & ab ipſo remiſſa ad reddendam ſideri rotunditatem. Quis non dicat in cauſa dubia, ei legi ſtandum, quæ certiora pro ſe habet divinæ approbationis teſtimonia? Videamus & eos, qui hanc & illam legem primi ſuſceperunt. Qui Ieſu legem amplexi ſunt, viri erant Dei ti-

mentes, vitæ ſimplicis: convenit autem Deo, ut tales neque ſermonum præſtigiis, neque ſpecie prodigiorum decipi patiatur. * At qui Mahumetiſmum primi ſuſceperunt, prædones erant, homines ab humanitate ac pietate alieni. Sequitur & modum oſtendamus, quo religio utraque propagata eſt. De Chriſtiana aliquoties iam diximus, incrementa eius eſſe ex miraculis, non Chriſti tantùm, ſed & diſcipulorum, & qui eis ſucceſſerunt, tum verò ex ipſa malorum & ſuppliciorum patientia. At Mahumetiſmi doctores nulla ediderunt miracula, nullas graves ærumnas, ac dura mortium genera ob eam profeſſionem pertulerunt. Sed * religio illa, quò arma eunt, ſequitur, armorum acceſſio eſt: * nec aliud ipſi argumentum pro ea magiſtri adferunt, quàm bellorum ſucceſſum, & imperij magnitudinem, quibus nihil ad hanc rem fallacius. Paganica ſacra ipſi improbant. Et tamen ſcimus, quantæ fuerint Perſarum,

Eorum qui primi utramq; religionẽ receperunt.

Modorũ, quibus lex utraque propagata eſt.

Macedonum, Romanorum victoriæ, quàm latè patuerint eorum imperia. Neque Mahumetistis semper prosperi bellorum eventus. Notæ clades, quas plurimis in locis terra maríque acceperunt: tota Hispania pulsi sunt. Non potest res, quæ vices tam incertas habet, quæque bonis ac malis communis esse potest, nota esse certa veræ religionis: eóque minus, quòd arma eorum iniusta sunt,* cùm sæpè ea moveant adversus populos sibi non molestos, nullâ iniuriâ cognitos, ita ut nihil armis obtendere possint, nisi solam religionem, quod maximè est irreligiosum. Nam * cultus Dei nullus est, nisi ab animo volente procedat. Voluntas autem docendo & suadendo elicitur, non minis, non vi. Coactus qui credit, non credit, sed credere se simulat, ut malum vitet. Qui mali sensu aut metu extorquere assensum vult, eo ipso ostendit, se argumentis diffidere. Rursus autem hunc ipsum obtentum religionis ipsi destruunt, cùm

ſubactos ſub imperium patiantur uti, qua velint, religione, imò & * palam agnoſcant interdum, Chriſtianos in ſua lege ſervari poſſe. Contendamus inter ſe & præcepta. Hinc patientia præcipitur, imò & benignitas in malè volentes: inde ultio. Hinc perpetua matrimonij fides, morum mutuâ toleratione: * inde diſcedendi licentia: hîc maritus, quod ab uxore exigit, præſtat ipſe, & affigendum uni amorem exemplo ſuo docet: * ibi aliæ ſuper alias mulieres, nova ſemper libidinum iritamenta. Hîc intus ad animum revocata religio, ut eo bene culto fructus exſerat humano generi utiles: ibi eadem * in circumciſione, * aliiſque rebus per ſe mediis vim ſuã propè totam conſumit: Hîc temperatus ciborum viníque uſus permittitur: ibi * vetitum ſue veſci, * bibere vinum, quod tamen magnum Dei munus eſt ad animi & corporis bona cum modo ſumptum. Et ante quidem legem perfectiſſimam, qualis eſt Chriſti, rudimenta quaſi pue-

Præceptorum inter ſe.

rilia præcessisse non mirum est: post eam verò publicatam redire ad figuras præposterum. Neque ulla potest causa adferri, cur post Christianam religionem longè optimam, aliam decuerit proferri. Offendi se aiunt Mahumetistæ, quòd Deo filium demus, cùm uxore non utatur; quasi filij vox in Deo non possit diviniorem habere significationem. At ipse Mahumetes multa Deo ascribit non minùs indigna, quàm si uxorem habere diceretur: * putà manū ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum: * gestari in sella, & his similia. Nos verò cùm Iesum Dei filium dicimus, hoc significamus, quod ipse * cùm eum verbum Dei dicit: * verbum enim ex mente suo quodam modo gignitur: adde iam, quòd ex virgine, sola Dei opera vim paternam supplente natus est, quòd in cœlum evectus Dei potestate, quæ & ipsa Mahumeti confessa ostendunt * Iesum singulari quodam iure Dei filium appellari posse, & debere. At contrà in scriptis Mahumeticis

Solutio eius quod obiiciūt Mahumetistæ de Dei filio.

Absurda plurima in libris Mahumeticis.

* quã multa ſint à veritate hiſtoriæ aliena, quàm multa planè ridicula, longum foret eloqui. Talis eſt fabula * de pulchra muliere, quæ ab Angelis vino captis ſollenne didicerit carmen, quo in cœlum aſcendi, & ex eo deſcendi ſolet: quæ cùm aſcendiſſet in multam cœli altitudinem, deprehenſam à Deo, ibíque fixam, atque eam eſſe ſtellam Veneris. Talis * illa de mure in nave Noæ nato ex elephantis ſtercore: * contrà autem fele ex leonis halitu. Atque illa maximè * de morte in arietem commutanda, qui medio inter cœlum & inferos ſpatio ſit ſtabulaturus: * & de epulis in vita altera excernendis per ſudorē, déque * mulierum gregibus cuique aſſignandis ad concubitus voluptates: quæ profectò talia ſunt omnia, ut oporteat culpâ ſuâ eſſe in ſtuporem datos, qui iſtis fidem habent, præſertim cùm Evangelij lux ipſos circumfulgeat. Hac ultima diſputatione abſoluta, ſequitur peroratio, non iam ad extraneos, ſed ad omnis generis ac no-

Peroratio ad Chriſtianos qui ex occaſione antedictorū officij ſui admonentur.

minis Christianos: summatim monstrans eorum usum, quæ dicta sunt hactenus, ut & quæ recta sunt fiant, & quæ prava vitentur. Primùm * ut puras manus elevent ad Deum illum, * qui omnia cõspicua atque inconspicua fecit ex nihilo: * cum certa fiducia eum curam nostri gerere, * cùm, nisi eius permissu, ne passer quidem cadat: * ac ne eos timeant, qui tantùm corpori nocere possunt, præ eo, cui & in corpus, & in animum, æquale ius est. * Confidant non Deo tantùm Patri, sed & Iesu: * quando in terris aliud nomen non est, quod nos salvos præstet: * quod rectè facturos, si cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt. Monentur deinde * sanctum illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum, sollicitè custodire: atque eam ob rem etiam * sæpè legere sacra scripta, quibus nemo possit decipi, nisi qui priùs se ipse deceperit. * Nam & fideliores

fuisse eorum scriptores & afflatus divini pleniores, quàm ut necessaria veritate nos fraudare vellent, eámve nube aliqua obtegere: * sed adferendum animum paratum obsequio: id si fiat, nihil eorum nos fugiturum, quæ credi, sperari, aut fieri à nobis debét:* atque eo modo ali & excitari in nobis illum Spiritum, *qui futuræ felicitatis arrhabo est datus. Absterrentur præterea ab imitatione Paganorum:*primùm in cultu falsorum Deorum, * qui nihil sunt,nisi vana nomina,*quibus mali dæmones utūtur,* ut nos à veri Dei cultu avertant: * quare non posse nos eorum sacris participare, ita, ut simul & Christi sacrificium nobis prosit:* secundò in vivendi modo licentioso,nec aliam habente legem, quàm à cupiditate,dictatam *unde Christianos longissimè abesse oporteat, *qui non tantùm Paganis præstare multū debeant,* sed & Iudæorum legisperitis & Pharisæis, quorum iustitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit, ut ad

cæleste regnũ perveniatur. * Nullo nunc in pretio esse circumcisionem manu factam, sed alteram internam cordis,* observationem mandatorum Dei,* novum opificiũ,* fiduciam in diligendo efficacem;* unde agnoscantur veri Israëlitæ, * mystici Iudæi, hoc est Dei laudatores. * Ciborum discrimina, * sabbata, *dies festos,* umbras esse rerũ, quæ in Christo & Christianis existant. Ex occasione Mahumetismi hæc adferuntur monita, * prædictum à Domino Iesu, venturos quosdam post sua tempora, qui à Deo se missos mentirentur; * sed etiamsi Angelus de cœlo veniret, non recipiendum esse dogma aliud,* quàm illud Christi, tantis testimoniis probatum. Quippe,* olim quidẽ Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt: postremò autem voluisse eum nos compellare per filium suum, * rerum omnium dominum, * splendoris paterni effulgentiam, substantiæ eius expressam imaginem, * per quem condita sint, quæ

fuerunt, aut erunt, * qui suo imperio agit ac fert omnia, * & expiatis peccatis nostris ad dextram Dei sublatus, * dignitatem supra Angelos consecutus est: * quo proinde legis auctore, nihil potest exspectari magnificentius. Revocatur etiam eadem occasione ipsis in memoriam * arma Christi militibus assignata, non esse qualibus Mahumetes nititur, sed Spiritus propria, apta expugnandis munitionibus, quæ se adversus Dei cognitionem erigunt: pro scuto fiduciam, quæ tela ignita diaboli repellat: pro lorica iustitiam sive rectitudinem vitæ; * pro galea, quæ quod infirmissimum est tegat, spem æternæ salutis: * pro ense verò tradita divinitus verba, penitissimas animi partes penetrantia. Sequitur post hæc exhortatio * ad mutuam concordiam, quam Christus suis abiens tam seriò commendavit: * non multos inter nos esse doctores debere, sed unum Iesum Christum: * omnes Christianos in idem nomen baptizatos: quare non

debere inter ipsos sectas esse & scissuras, quibus ut remedium tandem adhibeatur aliquod, suggeruntur dicta illa Apostolica, *sapiendum temperanter, * pro modo cognitionis, quam cuique Deus admensus est: * si qui minus omnia intelligunt, eorum ferendam imbecillitatem, * ut placidè ac sine iurgiis nobiscum coalescant: * si qui intelligẽtia præstent cæteris, par esse, ut & studio erga cæteros excellant: * hos verò, qui aliter aliqua in parte sentiunt, exspectandos donec & ipsis Deus veritatem latentem aperiat: * interim, de quibus constat, retinenda, & opere implenda. * Nunc ex parte sciri: * venturum illud ævum, quo omnia certissimè cognoscenda sint. Etiam hoc rogantur singuli, * ne inutile detineant talentum sibi concreditum: * sed omnem impendant operam, ut alios Christo acquirant: * quam ad rem non tãtùm adhibendos rectos salutarésque sermones, * sed & emendatæ vitæ exemplum, ut ex servis de bonitate Domini, &

ex actionibus de legis puritate iudicium fiat. Poſtremo loco reverſa, unde exierat, ad lectores populares oratio obſecrat eos,* ſi quid hîc boni eſt, de eo agant Deo gratias : * ſi quid minus placeat, rationem ut habeant, tum communis naturæ hominum ad multos errores pronæ, tum & loci ac temporis, quo opus hoc effuſum veriùs, quàm elaboratum eſt.

FINIS.

ANNOTATA
AD LIBROS
DE VERITATE
RELIGIONIS
CHRISTIANÆ.

ANNOTATA AD LIBRVM I.

STRABO NOTAVIT.] Locus est libro XVII. ubi cùm distinxisset opera φύσεως, *natura*, id est, *materia*, & προνοίας, id est, *divina providentia*, addit: ἀλλ᾽ ἐπειδὴ τῇ γῇ περίκειται τὸ ὕδωρ, οὐκ ἔστι δ᾽ ἔνυδρον ζῷον ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ χερσαῖον καὶ ἐναέριον, καὶ πολλοῖς κοινωνικὸν φωτὸς, ἐποίησεν ἐξοχὰς ἐν τῇ γῇ πολλὰς καὶ εἰσοχὰς, ὥστ᾽ ἐν αἷς μὲν ἀπολαμβάνεσθαι τὸ σύμπαν ἢ καὶ τὸ πλέον ὕδωρ, ἀπόκρυπτον τὴν ὑπ᾽ αὐτῷ γῆν· ἐν αἷς δ᾽ ἐξέχειν τὴν γῆν ἀποκρύπτουσαν ἐφ᾽ ἑαυτῇ τὸ ὕδωρ, πλὴν ὅσον χρήσιμον τῷ ἀνθρωπίῳ γένει καὶ τοῖς περὶ αὐτὸ ζῴοις καὶ P. 13.

φυτοῖς. Sed cùm circum terram situs sit aqua naturalis, homo autem non sit animal aquaticum, sed partim terrestre, partim aëreum, multísque partibus lucis capax, fecit providentia multas in aqua exstantias, depressionésque, ut hæ quidem reciperent aquam aut plurimam eius partem, qua occultaretur quod sub ea est terra: per illas verò attolleret se terra, ac sub se aquas occultaret, nisi quatenus ea ipsæ genere & quæ humano generi inserviunt, animalibus plantisque essent usui. Obſervârunt hoc inter Hebræos Rabbi Iuda Levita, & Abeneſdra, inter Chriſtianos verò Chryſoſtomus de Statuis nono ſermone.

P. 15. UNDE *Mundum hominis cauſa factum etiam Stoici colligebant.*] Docet Cicero de Officiis primo, & de Natura Deorum ſecundo.

P. ead. MOTUS *autem ſiderum qui eccentrici, quíque epicyclici dicuntur.*] Tractat doctè hoc argumentum Maimonides ductore dubitantium parte II. c. 24. Quòd ſi terram perpetuo moveri ſtatuas, res ſub aliis

nominibus eodem redibit.

IN *domus ſpeciem.*] aut navis aut balistæ. Pag.16.

ARTIUM *progreſſus & inculta olim terræ, quæ habitari poſtea cæperunt.*] Tertullianus ex hiſtoriis hoc tractat libro de Anima ſectione xxx. *Invenimus autem apud omnes commentarios etiam humanarum antiquitatum, paulatim humanum genus exuberaſſe, &c.* Et mox: *Ipſe orbis in promptu eſt cultior in dies & inſtructior priſtino.* Duo hæc argumenta Ariſtotelis ſententiæ, quæ nunquam cæpiſſe vult genus humanum, auctoritatem apud hiſtoriarum peritos ademerunt, etiam apud Epicureos. Lucretius v. P.ead.

Præterea ſi nulla fuit genitalis origo
Terrarum & cæli, ſempérque æterna fuere,
Cur ſupra bellum Troianum & funera Troiæ,
Non alias alij quoque res cecinere Poëtæ?
Quò tot facta virûm toties cecidere: nec uſquam

Æternis famæ monumentis insita florent?
Verùm, ut opinor, habet novitatem summa, recénsque
Natura est mundi, neque pridem exordia cepit.
Quare etiam quædam nunc artes expoliuntur,
Nunc etiam augescunt, nunc addita navigiis sunt
Multa, modo organici melicos peperere sonores.

& quæ ibi sequuntur plura. Virgilius Ecloga VI.

ut his exordia primis
Omnia, & ipse tener Mundi concreverit orbis.

idem Georgicon I.

Ut varias usus meditando extunderet artes,
Paulatim & sulcis frumenti quæreret herbam,
Et silicis venis abstrusum excuderet ignem.
Tunc alnos primùm fluvij sensere cavatas:

Navita cum stellis numeros & nomi-
na fecit,
Pleïanas, Hyadas, clarámque Lycao-
nis Arcton.
Tum laqueis captare feras & fallere
visco
Inventum, & magnos canibus circum-
dare saltus:
Atque alius latum funda iam ver-
berat amnem
Alta petens: pelagóque alius trahit
humida lina:
Tum ferri rigor atque arguta lami-
na serra.
Nam primi cuneis scindebant fissile
lignum:
Tum variæ venere artes.

Horatius lib. 1. Satyra III.

Cùm prorepserunt primis animalia
terris
Mutum & turpe pecus, glandem at-
que cubilia propter
Unguibus & pugnis, dein fustibus, at-
que ita porro
Pugnabant armis quæ post fabricave-
rat usus:
Donec verba, quibus voces sensúsque
notarent,

Nominàque invenere: dehinc absistere bello,
Oppida ceperunt munire & ponere leges:
Ne quis fur esset, neu latro, neu quis adulter.

Plinius libro tertio Naturalis historiæ circa initium: *Quare sic accipi velim, ut sicut vidua fama sua nomina, qualia fuere primordio ante ullas res gestas, nuncupentur.* Idem robora Hercynia Mundo congenita dixit lib. XVI. Et in pleno cuncto mortalium generi minorem in dies fieri mensuram observatum ait Libro VII. Seneca apud Lactantium: *Nondum sunt mille anni ex quo initia sapientiæ nota sunt.* Tacitus Annalium III. *Vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine pretio, scelere, eóque sine pœna aut coërcitionibus agebant: neque præmiis Opus erat, cùm honesta suopte ingenio peterentur: & ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. At postquam exui æqualitas, & pro modestia ac pudore, ambitio & vis*

incedebat, provenere dominationes, multósq. apud populos æternum mansere. Quidam statim, aut postquam regum pertæsum, leges maluerunt. Hæ primo rudibus hominum animis simplices erant. Neque verò non aliis tantùm, sed nec plenè sibi ipsi probavit Aristoteles illam suam, de hominum genere nunquam cæpto esse, ὑπόθεσιν. Hæsitanter enim compluribus in locis ea de re loquitur, ut notatum Mosi Maimonidæ ductoris dubitantium parte II. in præloquio. Libri secundi de Cælo capite primo eius quod ipse hac in re ponit πίστιν persuasionem esse dicit, non autem dicit ἀπόδειξιν, demonstrationem. Est verò eiusdem Philosophi dictum Libro III. de Anima cap. III. δόξῃ ἕπεται πίστις. *Opinionem sequitur persuasio.* Præcipuum autem eius argumentum est ex absurdo contrariæ sententiæ: Ea autem ponebat non creatum cælum & universum, sed generatum, quod est ἀσύστατον. Libro XII. Metaphysicorum c. VIII. verisimile ait eandem artem

ſæpiùs inventam corruptámque. Libro autem III. capite ultimo de Generatione animantium ſic loquitur: Διὸ καὶ περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τετραπόδων γενέσεως ὑπολάβοι τις ἄν. εἴπερ ἐγίγνοιτό ποτε γηγενεῖς, ὥσπερ φασί τινες, δύο τρόπων γίγνεσθαι τὸν ἕτερον. ἢ γὰρ ὡς σκώληκος συνισταμένου τὸ πρῶτον, ἢ ἐξ ᾠῶν. *Quare & de hominum ac quadrupedum ortu non abſurdè quis coniiciat, ſi olim ex terra editi ſunt, id duorum modorum altero eveniſſe, aut ut vermiculi primùm exſiſterent, aut ut ex ovis ederentur.* Utrumque hunc modum cùm explicaſſet addit. ὅτι μὲν οὖν, εἴπερ ἦν τις ἀρχὴ τῆς γενέσεως πᾶσι τοῖς ζώοις, εὔλογον δυοῖν τούτων εἶναι τὴν ἑτέραν φανερόν. *Quare ſi quod initium exſiſtendi animalibus fuit, id altero de duobus iſtis modis contigiſſe manifeſtum eſt.* Meritò igitur Tatianus ubi cauſas adfert cur ſacris Scripturis credat, etiam hanc non tacuit, τῆς τοῦ παντὸς ποιήσεως τὸ εὐκατάληπτον, comprehenſu facile illud quod tradunt de Univerſi huius fabricatione. Sume de Platone Mundi originẽ fuiſſe

aliquam: ab Aristotele non esse genitum: & habebis ipsam Iudæorum Christianorúmque sententiam.

UBI DEO *visum est mutare imperia.*] Lucretius ipse: Pag.21.

Usque adeò res humanas vis abdita quædam
Obterit.

APUD *Sinenses Namcaa.*] Suo iure nominari hic poscit Peruani imperij inchoator Mancacaputus. P.ead.

IN *hunc diem perdurat.*] Hecatæus de Iudæis, qui ante Alexandri tempora fuere. Τοιγαροῦν καὶ κακῶς ἀκούοντες ὑπὸ τῶν ἀσυγειτόνων καὶ τῶν εἰσαφικουμένων πάντων, καὶ προπηλακιζόμενοι πολλάκις ὑπὸ τῶν Περσικῶν βασιλέων καὶ Σατραπῶν, οὐ δύνανται μεταπεισθῆναι τῇ διανοίᾳ, ἀλλὰ γεγυμνωμένως περὶ τούτων καὶ αἰκίαις καὶ θανάτοις δεινοτάτοις μάλιστα πάντων ἀπαντῶσι, μὴ ἀρνούμενοι τὰ πάτρια. *Quare quanquam & maledictis impeti solent à vicinis advenisque, & iniuriosè sæpè tractati sunt à Persicis Regibus ac Satrapis, non possunt à sententia deduci, sed pro ea palam omnes cruciatus sævissimásque mortes subeunt; nec* P.22.

adduci possunt ut patria instituta abdicent. Locum nobis servavit Iosephus contra Appionem primo, & ex eodem Hecatæo exemplum addit Alexandri temporum, cùm ad reparandum Beli templum Iudæi milites operam suam constanter negarunt. Bene autem libro contra Appionem altero ostēdit Iosephus hinc apparere firmam Iudæorum ab antiquo persuasionem de Deo legum suarum auctore, quod non, ut cæteri populi, mutare quicquam in illis legibus ausi sunt unquam, ne tūc quidem cùm in exsiliis longinquis sub exterorum Regum imperio omni genere & minarum & blandimentorum tentarentur. Addendum his Taciti illud de proselytis: *Transgressi in morem eorum idem usurpant; nec quicquam prius imbuuntur quàm contemnere Deos: exuere patriam: parentes, liberos, fratres vilia habere.* Nempe præ Dei lege, quod immerito culpat homo irreligiosus. Vide & quæ de Iudæorum constantia Porphyrius tradidit libro de non

edendis animalibus secũdo, & quarto, ubi & Antiochi mentio, & inter Iudæos speciatim constantiæ Essenorum.

RELIGIONES *aliæ omnes.*]Imò & leges etiam illæ laudatissimæ Lycurgi, quod & Iosephus notavit & Theodoretus. P.22.

SUSCIPI *sine dolore gravi nequiret.*] μετὰ χαλεπῶν ἀλγηδόνων, cum gravibus doloribus factum ait Philo. P.24.

ET *ab externis omnibus derideretur.*] Idem Philo πρᾶγμα γελώμενον παρὰ πολλοῖς. Hinc Iudæi curti, verpi, recutiti apud Poëtas. P. ead.

LITERAS *se aliunde accepisse fatentur.*] Herodotus Terpsichore: Ἴωνες παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μεταρρυθμίσαντες σφέων ὀλίγα, ἐχρέωντο. χρεώμενοι δὲ ἐφάτισαν, ὥσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερεν, εἰσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα, Φοινικήϊα κεκλῆσθαι. *Iones cùm à Phœnicibus literas didicissent, usi eis sunt cum immutatione quadam. Et cùm usu effecere ut literæ illæ, quòd eas Phœnices in Græciam attulissent, Phœnicia dice-* P.25.

rentur. Timon dixit:

Φοινικικὰ σήματα Κάδμου.

Cadmi Phœnicica signa.

Callimachus:

Κάδμος ἀφ' οὗ γλαπτὰς Ἑλλὰς ἔχει σελίδας.

Cadmus, ab hoc scriptos Græcia nacta libros.

Literas Phœnicicas sive Punicas dixit & Plutarchus Symposiacorum Lib. IX. problemate III. ubi & Alpha lingua Phœnicum ait significare bovem, quod verissimum. Eupolemus libro de Iudææ Regibus ait: Τὸν Μωσῆ πρῶτον σοφὸν γενέσθαι καὶ γραμματικὴν πρῶτον τοῖς Ἰουδαίοις παραδοῦναι, καὶ παρ' Ἰουδαίων Φοίνικας παραλαβεῖν. *Mosem primum fuisse sapientum, atque ab eo datam literaturam Iudæis, quæ ab Iudæis ad Phœnicas pervenerit.* Nimirum lingua vetus eadem Iudęis quæ Phœnicibus aut certè paullulum diversa. Lucianus. Ὁ δὲ φωνάς τινας ἀσήμους φθεγγόμενος, οἷα γένοιτ' ἂν Ἑβραίων ἢ Φοινίκων. *Loquebatur is verba quædam ignota, qualia sint Hebraica aut Phœnicia.* Chærilus in versibus de Solymis quos ad lacum habitasse

dicit, Asphaltiten puto,

Γλῶσσαν μὲν Φοίνισσαν ἀπὸ στομάτων ἀφιέντες.

Hi verò ore suo Phœnicia verba sonabant.

Vide scenam Punicã Plauti, ubi quæ posita sunt lingua Punica bis habes, ex duplici scriptura, deinde interpretationem Latinam, unde corrupta facilè corrigas. Sicut autem lingua Phœnicibus eadem & Hebræis, ita & literæ Hebræorum vetustissimæ eædem quæ Phœnicum. Vide hac de re viros magnos Iosephum Scaligerum in diatriba ad annũ Eusebij CIↃ IↃC XVII. & Gerardum Vossium Grammatices Libro I. cap. X. Adde, si placet, Clementem Alexandrinum Strom. Libro I. & Eusebium Præparatione Evangelica, Libro X. c. 5.

ANTIQUISSIMÆ *leges Atticæ.*] Exemplum habes illustre in furẽ nocturno, qua de re egimus Lib. II. de Iure Belli cap. I. §. 12. Alterum in lege illa quam Sopater recitat, τῇ ἐπικλήρῳ ἐπιδικαζέσθω ὁ ἄγχιστεύς, quam Pag. 25.

Terentius ſic exponit,

Lex eſt, ut orba qui ſint genere proximi
Iis nubant, & illos ducere eadem hæc lex iubet.

Donatus autem ad eum locum ſic: *Orba proximo nubat: orbam proximus ducat: lex Attica eſt.* Sumta nimirum ex lege Moſis Numerorum ultimo: qua de re alibi pleniùs agendi erit locus. Multa alia reperiet, ſi cui cura fuerit quærere.

Pag. 25. IN *antiquiſſimis Phœnicum hiſtoriis, quas à Sanchuniathone collectas vertit Philo Byblius.*] Inde hæc nobis ſervavit Euſebius Lib. I. præparationis capite x. Φοινίκων θεολογία τὴν τῶν ὅλων ἀρχὴν ὑποτίθεται ἀέρα ζοφώδη καὶ πνευματώδη, ἢ πνοὴν ἀέρος ζοφώδους, καὶ χάος θολερὸν, ἐρεβῶδες· ταῦτα δὲ εἶναι ἄπειρα καὶ διὰ πολὺν αἰῶνα μὴ ἔχειν πέρας. ὅτε δὲ, φασὶν, ἠράσθη τὸ πνεῦμα τῶν ἰδίων ἀρχῶν καὶ ἐγένετο σύγκρασις, ἡ πλοκὴ ἐκείνη ἐκλήθη πόθος· αὕτη δὲ ἀρχὴ κτίσεως ἁπάντων. αὐτὸ δὲ οὐκ ἐγίνωσκε τὴν αὐτοῦ κτίσιν· καὶ ἐκ τῆς αὐτοῦ συμπλοκῆς τοῦ πνεύματος ἐγένετο Μώτ. τοῦτο τινές φασιν ἰλύν· οἱ δὲ ὑδα-

τώδους μίξεως σῆψιν, καὶ ἐκ ταύτης ἐγένετο πᾶσα σπορὰ κτίσεως καὶ γένεσις ὅλων. *Phœnicum Theologia principium huius universi ponit aërem tenebrosum & spiritalem, sive spiritum aëris tenebrosi, & chaos turbidum ac caligine involutum. Hæc porro infinita fuisse, multóque tempore ignara termini. At ubi spiritus amore principiorum suorum tactus est, factáque est inde mixtio, huic nexui nomen factum cupidinis. Tale fuit initium procreationis rerum omnium. At spiritus generationem sui nullam agnoscebat. Ex connexione autem eius spiritus, prodiit Mot. Hoc limum nonnulli, alij aquosæ mixtionis putredinem esse volunt. Et hinc factum est seminium omnis creaturæ & omnium rerum generatio.* In Mose habes statim tenebras, habes & spiritum. Amoris significatio est in voce מרחפת. Plutarchus Symposiacon VIII. probl. I. Platonem explicans, Deum ait Mundi esse Patrem, non emissione seminis, sed alia quadam vi genitabili materiæ inserta, quod isto simili illustrat:

Πλήθοισι γάρ τοι καὶ ἀνέμων διέξοδοι
Θήλειαν ὄρνιν.
Namque & volucrem feminam perflans solet
Implere ventus.
Μὼτ verò מוט, unde Græcum μόθος, est תהום ἄβυσσος iam commota. Est enim ἄβυσσος nihil aliud quàm ingẽs ἰλύς: Ennio, si rectè sensum eius accipio,
Corpore Tartarino prognata Paluda virago.
is limus discessit deinde in tellurem ac mare. Apollonius Argaunoticorum IV.
— ἐξ ἰλύος ἐβλάστησε
Χθὼν αὐτή.
— *edita limo*
Terra fuit.
ubi Scholiastes: Ζήνων τὸ παρ' Ησιόδου χάος ὕδωρ εἶναι φησὶν, ἐξ οὗ τὰ πάντα γίνεται, οὗ συνιζάνοντος ἰλὺν γίνεσθαι, ἧς πηγνυμένης ἡ γῆ στερεμνιοῦται. *Zeno Chaos illud apud Hesiodum aquam esse dicebat, unde fiunt omnia. ea subsidente factum limum. limo concreto terram solidatam.* Nota autem Zenonem

hunc fuiſſe è Phœnicibus quorum colonia Cittium, unde omnes tranſmarini כתים Hebræis. Non abit hinc Virgilius ecloga VI.

Tum durare ſolum & diſcludere Nerea ponto
Caperit, & rerum paullatim ſumere formas.

Numenius citatus Porphyrio de Nympharum antro ait, Τὸν προφήτην εἰρηκέναι ἐμφέρεσθαι ἐπάνω τοῦ ὕδατος τοῦ θεοῦ πνεῦμα. *Dixiſſe Prophetam* (Moſem ſcilicet) *Dei ſpiritum ſupervectatum* (ea voce Tertullianus utitur de Baptiſmo) *aquis*. Quia verò vox מרחפת propriè incubitum columbæ ſuper ovo ſignificat, ideo in iſto limo animantia, id eſt ſidera, ut in ovo fuiſſe, ſequitur apud Sanchuniathonem; & hinc ſpiritus ille columbę dictus nomine, cuius columbæ ſimilitudine etiam vocem illam מרחפת explicat Rabbi Solomo. Nigidius apud Scholiaſtem Germanici: *Ibi ovum inveniſſe miræ magnitudinis, quod volventes eieçerunt in terram, atque ita columbam inſediſſe, & poſt aliquot*

dies exclusisse eam Syriæ quæ vocatur Venus. Lucius Ampelius libro ad Macrinum. *Dicitur & in Euphratis fluvio ovum Piscis columba adsedisse dies plurimos, & exclusisse Deam benignam & misericordem hominibus ad bonam vitam.* Ovum Mundi simulacrum Macrobio Saturnalium Lib. VII. cap. 16. ἀρχὴ γενέσεως, initium genituræ in Orphicis memorante Plutarcho Symposiacon II. cap. III. & Athenagora. Hinc *Ovorum progenies Dij Syri* apud Arnobium, Dij id est astra. Sequitur enim in Phœnicum Theologia. Καὶ ἐξέλαμψε Μὼτ ἥλιός τε καὶ σελήνη ἀστέρες τε καὶ ἄστρα μεγάλα. *Luce illustratus est limus, & Sol & Luna & stellæ & astra magna.* Vides hic ut apud Mosem lucem sole priorem. Quod autem mox dicit Moses ארץ ubi planè ab aquis sicca exstitit appellatam ,יבשה id Pherecydes Syris usus magistris (ut & alij nos docent & primo contra Appionem Iosephus) sic extulit, Χθονίῃ δὲ ὄνομα ἐγένετο γῆ, ἐπειδὴ Ζεὺς αὐτῇ γέρας διδοῖ. *Chthonia nomen telluris accepit, post-*

quam Deus ei honorem attribuit. Exſtat locus apud Diogenem Laërtium & alios. Anaximander verò mare dixit τῆς πρώτης ὑγρασίας λείψανον, *id quod reſtitit de primo illo madore rerum.* Confuſas autem res fuiſſe, quæ de re Moſis verba habes apud Chalcidium Timæi explicatione, antequam diſcernerentur, etiam Linus didicit docuitque.

Ἦν ποτέ τοι χρόνος οὗτος, ἐν ᾧ ἅμα πάντ' ἐπεφύκει.

Tempore primævo ſimul omnia mixta fuerunt.

Anaxagoras: πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ πεφυρμένα· ὁ νοῦς δὲ αὐτὰ διῆρε καὶ διεκόσμησε, καὶ ἐκ τῆς ἀταξίας εἰς τάξιν ἤγαγε. *Cuncta ſimul erant: at Mens ea diſcrevit, ornavítque, & quæ confuſa erant ordinavit.* Atque ob id ipſi Anaxagoræ Mentis inditum nomen, indicante id Timone Phliaſio.

Καὶ που Ἀναξαγόρην φάσ' ἔμμεναι ἄλκιμον ἥρω,
Νοῦν· ὅτι δὴ Νόος αὐτῷ, ὃς ἐξαπίνης ἐπαγείρας
Πάντα συνεσφήκωσεν ὁμοῦ τεταραγμένα πρόσθεν.

Atque ubi Anaxagoram dicunt Heroa morari
Egregium, Mentem. nam Mens illi esse putatur
Quæ turbata prius subitò digessit in unum.

A Phœnicibus hæc omnia, quorum vetustissima cum Græcis commercia. Linum à Phœnice venisse tradunt veteres. Sic & Orpheus sua à Phœnicibus hausit, cuius hoc est apud Athenagoram, ἐκ τοῦ ὕδατος ἰλὺς κατέστη. *ex aqua factus est limus.* Deinde ovi ingentis facit mentionem quòd in duas partes dissilierit, cælum & terram. Ex eodem Orpheo citat Timotheus Chronographus: Ἦν χάος ὡς νὺξ ζοφερὰ· πάντα δὲ ἐκάλυπτε τὰ ὑπὸ τὸν αἰθέρα. *Erat chaos & nox tenebrosa omnia occultans quæ sub æthere.* Ἡ γῆ ὑπὸ τοῦ σκότους ἦν ἀόρατος· τὸ δὲ φῶς ῥῆξαν τὸν αἰθέρα ἐφώτισε πᾶσαν τὴν κτίσιν. *Terra præ tenebris erat inconspicua: sed lux æthera perrumpens illuminavit omnem creaturam.* Vide locum apud Scaligerum initio libri 1. Græcorum Chronicorum Eusebij.

In sequentibus Sāchuniathonis nox dicitur Βάαυ. id omnino est בהו Mosis. Ventus autem qui ibi dicitur κολπία est קול־פי־יה vox oris Dei.

PARTIM *& apud Indos.*] Eorum P.25. sententiam sic Megasthenes exprimit apud Strabonem Libro XV. Περὶ πολλῶν δὲ τοῖς Ἕλλησιν ὁμοδοξεῖν. ὅτι γὰρ γενητὸς ὁ κόσμος καὶ φθαρτὸς λέγειν κἀκείνους, καὶ ὅτι σφαιροειδής· ὅ, τε διοικῶν αὐτὸν καὶ ποιῶν θεὸς δι᾽ ὅλου διαπεφοίτηκεν αὐτοῦ, ἀρχὰς δὲ τῶν μὲν συμπάντων ἑτέρας, τῆς δὲ κοσμοποιΐας τὸ ὕδωρ. *De multis eos cum Græcis sentire, ut quod Mundus & ortus sit & interiturus, quod eum opifex eius & gubernator Deus universum pervadat: universarum rerum diversa esse primordia, Mundi autem facti aquam.* Ipsius verò Megasthenis hæc verba è tertio Indicorum nobis Clemens deprompsit Strom. I. Ἅπαντα μέν τοι τὰ περὶ φύσεως εἰρημένα παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, λέγεται καὶ παρὰ τοῖς ἔξω τῆς Ἑλλάδος φιλοσοφοῦσι· τὰ μὲν παρ᾽ Ἰνδοῖς ὑπὸ τῶν Βραχμάνων, τὰ δὲ ἐν τῇ Συρίᾳ ὑπὸ τῶν καλουμένων Ἰουδαίων. *Omnia quæ antiquitus de rerum natura di-*

cta sunt etiam apud eos tradita fuere qui extra Graeciam sunt philosophati, quales apud Indos Brachmanes, in Syria verò hi qui dicuntur Iudæi.

Pag. 25. ET ÆGYPTIOS.] De quibus Laërtius in procemio: Ἀρχὴν εἶναι τὴν ὕλην, εἶτα τὰ τέσσαρα στοιχεῖα ἐξ αὐτῆς διακριθῆναι, καὶ ζῶα τινα ἀποτελεσθῆναι. *Principium esse molem confusam: ex hac discreta elementa quatuor & animalia perfecta.* Postea verò: Τὸν κόσμον γεννητὸν καὶ φθαρτόν. *Mundum ut ortum ita interiturum.* Diodorus Siculus eorum sententiam sic explicat: Κατὰ γὰρ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων σύστασιν μίαν ἔχειν ἰδέαν οὐρανόν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως. μετὰ δὲ ταῦτα διαστάντων τῶν σωμάτων ἀπ' ἀλλήλων, τὸν μὲν κόσμον περιλαβεῖν ἅπασαν τὴν ὁρωμένην ἐν αὐτῷ σύνταξιν, τὸν δὲ ἀέρα κινήσεως τυχεῖν συνεχοῦς. Καὶ τὸ μὲν πυρῶδες αὐτοῦ πρὸς τοὺς μετεωροτάτους τόπους συνδραμεῖν, ἀνωφεροῦς οὔσης τῆς τοιαύτης φύσεως διὰ τὴν κουφότητα· ἀφ' ἧς αἰτίας τὸν μὲν ἥλιον καὶ τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἄστρων ἐναπολειφθῆναι τῇ πάσῃ δίνῃ· τὸ δὲ ἰλυῶδες καὶ θολερὸν μετὰ τῆς τῶν ὑγρῶν συγκρίσεως ἐπὶ τοὐτὸ

τοῦτο καταστῆναι, διὰ τὸ βάρος. εἰλούμενον δ' ἐν ἑαυτῷ, καὶ συστρεφόμενον συνεχῶς, ἐκ μὲν τῶν ὑγρῶν τὴν θάλασσαν, ἐκ δὲ τῶν στερεμνιωτέρων ποιῆσαι τὴν γῆν πηλώδη καὶ παντελῶς ἁπαλήν. ταύτην δὲ τὸ μὲν πρῶτον τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καταλάμψαντος πῆξιν λαβεῖν, ἔπειτα διὰ τὴν θερμασίαν ἀναζυμουμένης τῆς ἐπιφανείας, συνοιδῆσαι τινα τῶν ὑγρῶν κατὰ πολλοὺς τόπους, καὶ γενέσθαι περὶ αὐτὰ σηπεδόνας ὑμέσι λεπτοῖς περιεχομένας. ὅπερ ἔστιν ἐν τοῖς ἕλεσι καὶ τοῖς λιμνάζουσι τῶν τόπων ἔτι, καὶ νῦν ὁρᾶσθαι γινόμενον, ἐπειδὰν τῆς χώρας κατεψυγμένης ἄφνω διάπυρος ὁ ἀὴρ γένηται, μὴ λαβὼν τὴν μεταβολὴν ἐκ τοῦ κατ' ὀλίγον, ζωογονουμένων δὲ τῶν ὑγρῶν διὰ τῆς θερμασίας τὸν εἰρημένον τρόπον, τὰς μὲν νύκτας λαμβάνειν αὐτίκα τὴν τροφὴν ἐκ τῆς πιπτούσης ἀπὸ τοῦ περιέχοντος ὁμίχλης, τὰς δ' ἡμέρας ὑπὸ τοῦ καύματος στερεοῦσθαι. τὸ δ' ἔσχατον τῶν κυοφορουμένων τὴν τελείαν αὔξησιν λαβόντων, καὶ τῶν ὑμένων διακαυθέντων τε καὶ περιρραγέντων, ἀναφυῆναι καὶ φανῆναι παντοδαποὺς τύπους ζώων· τούτων δὲ τὰ μὲν πλείστης θερμασίας κεκοινωνηκότα πρὸς τοὺς μετεώρους τόπους ἀπελθεῖν, γενόμενα πτηνά. τὰ δὲ γεώδους ἀντεχόμενα συγκρίσεως ἐν τῇ

τῶν ἑρπετῶν καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐπιγείων τάξει καταριθμηθῆναι. τὰ δὲ φύσεως ὑγρᾶς μάλιστα μετειληφότα πρὸς τὸν ὁμογενῆ τόπον συνδραμεῖν ὀνομασθέντα πλωτά. τὴν δὲ γῆν ἀεὶ μᾶλλον στερεουμένην ὑπό τε τοῦ περὶ τὸν ἥλιον πυρὸς καὶ τῶν πνευμάτων, τὸ τελευταῖον μηκέτι δύνασθαι μηδὲν τῶν μειζόνων ζωογονεῖν, ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλα μίξεως ἕκαστα γεννᾶσθαι τῶν ἐμψύχων. ἔοικε δὲ περὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως οὐδ' ΕΥριπίδης διαφωνεῖν τοῖς προειρημένοις, μαθητὴς ὢν Ἀναξαγόρου τοῦ φυσικοῦ. ἐν γὰρ τῇ Μελανίππῃ τίθησιν οὕτως·

Ὡς οὐρανός τε γαῖά τ' ἦν μορφὴ μία·
Ἐπεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα,
Τίκτουσι πάντα κἀνέδωκαν εἰς φάος,
Δένδρη, πετεινά, θῆρας, οὕς θ' ἅλμη τρέφει,
Γένος τε θνητῶν.

Καὶ περὶ μὲν τῆς πρώτης τῶν ὅλων γενέσεως τοιαῦτα παρειλήφαμεν. τὸ δὲ ἐξ ἀρχῆς ζωογονεῖν τὴν γῆν εἰ καὶ παράδοξον εἶναί τισι φαίνεται τὴν τότε ἐνέργειαν, φασὶ καὶ τὰ μέχρι νῦν γινόμενα μαρτυρεῖν ἑαυτοῖς. κατὰ γὰρ τὴν Θηβαΐδα τῆς Αἰγύπτου, καθ' οὓς ἂν καιροὺς πλεονάσῃ τὴν ἀνάβασιν ὁ Νεῖλος, καὶ τῆς μὲν γῆς διὰ τοῦτο καθύγρου γινομένης, τῆς δὲ περὶ τὸν ἥλιον θερμασίας ἄφνω προσπεσού-

σης, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ πολλοὺς τόπους τῆς ἐπιφανείας σήψεως γινομένης, πλῆθος μυῶν ἐκ γῆς ἀναρίθμητον γεννᾶσθαι. ὁπότ' οὖν τῆς γῆς σκληρᾶς γεγενημένης καὶ τοῦ περιέχοντος ἀέρος οὐκέτι διατηροῦντος τὴν ἐξ ἀρχῆς εὐταξίαν καὶ εὐκρασίαν φύεσθαι ζῶα, φανερὸν εἶναι λέγουσι, διότι κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων γένεσιν ἐκ τῆς γῆς συνέβαινε ζωογονεῖσθαι παντοίας φύσεις ἐμψύχων. *Cùm primùm res universæ exsistere cœpere, unius vultus fuisse cælum ac terram, permixta eorum natura. Posteaquam discessissent à se ista corpora, Mundo contigisse eum quem nunc videmus ordinem, aërem autem perpetui motus factum compotem. Huius quod maximè erat igneum ad sublimia loca evectum, quippe cùm sursum tendat ob levitatem talis natura: eadémque de causa solem & cæteram siderum multitudinem mansisse in perenni vertigine: quod verò cœnosum ac turbidum cum humida concretione uno subsedisse in loco vi gravitatis. Sed hoc quoque cùm volutaretur in se versaretúrque continuo, ex humidis mare, ex solidioribus edidisse terram, sed lu-*

tosam mollémque valde. Hanc verò, ut primum qui Soli adest ignis collucere cœpit, coaluisse: tum vero cùm fermentaretur summa facies, intumuisse pluribus in locis humentia, inque iis putredines exstitisse tenuibus pelliculis circumdatas. Quod etiam nunc in stagnis locísque uliginosis fieri conspicitur, ubi post refrigeratum solum subito incalescit aër, non autem paullatim immutatur. Cúmque ad eum modum ex calore fœta impleta essent quæ madebant, iis fœtibus advenisse alimentum noctibus ex circumfusa nebula, diebus verò eos ab æstu solidatos. Postremò cùm ad sui plenitudinem venissent ij fœtus, perustáque atque ita rupta essent membranarum involucra, enatas apparuisse omnimodas animantium formas. Horum alia plurimum sortita caloris ad loca supera abiisse, facta volucria. At quæ terrestri crassitie essent prædita, ea in reptilium & aliorum humi viventium posita classe. At quæ de humente natura traherent plurimum, ea quoque ad locum perlata cognatum

sibi, dicíque natantia. At tellurem, cùm & ab æstu Solis & à ventis magis magísque induruisset, ad postremum non suffecisse gignendis maioribus animantium, sed ea ex mutuo cœtu cœpisse gigni. Videtur ab his quæ dicta sunt nec Euripides dissentire, qui Anaxagoræ physici discipulus fuit. Nam is in Melanippe sic loquitur.

Figura ut una fuerit & cæli & soli:
Secreta quæ mox ut receperunt statum,
Cuncta ediderunt hæc in horas luminis,
Feras, volucres, arbores, ponti gregem,
Homines quoque ipsos.

De prima igitur rerum origine talia sunt quæ accepimus. Quòd si cui mira videatur illa vis terræ in producendis initio animantibus, adferunt ei rei ab iis quæ adhuc fiunt argumenta. Nam in Thebaïde Ægypti, quo tempore maximè exundat Nilus, atque inde humectata tellure subito solis calor supervênit, atque ex eo multis in locis in facie terræ putredo facta est, gigni murium vim incredibilem. Cùm

ergo ex terra iam indurata & aëre non iam illam primam ſervante temperiem modúmque, tamen aliqua naſcantur animalia, inde manifeſtum aiunt, rerum initio ex terra omnia edita eſſe genera animantium. Hic ſi addas Deum opificem, qui Mens dicitur Anaxagoræ, videbis multa cum Moſe & Phœnicum traditione congruentia, permixtum cælum & terram, motum aëris, limum ſive abyſſum, lucem, deinde ſidera, diſceſſionem cæli, maris, terræ: deinde volucres, reptilia, piſces, aliáque poſtremò animantia, etiam hominẽ. Ex Ægyptiis hæc habet Macrobius Saturnalium VII. c. 16. *Si concedamus, ut ab adverſa parte dictum eſt, hæc quæ ſunt ex tempore aliquod ſumpſiſſe principium, natura primùm ſingula animalia perfecta formavit. Deinde perpetuam legem dedit, ut continuaretur procreatione ſucceſſio: perfecta autem in exordio fieri potuiſſe teſtimonio ſunt nunc quoque non pauca animantia, quæ de terra & imbre perfecta naſcuntur, ut in Ægypto mu-*

res,& aliis in locis ranæ serpentésque, & similia. Meritò autem veteribus Græcorum Physicis Anaxagoram præfert Aristoteles Metaphysicorum I. cap. III. tanquam sobrium e-briis, quòd illi solam materiam spectassent, hic verò addidisset eam causam quæ ex proposito agit, quam Aristoteles naturam vocat, Anaxagoras felicius Mentem, Deum Moses: ut & Plato, de quo vide Laërtiũ, ubi de principiis ex sententia Platonis agit, & Apuleium de dogmatibus Platonis. Thales hoc primus docuerat ante Anaxagoram. Velleius apud Ciceronem primo de Natura Deorum. *Thales enim Milesius qui primus de talibus rebus quæsivit, aquam esse dixit initium rerum: Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret.* Ubi aquam intellige ἰλυὼ, quæ terra Xenophani & aliis, neutrum malè, si rectus intellectus adhibeatur.

UNDE *apud Linum.*] Versu suprà citato. Pag. 25.

HESIODUM.] In Theogonia. P. ead.

Ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ᾽, αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ᾽ εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
Ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νιφόεντος Ὀλύμπου·
Τάρταρά τ᾽ ἠερόεντα μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης,
Ἠδ᾽ ἔρος ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι,
Λυσιμελὴς, πάντων τε θεῶν πάντων τ᾽ ἀνθρώπων
Δάμναται ἐν στήθεσσι νόον καὶ ἐπίφρονα βουλήν.
Ἐκ χάεος δ᾽ Ἔρεβός τε μέλαινά τε Νὺξ ἐγένοντο.
Νυκτὸς δ᾽ αὖτ᾽ Αἰθήρ τε καὶ ἡμέρα ἐξεγένοντο,
Οὓς τέκε κυσαμένη, ἐρέβει φιλότητι μιγεῖσα.

Principio natum chaos, hinc prodivit in auras
Larga sinu tellus, divûm certissima sedes,
Summa tenent qui templa nives tangentis Olympi,
Tartaráque obscuro terræ conclusa recessu.
Inde etiam Divos inter pulcherrimus omnes

Curarum depulſor Amor, hominúmque Deûmque
Sollertes animos & fortia pectora mulcens.
Hinc Erebum ſimul & Noctem chaos edidit atram,
Æthera ſupremum genuit Nox atra, diémque,
Quos commiſta Erebo grato concepit Amore.

Confer hæc cum Phœniciis quæ modo habuimus: Videbis inde adumbrata. Vicinus ſcilicet Thebarum Bœotiæ, quas Cadmus Phœnix condidit, fuit Heſiodus. Ερεϐος eſt ערב Moſis, quem ſequitur nox & dies in hymnis, qui Orphei nomen præferunt.

Αρχαίου μὲν πρῶτα χάους ἀμέγαρτον ἀνάγκην.
Vim primum immenſam chaeos, quæ rebus origo.

In Argonauticis eiuſdem nominis:

Πρῶτα μὲν ἀρχαίου χάεος μελιήφατον ὕμνον,
Ὡς ἐπάμειψε φύσεις· ὥς τ' οὐρανὸς εἰς πέρας ἦλθε,

Γῆς τ' εὐρυστέρνου φύσιν πυθμένα τε θαλάσσης,
Πρεσβύτατόν τε καὶ αὐτοτελῆ πολύμητιν ἔρωτα,
Ὅσσα τ' ἔφυκεν ἅπαντα, διέκρινε δ' ἄλλον ἐπ' ἄλλου.

Antiqui chaeos mellitum ante omnia carmen,
Naturam ut mutârit, & ut ſit conditus æther,
Terráque latipatens, fundamináque æquoris alti,
Conſiliíque potem, quo nîl prius exſtat, Amorem,
Diſcernens aliis aliud qui cuncta creavit.

Unde hæc ſua ſumſit Apollonius, in eiuſdem argumenti libro:

Ἤειδεν δ' ὡς γαῖα καὶ οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα
Τὸ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι μιῇ συναρηρότα μορφῇ
Νείκεος ἐξ ὀλοοῖο διέκριθεν ἀμφὶς ἕκαστα.

Namque canebat, uti tellus, cælúmque, ſolúmque
Miſta aliis alia & communem nacta figuram
Cæperunt cæca tandem diſcedere pugna.

Epicharmus comicorum vetustissimus antiquam traditionem referens:

Αλλὰ λέγεται μὲν χάος πρῶτον γενέσθαι θεῶν.

Sed Deos primùm exstitisse fertur ante omnes chaos.

Aristophanes in Avibus conservatus à Luciano in Philopatride & Suida:

Χάος ἦν καὶ νὺξ Ερεβός τε μέλαν πρῶτον καὶ Τάρταρος εὐρύς·
Γῆ δ' οὐδ' ἀὴρ, οὐδ' οὐρανὸς ἦν· Ερέβους δ' ἐν ἀπείροσι κόλποις
Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον Νὺξ ἡ μελανόπτερος ὠόν·
Εξ οὗ περιτελλομέναις ὥραις ἔβλαστεν Ερως ὁ ποθεινὸς
Στίλβων νῶτον πτερύγοιν χρυσαῖν, εἰκὼς ἀνεμώκεσι δίναις·
Οὗτος δὲ χάει πτερόων μιχθεὶς νυχίῳ κατ' Τάρταρον εὐρὺν
Ενεόττευσεν γένος ἡμέτερον, καὶ πρῶτον ἀνήγαγεν εἰς φῶς·
Πρότερον δ' οὐκ ἦν γένος ἀθανάτων πρὶν Ερως συνέμιξεν ἅπαντα·
Ξυμμιγνυμένων δ' ἑτέρων ἑτέροις γένετ' οὐρανὸς ὠκεανός τε.

Καὶ γῆ, πάντων τε θεῶν μακάρων γένος ἄφθιτον.

Chaos & Nox primùm erat atque Erebus nigricans & Tartarus ingens,
Nec humus, nec cælum erat aut aër, tunc, ceu vi flaminis ovum
Gremium super infinitum Erebi peperit Nox decolor alis:
Ex quo bonus inde emersit Amor circumvolventibus horis,
Radians tergo aureolis pennis, par magni turbinis auræ:
Qui deinde volans mistúsque chao, stabat quà Tartarus, atro,
Nostrum genus edit & in dias producit luminis oras.
Neque enim Divûm genus antè fuit, quàm iunxit cuncta Cupido:
Simulatque hæc sunt aliis commista alia, æther prodit & æquor,
Et terra, beatorúmque Deûm genus immortale.

Cuivis vel leviter inspicienti apparet sumpta hęc è traditione Phœnicum, quibuscum vetus Atticæ incolis, Ionum antiquissimis, commercium. De Erebo iam diximus. Tartarus est

תהנים ἄβυσσος. Amor ex voce מרחפת, vt ſuprà indicatum eſt: quo & illud Parmenidis pertinet:

Πρώτιστον μὲν Ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων.

Omnibus ex divis primum perfecit
Amorem.

Et Simmiæ Rhodij carmen alarum figuram præferens.

A c *poſtremo apud Ovidium qui ex Græcis iſta tranſcripſit.*] Locus eſt in promtu, primò Metamorphoſeon. Dignus tamen qui & hîc legatur, quòd præcipua eorum quæ in Moſe, verbis ad Moſem proximè accedentibus, enuntiet, multúmque iis quæ iam diximus afferat lucis, & ab iis viciſſim accipiat. P.26.

Ante mare & terras & quod tegit
omnia cælum,
Unus erat toto naturæ vultus in orbe,
Quem dixere chaos, rudis indigeſtáque moles,
Nec quicquam niſi pondus iners, congeſtáque eodem
Non bene iunctarum diſcordia ſemina rerum.

Nullus adhuc mundo præbebat lumina Titan,
Nec nova crescendo reparabat cornua Phœbe,
Nec circumfuso pendebat in aëre tellus
Ponderibus librata suis: nec brachia longo
Margine terrarum porrexerat Amphitrite.
Quáque erat & tellus, illic & pontus & aër.
Sic erat instabilis tellus, innabilis unda,
Lucis egens aër: nulli sua forma manebat
Obstabátque aliis aliud: quia corpore in uno
Frigida pugnabant calidis, humentia siccis,
Mollia cum duris sine pondere habentia pondus.
Hanc Deus & melior litem natura diremit.
Nam cœlo terras & terris abscidit undas:

Et liquidum spisso secrevit ab aëre cælum.
Quæ postquam evolvit, cæcóque exemit acervo,
Dissociata locis concordi pace ligavit.
Ignea convexi vis & sine pondere cæli
Emicuit, summáque locum sibi legit in arce.
Proximus est aër illi levitate, locóque.
Densior hic tellus, elementáque grandia traxit,
Et pressa est gravitate sui. circumfluus humor,
Ultima possedit, solidúmque coercuit orbem.
Sic ubi dispositam, quisquis fuit ille Deorum
Congeriem secuit, sectámque in membra redegit,
Principio terram, ne non æqualis ab omni
Parte foret, magni speciem glomeravit in orbis.
Tum freta diffudit, rapidísque tumescere ventis
Iussit & ambitæ circumdare littora terræ.

Addidit & fontes & stagna immensa lacúsque,
Fluminaque obliquis cinxit declivia ripis.
Quæ diversa locis partim sorbentur ab ipsa;
In mare perveniunt partim, campóque recepta
Liberioris aquæ pro ripis littora pulsant.
Jussit & extendi campos, subsidere valles,
Fronde tegi silvas, lapidosos surgere montes.
Utque duæ dextra cælum, totidémque sinistra
Parte secant zonæ, quinta est ardentior illis,
Sic onus inclusum numero distinxit eodem
Cura Dei, totidémque plagæ tellure premuntur;
Quarum quæ media est, non est habitabilis æstu:
Nix tegit alta duas: totidem inter utramque locavit

Temperiémque dedit, miſta cum frigore flamma.
Imminet his aër, qui quanto eſt pondere terræ,
Pondere aquæ levior, tanto eſt oneroſior igne.
Illic & nebulas, illic conſiſtere nubes
Iuſſit, & humanas motura tonitrua mentes,
Et cum fulminibus facientes frigora ventos.
His quoque non paſſim mundi fabricator habendum
Aëra permiſit. Vix nunc obſiſtitur illis,
Cum ſua quiſque regat diverſo flamina tractu,
Quin lanient mundum: tanta eſt diſcordia fratrum.
Eurus ad Auroram, Nabathæáque regna receſſit,
Perſidáque & radiis iuga ſubdita matutinis.
Veſper & occiduo quæ littora ſole teпeſcunt,
Proxima ſunt zephyro: Scythiam ſeptémque triones

Horrifer invasit Boreas : contraria tellus
Nubibus assiduis, pluvióque madescit ab austro.
Hæc super imposuit liquidum & gravitate carentem
Æthera, nec quicquam terrenæ facis habentem.
Vix ita limitibus discreverat omnia certis,
Cùm, quæ pressa diu massa latuere sub ipsa,
Sidera cœperunt toto effervescere cælo.
Neu regio foret ulla suis animalibus orba,
Astra tenent cæleste solum, formæque Deorum:
Cessarunt nitidis habitandæ piscibus undæ:
Terra feras cepit: volucres agitabilis aër.
Sanctius his animal mentísque capacius unum
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera posset:
Natus homo est: sive hunc divino semine fecit

Ille opifex rerum, mundi melioris origo,
Sive recens tellus seductáque nuper ab alto
Æthere, cognati retinebat semina cœli:
Quam satus Iapeto, mixtam fluvialibus undis,
Finxit in effigiem moderantem cuncta Deorum.
Pronáque cùm spectent animalia cætera terram
Os homini sublime dedit, cœlúmque videre
Iussit, & erectos ad sidera tollere vultus.

Vides hîc hominis in cuncta hæc inferiora dominatum: vides factum eum ad Dei aut cælitum imaginem. Eurysus Pythagoreus libro de fortuna: τὸ σκᾶνος τοῖς λοιποῖς ὅμοιον, οἷα γεγονὸς ἐκ τᾶς αὐτᾶς ὕλας· ὑπὸ τεχνίτα δὲ εἰργασμένον λώστω· ὃς ἐτεχνίτευσεν αὐτὸν ἀρχετύπῳ χρώμενος ἑαυτῷ. *Hominem corpore similem reliquis, quippe ex eadem constantem materia: sed ab optimo effictum artifice qui in eo faciendo se-*

metipsum habuit exemplar. Ubi σκῆνος est corpus, ut Sapientiæ IX. 15. II. Cor. V. I. & 4. Adde quod Horatius animam vocat,

--- Divinæ particulam auræ.

Virgilius, *Ætherium sensum.*

Iuvenalis verò Satyra XV.

--atque adeo venerabile soli
Sortiti ingenium, divinorúmque capaces,
Atque exercendis capiendísque artibus apti,
Sensum à cælesti demissum traximus arce,
Cuius egent prona & terram spectantia mundi
Principio indulsit communis conditor illis
Tantum animas, nobis animum quoque.

Adde egregia ad hanc rem Platonis Alcibiade & Phædone. Cicero de natura Deorum II. *Nam cùm cæteras animantes abiecisset ad pastum solum hominem erexit, ad cælúmque quasi cognationis & domicilij pristini conspectum excitavit.* Sallustius initio

belli Catilinarij. *Omnes homines qui sese student præstare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona atque ventri obedientia finxit.* Plinius libro II. cap. 26. *Hipparchus nunquam satis laudatus, ut quo nemo magis approbaverit cognationem cum homine siderum, animásque nostras partem esse cæli.*

ETIAM *Epicharmo.*]

Ὁ δέ γ' τἀνθρώπῳ λόγος πέφυκ' ἀπὸ τοῦ θεοῦ λόγου. P. 26.

Et Dei à ratione ratio nascitur mortalium.

ET *Platonicis.*] Amelius Platonicus. Καὶ οὗτος ἄρα ἦν ὁ λόγος καθ' ὃν ἀεὶ ὄντα τὰ γινόμενα, ὡς ἂν καὶ Ἡράκλειτος ἀξιώσειε, καὶ νὴ Δί' ἂν ὁ βάρβαρος ἀξιοῖ ἐν τῇ τῆς ἀρχῆς τάξει τε καὶ ἀταξίᾳ καθεστηκότα πρὸς θεὸν εἶναι, δι' οὗ πάνθ' ἁπλῶς γεγενῆσθαι, ἐν ᾧ τὸ γενόμενον ζῶον καὶ ὂν πεφυκέναι. P. ead. *Hæc itaque illa ratio per quam semper sunt quæ sunt facta, quomodo & Heraclitus censuit: eadem profectò quam barbarus ille indicat, in primo rerum conditu, imò & in incondito*

ſtatu Deo adſtitiſſe, per quem omnia omnino facta, in quo id quod ſit animal eſſe ſuum haberet. Barbarus quem dicit eſt Iohannes Evangeliſta, cuius temporibus ſerior aliquanto Amelius. Verba eius ſervavit nobis Euſebius Præparationis lib. XI. cap. XIX. & Cyrillus lib. VIII. contra Iulianum. meminit eiuſdem Ameliani loci & Auguſtinus libro X. c. 29. de Civitate Dei, & Confeſſionum libro VIII. Tertullianus adverſus Gentes: *Apud veſtros quoque ſapientes* λόγον, id eſt, *ſermonem atque rationem conſtat artificem videri univerſitatis. Hanc enim Zeno determinat factitatorem qui cuncta diſpoſitione formaverit.* Locus Zenonis erat libro περὶ οὐσίας, ubi τὸ ποιοῦν cauſam effectricem vocabat λόγον, quem ſecuti Cleanthes, Chryſippus, Archedemus, Poſidonius docente Laërtio in Zenone. Seneca rationem facientem vocat epiſtola LXV. Chalcidius ad Timæum. *Et ratio Dei Deus eſt humanis rebus conſulens, quæ cauſa eſt hominibus benè*

beatéque vivendi, si non concessum sibi munus à summo Deo negligant. Idem de Mose alio loco: *Apertè indicans, praeunte divina sapientia cælum, terrámque factam, eandémque sapientiam divinam esse universitatis primordium.*

EORUM *carminum quæ vetustas* P.26.
Orphica appellavit.] Versus sunt hi:

Αὐδὴν ὁρκίζω σε πατρὸς τὴν φθέγξατο πρώτην
Ἡνίκα κόσμον ἅπαντα ἑαῖς στηρίξατο βουλαῖς.

Illa mihi testis vox sit quæ prima parenti
Edita, cùm totum fundavit iussibus orbem.

Exstant in admonitione ad Græcos inter opera Iustini. & hi:

Φθέγξομαι οἷς θέμις ἐστί, θύρας δ' ἐπίθεσθε βεβήλοις
Πᾶσιν ὁμοῦ· σὺ δ' ἄκουε φαεσφόρου ἔκγονε μήνης
Μουσαῖ'· ἐξερέω γὰρ ἀληθέα· μηδέ σε τὰ πρὶν
Ἐν στήθεσσι φανέντα φίλης αἰῶνος ἀμέρσῃ·
Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας τούτῳ προσέδρευε

Ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτος· εὖ δ' ἐπίβαινε
Ἀτραπιτοῦ· μοῦνον δ' ἐσόρα κόσμοιο ἄνακτα.
Εἷς ἔς' αὐτοτελής· ἑνὸς ἔκγονα πάντα τέτυκται·
Ἐν δ' αὐτοῖς αὐτὸς περινίσσεται· οὐδέ τις αὐτὸν
Εἰσοράᾳ θνητῶν. αὐτὸς δέ γε πάντας ὁρᾶται.

Queis fas est audire canam, procul ite profani,
Ite foras, tibi sed Luna Musae nepoti,
Vera tibi pandam, ne qua prius insita menti
Harescunt dulcis spolient te munere vita.
Divinam spectans rationem pectus ad illam
Dirige, & ima animi semper pracordia, recta
Nec deflecte via: fictorem conspice mundi:
Unus is aternus: suntque omnia facta per unum.
Ipse agitat totam prasenti numine molem,

Mortalis

Mortalis quem nemo videt, videt unicus omnes.

Exſtant in admonitione ad Græcos, item in Libro de Monarchia in operibus Iuſtini Martyris, in Clementis Alexandrini Libro Strom. v. in Euſebio Libro XIII. præparationis Evangelicæ ex Ariſtobulo.

AGNOVIT *& Empedocles.*] De quo Laërtius, τὸν ἥλιον φησὶ πυρὸς ἄθροισμα μέγα. *Solem dicebat magnum eſſe acervum ignis.* Is qui placita ſcripſit philoſophorum quæ ſunt in operibus Plutarchi Libr. II. cap. 6. Ἐμπεδοκλῆς τὸν μὲν αἰθέρα πρῶτον διακριθῆναι, δεύτερον δὲ τὸ πῦρ, ἐφ' ᾧ τὴν γῆν. ἐξ ἄγαν περισφιγγομένης τῇ ῥύμῃ τῆς περιφορᾶς, ἀναβλύσαι τὸ ὕδωρ· ἐξ οὗ θυμιαθῆναι τὸν ἀέρα, καὶ γενέσθαι τὸν μὲν οὐρανὸν ἐκ τοῦ αἰθέρος, τὸν δὲ ἥλιον ἐκ πυρός. *Empedocles primum omnium ſecretum aiebat æthera, deinde ignem, pòſt terram, qua conſtricta impetu ipſo agitationis, ebulliiſſe inde aquam: ex hac exhalaſſe aërem: cælum autem ex æthere natum: ſolem ex igne.* Et cap. XX. Empedocles δύο ἡλίους, τὸν μὲν ἀρ- P. 26.

χέτυπον, τὸν δὲ φαινόμενον: *Duos Soles, alterum originalem, alterum eum qui appareat.* Philolaus verò, ut ibidem legimus, dixit Solem ὑαλοειδῆ, δεχόμενον μὲν τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ πυρὸς τὴν ἀνταύγειαν, διηθοῦντα δὲ πρὸς ἡμᾶς τὸ φῶς, *vitreæ naturæ, qui ignis eius qui in mundo est repercussum in se splendorem recipiat, lumen autem ad nos destillet.* Anaxagoras, Democritus, Metrodotus, solem massam quandam ignitam dicebant: ut ibidem dicitur. Et has sententias esse antiquissimas ostendit Democritus narrante Laërtio.

P.16. SUPRA *astrorum loca divinum esse domicilium Aratus.*]

Οἷον γὰρ κἀκεῖνο θεῶν ὑπὸ ποσὶ φορεῖται
Λείψανον Ἠριδανοῖο πολυκλαύστου ποταμοῖο.

Quantus & ille vides subter vestigia divûm
Se ferat Eridani gurges, lachrymabilis amnis.

P.ead. ET *Catullus.*] Coma Berenices apud Callimachi interpretem Catullum sic loquens inducitur.

Sed quanquam me nocte premunt
vestigia divûm.

Ex *veteri disciplina docuit Thales.*] Testis Diogenes Laërtius. Fuit autem Thales Phœnix origine, testibus Herodoto & Leandro. P.ead.

ETIAM *apud Orphicos.*] Hymno noctis. P.ead.

Νύκτα θεῶν γενέτειραν ἀείσομαι, ἠδὲ καὶ ἀν-
δρῶν.

Noctem concelebro genetricem homi-
nûmque Deûmque.

ET *Hesiodum.*] Cuius hac de re versus suprà posuimus. P.ead.

ANTIQUI *moris retinentissimæ gentes.*] Οἱ νομάδες τῶν Λιβύων οὐ ταῖς ἡμέραις, ἀλλὰ ταῖς νυξὶν, αὐτῶν ἀριθμοῦσι τὸν χρόνον. *Numidæ in Libya non ex diebus, sed ex noctibus tempora sua computant*, ait Nicolaus Damascenus. De Germanis Tacitus: *Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant; sic constituunt: sic condicunt: nox ducere diem videtur.* Vide Speculum Saxonicum lib.1.art.3.67. & alibi, & doctissimum Lindebrogium ad vocem Noctis in Vocabu- P.ead.

lario ad leges Germanicas. Servant hunc morem etiam nunc vicinæ gentes Bohemi & Poloni : olim & Galli. Cæsar Libro VI. belli Gallici. *Spatia omnis temporis non numero dierum , sed noctium finiunt.* De Druidibus Plinius Libro XVI. historiæ Naturalis capite ultimo. *Luna, quæ principia mensium annorúmque his facit.* De Hebræis nota res. Athenienses addit Gellius Libro III. cap.2. Phœnicum hac quoque in re discipulos.

P.27. A SUPREMA *mente ordinata omnia Anaxagoras.*] Verba eius posuimus suprà quæ habes apud Laërtium, scriptorem de placitis philosophorum & alios. Etiam Timonis de eius sententia versus suprà habes.

P.ead. SIDERA *à Deo facta Aratus.*] Phœnomenon initio :

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶμεν
Ἄῤῥητον· μεσαὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί· μεστὴ δὲ θάλασσα,

Καὶ λιμένες· πάντῃ δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. ὁ δ' ἤπιος ἀνθρώποισι
Δεξιὰ σημαίνει, λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον ἐγείρει,
Μιμνήσκων βιότοιο· λέγει δ' ὅτε βῶλος ἀρίστη
Βουσί τε καὶ μακέλῃσι· λέγει δ' ὅτε δεξιαὶ ὧραι
Καὶ φυτὰ γυρῶσαι καὶ σπέρματα πάντα βαλέσθαι.
Αὐτὸς γὰρ τάγε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν,
Ἄστρα διακρίνας· ἐσκέψατο δ' εἰς ἐνιαυτὸν
Ἀστέρας, οἵ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνοιεν
Ἀνδράσιν ὡράων, ὄφρ' ἔμπεδα πάντα φύωνται·
Τῷ μιν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἱλάσκονται·
Χαῖρε πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποισιν ὄνειαρ.

Quæ nos olim ſic vertimus;

Ab Iove Muſarum primordia: ſemper in ore
Plurimus ille hominum eſt, qui compita numine magno,
Conciliúmque virûm complet, pelagúſque profundum.

Et pelagi portus. fruimur Iove & uti-
mur omnes.
Nos genus illius: nobis ille omine læto
Dextera præsignat, populúmque labo-
ribus urget,
Consulat ut vitæ: quando sit terra li-
goni
Aptior aut bubus monet, & quo tem-
pore par sit
Aut serere, aut septas limphis ad-
spergere plantas.
Ipse etiam in magno defixit sidera
mundo
Ordine quæque suo, atque in totum
providus annum
Astra dedit, quæ nos moneant, quæ
quælibet hora
Apta regi, certa nascantur ut omnia
lege.
Idem ergo primus placatur & ulti-
mus idem.
Magne pater, magnum mortalibus
incrementum.

Iovem hîc intelligendum Deum verum Mundi opificem & res docet & Paulus Apostolus in Actis XVII. 28. Ovidius sua Phœnomena his versi-

bus terminavit, ut ex Lactantio di-
ſcimus:

Tot numero, talíque Deus ſimulacra
figura
Impoſuit cælo, pérque atras ſparſa te-
nebras
Clara pruinoſæ iuſſit dare lumina
nocti.

Chalcidius, ad Timæum: *Cui quidem rei Hebræorum quoque ſententia concinit, qui perhibent exornatorem Mundi Deum, mandaſſe provinciam, Soli quidem, ut diem regeret, Lunæ verò ut noctem tueretur: cæteras quoque ſtellas diſpoſuiſſe, tanquam temporum limites annorúmque ſigna, indicia quoque futurorum proventuum.*

SPIRITU *Dei infuſam rebus vitam poſt Græcos Virgilius.*] In ſexto Æneidos, quem Servius ait ex plurimis veterum ſcriptis fabricatum. P.27.

Principio cælum & terras campóſque
liquentes,
Lucentémque globum Lunæ, Titaniá-
que aſtra

Spiritus intus alit, totámque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudúmque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est illis vigor & cælestis origo
Seminibus.

Explicandis his illa serviant eiusdem Georgicon IV.

His quidam signis atque hæc exempla secuti
Esse apibus partem divinæ mentis & haustus
Ætherios dixere. Deum namque ire per omnes
Terrásque tractúsque maris, cælúmque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcescere vitas.

P. 29. HOMINEM *ex luto formatum Hesiodus.*] Operibus ac diebus:

Ηφαιστον δ' ἐκέλευσε περικλυτὸν, ὅττι τάχιστα
Γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμεν αὐδήν.

Mulciberúmque moras iubet omnes solvere & undas
Commiſcere ſolo, atque humanam imponere vocem.

HOMERUS.] Iliados H. P.27.

Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γενέσθε.

At vos in tellurem omnes abeatis & undam.

Redeunt enim omnia eo unde venerunt. Euripides Hypſipyle, ut nos docet Stobæus titulo: Eventus rerum fortiter ferendos;

-- κᾆτα δ' ἄχθονται βροτοὶ
Εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαίως δ' ἔχει
Βίον θερίζειν, ὥστε κάρπιμον στάχυν.

Quæ Cicero ita vertit Tuſculanarum tertio.

Quæ generi humano angorem nequicquam adferunt,
Reddenda eſt terra terra: tum vita omnibus

Metenda, ut fruges. sic iubet necessitas.

Idem Euripides Supplicibus:

Εάσατ' ἤδη γῆ καλυφθῆναι νεκρούς.
Οθεν δ' ἕκαστον εἰς τὸ σῶμ' ἀφίκετο,
Εντεῦθ' ἀπῆλθε, πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα,
Τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν· οὔ τι γὰρ κεκτήμεθα
Ημέτερον αὐτὸ, πλὴν ἐνοικῆσαι βίον·
Κἄπειτα τὴν θρέψασαν αὐτὸ δεῖ λαβεῖν.

Iam sinite terræ mortuos gremio tegi:
Res unde quæque sumserat primordium
Eò recipitur. Spiritus cælo redit,
Corpúsque terræ: iure nec enim mancupî,
Sed brevis ad ævi tempus utendum datur,
Mox Terra repetit ipsa quod nutriverat.

Quę vide quàm pulchrè conveniant cum Mose. Gen.III.19. & Solomone Eccles.XII.7.

P.27. CALLIMACHUS.] Cui in Scazonte homo πηλὸς ὁ Προμήθειος, *lutum Prometheum.* Huius luti mentio & apud Iuvenalem & apud Martialem. Adde Censorini locum. *Demo-*

crito verò Abderitæ ex aqua limóque primùm visum est homines procreatos. nec longè secus Epicurus.

MAXIMUS TYRIUS.] Dissertatione I. ἐν τοσούτῳ δὴ πολέμῳ καὶ στάσει καὶ διαφωνίᾳ, ἕνα ἴδοις ἂν ἐν πάσῃ γῇ ὁμόφωνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι θεὸς εἷς πάντων βασιλεὺς καὶ πατὴρ, καὶ θεοὶ πολλοὶ, θεοῦ παῖδες, συνάρχοντες θεῷ. ταῦτα ὁ Ἕλλην λέγει καὶ ὁ βάρβαρος λέγει, καὶ ὁ ἠπειρώτης καὶ ὁ θαλάττιος, καὶ ὁ σοφὸς, καὶ ὁ ἄσοφος. *In tanta pugna ac discordia & discrepantia, unam videas per terras omnes legem famámque consentientem, Deum esse unum rerum universarum & Regem & patrem, multos præterea Deos, Dei filios, administrationis participes. Hæc & Græcus dicit, & dicit barbarus, dicit qui in continentibus terris, dicit qui in oris maritimis habitat, & sapiens & sapientia destitutus.* Adde his loca quæ attulimus libro II. de Iure belli ac pacis cap. XX. §. 45. & illud Antisthenis relatum à Cicerone primo de Natura Deorum: *Populares Deos multos, naturalem unum esse.* Addit Lactantius lib. I. cap. V. ex eo- P. 27.

dem Antisthene. *Summæ totius artificem* Sophocles.

Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν εἷς ἐστιν θεὸς,
Ὃς οὐρανόν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν μακρὰν
Πόντου τε χαροπὸν οἶδμα κἀνέμων βίας.

Unus profectò est, unus est tantùm Deus,
Cæli solíque machinam qui condidit,
Vadúmque ponti cærulum & vim spiritus.

Adde Varronis locum, qui apud Augustinum de Civitate Dei Libro IV. cap. 31.

P. 27. EX IOSEPHO.] Adversus Appionem II. circa finem nullam esse ait urbem Græcam, nullam barbaram, ἔνθα μὴ τὸ τῆς ἑβδομάδος, ἣν ἀργοῦμεν ἡμεῖς, τὸ ἔθος οὐ διαπεφοίτηκεν, quam non pervaserit mos septimæ diei qua Iudæi feriantur.

P. ead. PHILONE.] De die septima, Ἑορτὴ γὰρ οὐ μιᾶς πόλεως, ἢ χώρας ἐστὶν, ἀλλὰ τοῦ παντός. *Est enim festus dies non uni urbi, aut regioni, sed universo.*

P. ead. TIBULLO.]
Cultáque Iudæo septima sacra viro.
Loquitur autem de iis feriis quas &

Romanæ mulieres obſervabant.

CLEMENTE ALEXANDRINO.] Qui Strom.v. ex Heſiodo adfert ἕβδομον ἱερὸν ἦμαρ, *lux ſeptima ſancta*, & ſimilia ex Homero & Callimacho. Adde quæ ex Ariſtobulo adfert Euſebius Libro XIII. cap. 12. Theophilus Antiochenus Libro II. ad Autolycum. Περὶ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας ἣν πάντες ἄνθρωποι ὀνομάζουσι. *De ſeptima die quam omnes homines celebrant.* Suetonius Tiberio XXXII. *Diogenes grammaticus diſputare ſabbatis Rhodi ſolitus.* P.27.

LUCIANO.] Qui pueros luſiſſe diebus ſeptimis nos docet in Paralogiſta. P.ead.

APUD *Celtas.*] Oſtendunt antiquiſſima etiam apud Celticas gentes, id eſt Germanos, Gallos, Britannos dierum nomina. Idem de Slavis docet nos Helmoldus Lib.1.c.84. P.ead.

PHILOSTRATUS.] Libro III. c.13. ubi de Indis. P.ead.

DION CASSIUS.] Lib. XXXIII. Τὴν ἡμέραν τὴν τοῦ Κρόνου καλουμένην. *Diem quam Saturni dicimus.* Addit ibidem P.ead.

morem per ſeptenos dies tempora computandi ab Ægyptiis ad omne humanum genus manaſſe. Non autem recentem eſſe hunc morem, ſed vetuſtiſſimum docet nos Herodotus Libro II. Adde de Romanis Iſidorum Lib.v.c.30.& 32.

P.27. E T *vetuſtiſſima dierum nomina.*] Vide oraculum & Orphei verſus in Prolegomenis Scaligeri ad Emendationem Temporum.

P.ead. C U M *ſimplicitate fuiſſe.*] Vide quæ in hanc rem produximus Lib. II.cap.I.§.II.de Iure belli,& in Notis ad eum locum.

P. ead. E T *nudo corpore docebant & Ægyptij.*] Quorum ſententiam ſic refert Diodorus Siculus Libro I. Τοὺς γοῦν πρώτους τῶν ἀνθρώπων, μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων εὑρημένου ἐπιπόνως διάγειν, γυμνοὺς μὲν ἐσθῆτος ὄντας, οἰκήσεως δὲ καὶ πυρὸς ἀήθεις, τροφῆς δ' ἡμέρου παντελῶς ἀνεννοήτους. *Primos homines, cùm nihil eorum quæ ſunt ad vitam utilia repertum adhuc eſſet, vixiſſe durius, quippe nulla veſte amictos, domicilij & ignis inſuetos, manſuetioris victus nu-*

des. Plato in Politico, Θεὸς ἔνεμεν αὐτοὺς, αὐτὸς ἐπιστατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῶον ὂν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι. *Deus eos pascebat, custósque eorum ipse erat, sicut nunc homines, divinius animal, pascunt animantium sequiora.* Deinde Γυμνοὶ δὲ καὶ ἄστρωτοι θυραυλοῦντες τὰ πολλὰ ἐνέμοντο. *Nudi autem & sine stragulis sub dio plerumque pascebant.* Dicæarchus Peripateticus citatus tum Porphyrio Libro IV. de non esu animalium, tum, quoad sensum, Varroni de re Rustica. Τοὺς παλαιοὺς καὶ ἐγγὺς θεῶν γεγονότας, βελτίστους τε ὄντας φύσει καὶ τὸν ἄριστον ἐζηκότας βίον, ὡς χρυσοῦν γένος νομάζεσθαι. *Primos illos Dîsque proximos mortales, optimæ fuisse indolis, vitámque vixisse optimam, unde & auream hanc dici ætatem.*

ETIAM *Indis celebrata, ut apud Strabonem est.*] Libro XV. Calanum Indum in loquentem inducit: Τὸ παλαιὸν πάντ' ἦν ἀλφίτων καὶ ἀλεύρων πλήρη, καθάπερ καὶ νῦν κόνεως. καὶ κρῆναι δ' ἔρρεον αἱ μὲν ὕδατος, γάλακτος δ' ἄλλαι καὶ ὁμοίως αἱ μὲν μέλιτος, αἱ δ' οἴνου, τινὲς δ' P.27

χέτυπον, τὸν δὲ φαινόμενον: *Duos Soles, alterum originalem, alterum eum qui appareat.* Philolaus verò, ut ibidem legimus, dixit Solem ὑαλοειδῆ, δεχόμενον μὲν τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ πυρὸς τὴν ἀνταύγειαν, διηθοῦντα δὲ πρὸς ἡμᾶς τὸ φῶς, *vitrea natura, qui ignis eius qui in mundo est repercussum in se splendorem recipiat, lumen autem ad nos destillet.* Anaxagoras, Democritus, Metrodotus, solem massam quandam ignitam dicebant: ut ibidem dicitur. Et has sententias esse antiquissimas ostendit Democritus narrante Laërtio.

P.16. SUPRA *astrorum loca divinum esse domicilium Aratus.*]

Οἷον γὰρ κἀκεῖνο θεῶν ὑπὸ ποσὶ φορεῖται
Λείψανον ἠειδανοῖο πολυκλαύστου ποταμοῖο.

Quantus & ille vides subter vestigia divûm
Se ferat Eridani gurges, lachrymabilis amnis.

P.ead. ET *Catullus.*] Coma Berenices apud Callimachi interpretem Catullum sic loquens inducitur.

Sed quanquam me nocte premunt vestigia divûm.

Ex *veteri disciplina docuit Thales.*] Testis Diogenes Laërtius. Fuit autem Thales Phœnix origine, testibus Herodoto & Leandro. P.ead.

Etiam *apud Orphicos.*] Hymno noctis. P.ead.

Νύκτα θεῶν γενέτειραν ἀείσομαι, ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν.

Noctem concelebro genetricem hominúmque Deûmque.

Et *Hesiodum.*] Cuius hac de re versus suprà posuimus. P.ead.

Antiqui *moris retinentissimæ gentes.*] Οἱ νομάδες τῶν Λιβύων οὐ τὰς ἡμέρας, ἀλλὰ τὰς νύξιν, αὐτῶν ἀριθμοῦσι τὸν χρόνον. *Numidæ in Libya non ex diebus, sed ex noctibus tempora sua computant*, ait Nicolaus Damascenus. De Germanis Tacitus: *Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant; sic constituunt: sic condicunt: nox ducere diem videtur.* Vide Speculum Saxonicum lib. 1. art. 3. 67. & alibi, & doctissimum Lindebrogium ad vocem Noctis in Vocabu-P.ead.

lario ad leges Germanicas. Servant hunc morem etiam nunc vicinæ gentes Bohemi & Poloni : olim & Galli. Cæſar Libro VI. belli Gallici. *Spatia omnis temporis non numero dierum, ſed noctium finiunt.* De Druidibus Plinius Libro XVI. hiſtoriæ Naturalis capite ultimo. *Luna, quæ principia menſium annorúmque his facit.* De Hebræis nota res. Athenienſes addit Gellius Libro III. cap. 2. Phœnicum hac quoque in re diſcipulos.

P. 27. A SUPREMA *mente ordinata omnia Anaxagoras.*] Verba eius poſuimus ſuprà quæ habes apud Laërtium, ſcriptorem de placitis philoſophorum & alios. Etiam Timonis de eius ſententia verſus ſuprà habes.

P. ead. SIDERA *à Deo facta Aratus.*] Phœnomenon initio:

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶμεν
Ἄρρητον· μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραί· μεστὴ δὲ θάλασσα,

Καὶ λιμένες· πάντῃ δὲ Διὸς κεχρήμεθα
πάντες.
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. ὁ δ' ἤπιος ἀνθρώ-
ποισι
Δεξιὰ σημαίνει, λαοὺς δ' ἐπὶ ἔργον ἐγείρει,
Μιμνήσκων βιότοιο· λέγει δ' ὅτε βῶλος ἀ-
ρίστη
Βουσί τε καὶ μακέλῃσι· λέγει δ' ὅτε δεξιὸς
ὥρα
Καὶ φυτὰ γυρῶσαι καὶ σπέρματα πάντα βα-
λέσθαι.
Αὐτὸς γὰρ τάγε σήματ' ἐν οὐρανῷ ἐστήριξεν,
Ἄστρα διακρίνας· ἐσκέψατο δ' εἰς ἐνιαυτὸν
Ἀστέρας, οἵ κε μάλιστα τετυγμένα σημαίνοιεν
Ἀνδράσιν ὡράων, ὄφρ' ἔμπεδα πάντα φύων-
ται·
Τῷ μιν ἀεὶ πρῶτόν τε καὶ ὕστατον ἱλάσκονται·
Χαῖρε πάτερ, μέγα θαῦμα, μέγ' ἀνθρώποι-
σιν ὄνειαρ.

Quæ nos olim ſic vertimus;

*Ab Ioue Muſarum primordia: ſem-
per in ore
Plurimus ille hominum eſt, qui com-
pita numine magno,
Conciliúmque virûm complet, pela-
gúſque profundum.*

Et pelagi portus. fruimur Iove & utimur omnes.
Nos genus illius: nobis ille omine læto
Dextera præsignat, populúmque laboribus urget,
Consulat ut vitæ: quando sit terra ligoni
Aptior aut bubus monet, & quo tempore par sit
Aut serere, aut septas limphis adspergere plantas.
Ipse etiam in magno defixit sidera mundo
Ordine quæque suo, atque in totum providus annum
Astra dedit, quæ nos moneant, quæ quælibet hora
Apta regi, certa nascantur ut omnia lege.
Idem ergo primus placatur & ultimus idem.
Magne pater, magnum mortalibus incrementum.

Iovem hîc intelligendum Deum verum Mundi opificem & res docet & Paulus Apostolus in Actis XVII. 28. Ovidius sua Phœnomena his versi-

bus terminavit, ut ex Lactantio didiscimus:

Tot numero, talíque Deus simulacra figura
Imposuit cælo, pérque atras sparsa tenebras
Clara pruinosæ jussit dare lumina nocti.

Chalcidius, ad Timæum: *Cui quidem rei Hebræorum quoque sententia concinit, qui perhibent exornatorem Mundi Deum, mandasse provinciam, Soli quidem, ut diem regeret, Lunæ verò ut noctem tueretur: cæteras quoque stellas disposuisse, tanquam temporum limites annorúmque signa, indicia quoque futurorum proventuum.*

SPIRITU *Dei infusam rebus vitam post Græcos Virgilius.*] In sexto Æneidos, quem Servius ait ex plurimis veterum scriptis fabricatum. P.27.

Principio cælum & terras campósque liquentes,
Lucentémque globum Lunæ, Titaniáque astra

Spiritus intus alit, totámque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudúmque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est illis vigor & cælestis origo Seminibus.

Explicandis his illa serviant eiusdem Georgicon IV.

His quidam signis atque hæc exempla secuti
Esse apibus partem divinæ mentis & haustus
Æthërios dixere. Deum namque ire per omnes
Terrásque tractúsque maris, cælúmque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcescere vitas.

P.29. HOMINEM *ex luto formatum Hesiodus.*] Operibus ac diebus:

Ἥφαιστον δ' ἐκέλευσε περικλυτὸν, ὅττι τάχιστα
Γαῖαν ὕδει φύρειν, ἐν δ' ἀνθρώπου θέμεν αὐδήν.

Mulciberúmque moras iubet omnes solvere & undas
Commiſcere ſolo, atque humanam imponere vocem.

HOMERUS.] Iliados H. P. 27.

Ἀλλ' ὑμεῖς μὲν πάντες ὕδωρ καὶ γαῖα γένοισθε.

At vos in tellurem omnes abeatis & undam.

Redeunt enim omnia eo unde venerunt. Euripides Hypſipyle, ut nos docet Stobæus titulo: Eventus rerum fortiter ferendos;

— κᾆτα δ' ἄχθονται βροτοὶ
Εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαίως δ' ἔχει
Βίον θερίζειν, ὥστε κάρπιμον στάχυν.

Quæ Cicero ita vertit Tuſculanarum tertio.

Quæ generi humano angorem nequicquam adferunt,
Reddenda eſt terra terra: tum vita omnibus

Metenda, ut fruges. ſic iubet neceſſitas.

Idem Euripides Supplicibus:

Ἐάσατ' ἤδη γῇ καλυφθῆναι νεκρούς.
Ὅθεν δ' ἕκαστον εἰς τὸ σῶμ' ἀφίκετο,
Ἐνταῦθ' ἀπῆλθε, πνεῦμα μὲν πρὸς αἰθέρα,
Τὸ σῶμα δ' εἰς γῆν· οὔ τι γὰρ κεκτήμεθα
Ἡμέτερον αὐτὸ, πλὴν ἐνοικῆσαι βίον·
Κᾆπειτα τὴν θρέψασαν αὐτὸ δεῖ λαβεῖν.

Iam ſinite terræ mortuos gremio tegi:
Res unde quæque ſumſerat primordium
Eò recipitur. Spiritus cælo redit,
Corpúſque terræ: iure nec enim mancupi,
Sed brevis ad avi tempus utendum datur,
Mox Terra repetit ipſa quod nutriverat.

Quę vide quàm pulchrè conveniant cum Moſe. Gen.III.19. & Solomone Eccleſ.XII.7.

P.27. CALLIMACHUS.] Cui in Scazonte homo πηλὸς ὁ Προμήθειος, *lutum Prometheum.* Huius luti mentio & apud Iuvenalem & apud Martialem. Adde Cenſorini locum. *Democ-*

crito verò Abderitæ ex aqua limóque primùm visum est homines procreatos. nec longè secus Epicurus.

MAXIMUS TYRIUS.] Disser- P.27.
tatione I. ἐν τοσούτῳ δὴ πολέμῳ καὶ στάσει καὶ διαφωνίᾳ, ἕνα ἴδοις ἂν ἐν πάσῃ γῇ ὁμόφωνον νόμον καὶ λόγον, ὅτι θεὸς εἷς πάντων βασιλεὺς καὶ πατὴρ, καὶ θεοὶ πολλοὶ, θεοῦ παῖδες, συνάρχοντες θεῷ. ταῦτα ὁ Ἕλλην λέγει καὶ ὁ βάρβαρος λέγει, καὶ ὁ ἠπειρώτης καὶ ὁ θαλάττιος, καὶ ὁ σοφὸς, καὶ ὁ ἄσοφος. *In tanta pugna ac discordia & discrepantia, unam videas per terras omnes legem famámque consentientem, Deum esse unum rerum universarum & Regem & patrem, multos præterea Deos, Dei filios, administrationis participes. Hæc & Græcus dicit, & dicit barbarus, dicit qui in continentibus terris, dicit qui in oris maritimis habitat, & sapiens & sapientia destitutus.* Adde his loca quæ attulimus libro II. de Iure belli ac pacis cap. XX. §. 45. & illud Antisthenis relatum à Cicerone primo de Natura Deorum: *Populares Deos multos, naturalem unum esse.* Addit Lactantius lib. I. cap. V. ex eo-

dem Antisthene. *Summæ totius artificem* Sophocles.

Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν εἷς ἐστιν θεὸς,
Ὃς οὐρανόν τ' ἔτευξε καὶ γαῖαν μακρὰν
Πόντου τε χαροπὸν οἶδμα κἀνέμων βίας.

Unus profectò est, unus est tantùm Deus,
Cæli solíque machinam qui condidit,
Vadúmque ponti cærulum & vim spiritus.

Adde Varronis locum, qui apud Augustinum de Civitate Dei Libro IV. cap. 31.

P. 17. Ex Iosepho.] Adversus Appionem II. circa finem nullam esse ait urbem Græcam, nullam barbaram, *ἔνθα μὴ τὸ τῆς ἑβδομάδος, ἣν ἀργοῦμεν ἡμεῖς, τὸ ἔθος οὐ διαπεφοίτηκεν*, quam non pervaserit mos septimæ diei qua Iudæi feriantur.

P. ead. Philone.] De die septima, *Ἑορτὴ γὰρ οὐ μιᾶς πόλεως, ἢ χώρας ἐστὶν, ἀλλὰ τοῦ παντός. Est enim festus dies non uni urbi, aut regioni, sed universo.*

P. ead. Tibullo.]

Cultáque Iudæo septima sacra viro.

Loquitur autem de iis feriis quas &

Romanæ mulieres obſervabant.

CLEMENTE ALEXANDRINO.] Qui Strom.v. ex Heſiodo adfert ἕβδομον ἱερὸν ἦμαρ, *lux ſeptima ſancta*, & ſimilia ex Homero & Callimacho. Adde quæ ex Ariſtobulo adfert Euſebius Libro XIII. cap. 12. Theophilus Antiochenus Libro II. ad Autolycum. Περὶ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας ἣν πάντες ἄνθρωποι ὀνομάζουσι. *De ſeptima die quam omnes homines celebrant.* Suetonius Tiberio XXXII. *Diogenes grammaticus diſputare ſabbatis Rhodi ſolitus.* P.27.

LUCIANO.] Qui pueros luſiſſe diebus ſeptimis nos docet in Paralogiſta. P. ead.

APUD *Celtas.*] Oſtendunt antiquiſſima etiam apud Celticas gentes, id eſt Germanos, Gallos, Britannos dierum nomina. Idem de Slavis docet nos Helmoldus Lib.1.c.84. P. ead.

PHILOSTRATUS.] Libro III. c.13. ubi de Indis. P. ead.

DION CASSIUS.] Lib. XXXIII. Τὴν ἡμέραν τὴν τοῦ Κρόνου καλουμένην. *Diem quam Saturni dicimus.* Addit ibidem P. ead.

morem per septenos dies tempora computandi ab Ægyptiis ad omne humanum genus manasse. Non autem recentem esse hunc morem, sed vetustissimum docet nos Herodotus Libro II. Adde de Romanis Isidorum Lib. V. c. 30. & 32.

P. 27. ET *vetustissima dierum nomina.*] Vide oraculum & Orphei versus in Prolegomenis Scaligeri ad Emendationem Temporum.

P. ead. CUM *simplicitate fuisse.*] Vide quæ in hanc rem produximus Lib. II. cap. I. §. II. de Iure belli, & in Notis ad eum locum.

P. ead. ET *nudo corpore docebant & Ægyptij.*] Quorum sententiam sic refert Diodorus Siculus Libro I. Τοὺς οὖν πρώτους τῶν ἀνθρώπων, μηδενὸς τῶν πρὸς βίον χρησίμων εὑρημένου ἐπιπόνως διάγειν, γυμνοὺς μὲν ἐσθῆτος ὄντας, οἰκήσεως δὲ καὶ πυρὸς ἀήθεις, τροφῆς δ' ἡμέρου παντελῶς ἀνεννοήτους. *Primos homines, cùm nihil eorum quæ sunt ad vitam utilia repertum adhuc esset, vixisse durius, quippe nulla veste amictos, domicilij & ignis insuetos, mansuetioris victus ru-*

des. Plato in Politico, Θεὸς ἔνεμεν αὐτοὺς, αὐτὸς ἐπιστατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῶον ὂν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι. *Deus eos pascebat, custósque eorum ipse erat, sicut nunc homines, divinius animal, pascunt animantium sequiora.* Deinde Γυμνοὶ δὲ καὶ ἄστρωτοι θυραυλοῦντες τὰ πολλὰ ἐνέμοντο. *Nudi autem & sine stragulis sub dio plerumque pascebant.* Dicæarchus Peripateticus citatus tum Porphyrio Libro IV. de non esu animalium, tum, quoad sensum, Varroni de re Rustica. Τοὺς παλαιοὺς καὶ ἐγγὺς θεῶν γεγονότας, βελτίστους τε ὄντας φύσει καὶ τὸν ἄριστον ἐζηκότας βίον, ὡς χρυσοῦν γένος νομίζεσθαι. *Primos illos Dîsque proximos mortales, optimæ fuisse indolis, vitámque vixisse optimam, unde & auream hanc dici ætatem.*

ETIAM *Indis celebrata, ut apud Strabonem est.*] Libro XV. Calanum Indum in loquentem inducit: Τὸ παλαιὸν πάντ' ἦν ἀλφίτων καὶ ἀλεύρων πλήρη, καθάπερ καὶ νῦν κόνεως. καὶ κρῆναι δ' ἔρρεον αἱ μὲν ὕδατος, γάλακτος δ' ἄλλαι καὶ ὁμοίως αἱ μὲν μέλιτος, αἱ δ' οἴνου, τινὲς δ' P.27.

ἐλαίου. ὑπὸ πλησμονῆς δ' οἱ ἄνθρωποι καὶ τρυφῆς εἰς ὕβριν ἐξέπεσον· Ζεὺς δὲ μισήσας τὴν κατάστασιν, ἠφάνισε πάντα καὶ διὰ πόνου τὸν βίον ἀπέδειξε. *Olim omnia ita plena erant farina ex tritico & hordeo ut nunc pulvere. Fontes fluebant aqua nonnulli, lacte alij, rursum alij vino ac melle. Sed homines præ copia rerum ac deliciis ad contumeliam se transtulere: quem statum exosus Deus omnia ea abolevit, aliúdque vitæ genus per laborem agendæ instituit.*

P.27. ADAMI, *Evæ, arboris, serpentis historiam.*] In iis quæ Philo Byblius ex Sanchuniathone vertit, πρωτόγονος est אדם, αἰὼν est חוה, mortalium primi, repertores fructus arborum. Et in antiquissimis Græcorum mysteriis acclamatum Εὔα, simúlque monstratus serpens. Meminere Hesychius, Clemens in Protreptico, Plutarchus Alexandro: Chalcidius ad Timæum: *Iuxtáq. Moysea Deus vitæ primigenis interdixit, ne edulibus arborum, ex quibus notitia boni maliq. animis eorum obreperet, vescerentur.* Idem alio loco: *Quibus Hebræi conci-*

nunt, cùm dicunt homini quidem à Deo datam esse animam ex inspiratione cælesti, quam rationem atque animam rationabilem appellant: mutis verò & agrestibus, ex silva rationis expertem iussu Dei vivis animantibus & bestiis terræ gremio profusis: quorum in numero fuerit etiam illa serpens, quæ primitias generis humani malis suasionibus illaqueaverit.

NOTAVIT *Maimonides.*] Ductoris dubitantium parte III. c. 29. Pag. 28.

AD *sex annorum millia putari.*] Cum hoc numero bene convenit quod ex Porphyrio tradidit Simplicius commentario XVI. in Librum II. de Cælo, observationes quas Babylone collectas ad Aristotelem misit Callisthenes fuisse ad illa tempora annorum cIↃ IↃ CCCC III. id enim à diluvij tempore non multum abit. P. ead.

NOSTRI *quoque sæculi testes perhibent.*] Vide inter alios Ferdinandum Mendesium de Pinto. P. ead.

BEROSUS *in Chaldaïcis, Manethos in Ægyptiacis, ~~Hieronymus~~ in Phœniciis, Hestiæus, Hecatæus, Hella-* P. ead.

nicus in Græcis prodiderunt.] Omnes hos ſcriptores, ſuo adhuc tempore manentibus libris, teſtes citat Ioſephus Antiquæ hiſtoriæ Libro I. cap. 4. ac præter hos Acuſilaum, Ephorum, Nicolaum Damaſcenum. Arcadas ad ccc. annos vivere ſolitos notat ad VIII. Æneidos Servius.

P. 28. MAIORA *olim multo fuiſſe hominum corpora.*] Ioſephus Antiquæ hiſtoriæ Lib. V. cap. 2. Ὑπελείπετο δὲ τῶν γιγάντων ἔτι γένος, οἳ διὰ σωμάτων μεγέθη καὶ μορφὰς οὐδὲν τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις παραπλησίας παράδοξον ἦσαν θέαμα, καὶ δεινὸν ἄκουσμα. δείκνυται δ' ἔτι καὶ νῦν τούτων ὀστᾶ, μηδὲν τοῖς ὑπὸ πίστιν ἐρχομένοις ἐοικότα. *Reſtabat etiam tum gigantum genus, qui ob corporis magnitudinem ac figuras multum aliis hominum diſpares ſtupendum erant ſpectaculum, & fama terribilis: monſtrantur in hunc diem eorum oſſa fidem omnem vulgi excedentia.* Gabinius in Mauritaniæ deſcriptione dicebat à Sertorio reperta Antæi oſſa, quorum compagem fuiſſe cubitorum ſexaginta. Phlegon Trallianus

Mirabilium cap. IX. meminit effoßi capitis Idæ, quod triplæ esset ad solitum modum quantitatis. Addit idem in Dalmatia reperta corpora multa, quorum ulnæ XVI. ulnas excederent. Narrat idem ex Theopompo in Bosphoro Cimmerio repertam ossium humanorum compagem longam XXIV. cubitos. Eiusdem Phlegontis exstat libellus de longævis, dignus sanè lectu.

PAUSANIAS.] Is in Laconicis meminit ossium humanorum, sed insolitæ magnitudinis, quæ in Templo Æsculapij ad Asopum urbem ostendebantur: & in Eliacorum priore ossis è mari educti, quod olim Pisæ custoditum Pelopisque creditum fuerat. P. 28.

PHILOSTRATUS.] In Heroicorum initio multa ait gigantea corpora in Pallene detegi per imbres aut terræ motus. P. ead.

PLINIUS.] Libro VII. cap. 16. *In Creta terræmotu rupto monte inventum est corpus stans, quod alij Orionis, alij Eëtionis fuisse tradunt.* P. ead.

Orestis corpus Oraculi iussu refossum septem cubitorum fuisse monumentis traditur. Iam verò ante annos prope mille vates ille Homerus non cessavit minora corpora mortalium, quàm prisca conqueri. Solinus cap. I. *Quis enim non ævo isto minor parentibus suis nascitur? Priscorum autem testantur molem etiam Orestis suprema, cuius ossa Olympiade quinquagesima & octava Tegeæ inventa à Spartanis oraculo monitis, discimus implesse longitudinem cubitorum septem. Scripta quoque quæ ex antiquitate memorias accersunt in fidem veri, hoc etiam receperunt, quod bello Cretico cùm elata flumina plus quàm vi amnica terras rupissent, post discessum fluctuum inter plurima humi discidia humanum corpus repertum sit cubitûm trium atque triginta: cuius inspectandi cupidine L. Flaccum legatum, Metellum etiam ipsum impendio captos miraculo, quod auditu refutaverant oculis potitos.* De molari hominis dente à se conspecto vide Augustinum Libro XV. de Civitate Dei cap. XI.

ET *famulantes ei mentes.*] De his vide pulchra apud Plutarchum de Iside, Maximum Tyrium dissertatione prima & XVI. Iulianum hymno Solis. Ipsum nomen ἀγγέλων in hac re usurpant præter Græcos veteris federis interpretes Labeo, Aristides, Porphyrius, Iāblichus, Chalcidius: & his omnibus antiquior Hostanes citatus Minutio. Heraclitus, teste quem dixi Chalcidio asserit, præmoneri meritos instruentibus divinis potestatibus. P.28.

POST *Gracos plurimos refert Catullus.*] Epithalamio Pelei & Thetidos: P.29.

Sed postquam tellus scelere est imbuta nefando,
Iustitiámque omnes cupida de mente fugarunt:
Perfudere manus fraterno sanguine fratres,
Destitit exstinctos natus lugere parentes,
Optavit genitor primævi funera nati,
Liber ut innupta potiretur flore novercæ:

Ignaro mater ſubſternens ſe impia nato,
Impia non verita eſt divos ſcelerare penates,
Omnia fanda, nefanda malo permiſta furore
Iuſtificam nobis mentem avertere Deorum.

P.29. APUD *Græcos.*] Homerum Iliados ϑ΄. Heſiodum in operibus. Huc pertinent Deorum pugnæ, quarum & Plato meminit de Republica II. & ſegreges iſti dominatus, quorum idem Plato mentionem facit de legibus III.

P. ead. ET *Latinos quoſdam legitur.*] Vide Ovidium I. Metamorphoſeon & Lucanum Libro IV. Seneca Natur. quæſt. 30. ubi de diluvio: *Exſtinctis pariter feris, in quarum homines ingenia tranſierant.*

P. ead. VARRONI *omne id tempus ignotum vocabatur.* Cenſorinus. *Nunc verò id intervallum temporis tractabo, quod hiſtoricon Varro appellat. Hic enim tria diſcrimina temporum eſſe tradit. Primùm ab hominum princi-*

pio ad Cataclyſmum priorem, quod propter ignorantiam vocatur ἄδηλον. *Secundum à cataclyſmo priore ad Olympiadem primam: quod quia in eo multa fabuloſa referuntur,* μυθικὸν *nominatur. Tertium à prima Olympiade ad nos: quod dicitur* ἱστορικὸν, *quia in eo res geſta veris hiſtoriis continentur.* Tempus illud quod Varro ἄδηλον, Hebræorum Rabbini vocant inane. Diluvij autem univerſalis notam conchas quæ in montibus reperiuntur, notavit Philo de Mundi immortalitate.

CHADÆORUM *Beroſus.*] De quo ſic Ioſephus contra Appionem primo: Οὗτος τοίνυν ὁ Βηρωσὸς ταῖς ἀρχαιοτάταις ἐπακολουθῶν ἀναγραφαῖς, περί τε τοῦ γενομένου κατακλυσμοῦ καὶ τῆς ἐν αὐτῷ φθορᾶς τῶν ἀνθρώπων, καθάπερ Μωϋσῆς οὕτως ἱστόρηκεν, καὶ περὶ τῆς λάρνακος, ἐν ᾗ Νῶχος ὁ τοῦ γένους ἡμῶν ἀρχηγὸς διεσώθη, προσενεχθείσης αὐτῆς ταῖς ἀκρωρείαις τῶν Ἀρμενίων ὀρῶν. *Hic Beroſus antiquiſſima ſcripta ſequens eadem quæ Moſes narrat de magno diluvio, hominúmque per id interitu ac de arca, in* P.29.

qua Nochus generis nostri auctor servatus est, cùm ea ad cacumina Armeniorum montium se applicuisset. Post recitatam autem diluvij historiam hæc verba addidit Berosus , quæ idem ille Iosephus habet antiquæ historiæ Libro primo capite quarto. Λέγεται δὲ καὶ τοῦ πλοίου ἐν τῇ Ἀρμενίᾳ πρὸς τῷ ὄρει τῶν Κορδυαίων ἔτι μέρος εἶναι, καὶ κομίζειν τινὰς τῆς ἀσφάλτου ἀφαιροῦντας. χρῶνται δὲ μάλιστα οἱ ἄνθρωποι τῷ κομιζομένῳ πρὸς τοὺς ἀποτροπιασμούς. *Dicitur autem etiamnunc in Armenia in Cordyæorum monte pars esse eius navigij, & quosdam inde bitumen auferre. Eo autem ablato utuntur homines maximè pro amuleto.*

P.29. ASSYRIORUM *Abydenus.*]Servavit nobis eius locum Eusebius Libro IX. Præparationis cap.12. & Cyrillus primo adversus Iulianum. Μεθ' ὃν ἄλλοι τε ἦρξαν καὶ Σείσιθρος ᾧ δὴ Κρόνος προσημαίνει μὲν ἔσεσθαι πλῆθος ὄμβρων, Δεσίου πέμπτῃ ἐπὶ δέκα, κελεύει δὲ πᾶν ὅ,τι γραμμάτων ἦν ἐχόμενον ἐν Ἡλίου πόλει τῇ ἐν Σιππάροισιν ἀποκρύψαι. Σείσιθρος δὲ ταῦτα ἐπιτελέα ποιήσας εὐθέως ἐπὶ Ἀρμε-

νίης

ἰθίως ἀνάπλεε, καὶ παραυτίκα μιν κατελάμβανε τὰ ἐκ θεοῦ. Τρίτῃ δὲ ἡμέρῃ ἐπείτε ὧν ἐκόπασε, μετίει τῶν ὀρνίθων, πεῖραν ποιούμενος, εἴκου γῆν ἴδοιεν τοῦ ὕδατος ἐκδῦσαν· αἱ δὲ, ἐκδεκομένου σφέας πελάγεος ἀχανέος, ἀπορέουσαι ὅκη κατορμίσονται, παρὰ τὸν Σείσιθρον ὀπίσω κομίζονται, καὶ ἐπὶ αὐτῇσι ἕτεραι· ὡς δὲ τῇσι τρίτῃσι ἐνέτυχε (ἀπηκέατο γὰρ δὴ πηλοῦ κατάπλεως τοὺς ταρσοὺς) θεοί μιν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίζουσι· τὸ δὲ πλοῖον ἐν Ἀρμενίῃ περίαπτα ξύλων ἀλεξιφάρμακα τοῖσι ἐπιχωρίοισι παρείχετο. *Post hos imperarunt alij ac deinde Sisithrus, cui Saturnus præsignificavit ingentem vim imbrium futuram, Desij decima quinta, iussit autem quicquid erat literarum eum Heliopoli, quæ in Sipparis est, abscondere. Sisithrus hæc cùm implesset statim in Armeniam navigavit, ac subitò vera deprehendit quæ Deus dixerat. Tertia die postquam remiserat tempestas, avium quasdam emisit, experimentum capturus an illæ terræ aliquid visuræ essent è mari exstans. Illæ verò exceptæ ab immenso pelago, non habentes ubi considerent, ad Sisithrum retro rediere, & post eas aliæ.*

At cùm misisset tertiò (redierant enim aves alis limo plenis) Dij eum humanis rebus exemerunt. Navigium in Armeniam pervenit, ibíque vicinis ligna præbuit amuleti vim habentia. Sisithrus, ut & Ogyges, & Deucalion, nomina sunt idem aliis linguis significantia, quod Noë Hebraïco sermone, quo scripsit, nomináque propria, ita ut eorum vis ab Hebræis intelligi posset, expressit Moses: quomodo scilicet Alexander Polyhistor Isaacum Græcè scribens γέλωτα vocavit, ut ex Eusebio discimus: multáque sunt talia apud Historicos omnes. Philo de præmiis & pœnis, Τοῦτον Ἕλληνες μὲν Δευκαλίωνα, Χαλδαῖοι δὲ Νῶε ἐπονομάζουσιν, ἐφ' ᾧ τὸν μέγαν κατακλυσμὸν συνέβη γενέσθαι. *Hunc Græci Deucaliona, Chaldæi Noë vocant, sub quo magnus ille cataclysmus evênit.* Deucalionis autem diluvium fuisse illud universale tradebant Ægyptij teste Diodoro Lib. I. Ad Italiam etiã pertinuisse Plinius Lib. III. c. 14. Ut ad nominum illam in alias linguas transfusionem redeam, insignis est

ea de re Platonis in Critia locus. Τὸ δ' ἔτι βραχὺ πρὸ τοῦ λόγου δεῖ δηλῶσαι, μὴ πολλάκις ἀκούοντες Ἑλληνικὰ βαρβάρων ἀνδρῶν ὀνόματα θαυμάζητε. τὸ γὰρ αἴτιον αὐτῶν πεύσεσθε. Σολων ἐπινοῶν εἰς τὴν αὑτοῦ ποίησιν καταχρήσασθαι τῷ λόγῳ, διαπυνθανόμενος τὴν τῶν ὀνομάτων δύναμιν, εὗρε τούς τε Αἰγυπτίους τοὺς πρώτους ἐκείνους αὐτὰ γράψαντας, εἰς τὴν αὑτῶν φωνὴν μετενηνοχότας· αὐτός τε αὖ πάλιν ἑκάστου τὴν διάνοιαν ὀνόματος ἀναλαμβάνων, εἰς τὴν ἡμετέραν ἄγων φωνὴν ἀπεγράφετο. *Illud in huius ſermonis limine dicendum vobis, ne miremini ſi Græca ſæpè audiatis virorum barbarorum nomina. cauſam iam intelligetis. Cùm Solon carminibus ſuis inſerere hanc narrationem vellet, vim ipſam ſignificationémque nominum perſcrutatus, reperit Ægyptiorum primos qui de rebus iſtis ſcripſerant, in ſuam ea linguam tranſtuliſſe. Ipſe verò percepta nominis cuiúſque ſignificatione, ea ipſa noſtro veſtivit ſermone.* Cum Abydeni verbis congruunt illa Alexandri Polyhiſtoris, quæ ſervavit nobis Cyrillus dicto Libro primo adverſus Iulia-

num, Ὠτιάρτου δὲ τελευτήσαντος, τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ξίσουθρον βασιλεῦσαι σάρους δεκαοκτώ. ἐπὶ τούτου τὸν μέγαν φασὶ γενέσθαι κατακλυσμόν· εἶτα σωθῆναι λέγει τὸν Ξίσουθρον προαπαγγείλαντος αὐτῷ τοῦ Κρόνου τὸ ἐσόμενον, καὶ ὅτι προσήκει ναυπηγήσασθαι λάρνακα. καὶ ὁμοῦ πτηνοῖς, ἑρπετοῖς τε καὶ κτήνεσι πλεῖν ἐν αὐτῇ. *Mortuo Otiarte filium eius imperasse Xisuthrum per octodecim annos, quos Saros vocant. Huius temporibus fuisse aiunt diluvium magnum. Narrat deinde servatum Xisuthrum Saturno ipsi quod futurum erat praenuntiante, & fabricandam ipsi Arcam: in eo ipsi uni cum volucribus reptilibus ac iumentis navigandum.* Assyriis autem, ut & aliis quibusdam gentibus, Deus summus ab ea stella vocabatur, quæ ut Taciti utar verbis, è septem sideribus, queis mortales reguntur, altissimo orbe & præcipua potentia ferebatur; aut certè Syriacum איל, quod Deum significat. Græci interpretes Κρόνον ideo vertere quod is Syris איל dicebatur. Philo Byblius Sanchuniathonis interpres ἶλον τὸν καὶ Κρόνον λ. citat Euse-

bius : apud quem mox ex eodem Philone ſequitur: Κρόνος ὃν οἱ Φοίνικες Ἰσραὴλ ὀνομάζουσι. Sed error eſt librarij, qui pro ἶλ quod contractè pro Ἰσραὴλ Græcis Chriſtianis poni ſolet, poſuit Ἰσραὴλ, cùm ἶλ ſit, ut diximus, איל, quomodo Syri dicunt quod אל Hebræi.

Qui *& columbæ emiſſæ meminit ut & ex Græcis Plutarchus.*] Libro terreſtria an aquatica animantia plus habeant ſolertiæ. Δευκαλίωνί φασὶ περιστερὰν ἐκ τῆς λάρνακος ἀφιεμένην δήλωμα γενέσθαι, χειμῶνος μὲν εἴσω πάλιν ἐνδυομένην, εὐδίας δ᾽ ἀποπτᾶσαν. *Columbam aiunt ex arca emiſſam certum indicium detuliſſe Deucalioni, cùm rediret, tempeſtatis, ubi emanebat, ſereni.* Notanda autem & in hoc Plutarchi & in illo Polyhiſtoris loco non minus quàm in Nicolai Damaſceni & Apollodori libris, & in iis ſcriptoribus quibus utitur Theophilus Antiochenus Libro III. vox λάρνακος, quæ planè reſpondet voci תבה, quam in hac hiſtoria Moſes uſurpat, neque verò aliter eam vertit Ioſephus. P. 29.

P.ead. LUCIANUS.] Libro de Dea Syria, cùm de templo vetustissimo quod erat Hierapoli agere cœpisset, adiungit. Οἱ μὲν οὖν πολλοὶ Δευκαλίωνα τὸν Σκύθην τὸ ἱερὸν εἵσασθαι λέγουσι· τοῦτον Δευκαλίωνα, ἐπὶ τοῦ τὸ πολλὸν ὕδωρ ἐγένετο· Δευκαλίωνος δὲ περὶ λόγον ἐν Ἕλλησι ἤκουσα, τὸν Ἕλληνες ἐπ' αὐτῷ λέγουσι· ὁ δὲ μῦθος ὧδε ἔχει. ἥδε ἡ γενεά, οἱ νῦν ἄνθρωποι, οὐ πρῶτοι ἐγένοντο, ἀλλ' ἐκείνη μὲν ἡ γενεὰ πάντες ὤλοντο. οὗτοι δὲ γένεος τοῦ δευτέρου εἰσὶ, τὸ αὖθις ἐκ Δευκαλίωνος εἰς πληθὺν ἀπίκετο. ἐκείνων δὲ περὶ τῶν ἀνθρώπων τάδε μυθέονται. ὑβρισταὶ κάρτα ἐόντες, ἀθέμιστα ἔργα ἔπρασσον. οὔτε γὰρ ὅρκια ἐφύλασσον, οὔτε ξείνους ἐδέκοντο, οὔτε ἱκετέων ἠνείχοντο, ἀντ' ὧν σφισὶ ἡ μεγάλη συμφορὴ ἀπίκετο. αὐτίκα ἡ γῆ πολλὸν ὕδωρ ἐκδιδοῖ, καὶ ὄμβροι μεγάλοι ἐγένοντο, καὶ οἱ ποταμοὶ κατέβησαν μείζονες, καὶ ἡ θάλασσα ἐπὶ πολλὸν ἀνέβη, ἐς ὃ πάντα ὕδωρ ἐγένοντο καὶ πάντες ὄλοντο· Δευκαλίων δὲ μοῦνος ἀνθρώπων ἐλίπετο ἐς γενεὴν δευτέρην, εὐβουλίης καὶ τοῦ εὐσεβέος εἵνεκα· ἥδε οἱ σωτηρίη ἥδε ἐγένετο. λάρνακα μεγάλην, τὴν αὐτὸς ἔχε, εἰς ταύτην δὲ οἱ ἀπίκοντο σύες, καὶ ἵπποι, καὶ λεόντων γενεὰ καὶ ὄφιες καὶ ἄλλα,

ὁκόσα ἐν γῇ νέμονται πάντα ἐς ζεύγεα· ὁ δὲ πάντα ἐδέκετο. καί μιν οὐκ ἐσίνοντο· ἀλλά σφισι μεγάλη Διόθεν φιλίη ἐγένετο. καὶ ἐν μιῇ λάρνακι πάντες ἔπλευσαν, ἔστε τὸ ὕδωρ ἐπεκράτεε· τὰ μὲν Δευκαλίωνος πέρι Ἕλληνες ἱστορέουσι· τὰ δὲ ἀπὸ τούτου, λέγεται λόγος ὑπὸ τῶν ἐν τῇ ἱρῇ πόλει μεγάλως ἄξιος θαυμάσαι, ὅτι ἐν τῇ σφετέρῃ χώρῃ χάσμα μέγα ἐγένετο, καὶ τὸ σύμπαν ὕδωρ κατεδέξατο. Δευκαλίων δὲ, ἐπεὶ τάδε ἐγένετο, βωμούς τε ἔθετο, καὶ νηὸν ἐπὶ τῷ χάσματι Ἥρης ἅγιον ἐστήσατο. ἐγὼ δὲ καὶ τὸ χάσμα εἶδον, καί ἐστι ὑπὸ τῷ νηῷ κάρτα μικρόν. εἰ μὲν ὦν πάλαι καὶ μέγα ἐὸν, νῦν τοιόνδε ἐγένετο, οὐκ οἶδα· τὸ δὲ ἐγὼ εἶδον μικρόν ἐστι. σῆμα δὲ τῆς ἱστορίης τόδε πρήσσουσι. δὶς ἑκάστου ἔτεος ἐκ θαλάσσης ὕδωρ ἐς τὸν νηὸν ἀπικνέεται. φέρουσι δὲ οὐκ ἱρέες μόνον, ἀλλὰ πᾶσα Συρίη καὶ Ἀραβίη καὶ πέρηθεν τοῦ ΕΥφράτεος πολλοὶ ἄνθρωποι ἐς θάλασσαν ἔρχονται, καὶ πάντες ὕδωρ φέρουσι· τὸ, πρῶτα μὲν ἐν τῷ νηῷ ἐκχέουσι, μετὰ δὲ, ἐς τὸ χάσμα κατέρχεται, καὶ δέκεται τὸ χάσμα μικρὸν ἐὸν ὕδατος χρῆμα πολλόν· τὰ δὲ ποιέοντες Δευκαλίωνος ἐν τῷ ἱρῷ τόνδε νόμον θέσθαι λέγουσι, συμφορῆς τε καὶ εὐεργεσίης μνῆμα ἔμμεναι. ὁ μὲν ὦν ἀρχαῖος αὐτοῖς λόγος ἀμφὶ τοῦ ἱροῦ, τοιός δέ ἐστι.

Plerique à Deucalione structum aiunt hoc templum, eo scilicet Deucalione cuius ætate vis aquarum fuit maxima. De eo autem Deucalione in Græcia audivi quod Græci narrant. Est autem sermo talis. Hoc quod nunc est hominum genus non ab initio exstitisse, sed id periisse stirpitus: qui verò nunc sunt homines secundi esse generis, quod ortum à Deucalione paulatim in ingentem multitudinem excrevit. De illis autem qui antè fuerant hominibus hæc sunt quæ memorantur. Contumeliosi homines cùm essent, iniqua facinora perpetrabant: nam neque iusiurandum servabant, neque excipiebant hospites, neque curabant supplices: ob quas res maxima eis supervênit calamitas. Statim enim terra plurimum aquæ de se extulit, tum verò plurimi de cælo cecidere imbres: flumina quoque ultra modum exundavere, & mare ipsum superfusum est terris, ita ut res omnes aqua fierent, homines verò perirent omnes. Solus tunc ad secundi generis exordium Deucalion relictus est, prudentia

& pietatis ergo. Servatus autem hoc modo est. In arcam magnam quam habebat liberos mulieréſque domus ſuæ impoſuit, ipſéque eam ingreſſus est: quod cùm faceret, venere apri & equi & leonum genera & ſerpentes, & alia quæ in terra paſcuntur, bina quæque: ille hæc ad ſe animantia recepit omnia, quæ nihil nocuere: ſed magna ei cum illis divinitus amicitia obvênit: unáque in arca navigarunt omnes, quamdiu aqua ſuper terras fuit. Hæc ſunt quæ de Deucalione referunt Græci. De iis verò quæ pòſt acciderunt fertur ab illis qui Hieropolim habitant res admirabilis, in ſua regione terræ fuiſſe hiatum, qui aquam abſorpſerit omnẽ. Id ubi factum eſſet, à Deucalione poſitas aras & Iunonis templum ſuper illo hiatu. Hiatum ipſe vidi. Valde exiguus eſt ſub templo quod dixi. An olim maior fuerit, contractúſque ſit cum tempore, equidem neſcio: id ſcio quod vidi parvum eſſe. In hiſtoriæ huius ſignum quod agunt hoc eſt: Bis anno ex mari aqua in templum defertur. Ferunt aquam

non ſacerdotes tantùm, ſed omnis Syria Arabiáque. Quin ab Euphrate uſque eunt ad mare homines, omnéſque aquam ferunt: eam primum effundunt in templum. Deſcendit in hiatum aqua: & is hiatus, quamvis parvus, immenſam vim aquæ recipit. Hoc cùm faciunt, ritum hunc aiunt à Deucalione inſtitutum, in calamitatis ſimul & ſalutis partæ memoriam. Talis eſt vetus de Templo hoc ſermo.

P. 29. APUD *Molonem quoque.*] Verba eius tradidit nobis Euſebius Libro IX. Præparationis Evangelicæ capite XIX. Κατὰ τὸν κατακλυσμὸν, ἀπὸ τῆς Ἀρμενίας ἀπελθεῖν τὸν περιλειφθέντα ἄνθρωπον μετὰ τῶν υἱῶν, ἐκ τῶν ἰδίων ἐξελαυνόμενον ὑπὸ τῶν ἐγχωρείων· διανύσαντα δὲ τὴν μεταξὺ χώραν, ἐλθεῖν εἰς τὴν ὀρεινὴν τῆς Συρίας, οὖσαν ἔρημον. *Sub diluvij tempus exceſſiſſe ex Armenia eum hominem qui cum liberis ſuis diluvium evaſerat, eiectum rebus ſuis vi indigenarum. Eundem, cùm loca interiecta tranſiiſſet, perveniſſe in Syriæ regionem montanam tunc vacuam.*

P. ead. ET *Nicolaum Damaſcenum.*] Eius

verba ex hiſtoriæ univerſalis Libro xcvi. ſic exhibet dicto iam loco Ioſephus. Ἔστιν ὑπὲρ τὴν Μινυάδα μέγα ὄρος κατὰ τὴν Ἀρμενίαν, Βάρις λεγόμενον, εἰς ὃ πολλοὺς συμφυγόντας ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ λόγος ἔχει περισωθῆναι. καί τινα ἐπὶ λάρνακος ὀχούμενον, ἐπὶ τὴν ἀκρώρειαν ὀκεῖλαι· καὶ τὰ λείψανα τῶν ξύλων ἐπὶ πολὺ σωθῆναι. γένοιτο δ᾽ ἂν οὗτος ὅντινα καὶ Μωσῆς ἀνέγραψεν ὁ τῶν Ἰουδαίων νομοθέτης. *Eſt ſuper Minyada ingens in Armenia mons Baris dictus, in quo fama eſt ſervatos eſſe ex cataclyſmo multos: unum verò in Arca vectum ad ſummum eius iugum appuliſſe, diúque lignorum eius arcæ manſiſſe reliquias. Hic, credo, is fuerit cuius Moſes meminit, qui Iudæis leges condidit.* His ſcriptoribus addendi Hieronymus Ægyptius qui res Phœnicias ſcripſit, & Mnaſeas memorati Ioſepho. Fortè & Eupolemus quem ex Polyhiſtore producit Euſebius Præparationis Lib. ix. cap. 17.

SED *& in Americæ partibus.*]Vide Ioſephum Acoſtam & Antonium Herreram. P. 30.

P.50. QUOD *Plinio notatum.*] Lib. v. cap. 13. Consentiunt Plinio Mela & Solinus. Confer quæ ex Abydeno iam attulimus.

P. ead. IN *montibus Gordyæis.*] Quos Moses Ararath vocat, Kardu transtulere Chaldæi interpretes, Cordyæos Iosephus. Cordæos Curtius, Gordyæos scribit Strabo Libro XVI. Plinius Libro VI. c. 27. & Ptolemæus.

P. ead. IN *hunc diem.*] Monstratas suo ævo has Arcæ reliquias ait Theophilus Antiochenus Libro III. Epiphanius contra Nazaræos. Ὡς ἔτι καὶ δεῦρο τὰ λείψανα τῆς τοῦ Νῶε λάρνακος δείκνυται ἐν τῇ τῶν Κορδυέων χώρᾳ. *Ad hoc usque tempus reliquiæ Arcæ Noë monstrantur in Cordyeorum terra:* Chrysostomus oratione de perfecta dilectione. Isidorus Lib. XIV. originum cap. 8. *Ararath mons Armeniæ, in quo Arcam historiæ post diluvium resedisse testantur. Vnde & usque hodie ibidem lignorum eius videntur vestigia.* Adde ex Haitone Armenio hæc quæ habet capite nono: *In Armenia est altior mons quàm sit in toto*

orbe terrarum qui Ararath vulgariter nuncupatur, & in cacumine illius montis post diluvium primo sedit. Adde Geographum Nubiensem & itinerarium Beniamini.

IAPETUS.] Est ipsa vox יפת. Nam eandem literam פ alij ut π, alij ut φ pronuntiabant, qualis differentia & nunc est inter Germanos & Belgas. Notavit id de Hebræa litera ad Danielem Hieronymus. P.30.

IAVON.] Nam ἰάονες sæpè est apud vetustos scriptores. Id in Aristophanis Acharnensibus Persa pronuntiat ἰαοναῦ. Iam verò mos antiquior erat inter duas vocales interponere digamma, quod postea per υ scribi cæpit, olim sic F. ita ἀυὼς erat quod nunc ἀὼς & ἠώς. ταυὼς ταὼς pavus. ἰαῦνας τοὺς Ἕλληνας καλοῦσι Suidas. P.ead.

HAMMO.] Nam ח per aspirationem reddere aut etiam omittere Græci solent: ut חצר-מות Ἁδραμύττιος, vel Ἀδραμύττιος. חכמות, ἀχμὼθ, apud Irenæum & alios. חברה socia ἄβρα Græcis veteribus. חיה αἰών. חנה, Hanno vel Anno. חני-בעל Hannibal vel P.ead.

Annibal: חצר-בעל Hasdrubal vel Asdrubal. חשים ἀξουμῦται. ων verò Græca est desinentia. Hic non Lybyum tantùm, sed & multarum aliarum gentium pater consecratus ab ipsis in Iovis stellam. Lucanus IX.

Quamvis Æthiopum populis Arabúmque beatis
Gentibus atque Indis unus sit Iuppiter Ammon.

Ægyptum quoque in huius parte ponunt sacræ literæ Psal. LXXVIII. 51. CV.23.27.CVI.22. Hieronymus in traditionibus Hebraïcis ad Genesim: *A quo Ægyptus usque hodie Ham patria Ægyptiorum lingua dicitur.*

P.30. IOSEPHUS *& alij observant.*] Is à גמר dicit esse γομαρεῖς Galatas, ubi oppidū Comara Plinio: Comari populi Melæ Libro I. Ex מגוג Scythas, à quibus condita Scythopolis in Syria, & altera urbs Magog Plinio Lib. V. cap. 23. aliis dicta Hierapolis & Bambyce. A מדי Medos esse apparet, ab יון quos diximus Iavonas, Iaonas, Ionas. A תבל Iosephus ait esse Iberos Asiæ, in quorum vicinia

Thabilacam urbem vetustæ originis vestigia servãtem ponit Ptolemæus. A משך est urbs ipsi memorata Mazaca, cuius & Strabo meminit Libro XII. & Plinius Libro VI. 3. & Ammianus Marcellinus Libro XX. Adiice huic Moschos nominatos Straboni Libro XI. & Melæ Libro tum primo, tum tertio, quos Moschenos dixit Plinius Lib. VI. cap. 9. & Moschicos montes apud eosdem Melam & Plinium. A תירס esse Thraces, cum Iosepho tradunt consensu alij, & vox indicat: præsertim si observemus Græcum ξ ab initio respondisse Syriacæ literæ ס quod ordo indicat. De iis qui ab אשכנז corruptus est apud Iosephum locus, sed dubitandum non est quin inde nomen habeat Ascania Homero memorata pars Phrygiæ & Mysiæ: de qua Strabonem vide Libro XII. & Plinium Libro V. c. 32. & Ascanius lacus, & ex lacu amnis apud eundem Strabonem Libro XIV. & apud Plinium dicto cap. 32. Libro V. Ascanius portus apud Plinium Libro V. cap. 30.

Ascaniæ insulæ eidem Lib. IV. cap. 12. & Lib. V. cap. 31. A ריפת esse Paphlagonas dicit Iosephus, Riphæos dictos aliis, quibus locis Rhiphaces ponit Mela Libro primo. Ab אלישה esse αἰολεῖς, idem ille nos docet Iosephus, & Ierosolymitanus Paraphrastes ei adstipulatur pro Æolibus Græcos nominans, totum pro parte: neque abludit Hellas terræ nomen. A תרשיש esse Cilices Iosephus idem dicit, probátque ex urbe Tarso. Multis enim in locis evenit, ut quæ populorum nomina fuerant urbium facta sint nomina. De כתים unde κίτλιον suprà attigimus. A כוש Æthiopes Chusæi & sibimet ipsis & vicinis, ut Iosephi tempore ita & nunc vocantur: unde & fluvius apud Ptolemæum, & apud Geographum Arabem urbes Æthiopiæ duę nomen retinent: paritérque à מצרים, qui Μισὼρ Philoni Byblio, Mesori sibi ipsis & accolis ij qui Græcis Ægyptij, & mensis apud eos nomen Μεσορί. Cedreno terra ipsa μέσρα. Verè & hoc Iosephus à פוט esse in Mau-

ritania amnem. Meminit eius amnis & Plinius Lib.v.cap.1. *Phut & iuxta eum regio Phutensis usque in præsens dicitur*, ait Hieronymus Traditionibus Hebraïcis in Genesim. Est non longè à Fesa, manente nunc etiam vocabulo. Qui Mosi est כנען is contractius Sanchuniathoni, & ex eo Philoni Byblio Χνᾶ. invenies id apud Eusebium Lib.1. Præparationis cap. 10. Et terra ipsa sic dicta. Stephanus de Urbibus. Χνᾶ οὕτως ἡ Φοινίκη καλεῖται. *Chna sic appellatur Phœnice.* Et suo tempore ait Augustinus Libro expositionum epistolæ ad Romanos, rusticos ad Hipponem si interrogentur qui essent, respondere Canaani. Et Mestraimi & Canaanis nomina sunt & in Eupolemi loco, ut eum profert Eusebius Præparat. IX. 17. A רעמה Regæma Ptolemæo in Arabia felice, nimirum ע in γ mutato, ut in Gomorra aliisque vocibus. A סבא Sabæos deducit Iosephus, notam gentem: quarum & urbs princeps Sabæ Straboni Libro XVI. Ubi à סבתה Sabatenos Iose-

phus ponit, ibi Plinio urbs est Sobotale Lib. VI. c. 28. להבים à Libyum nomine non abit, nec à נפתחים Nepata urbs Æthiopum Plinio Lib. VI. c. 29. Napata Ptolemæo: nec à פתרסים Pharusi Plinio Libro V. 8. Phaurusij Ptolemæo in Æthiopia. A צידן nota urbs omnibus poëtis & historicis Sidon. A גרגשי oppidum Gorasa Ptolemæo. Ab ערקי Arca urbs Phœnices Ptolemæo memorata, & Plinio Libro V. cap. 18. Ab ארודי Aradus insula memorata Straboni Libro XVI. Plinio Libro V. cap. 20. & Ptolemæo in Syria. A חמתי Amathus Arabiæ nominata Herodoto in Euterpe & Thalia. Ab עילם Elymæi Medis contigui apud Strabonem Lib. XVI. Plinium Libro V. cap. 26. & 27. & apud Livium Libro XXXVII. Horum traduces in Phrygia Elymi apud Athenæum Libro IV. Ab אשור Assyrij noti omnibus, ut & à לוד Lydi, unde & vox Ludorum Latina. Ab ארם in hunc diem semet appellant, qui Græcis ab urbe צור Syri: nam צ modo per τ, modo per ס ver-

titur, unde urbs illa צור quæ Tyrus Græcis, Sarra Ennio, & Sinæ aliis Tinæ. Strabo Libro XVI. in fine. Λέγει δὲ καὶ τοὺς ἀρίμους ὁ ποιητὴς, οὓς φησι Ποσειδώνιος δέχεσθαι δεῖν μὴ τόπον τινὰ τῆς Συρίας, ἢ τῆς Κιλικίας ἢ ἄλλης τινὸς γῆς, ἀλλὰ τὴν Συρίαν αὐτήν. *Nominat Homerus & Arimos : ea autem voce vult Posidonius intelligi, non partem aliquam Syriæ aut Ciliciæ aut alterius regionis, sed Syriam ipsam.* Idem Strabo Libro XIII. Οἱ δὲ τοὺς Σύρους Ἀρίμους δέχονται, οὓς νῦν Ἀράμους λέγουσι. *Sunt qui per Arimos Syros intelligant, qui & nunc Arami dicuntur.* Libro autem primo. Τοὺς γὰρ ὑφ᾽ ἡμῶν Σύρους καλουμένους ὑπ᾽ αὐτῶν τῶν Σύρων Ἀραμμαίους καλεῖσθαι. *Nam qui à nobis dicuntur Syri, eos ab ipsis Syris dici Arammæos.* Ab חוץ Ausanitis regio apud LXX. Interpretes in Iobo. Ausitida dixit Aristæus. A חול urbs Chollæ Ptolemæo posita in Syria. A גתר Gindarus urbs apud Ptolemæum, & populus Gindareni Plinio V.23. in Cæle Syria. A מש Masius mons non procul Nisibi apud Strabonem Li-

bro XI. & Ptolemæum in Mesopotamia. Nomina יקטן, ut & חצרמות & חולן Geographi Arabes nobis in Arabia repræsentant nominibus Balsatiaktan, Hadramuth, Chaulan, ut notauit Capellus vir eruditissimus. Nomen אופר retinet ni fallor Opharus fluvius, & populus Opharitę circa Mæotim Plinio Lib. VI. 7. Etiam urbes eas quarum hoc in loco meminit Moses, antiquissimas esse collatione scriptorum apparet. De Babylone res notissima. ארך est Aracca quam in Susiane ponit Ptolemæus, unde Areccæos campos Tibullo dici notavit in Solinianis vir infinitæ lectionis Cl. Salmasius. Ab אכד Acabenen corruptè pro Acadene dictam suspicatur probabiliter diligens in Scripturarum interpretatione Franciscus Iunius, qui & alia non pauca observavit eorum quæ iam posuimus. כלנה est Callinisum oppidum ad Euphraten, cui id nomen ad Ammiani mansisse tempora ex Libro eius XXIII. docemur. Terra שנער est Σεναὰρ τῆς Βαβυλωνίας apud

Histiæum Milesium in loco quem nobis conservavit Iosephus Antiquæ historiæ Libro 1. cap. 7. & in Chronico, itémque in Præparatione Eusebius. Scripsit is res Phœnicum lectus etiam Stephano. At rursum ן in γ mutato Singaram hinc montem Ptolemæus in Mesopotamia nominat, Plinius autem Singaram oppidum Libro v. cap. 24. Hinc Singarana regio Sexto Rufo: נינוה haud dubiè est quæ Græcis contractius Ninos. In epitaphio Sardanapali,

καὶ γὰρ ἐγὼ σποδός εἰμι, Νίνου μεγάλης βασιλεύσας.

Ipse Nini magnæ modo Rex nil sum nisi pulvis.

Est id nomen & apud Theognidem, Strabonem Libro XVI. Plinium Libro VI. cap. 13. cuius verba sunt. *Fuit & Ninos imposita Tigri ad solis occasum spectans quondam clarissima.* Lucanus III. *Et felix, sic fama, Ninos.* Habet id nomen & Ptolemæus in Assyria. A כלח urbe principe nomen habet regio Cala-

chena. Straboni Libro xi. bis, deinde initio Libri xvi. רסן est Resaina apud Ammianum Libro XXIII. Sidon nota omnibus. עזה nemo dubitare potest quin litera ע per γ, vt diximus, reddita sit Gaza Palæstinorum, nominata Straboni Libro xvi. Melæ Libro I. qui ingentem & munitam admodum vocat, Plinio Libro v. 13. vi. 28. & alibi. ספרוה est Heliopolis vrbs Sipparorum in loco Abydeni quem modò produximus, Sippara Ptolemæo in Mesopotamia. אור est Ur castellum Ammiano memoratum Libro xxv. חרן Carræ Crassorum clade nobiles.

P. 30. AFFECTATI *in cælum itineris.*] Homerus Odysseę Λ. Ovidius I. Metamorphoseos.

Affectasse ferunt regnum celeste gigantes.

Vide & Virgilium Georgicon I. & Lucanum Lib. VII. Frequens est apud omnes gentes loquendi genus, ut quæ suprà communem altitudinem attolluntur dicuntur οὐρανομήκη, ut apud Homerum sæpè. Sic &

Deut. 1. 28. & IX. 1. Sibyllæ nescio cuius locum de insana illa turris substructione agentem citat Iosephus talem. Πάντων ὁμοφώνων ὄντων τῶν ἀνθρώπων πύργον ᾠκοδόμησαν τινὲς ὑψηλότατον, ὡς ἐπὶ οὐρανὸν ἀναβησόμενοι δι᾽ αὐτοῦ· οἱ δὲ θεοὶ ἀνέμους ἐπιπέμψαντες ἀνέτρεψαν τὸν πύργον, καὶ ἰδίαν ἑκάστῳ φωνὴν ἔδωκαν, καὶ διὰ τοῦτο Βαβυλῶνα συνέβη κληθῆναι τὴν πόλιν. *Cùm homines omnes una lingua uterentur, altissimam Turrim ædificare quidam cœperunt, velut per eam in cælum scansuri. At Dij ventis immissis evertere turrim hanc, & suam cuique linguam attribuere: unde urbi Babylon factum est nomen.* At ex Abydeno hæc nobis profert Eusebius Præparationis IX. cap. 14. & Cyrillus Libro I. contra Iulianum. Ἐστὶ δ᾽ οἳ λέγουσι τοὺς πρώτους ἐκ γῆς ἀνασχόντας ῥώμῃ τε καὶ μεγέθει χαυνωθέντας, καὶ δὴ θεῶν καταφρονήσαντας ἀμείνονας εἶναι, τύρσιν ἠλίβατον ἀείρειν, ἵνα νῦν Βαβυλών ἐστι· ἤδη τε ἆσσον εἶναι τοῦ οὐρανοῦ· καὶ τοὺς ἀνέμους θεοῖσι βωθέοντας ἀνατρέψαι περὶ αὐτοῖσι τὸ μηχάνημα· τῶν δῆτα ἐρείπια λέγεσθαι Βαβυλῶνα. τέως δὲ

ὄντας ὁμογλώσσους ἐκ θεῶν πολύθροον φωνὴν ἐνείκασθαι. μετὰ δὲ Κρόνῳ τε καὶ Τιτῆνι συστῆναι πόλεμον. *Sunt qui dicant primos illos è terra editos homines, cùm & viribus & mole sua superbirent, ita ut se plus Diis posse iactarent, vertisse se ad turrim struendam quo loco nunc est Babylon. Cúmque iam prope ad cælum pervenisset opus, ventorum vi Diis auxiliantium, disiectum id super ædificantes: ruinis impositum nomen Babylonis. Cùm verò ad id temporis unius sermonis fuissent homines, immissam in eos à Diis linguarum discrepantiam. Post id extitisse bellum Saturnum inter & Titana.* Falsò autem à Græcis proditum, conditam à Semiramide Babylonē, etiam Berosus in Chaldaïcis prodidit, ut nos Iosephus docet contra Appionem 1. eundémque errorem tum ex Philone Byblio, tum ex Dorotheo Sidonio refellit Iulius Firmicus. Vide & quæ de gigantibus & turri ex Eupolemo nobis adducit Eusebius Præparationis Evangelicæ Lib.xx.c.17.

SODO-

SODOMORUM *incendium est apud Diodorum Siculum.*] Libro XIX. ubi post lacus Asphaltitæ descriptionem: Ὁ δὲ πλησίος τόπος ἔμπυρος ὢν καὶ δυσώδης ποιεῖ τὰ σώματα τῶν περιοικούντων ἐπίνοσα καὶ παντελῶς ὀλιγοχρόνια. *Vicina regio cùm igni subardeat, sævúmque odorem exhalet, in causa est cùr accolarum corpora morbida sint miniméque vivacia.* P.31.

STRABONEM.] Libro XVI. post Asphaltitæ descriptionem. Τοῦ δ' ἔμπυρον τὴν χώραν εἶναι τὰ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλά. καὶ γὰρ πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύουσι τραχείας περὶ Μοσσάδα καὶ σύραγγας πολλαχοῦ καὶ γῆν τεφρώδη, σταγόνας τε πίσσης ἐκ λισσάδων λειβομένας καὶ δυσώδεις πόρρωθεν ποταμοὺς ζέοντας, κατοικίας δὲ ἀνατετραμμένας σποράδην· ὥστε πιστεύειν τοῖς θρυλλουμένοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὡς ἄρα ᾤκουντό ποτε τρισκαίδεκα πόλεις ἐνταῦθα, ὧν τῆς μητροπόλεως Σοδόμων σώζοιτο κύκλος ἑξήκοντά που σταδίων· ὑπὸ σεισμῶν τε καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν τε καὶ θειωδῶν ἡ λίμνη προπέσοι, καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο· αἵ τε πόλεις αἱ μὲν κατα- P.ead.

ποθεῖεν, ἃς δ' ἐκλείποιεν οἱ δυνάμενοι φυγεῖν. *Esse in hoc solo ignem, multa indicia adferunt. Nam & petras ostendunt asperas & exustas circa Moasada: tum multis in locis excessas cavernas, terram cinerosam, picis guttas de petris stillantes, ferventia non sine fœdo odore flumina: quæ cuncta fidem faciunt famæ apud indigenas vulgatæ,* XIII. *olim in ea regione habitatas urbes, quarum princeps Sodoma fuerit, cuius ambitus etiamnunc ostenditur in* LX. *stadia patens: terra autem motibus, erumpente igne aquisque calidis & bituminosis, exstitisse qui nunc est lacum, saxa concepisse ignem, urbium absorptas alias, alias ab iis qui fugere potuerunt, derelictas.*

P.31. TACITUM.] Historiarum v. *Haut procul inde campi, quos ferunt olim uberes magnisque urbibus habitatos, fulminum iactu arsisse: & manere vestigia, terrámque specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita aut manu sata, sive herba tenus aut flore seu so-*

litam in speciem adolevere, atra & inania velut in cinerem vanescunt.

PLINIUM.] Is Asphaltiten describit Libri v. cap.16. & Lib. xxxv. cap. 15. P.31.

SOLINUM.] Capite 36. editionis Salmasianæ. *Longo ab Hierosolymis recessu tristis sinus panditur, quem de cœlo tactum testatur humus nigra & in cinerem soluta. Duo ibi oppida, Sodoma nominatum alterum, alterum Gomorrum, apud quæ pomum quod gignitur, habeat licet specimen maturitatis, mandi tamen non potest: nam fuliginem intrinsecus favillaciam ambitus tantum extimæ cutis cohibet, quæ vel levi pressa tactu fumum exhalat, & fatiscit in vagum pulverem.* P. ead.

CIRCUMCISIONIS *vetustissimo mori testimonium præbuerunt Herodotus.*] Cum errore tamen. Verba eius sunt in Euterpe. Μοῦνοι πάντων Κόλχοι καὶ Αἰγύπτιοι καὶ Αἰθίοπες περιτέμνονται ἀπ᾽ ἀρχῆς τὰ αἰδοῖα. Φοίνικες δὲ καὶ Σύριοι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καὶ οὗτοι ὁμολογοῦσι παρ᾽ Αἰγυπτίων μεμαθηκέναι. Σύ- P.ead.

ειοι δὲ οἱ περὶ Θερμώδοντα καὶ Παρθένιον ποταμὸν, καὶ Μάκρωνες οἱ τούτοισιν ἀστυγείτονες ὄντες ἀπὸ Κόλχων φασὶ νεωστὶ μεμαθηκέναι. οὗτοι γάρ εἰσιν οἱ περιτεμνόμενοι ἀνθρώπων μοῦνοι. καὶ οὗτοι Αἰγυπτίοισι φαίνονται ποιεῦντες κατὰ ταυτά. αὐτῶν δὲ Αἰγυπτίων καὶ Αἰθιόπων οὐκ ἔχω εἰπεῖν, ὁπότεροι παρὰ τῶν ἑτέρων ἐξέμαθον. *Soli ab antiquo circumcisi sunt Colchi & Ægypty & Æthiopes. Phœnices autem & qui in Palæstina sunt Syri fatentur hunc se morem ab Ægyptiis accepisse. Syri verò qui ad Thermodontem & Parthenium sunt amnem, & Macrones horum vicini, à Colchis dicunt se didicisse. Hi enim soli sunt qui circumciduntur, faciúntque ea in re eadem quæ Ægypty. De Æthiopibus autem & Ægyptiis, utri ab alteris acceperint, liquido dicere non possim.* In Syria Palæstina nullos fuisse circumcisos præter Iudæos verè dicit Iosephus Antiquæ historiæ libro VIII. c. 4. & contra Appionem priore libro. De quibus Iudæis Iuvenalis *præputia ponunt.* Et Tacitus: *Circumcidere genitalia instituêre, ut diversi-*

tate noſcantur. Vide & Strabonem Libro XVII. Tantum verò abeſt ut Iudæi faſſi ſint unquam ab Ægyptiis ſe accepiſſe hunc morem, ut contra apertè dicant Ægyptios ab Ioſepho didiciſſe circumcidi. Vide ſcriptorem Lexici Aruch, quem citat optimè meritus de ſacris literis Druſius Libro VI. Præteritorum. Neque verò commune omnibus Ægyptiis fuit circumcidi ut Iudæis: quod vel Appionis hominis Ægyptij exemplo apud Ioſephum diſcas. Phœnicas Herodotus haud dubiè pro Idumæis dixit: ut & Ariſtophanes avibus, ubi Ægyptios & Phœnicas ψωλοὺς vocat. Ammonius de Verborum differentiis. Ἰδουμαῖοι δὲ τὸ μὲν ἀρχῆθεν οὐκ Ἰουδαῖοι, ἀλλὰ Φοίνικες καὶ Σύροι. *Idumæi non ab origine Iudæi, ſed Phœnices ac Syri.* Æthiopes autem illi qui circumciſi ſunt ex Cethuræ erant poſteris, ut iam dicemus. Colchi & eorum vicini ex decem ſunt tribubus, quas tranſtulit Salmanaſar. Inde in Thraciam quidam venere. Scholiaſtes ad Ariſtophanis Acharnenſes.

Ὀδομάντων ἔθνος Θρᾳκικόν. φασὶ δὲ αὐτοὺς Ἰουδαίους εἶναι. *Odomantum gens est Thracica. Dicuntur autem esse Iudæi.* Ubi Iudæos intellige impropriè, Hebræos, ut sæpè. Ab Æthiopibus trans Oceanum circumcisio venit in Novum orbem, si vera sunt quæ de eo more reperto in variis eius orbis locis narrantur.

P. 37. DIODORUS.] Libro I. de Colchis. Ὅτι δὲ τοῦτο τὸ γένος Αἰγυπτιακόν ἐστι, σημεῖον εἶναι τὸ περιτέμνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους παραπλησίως τοῖς κατ' Αἴγυπτον, διαμένοντος τοῦ νομίμου παρὰ τοῖς ἀποίκοις, καθάπερ καὶ παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις. *Gentem hanc ab Ægyptiis ortam argumento sit, quòd circumciduntur & ipsi more Ægyptiorum, quorum mos in hac colonia mansit, ut & apud Iudæos.* Cùm Hebræi ab antiquo circumcisi sint, nihilo magis ostendit circumcisio Colchos illos ab Ægyptiis esse, quàm quod nos diximus ab Hebræis. Idem Libro III. Troglodytas circumcisos narrat, Æthiopum scilicet partem.

P. ead. STRABO.] Libro XVI. De Tro-

glodytis: Εἰσὶ δὲ περιτετμημένοι τινες καθάπερ Αἰγύπτιοι. *Sunt horum quidam circumcisi, ut Ægyptij.* In eodem Libro περιτομὰς tribuit Iudæis.

PHILO BYBLIUS.] In fabula de Saturno apud Eusebium Lib. I. cap. X. P.31.

ORTÆ *ab Abrahamo gentes.*] Cui Abrahamo primo omnium datum circumcisionis præceptum etiam Theodorus docuit in Carmine de Iudæis, unde hos versus nobis Eusebius dedit Lib. IX. Præparationis Evangelicæ cap. XXII. P.ead.

Ὅς ποτ᾽ ἐῆς πάτρης ἐξήγαγε δῖον Ἀβραάμ,
Αὐτὸς ἀπ᾽ οὐρανόθεν κέλετ᾽ ἀνέρα παντὶ
σὺν οἴκῳ
Σάρκ᾽ ἀποσυλῆσαι πόσθης ἄπο, καὶ ῥ᾽ ἐτέλεσεν.

Qui sanctum patriis Abrahamum eduxit ab oris
Idem ipsum totámque domum genitalia ferro
Tegmina præcepit præcidere. paruit ille.

IDUMÆI.] Ab Esavo ita dicti, qui οὖσωος Philoni Byblio. Ei enim P.ead.

alterum nomen erat Edom, quod Græci Ἐρυθρᾶν tranſtulere, unde dictum mare Erythræum: quippe eo uſque pervenit vetus Eſavi poſterúmque eius imperium. Originis ignari eos cum Phœnicibus, ut modò dixi, confuderunt. Ammonius Idumæos circumciſos ait, ut & Iuſtinus Dialogo cum Tryphone, & Epiphanius contra Ebionæos. Horum pars Homeritæ, quos ſuo etiam tempore circumciſos docet nos Epiphanius contra Ebionæos.

P.31. ISMAELITÆ.] Circumciſi hi ab antiquo, ſed eo ætatis anno quo Iſmaël. Ioſephus Libro 1. cap. 12. & 13. Τίκτεται δὲ παῖς ἑκατέρων τῷ ὑστάτῳ ἔτει· ὃν εὐθὺς μετ' ὀγδόην ἡμέραν περιτέμνουσι, κἀξ ἐκείνου μετὰ τοσαύτας ἔθος ἔχουσιν οἱ Ἰουδαῖοι ποιεῖσθαι τὰς περιτομάς. Ἄραβες δὲ μετὰ ἔτος τρισκαιδέκατον· Ἰσμάηλος γὰρ ὁ κτίστης αὐτῶν τοῦ ἔθνους, Ἀβράμου γενόμενος ἐκ τῆς παλλακῆς, ἐν τούτῳ περιτέμνεται τῷ χρόνῳ. *Naſcitur Abrahamo & Saræ anno ſæculi ſui ultimo puer, quem ipſo die octavo circumcidunt: quem diem etiam nunc Iudæi in circumcidendis liberis obſervant.*

At Arabes circumciduntur post annum ætatis tertium & decimum. Nam princeps eorum generis Ismaëlus ea ætate circumcisus est, filius & ipse Abrahami, sed ex ancilla. Origenes in pulchra dissertatione contra Fatum, quæ & apud Eusebium exstat Libro VI. capite undecimo, & in collectione Græca cui φιλοκαλίας nomen. Οὐκ οἶδ᾽ ὅπως δυνήσονται σῶσαι τὸ τῶν μὲν ἐν Ἰουδαίᾳ σχεδὸν πάντων τοιόνδε εἶναι τὸν σχηματισμὸν ἀπὸ τῆς γενέσεως, ὡς ὀκταήμερον αὐτοὺς λαβεῖν περιτομὴν ἀκρωτηριαζομένους καὶ ἑλκουμένους, καὶ φλεγμονῇ περιπεσομένους καὶ τραύμασι, καὶ ἅμα τῇ εἰς τὸν βίον εἰσόδῳ ἰατρῶν δεομένους. τῶν δὲ ἐν Ἰσμαηλίταις τοῖς κατὰ τὴν Ἀραβίαν τοιόνδε, ὡς πάντας περιτέμνεσθαι τρισκαιδεκαετεῖς· τοῦτο γὰρ ἱστόρηται περὶ αὐτῶν. *Nescio quomodo defendere hoc possint, iis qui in Iudæa nascuntur prope omnibus talem esse posituram siderum nascentibus, ut octavo die debeant circumcidi, mutilari, ulcerari, vulnera & inflammationes incurrere, ac medici ope egere simul atque vitæ limen intraverint. At Ismaëlitis, qui in Arabia sunt, talem*

esse posituram siderum, ut circumcidendi sint omnes ætatis anno tertio & decimo: id enim de istis proditum est. Hos Ismaëlitas Epiphanius contra Ebionæos disputans explicat Sarracenos: rectè admodum. Semper enim hunc morem observarunt Sarraceni, & ab eis accepere Turcæ.

P 31. E T *alij.*] Nempe illi à Cethura, de quibus locus est egregius Alexandri Polyhistoris, apud Iosephum Libro I. cap. 16. quem & Eusebius adducit Præparationis Evangelicæ Libro IX. cap. 20. Κλεόδημός φησιν ὁ προφήτης, ὁ καὶ Μάλχας, ὁ ἱστορῶν τὰ περὶ Ἰουδαίων, καθὼς καὶ ὁ Μωϋσῆς ἱστόρησεν ὁ νομοθέτης αὐτῶν, καὶ τὰ ὀνόματα ὀνομάζων τρεῖς, Αφερ, Ασουρ, Αφρά; καὶ ἀπὸ Ασουρ τὴν Ασσυρίαν κεκλῆσθαι· ἀπὸ δὲ τῶν δύο, Αφράτι καὶ Αφὲρ, πόλιν τε Αφραν καὶ τὴν χώραν Αφρικὰν ὀνομασθῆναι. τούτους δὲ Ηρακλεῖ συστρατεῦσαι ἐπὶ Λιβύην καὶ Ανταῖον· γήμαντα δὲ τὴν Αφρα θυγατέρα Ηρακλέα, γεννῆσαι υἱὸν ἐξ αὐτῆς Διόδωρον. τούτου δὲ γενέσθαι Σοφῶνα, ἀφ᾽ οὗ τοὺς βαρβάρους Σόφακας καλεῖσθαι. *Cleodemus Propheta Malchas dictus in Libro de Iudæis*

eadem dicit quæ Moses qui Iudæis leges condidit, ex Chettura Abrahamo multos esse natos liberos, quorum tres ab ipso nominantur Afer, Asur, Afra. Ab Assur dictam Assyriam. Ab aliis duobus Afra & Afer urbem Afram, terrámq. Africam. Hos Herculi commilites fuisse in Libyam & Antæum. Herculem autem cùm Afræ duxisset filiam ex ea filium genuisse Dedorum nomine. Ex hoc natum Sophona, unde barbaros Sophacas dictos. Hic cætera nomina exscriptorum vitio, nec cum Mose, nec inter se collatis Iosephi & Eusebij, quales habemus, codicibus congruunt. At Ἀφὲρ haud dubiè est qui Mosi עפר. Herculem autem intellige non Thebanum, sed multo antiquiorem Phœnicem, cuius & Philo Byblius meminit Eusebio citatus in dicto sæpè capite decimo Libri primi Præparationis Evangelicæ. Is ipse est Hercules cuius exercitum in Africam venisse Sallustius in Iugurthino commemorat. Videmus ergo unde Æthiopes, pars magna Afrorum, cir-

cumcisionem acceperint, quam & Herodoti habuerunt tempore, & nunc etiam qui eorum Christiani sunt, non ex religionis necessitate, sed ex vetustissimi moris reverentia, retinent.

P.31. EXSTABAT *olim apud Philonem Byblium ex Sanchuniathone.*] Certè ad Abrahamũ pertinere putat Scaliger quædam, quæ ex Philone Byblio nobis servavit Eusebius. Ipsum vide in auctuario ad Emendationem temporum. Est tamen cur de eo dubitem.

P.ead. APUD *Berosum.*] Eius verba servavit nobis Iosephus Antiquæ historiæ libro 1. cap. 8. Μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμὸν, δεκάτῃ γενεᾷ, παρὰ Χαλδαίοις τις ἦν δίκαιος ἀνὴρ μέγας καὶ τὰ οὐράνια ἔμπειρος. *Post cataclysmum decima stirpe apud Chaldæos vir exstitit iustus & eximius, intérque cætera cœlestium peritus.* Hæc ad Abrahamum rectè referri temporum ratio ostendit.

P. ead. HECATÆUM.] Is librum De Abrahamo scripsit qui periit, sed exstabat Iosephi tempore.

DAMASCENUM.] Nicolaum illum virum illustrem amicum & Augusto & Herodi, cuius reliquias aliquot nuper accepimus beneficio viri Amplissimi Nicolai Peiresij, in cuius morte & literæ & literati omnes damnum incredibile fecerunt. Eius Nicolai Damasceni verba hæc refert Iosephus dicto iam loco. Ἀβράμης ἐβασίλευσε Δαμασκοῦ ἔπηλυς σὺν στρατῷ ἀφιγμένος ἐκ τῆς γῆς ὑπὲρ Βαβυλῶνος Χαλδαίων λεγομένης, μετ' οὐ πολὺν δὲ χρόνον μεταναστὰς καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς χώρας σὺν τῷ σφετέρῳ λαῷ, εἰς τὴν τότε μὲν Χαναναίαν λεγομένην, νῦν δὲ Ἰουδαίαν μετῴκησε· καὶ οἱ ἀπ' ἐκείνου πληθήσαντες, περὶ ὧν ἐν ἑτέρῳ λόγῳ διέξειμι τὰ ἱστορούμενα· τοῦ δὲ Ἀβράμου ἔτι καὶ νῦν ἐν τῇ Δαμασκηνῶν τὸ ὄνομα δοξάζεται· καὶ κώμη ἀπ' αὐτοῦ δείκνυται, Ἀβράμου οἴκησις λεγομένη. *Abrames in Damasco regnavit, qui advena cum exercitu illuc venerat ex ea regione quæ supra Babylonem sita Chaldæorum dicitur. At non multò pòst tempore cum sua multitudine etiam hinc emigrans pervênit in terram, quæ tunc Chananæa vocaba-* P. 31.

tur, nunc Iudaa dicitur, ubi & illi habitarunt qui ab eo orti ſunt plurimi, quorum res alibi memorabo. Abrama autem in Damaſcena regione etiam nunc celebre eſt nomen, monſtratúrque vicus qui ab eo dicitur Abrama habitaculum.

P. 31. ARTAPANUM, *Eupolemum, Demetrium.*] Habes quæ horum nomine ex Alexandro Polyhiſtore adfert Euſebius in Præparatione Libro IX. capitibus 16. 17. 18. 21. 23. Loca ſunt longiora quàm ut huc tranſcribam. Ante Euſebium nemo eſt qui ea produxerit. Sed ex altari in Bethel ab Iacobo ſtructo, de quo agitur Geneſ. xxxv. venit fabula τῶν Βαιτυλίων, quam ex Philone Byblio habet Euſebius Libro I. Præparat. cap. 10.

P. ead. APUD *vetuſtiſſimum Orphicorum ſcriptorem.*] Certè enim de alio accipi iſta non poſſunt, quæ apud Clementem Alexandrinum Strom. V. & Euſebium Libro XIII. capite 12. legimus.

ΟΥ γάρ κεν τις ἴδοι θνητῶν μερόπων κραι-
νοντα,
ΕΙ μὴ μουνογενής τις ἀπόῤῥωξ φύλου ἄ-
νωθεν
Χαλδαίων· ἴδεις γὰρ ἔην ἄστροιο πορείης.
Καὶ σφαίρης κίνημ' ἀμφὶ χθόνα ὡς περι-
τέλλει
Κυκλοτερὲς, ἐν ἴσῳ τε κατὰ σφέτερον κνώ-
δακα.
*Nemo illum novit mortalia cuncta
regentem,*
*Unicus ille nisi Chaldæo ſanguine cre-
tus:*
*Norat enim Solis qua ſe aſtrum lege
rotaret,*
*Et circum terram magnus ſe volve-
ret orbis*
*Æqualiſque tereſque, intus ſita cir-
cumplectens.*

Ubi Abrahamus μουνογενὴς ſic dicitur, ut apud Eſaiam LI. 2. אחד. Ex cognitione autem ſiderum celebratus Abrahamus etiam Beroſo, ut iam audivimus. Eupolemus apud Euſebiū de eodem, Ον δὴ καὶ τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν Χαλδαϊκὴν εὑρεῖν. *Hunc repertorem fuiſſe & ſcientiæ ſideralis & diſcipli-*

næ insuper Chaldaïcæ.

P.31. APUD *Iustinum ex Trogo Pompeio.*] Lib.XXXVI. cap. 2. *Iudæis origo Damascena, Syriæ nobilissima civitas. Post Abraham & Israël Reges fuere.* Reges hos ut Nicolaus, sic Trogus Pompeius dixere, quòd in suis familiis ius regium obtinuerint. itaque & χειστὶ vocantur Psal.CV. 15.

P.ead. APUD *eosdem ferme omnes exstat & Mosis actorúmque eius memoria.*] Vide Eusebium dicto Libro IX. capitibus 26. 27. 28. Quæ ex Tragico Iudæo Ezeciele ibidem citantur, vera sunt, & partem eorum habes apud Clementem Alexandrinum Strom. I. qui ex mystarum libris adfert Ægyptium à Mose verbis occisum: & Strom. V. ex Artapano quædam habet ad Mosem pertinentia, sed non satis ex vero. Iustinus ex Trogo Pompeio de Mose. *Dux igitur exsulum factus, sacra Ægyptiorum furto abstulit: quæ repetentes armis Ægyptij, domum redire tempestatibus compulsi sunt: itaque Moses Damascena antiqua patria repetita,*

montem Synan occupat : & quæ ſequuntur vera falſis mixta. Ubi Arvas apud eum ſcribitur, Arnas legendum eſt. Is eſt Aaron, non filius, ut hîc exiſtimavit, ſed frater Moſis & Sacerdos.

NAM *aqua extractum & duas à Deo tabulas ei datas Orphica carmina diſertè memorant.*] Ut quidem ea emendavit maximus Scaliger, qui litera, vicini admodum ductus, mutata, pro eo quod ex Ariſtobulo Euſebius Præparationis Evangelicæ Libro XIII. cap. 12. citat ὑλογενὴς, legere nos iuſſit ὑδογενὴς, ut verſus ſic habeant. P. 31.

Ὡς λόγος ἀρχαίων, ὡς ὑδογενὴς διέταξεν,
Ἐκ θεόθεν γνώμαισι λαβὼν κάτα δίπλακα θεσμόν.

Ut veterum fama eſt, ut iuſſit flumine natus,
Dona Dei tabulas geminas qui ſenſibus hauſit.

Subiungit autem hæc, quiſquis ille fuit vetuſtiſſimus ſcriptor Orphicorum, poſtquam dixerat unum Deum eſſe colendum rerum omnium ar-

tificem ac moderatorem.

P. 31. ADDE POLEMONEM.] Videtur is vixisse temporibus Ptolemæi Epiphanis, qua de re vide utilissimum V. Cl. Gerardi Vossij de Græcis historiis librum. Africanus historias Græcas ab eo scriptas ait, qui idem liber est quem Ἑλλαδικὸν vocat Athenæus. Sunt autem eius hæc verba. Ἐπὶ Ἄπιδος τοῦ Φορώνεως μοῖρα τοῦ Αἰγυπτίων στρατοῦ ἐξέπεσεν Αἰγύπτου, οἳ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ λεγομένῃ Συρίᾳ οὐ πόῤῥω Ἀραβίας ᾤκησαν. *Regnante Apide Phoronei filio pars exercitus Ægyptiaci Ægypto exiit, habitaruntque illi in ea Syria quæ Palæstina dicitur, ab Arabia non longè.* Sicut Polemonis locum Africanus, ita Africani servavit in Chronicis Eusebius.

P. ead. ET *de exitu ex Ægypto non pauca ex Ægyptiis Manethone, Lysimacho, Chæremone.*] Loca sunt apud Iosephum contra Appionem plena mendaciis, utpote profecta à gente semper Iudæis infestissima, unde & sua hausit Tacitus. Apparet autem ex his omnibus inter se collatis He-

bræos ab Aſſyriis ortos, parte Ægypti potitos, ibi paſtoralem egiſſe vitam: ſed operis poſtea ſervilibus preſſos, exiiſſe Ægypto, Ægyptiis etiam quibuſdam ipſos comitantibus Moſe duce, pérque Arabum terras poſtremo perveniſſe in Syriam Palæſtinam, ibíque inſtituta eos ſecutos Ægyptiorum inſtitutis contraria. Cæterùm quomodo in his quæ huic hiſtoriæ aſperſere mendaciis ſcriptores Ægyptij inter ſe, quidam & ſecum ſinguli, pugnent, quótque illa ſæculis ab antiquitate Moſis librorum vincantur, egregiè oſtendit in illo Libro eruditiſſimo Ioſephus.

QUI *non Ægyptios tantùm hoſtes habebat.*] A quibus cum vi abſceſſerant: quorum inſtituta reſciderant Iudæi. De odio Ægyptiorum implacabili adverſus Hebræos, vide Philonem, tum contra Flaccum, tum in legatione: Ac Ioſephum in utroque contra Appionem libro. P.32.

IDUMÆOS.] Hæredes veteris odij inter Iacobum & Eſavum, ad P.ead.

quod nova accessit causa, cùm Hebræis Idumæi transitum negarunt. Num. XX. 14.

P. 32. ARABAS.] Illos scilicet ab Ismaële ortos.

P. ead. PHOENICAS.] Cananæos scilicet vicináque gentes, in quos Hebræis bellum æternum.

P. ead. DIODORUS SICULUS.] Is Libro I. agens de iis, qui Deos auctores suis legibus inscripserint, addit: παρὰ Ἰουδαίοις δὲ Μωσῆν τὸν Ἰάω ἐπικαλούμενον θεόν. *Ut Moses qui apud Iudæos Deum, qui Iao vocatur.* Ubi Ἰάω est יהוה quod eodem modo extulere & oracula & Orphica antiquis memorata, & hæretici Basilidiani aliíque Gnostici. Idem nomen Tyrij, ut ex Philone Byblio discimus, extulere Ἰευώ, alij Ἰαοὺ, ut apud Clementem Alexandrinum est: Samaritani Ἰαβαὶ, ut apud Theodoretum legimus. Nimirum Orientis populi iisdem vocibus alij alias tribuebant vocales, unde in propriis nominibus veteris Testamenti tanta diversitas. Esse in hac

voce τȣ̃ ὄντος significationem verè dictum Philoni. Præter Diodorum qui Mosis meminerint, Parænesis ad Græcos, quæ Iustino ascribitur, nominat Polemonem, Appionem, Ptolemæum Mendesium, Hellanicum, Philochorum, Castorem, Thallum, Alexandrum Polyhistorem. Quosdam horum & Cyrillus contra Iulianum Libro I.

ET STRABO.] Locus est libro eius XVI. ubi quod Ægyptium Sacerdotem Mosem fuisse putat, ab Ægyptiis habet scriptoribus, ut ex Iosepho apparet. Addit deinde, dogmata eius non sine aliquo errore describens. Συνεχώρησαν αὐτῷ πολλοὶ τιμῶντες τὸ θεῖον· ἔφη γὰρ ἐκεῖνος καὶ ἐδίδασκεν, ὡς οὐκ ὀρθῶς φρονοῦσιν οἱ Αἰγύπτιοι θηρίοις εἰκάζοντες καὶ βοσκήμασι τὸ θεῖον. οὐδ' οἱ Λίβυες· οὐκ εὖ δὲ οὐδὲ οἱ Ἕλληνες, ἀνθρωπομόρφους τυποῦντες. εἴη γὰρ ἓν τοῦτο μόνον θεὸς τὸ περιέχον ἡμᾶς ἅπαντας καὶ γῆν καὶ θάλατταν, ὃ καλοῦμεν οὐρανὸν καὶ κόσμον καὶ τὴν τῶν ὄντων φύσιν τούτου τίς ἂν εἰκόνα πλάττειν θαρρήσειε νοῦν ἔχων ὁμοίαν τινὶ τῶν παρ' ἡμῖν; ἀλλ' ἐᾶν δεῖ πᾶσαν ξοανο- P. 32.

ποιεῖν· τέμενος ἀφορίσαντας ϗ σηκὸν ἀξιόλογον τιμᾷν εἴδους χωρίς. *Affirmabat ille, docebátque non rectè sentire Ægyptios, qui ferarum pecorúmque imagines numini tribuerent: sed nec Afros & Græcos qui humanas. Nihil aliud esse Deum quàm unum illud, quod nos cunctos terrámque & mare contineret, quod cælum dicimus & Mundum rerúmque naturam. Huic, aiebat, quis prudens audeat fingere imaginem rebus, quæ apud nos sunt, similem? Abstinendum ergo ab omni simulacrorum effictione: sed structo templo ínque eo adyto quàm magnificentissimo, ibi sine ulla figura colendum Deum.* Addit viris bonis id persuasum. Addit instituta ab eo sacra & ritus nec impensis gravia, nec limfatico furore odiosa. Narrat circumcisionem, cibos vetitos, alia: & cùm ostendisset hominem natura sua animal esse societatis civilis appetens, ad eam ducere præcepta humana ac divina, divina verò efficacius.

P.32. ET PLINIUS.] Libro XXX. c.1.

Est & alia magices factio à Mose. Iuvenalis:

Iudaïcum ediscunt & servant & metuunt ius,
Tradidit arcano quodcunque volumine Moses.

TACITUS *quoque.*] Historiarum v. ubi contra Ægyptiorum fabulas *Unus exsulum* dicitur. P. 32.

ET *post eos Dionysius Longinus.*] Vixit is tempore Aureliani Imperatoris gratus Zenobiæ Palmyrenorum Reginæ. Is in libro de sublimi dicendi genere, cùm dixisset de Deo loquentes curare debere, ut eum nobis magnum sincerúmque & impermixtum exhibeant. Ταύτῃ καὶ ὁ τῶν Ἰουδαίων θεσμοθέτης, οὐχ ὁ τυχὼν ἀνὴρ, ἐπειδὴ τὴν τοῦ θείου δύναμιν κατὰ τὴν ἀξίαν ἐχώρησε κἀξέφηνεν, εὐθὺς ἐν τῇ εἰσβολῇ γράψας τῶν νόμων; εἶπεν ὁ θεὸς, φησὶ, τί; γενέσθω φῶς· καὶ ἐγένετο. γενέσθω γῆ· καὶ ἐγένετο. *Sic egit & is qui Iudæis leges condidit, vir minimæ vulgaris ingenij, ut qui Dei potestatem dignè & conceperit & elocutus fuerit, statim in principio legum hæc scribens. Dixit,* P. ead.

ait, Deus. Quid? Fiat lux: & facta est. Fiat terra: & facta est. Chalcidius multa ex Mose habet, & de eo sic loquitur: *Sapientissimus Moses, non humana facundia, sed divina, ut ferunt, inspiratione vegetatus.*

P. 32. PRÆTER *Thalmudicos.*] In Gemara Titulo de oblationibus cap, omnes oblationes Synagogæ. Adde Tanchuma sive Ilmedenu. Dicuntur ibi principes Magorum Pharaonis, & colloquium eorum cum Mose refertur. Accedat Numenius Libro III. De Iudæis. Verba eius profert Eusebius Libro VIII. c. 8. Τὰ δ' ἑξῆς Ιαμνῆς καὶ Μαμβρῆς Αἰγύπτιοι ἱερογραμματεῖς ἄνδρες οὐδενὸς ἥττους μαγεῦσαι κριθέντες εἶναι, ἐπὶ Ιουδαίων ἐξελαυνομένων ἐξ Αἰγύπτου. Μουσαίῳ γοῦν τῷ Ιουδαίων ἐξηγησαμένῳ, ἀνδρὶ γενομένῳ θεῷ εὔξασθαι δυνατωτάτῳ οἱ παρεστῆναι· ἀξιωθέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τοῦ τῶν Αἰγυπτίων, οὗτοι ἦσαν, τῶν τε συμφορῶν ἃς ὁ Μουσαῖος ἐπῆγε τῇ Αἰγύπτῳ τὰς νεανικωτάτας αὐτῶν ἐπιλύεσθαι ὤφθησαν δυνατοί. *Deinceps verò Iamnes & Mambres sacrorum scribæ Ægyptii, magicis artibus præstare crediti,*

quo

quo tempore exacti sunt ex Ægypto Iudæi. Nam qui ab omni Ægyptiorum multitudine electi sunt, ut Musæo resisterent Iudæorum duci viro precibus apud Deum potentissimo, hi fuere, ac gravissimas calamitates à Musæo in Ægyptum invectas coram omnibus depellere quiuerunt. Ubi Mosem voce vicina & Græcis usitata Musæum vocat, sicut alij Iesum Iasona, Saulum Paulum. Ad eundem Numenij locum nos remittit Origenes adversus Celsum IV. Artapanus apud eundem Eusebium Libro IX. cap. 27. hos vocat τοὺς ἱερεῖς ὑπὲρ Μέμφιν, *Sacerdotes supra Memphim*, quibus à Rege ait mortem indictam, ni paria Mosi patrarent.

PLINIUS.] dicto iam loco. P. 32.

APULEIUS.] Apologetico secundo. P. ead.

TUM *alibi nonnulla exstant.*] Ut apud Strabonem, Tacitum, Theophrastum productum à Porphyrio de non edendis animalibus secundo, ubi de Sacerdotibus & holocaustis; & quarto eiusdem operis, ubi de P. ead.

vetitis edi tum piſcibus tum animantibus aliis. Vide & Hecatæi locum apud Ioſephum primo contra Appionem, & apud Euſebium in Præparatione lib. I X. cap. 4. Legem vitandæ conſuetudinis alienigenarum habes in Iuſtini Tacitique historia: de ſuilla non edenda apud Tacitum, Iuvenalem, Plutarchum Sympoſ. I V. cap. 5. Macrobium ex antiquis. Apud Plutarchum dicto loco & Levitas & σκληνοπηγίαν reperies.

P. 32. TUM *apud Pythagoricos plurima.*] Hermippus vita Pythagoræ citatus ab Ioſepho adverſus Appionem I I. Ταῦτα δὲ ἔπραττε καὶ ἔλεγε, τὰς Ιουδαίων καὶ Θρακῶν δόξας μιμούμενος καὶ μεταφέρων εἰς ἑαυτόν· ἀληθῶς γὰρ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος πολλὰ τῶν παρὰ Ιουδαίοις νομίμων, εἰς τὴν αὐτοῦ μετήνεγκε φιλοσοφίαν. *Hæc faciebat dicebátque, Iudæorum ac Thracum opiniones imitans & ſibi vindicans. Verè enim vir ille multa Iudæorum inſtituta in ſuam philoſophiam tranſtulit.* τὸ θνησιμαίων ἀπέχεσθαι, abſtinere morticinis: inter Pythagoræ

præcepta ponit Hierocles. Porphyrius epiſtola ad Anebonem, & Ælianus Libro IV. id eſt, ex Levit. VII. 15. Deut. XIV. 21. θεοῦ τύπον μὴ ἐπίγλυφε δακτυλίῳ ex Pythagora eſt apud Malchum ſive Porphyrium hortatione ad Philoſophiam, & apud Diogenem Laërtium: id ex Decalogi eſt præcepto ſecundo. Quod non poſuiſti ne tollas, inter Iudaica ponit Ioſephus contra Appionem libro altero, inter Pythagorica Philoſtratus. Iamblichus: ἥμερον φυτὸν καὶ ἔγκαρπον μήτε βλάπτειν μήτε φθείρειν: *arbor mitis & frugifera ne corrumpatur, néve ei noceatur.* ex Deut. XX. 19. Non tranſeundum locum ubi aſinus in genua ſederit, Pythagoræ tribuit is quem dixi Hermippus. Origo ex hiſtoria quæ eſt Num. XXII. 27. Platonem quoque multa ex Hebræis ſumſiſſe agnoſcebat Porphyrius, ut Theodoretus notat ſermone contra Græcos I. Partem eorum videbis in Præparatione Euſebij.

VETERIBUS *Iudæis inſigne & religionis & iuſtitiæ teſtimonium per-* P.32.

hibent & Strabo & ex Trogo Iustinus.] Strabo quidem Libro XVI. post Mosis historiam: Οἱ δὲ διαδεξάμενοι χρόνοις μὲν τινας ἐν τοῖς αὐτοῖς διέμενον δικαιοπραγοῦντες καὶ εὐσεβεῖς, ὡς ἀληθῶς, ὄντες. *Successores verò ad aliquod tempus in iisdem institutis mansere, iusti veréque religiosi.* Idem paulo ante eos qui Mosi crediderant ait fuisse τιμῶντας τὸ θεῖον, *Dei reuerentes*, & εὐγνώμονας, *æqui amantes.* Iustinus verò sic libro XXXVI. cap. 2. *Quorum* (Regum scilicet & Sacerdotum) *iustitiâ religione permixta, incredibile quantum coaluere.* Aristoteles quoque magnum sapientiæ & eruditionis testimonium Iudæo, quem viderat, præbuit, Clearcho teste libro secundo de somno, quem exscripsit Iosephus. Tacitus inter multa falsa hoc verè, coli ab Iudæis *summum illud & æternum, neque mutabile, neque interiturum*, id est Deum, ut de iisdem Iudæis agens Dio Cassius loquitur, ἀῤῥήτου καὶ ἀειδῆ, *qui nec voce exprimi, nec à nobis conspici possit.*

ELIÆ.] De cuius prophetia Eupolemo ſcriptum librum dicit Euſebius Præparationis libro IX. cap.30. Eiuſdem locum de Ieremiæ Prophetiis profert eodem libro Euſebius capite XXXIX. P.33.

EST *apud Lycophronem.*] Verſus hi ſunt: P.ead.

Τριεσπέρου λέοντος, ὅν ποτε γνάθοις
Τρίτωνος ἠμάλαψε κάρχαρος κύων·
Ἔμπνους δὲ δαιτρὸς ἡπάτων φλοιδούμενος
Τινθῷ λέβητος, ἀφλόγοις ἐπ' ἐσχάραις
Σμήριγγας ἐστάλαξε κωδείας πέδῳ.
Triveſperi leonis, olim quem ſuis
Malis voravit ſæva Tritonos canis,
Cùm vivus intra, ceu coquus, ver-
ſans iecur
Imo lebetis in ſine ignibus foco
Sudore totum per caput madeſceret.

Ad quem locum Tzetzes. Διὰ τὸ ἐν τῷ κήτει τρεῖς ἡμέρας ποιῆσαι : *quia per triduum intra cetum fuit.* Æneas Gazæus Theophraſto : Ὥσπερ καὶ Ἡρακλῆς ᾄδεται, διαῤῥαγείσης τῆς νεὼς ἐφ' ἧς ἔπλει, ὑπὸ κήτους καταποθῆναι καὶ διασώζεσθαι. *Sicut Hercules narratur, fracta qua vehebatur nave, à ceto vora-*

tus & incolumis factus.

P. 33. NOTATUM *Tacito.*] Et Servio, tum Varrone tum Verrio Flacco auctoribus.

P. ead. VIROS *divino spiritu afflatos vixisse inter Iudæos.*] Libro III. apud Cyrillum.

P. 34. AD MOSIS *atque Eliæ sacrificia ignem cælitus delapsum.*] Iulianus in libro Cyrilli decimo. Προσάγειν δὲ ἱερεῖα βωμῷ καὶ θύειν παρῃτήσατε. πῦρ γάρ, φησιν, οὐ κάτεισιν ὥσπερ ἐπὶ Μωσέως τὰς θυσίας ἀναλίσκον· ἅπαξ τοῦτο ἐπὶ Μωσέως ἐγένετο, καὶ ἐπὶ Ηλίου τοῦ Θεσβίτου πάλιν μετὰ πολλοὺς χρόνους. *Aris admovere victimas & sacrificare defugitis. Nempe quòd ignis de cælo non descendat ut Mosis tempore, & victimas consumat. Atqui id semel tantùm accidit sub Mose, & multo pòst tempore cùm viveret Elias Thesbita.* Vide & sequentia de igne cælesti. Cyprianus Testimoniorum III. *Item in sacrificiis quæcunque accepta habebat Deus, descendebat ignis de cælo qui sacrificata consumeret.* Menander autem in Phœnicum historia memi-

nerat ſummæ illius ſiccitatis, quæ E-
lia florente contigit, id eſt, regnan-
te apud Tyrios Ithobalo. Vide Io-
ſephum antiquæ hiſtoriæ Lib. VIII.
cap. 7.

SUPPLICIA *gravia apud He-* P. 34.
bræos conſtituta fuiſſe in eos qui Pro-
phetiæ munus ſibi falsò arrogarent.]
Deut. XIII. 5. XVIII. 20. & ſequen-
tibus.

PLURIMOS *Reges.*] Nemo id P. ead.
auſus poſt Davidem.

QUALIS *Eſdras.*] Ad illa tem- P. ead.
pora aſſcribere ſolent Hebræi. *Ha-*
ctenus Prophetæ. iam incipiunt Sapien-
tes.

NEC *aliquot ſæculis quemquam* P. ead.
ante Ieſu tempora.] Itaque Libro I.
Maccab. cap. IV. 46. legimus con-
taminati altaris lapides ſepoſitos
ſeorſim, μέχρι τοῦ παραγενηθῆναι προφή-
την τοῦ ἀποκριθῆναι περὶ αὐτῶν. *Donec*
veniret Propheta qui de iis responde-
ret. Eiuſdem libri cap. IX. 27. Καὶ
ἐγένετο θλῖψις μεγάλη ἐν τῷ Ισραὴλ, ἥτις οὐκ
ἐγένετο ἀφ' ἧς ἡμέρας οὐκ ὤφθη προφήτης
αὐτοῖς. *Facta eſt tribulatio magna in*

Iſraël, quæ non eſt facta à qua die non eſt viſus Propheta eis. Idem legis in Thalmude titulo de Synedrio.

P. 34. ORACULI *eius, quod ex pectorali ſummi Pontificis effulgebat.*] Vide Exodi XXVIII. 30. Levit. VIII. 8. Num. XXVII. 21. Deut. XXXIII. 8. 1. Sam. XXI. 11. XXII. 10. 13. 15. XXIII. 2. 5. 9. 10. 11. 12. XXVIII. 6. Adde Nehemiam VII. 65. Adde Ioſephum libro III. 9. Hoc eſt ἐρώτημα δήλων apud Sirachiden XXXIII. 4. Nam vox δῆλα propriè reſpondet Hebræo אורים, atque ita vertunt LXX. dictis locis Num. XXVII. 21. 1. Sam. XXVIII. 6. & alibi δήλωσιν, ut Exodi XXVIII. 26. Levit. VIII. 8. תמים verò iidem vertunt ἀλήθειαν. Imitati hoc, ſed ut pueri virorum res imitantur, Ægyptij. Diodorus libro I. in rebus Ægyptiorum deſcribit, ἀρχιδικαστὴν ἔχοντα τὴν ἀλήθειαν ἐξηρτημένην ἐκ τοῦ τραχήλου. *ſummum iudicem qui haberet de collo pendentem veritatem.* Atque iterum poſtea: Συντάξεις δὲ τῶν ἀναγκαίων παρὰ τοῦ βασιλέως τοῖς μὲν δικασταῖς

ἱκαναὶ πρὸς διατροφὴν ἐχορηγοῦντο· τῷ δ' ἀρχιδικαστῇ παραπλήσιοι· ἐφόρει δ' οὗτος περὶ τὸν τράχηλον ἐκ χρυσῆς ἁλύσεως ἠρτημένον ζῴδιον τῶν πολυτελῶν λίθων, ὃ προσηγόρευον ἀλήθειαν· τῶν δ' ἀμφισβητήσεων ἤρχοντο ἐπειδὰν τὴν τῆς ἀληθείας εἰκόνα ὁ ἀρχιδικαστὴς προσθεῖτο. *Salaria ad victum résque alias necessarias à Rege iudicibus præbebantur: amplissima autem summo iudici. Gestabat is de collo pendens ex aurea catena simulacrum è pretiosis lapidibus, cui nomen veritas. Causæ autem dictio tunc incipiebat cùm hoc veritatis simulacrum sibi summus iudex aptasset.* Ælianus variæ historiæ Libro XIV. cap. 24. Δικασταὶ δὲ τὸ ἀρχαῖον παρ' Αἰγυπτίοις ἱερεῖς ἦσαν· ἦν δὲ τούτων ἄρχων ὁ πρεσβύτατος, καὶ ἐδίκαζεν ἅπαντας. ἔδει δὲ αὐτὸν εἶναι δικαιότατον ἀνθρώπων καὶ ἀφειδέστατον. εἶχε δὲ καὶ ἄγαλμα περὶ τὸν αὐχένα ἐκ σαπφείρου λίθου, καὶ ἐκαλεῖτο τὸ ἄγαλμα, ἀλήθεια. *Apud Ægyptios qui iudicabant sacerdotes erant. Eorúmque princeps, qui ætate anteibat cæteros: is in omnes ius dicebat. Eum verò esse oportebat omnium & iustissimum &*

parcentem nemini. Gerebat autem de collo imaginem ex ſapphiro, eáque imago veritas dicebatur. Gemara Babylonica capite I. codicis Ioma ait in ſecundo Templo defuiſſe quæ in primo fuerant, Arcam cum propitiatorio & Cherubim. Ignem cælitus lapſum: Schecina: Spiritum ſanctum: Urim & Thumin.

P.55. UT *de orbitate eius qui Hierichuntem reſtitueret.*] Confer Ioſue VI. 26. cum I. Reg. XVI. 34.

P.ead. TRECENTIS *& amplius annis.*] CCCLXI. ut Ioſephus putat Antiquæ hiſtoriæ Lib. X. cap. 5.

P.ead. CYRI *quoque nomen ipſum ac res præcipuè præſignificatæ ab Ieremia.*] cap. XXXVII. XXXVIII. Implementum vide cap. XXXIX. & LII. Et prophetiæ & implementi teſtimonium ex Eupolemo adfert Euſebius Præparationis libro IX. c. XXXIX.

P. ead. A DANIELE *verò tranſlatio imperij ab Aſſyriis ad Medos ac Perſas.*] Daniel II. 32. 39. V. 28. VII. 5. VIII. 3. 20. X. 20. XI. 2.

P. ead. INDE *ad Alexandrum Macedo-*

nem.] Dicto cap. II. 32. & 39. VII. 6. VIII. 5. 6. 7. 8. 21. X. 20. XI. 3. 4.

CUIUS *deinde ex parte successores forent Lagidæ & Seleucidæ.*] Cap. II. 33. 40. VII. 7. 19. 23. 24. VIII. 22. XI. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. P. 35.

MAXIME *verò ab Antiocho illustri accepturus esset.*] VII. 8. 11. 20. 24. 25. VIII. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 23. 24. 25. 26. XI. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. XII. 1. 2. 3. 11. Hæc loca, sicut nos, exponunt Iosephus Libro X. cap. 12. XII. cap. 11. & de bello Iudaico Lib. 1. cap. 1. Chrysostomus II. adversus Iudæos Iosephi utens testimonio: & Polychronius Græcorúmque alij. P. ead.

UT *Porphyrius*, &c.] Vide Hieronymum passim ad Danielem. P. ead.

APUD *Mexicanos & Peruanos.*] Mira sanè sunt quæ de istis oraculis referunt Incha, Acosta, Herrera, alij. Vide & Petrum Ciezam tomo II. rerum Indicarum. Pag. 36.

LIBRO *de Anima Tertullianus.*] P. ead.

capite XLVI. ubi notabilia refert ſomnia Aſtyagis, Philippi Macedonis, Himereæ feminæ, Laodices, Mithridatis, Balaridis Illyrici, M. Tullij, Artorij, Polycratis Samij filiæ, eius quæ gerula Ciceroni, Cleonymi Pyctæ, Sophoclis, Neoptolemi tragœdi. Habes quædam horum & apud Valerium Maximum lib. I. c. VII. præterea Calpurniæ de Cæſare, P. Decij & T. Manlij Conſulum, T. Atinij, M. Tullij in exſilio, Annibalis, Alexandri Magni, Simonidis, Crœſi, matris Dionyſij tyranni, C. Sempronij Gracchi, Caſſij Parmenſis, Aterij Rufi equitis Romani, Amilcaris Pœni, Alcibiadis Athenienſis, Arcadis cuiuſdam. Sunt & notabilia apud Ciceronem de divinatione, nec indignum memoratu quod Plinius habet lib. XXV. cap. 2. de matre in Luſitania militantis. Adde illa Antigoni & Artuculis qui Oſmanidarum generis auctor in Monitis Lipſianis lib. I. cap. v. 5. & alia quæ collegit vir magnæ diligentiæ Theodorus Zuingerus Vo-

luminis v. libro IV. titulo de insomniis.

SPECTRA *non visa tantùm, sed & loqui audita.*] Vide Plutarchum vita Dionis & Bruti, & de eodem Bruto Appianum Ciuilium quarto, & Florum libro IV. cap. 7. Adde Tacitum de Curtio Rufo Annalium XI. quæ eadem historia est in epistola Plinij XXVII. libri VII. simul cum altera, de eo quod vidit Athenis philosophus sapiens & intrepidus Athenodorus. Vide & quæ apud Valerium Maximum lib. I. cap. VIII. præsertim de Cassio homine Epicureo exterrito ad conspectum Cæsaris à se occisi, & apud Lipsium Monitorum lib. I. cap. V. 5. Multas historias tales congesserant Chrysippus, Plutarchus libro de Anima, Numenius secundo libro de animarum immortalitate, memorante Origene contra Celsum quinto. P. 36.

AD *tactum ignitorum vomerum innocentiæ examina.*] Vide testimonia hac de re congesta à Francisco Iureto ad epistolam Ivonis Episcopi P. ead.

Carnutensis 74. Quam autem id antiquum sit docet Sophocles Antigone, ubi sic Thebani Oedipodæ loquuntur.

Ἦμεν δ' ἕτοιμοι καὶ μύδρους αἴρειν χεροῖν,
Καὶ πῦρ διέρπειν καὶ θεοὺς ὁρκωμοτεῖν,
Τὸ μήτε δρᾶσαι, μήτε τῳ ξυνειδέναι.

In hoc parati tangere ardentes sumus
Massas, per ignes ire, iurare aut Deos,
Nos huius esse nec reos, nec conscios.

Docet & ex iis quæ in luco Feroniæ apud Soracte olim spectata ferunt Strabo lib. v. Plinius historiæ naturalis lib. VII. cap. 2. & ad Virgilium XI. Æneidos Servius. His naturæ ordinem egredientibus addi posse arbitror, quæ contra telorum iactus tutandis corporibus usurpari videmus. Vide & de iis qui exsecta ob religionem lingua locuti, testes certissimos Iustinianum lib. I. cap. de officio Præfecti prætorio Africæ, Procopium Vandalicorum I. Victorem Uticensem libro de persecutio-

nibus, Æneam Gazæum Theophrasto.

ÆQUUM *haud fuisse ut malis actionibus impedimentum poneret ei libertati contrarium.*] Tertullianus adversus Marcionem II. *Tota ergo libertas arbitrij in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret, & bono sponte servando, & malo sponte vitando: quoniam & alias positum hominem sub iudicio Dei, oportebat iustum illud efficere de arbitrij sui meritis, liberi scilicet. Ceterùm nec boni nec mali merces iure pensaretur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. In hoc & lex constituta est non excludens, sed probans libertatem, de obsequio sponte præstando, vel transgressione sponte committenda, ita in utrunque exitum libertas patuit arbitrij.* Mox: *Igitur consequens erat, uti Deus secederet à libertate semel concessa homini, id est contineret in semetipso & præscientiam & præpotentiam suam, per quas intercessisse potuisset, quominus homo* P.38.

malè libertate sua frui aggressus, in periculum laberetur. Si enim intercessisset, rescidisset arbitrij libertatem, quam ratione & bonitate permiserat. Tractat hoc ipsum eruditè, ut solet, Origenes quarto contra Celsum, ubi hoc inter alia: Ἀρετῆς ἐὰν ἀνέλῃς τὸ ἑκούσιον, ἀνεῖλες αὐτῆς καὶ τὴν οὐσίαν. *Virtuti humanæ si auferas libertatem, ipsam eius naturam sustuleris.*

P. 40. Hoc *autem ut statuamus etiam animos superesse corporibus statui necesse est.*] Qui argumentum hoc fusiùs tractatum volet legere, recurrat ad Chrysostomum ad I I. Cor. cap. XVIII. in ethico, eundem Tomo VI. contra eos qui à dæmonibus aiunt res humanas administrari, & quarto sermone de Providentia.

P. ead. Ex HOMERI *carminibus apparet.*] Maximè in ea parte quæ νεκυΐα dicitur, cui addi possunt similes νεκυΐαι apud Virgilium, Senecam in Oedipode, Lucanum, Statium, & quod est I. Sam. XXVIII.

P. ead. Ex *Philosophis.*] Pherecyde, Pythagora ac Platone, omníque ho-

rum schola. His Empedoclem & oracula plurima adiungit Iustinus Apologetico II. Anaxagoram & Xenocratem Theodoretus.

QUOS *Druidas vocabant.*] Docebant hi non interire animas, teste Cæsare libro VI de bello Gallico. Strabo libro V. de iisdem: ἀφθάρτους δὲ λέγουσι καὶ οὗτοι καὶ ἄλλοι τὰς ψυχάς. *Et hi & cum his alij interitus expertes dicunt animas.* P.40.

ET INDORVM, *quos Brachmanes.*] Quorum sententiam sic exprimit nobis Strabo lib. XV. Νομίζειν μὲν γὰρ δὴ τὸν ἐνθάδε βίον, ὡς ἂν ἀκμὴν κυομένων εἶναι· τὸν δὲ θάνατον γένεσιν εἰς τὸν ὄντως βίον καὶ τὸν εὐδαίμονα τοῖς φιλοσοφήσασι. *Hanc vitam habendam esse quasi recens concepti fœtus statum: mortem verò partum esse ad eam quæ verè vita est, planéque beatam, iis scilicet qui sapientiam sectati fuerint.* Vide & insignem de hac eorum sententia locum libro IV. Porphyrij de non edendis animalibus. P.ead.

QUÆ *de Ægyptiis.*] Herodotus Euterpe Ægyptiorum esse ait dog- P.ead.

ma: ὡς ἀνθρώπου ψυχὴ ἀθάνατός ἐστι. *morte carere humanas animas.* Idem tradit de iis Diogenes Laërtius in proœmio. Tacitus lib. v. historiarum de Iudæis. *Corpora condere quàm cremare è more Ægyptio. Eadémque cura, & de infernis persuasio.* Vide de anima Osiridis Diodorum Siculum, & Servium ad VI. Æneidem, cuius pleraque ab Ægyptiis desumta ait.

P. 40. ET THRACIBUS.] Repete hîc locum Hermippi de Pythagora, quem modò ex Iosepho protulimus. Mela libro II. de Thracibus. *Alij redituras putant animas obeuntium: alij etsi non redeant, non extingui tamen, sed ad beatiora transire.* De iisdem Solinus capite X. *Nonnulli eorum putant obeuntium animas reverti: alij non extingui, sed beatas magis fieri.* Hinc mos ille lætitiæ signis funera prosequendi & his scriptoribus memoratus, & Valerio Maximo libro I. c. VI. 12. Facit ea res credibile quod ex Scholiaste Aristophanis modò diximus He-

bræorum quosdam iam olim venisse in Thraciam.

SED *& apud Ægyptios.*] Quæ de inferis Orpheus prodidit ab Ægyptiis sumta ait Diodorus Siculus lib. I. Repete quæ ex Tacito iamiam habuimus. P.40.

INDOS.] In quorum sententiis ponit Strabo libro XV. τῶν καθ' ᾅδου κρίσεων, de iudiciis quæ apud Inferos exercentur. P.ead.

PLUTARCHUS.] De his qui sero à Deo puniuntur, & de facie in orbe Lunæ. Vide & egregium eius locum ex dialogo de Anima recitatum ab Eusebio Præparationis Evangelicæ libro XI. 38. P. ead.

APUD *Hystaspen & Sibyllas.*] Testis Iustinus Apologetico altero, & Clemens Stromateon VI. unde & illud sumtum quod ex tragœdia citatur: P.ead.

Ἔσται γὰρ ἔσται κεῖνος αἰώνων χρόνος,
Ὅταν πυρὸς γέμοντα θησαυρὸν σχάσῃ
Χρυσωπὸς αἰθήρ· ἡ δὲ βοσκηθεῖσα φλὸξ
Ἅπαντα τἀπίγεια καὶ μετάρσια
Φλέξει μανεῖσ' ἐπὰν δ' ἂρ ἐκλίπῃ τὸ πᾶν

Φερῦδος μὲν ἔσαι κυμάτων ἅπας βυθὸς,
Γῆ δενδρέων ἔρημος, οὐδ' ἀὴρ ἔτι
Πτερωτὰ φῦλα βαςάσει πυρούμενος.
Nam veniet ille, veniet haud dubiè dies,
Laxabit ignis cùm redundantes opes
Auratus æther: lege tum ſpreta furens
Terras & illis quicquid eſt ſublimius
Depaſcet ardor. inde cùm defecerit
Hoc omne, nullas iam ferent undas vada,
Neque ulla ramos eriget tellus, neque
Exuſtus aër paſcet aligerum genus.

P.40. APUD OVIDIUM.] Metamorphoſeon 1.

Eſſe quoque in fatis reminiſcitur adfore tempus,
Quo mare, quo tellus correptáque regia cæli
Ardeat, & mundi moles operoſa laboret.

P.ead. ET LUCANUM.] Libro 1.

Sic cum compage ſoluta
Sæcula tot mundi ſuprema coëgerit hora,

Antiquum repetent iterum chaos omnia: mistis
Sidera sideribus concurrent: ignea pontum
Astra petent: tellus extendere littora nolet,
Excutiétque fretum: fratri contraria Phœbe
Ibit, & obliquum bigas agitare per orbem
Indignata, diem poscet sibi, totáque discors
Machina divulsi turbabit fœdera mundi.

Præiverat Lucano patruus Seneca fine ad Marciam: *Sidera sideribus incurrent, & omni flagrante materia, uno igne, quicquid nunc ex disposito lucet, ardebit.*

APUD *Indos Siamenses.*] Vide Ferdinandum Mendesium. P.40.

ET *Astrologis notatum.*] Copernico Revolutionum lib. III. cap. 16. Ioachimo Rhætico ad Copernicum, Gemmæ Frisio. Vide & Ptolemæum lib. III. cap. 4. Syntaxeos Mathematicæ. Mundum non P.ead.

illis viribus ſtare quibus prius ſteterat, ídque ipſum loqui mundum & occaſum ſui rerum labentium probatione teſtari, ait Cyprianus ad Demetrianum.

P.42.] SI *quod enim eſſet id eſſet corpus humanum.*] Id non eſſe bene probat Ariſtoteles ex ſenibus libro de Anima I.cap.4. Idem libro III.cap.4. Anaxagoram laudat quod νοῦν ἀμιγῆ dixerit, mentem impermixtum aliquod, nimirum ut res alias poſſit cognoſcere.

P.42. CORPORIS *vires læduntur à nimia excellentia rei obiectæ.*] Ariſtoteles libro III. de Anima, cap.4. Ὅτι δ' οὐχ ὁμοία ἡ ἀπάθεια τοῦ αἰσθητικοῦ καὶ τοῦ νοητικοῦ φανερὸν ἐπὶ αἰσθητηρίων καὶ τῆς αἰσθήσεως. ἡ μὲν γὰρ αἴσθησις οὐ δύναται αἰσθάνεσθαι ἐκ τοῦ σφόδρα αἰσθητοῦ, οἷον ψόφου ἐκ τῶν μεγάλων ψόφων, οὐδ' ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ὀσμῶν καὶ χρωμάτων· οὔτε ὁρᾶν οὔτε ὀσφρᾶσθαι· ἀλλ' ὁ νοῦς ὅταν τι νοήσῃ σφόδρα νοητὸν οὐχ ἧττον νοεῖ ἢ τὰ ὑποδεέστερα, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον. τὸ μὲν γὰρ αἰσθητικὸν οὐκ ἄνευ σώματος· ὁ δὲ νοῦς χωριστός. *Non eſſe autem ſimilem impatibilitatem partis*

sentientis & intelligentis, apertum est ex sentiendi instrumentis, ipsaque sensione. Sensus enim, ubi nimia est res sensibilis, sentire nequit, id est, nec audire sonos vehementes, nec odores tales olfacere, nec conspicere colores. At mens ubi aliquid concepit quod egregium sit intellectu, non minùs id intelligit quàm minora, imò & magis: id eo venit quod sentiens pars non sit sine corpore, mens autem aliquid à corpore separabile. Adde Plotini locum egregium, quem posuit Eusebius in Præparatione lib. xv. c. 22. Adiūge, quòd animus eos qui ex corpore nascũtur affectus vi sua vincit, ipsíque corpori cruciatus interitúmque imperat.

E o *redditur perfectior.*] Et quæ magis animum à corpore seducunt, eæ sunt animi actiones excellentiores. P. 42.

D o m i n i u m *in suas actiones.*] Et in animantia quævis. Adde notitiam Dei & naturarum immortalium. θνητὸν γὰρ οὐδὲν ἀθάνατον οἶδε, ait Sallustius Philosophus, *Nulli naturæ mortalis immortalis natura cogni-* P. 43.

ta est. Notitiæ autem ingens signum quod nihil est tam grave quod non Dei causa animus soleat contemnere. Adde quod potentiam intelligendi agendíque non habet circumscriptam, ut cætera animantia, sed infatigabilem, & in infinitum patentem, & sic Deo similem. quæ differentia hominis à cæteris animantibus etiam Galeno notata.

P.43. CONTRA *crucientis sese ob prave acta, præsertim circa mortem.*] Plato de Republica primo: Ἐπειδάν τις ἐγγὺς ᾖ τοῦ οἴεσθαι τελευτήσειν, εἰσέρχεται αὐτῷ φόβος καὶ φροντὶς, περὶ ὧν ἐν τῷ πρόσθεν οὐκ εἰσῄει. *Cùm iam prope est ut quis moriturum se putet, tunc metus eum ac sollicitudo subit, de quibus antè non instituerat cogitare.*

P.ead. SÆPE *nec pessimi tyranni intra se exstinguere, cùm maximè id vellent, potuerunt.*] Testis illa Tiberij ad Senatum epistola: *Quid scribam vobis patres conscripti, aut quomodo scribam, aut quid omnino non scribam hoc tempore, Dij me deæque peius perdant quàm perire quotidie sentio,*

si

si scio. qua recitata, addit Tacitus Annalium VI. *Adeo facinora atque flagitia sua ipsi quoque in supplicium verterant. Neque frustra præstantissimus sapientiæ firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus & ictus: quando ut corpora verberibus, ita sævitia, libidine, malis consultis, animus dilaceretur.* Plato est is quem hîc indicat Tacitus, qui de Republica nono de tyranno. Πένης τῇ ἀληθείᾳ φαίνεται ἐάν τις ὅλην ψυχὴν ἐπίστηται θεάσασθαι, καὶ φόβου γέμων διὰ παντὸς τοῦ βίου σφαδασμῶντε καὶ ὀδυνῶν πλήρης. *Mendicus revera est, si quis universum ipsius animum rectè norit inspicere, plenus formidinis per omnem vitam, plenus mœroris & cruciatuum.* His similia idem Philosophus habet in Gorgia. Suetonius cap. 67. eam quam dixi Tiberij epistolam recitaturus sic præfatur: *Postremò semetipse pertæsus talis epistolæ principio tantumnon summam malorum suorum professus est.* Ad Platonis locũ etiam Claudianus

respexit Rufinum Carmine secundo describens:

---pectus inustæ
Deformant maculæ, vitiisque inolevit imago.

P.43. BONUM *esse hominis Deo quàm simillimum reddi.*] Quod à Platone accepere Stoici. Notat Clemens Strom.v.

ANNOTATA AD LIBRVM II.

SUETONIUS.] Claudio cap. 25. ubi *Chresto* ſcribitur pro *Christo*, quia nomen illud Græcis & Latinis notius. P. 46.

TACITUS.] Libro XV. ubi de Chriſtianorum ſuppliciis. *Auctor nominis eius Chriſtus, qui Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum ſupplicio affectus erat.* Ubi flagitia & odium generis humani nihil aliud ſunt quam falſorum Deorum neglectus: quam eandem cauſam etiam Iudæis maledicendi Tacitus habuit, & Plinius maior, cui Iu- P. ead.

dæi dicuntur gens contumelia numinum insignis. Nimirum Romani plerique ita erant facti, ut, quod Seneca laudat, civilis Theologiæ partes in animi religione non haberent, sed in actibus fingerent, servarentque tanquam legibus iussa, credentes cultum magis ad morem quàm ad rem pertinere. Varronis & Senecæ hac de re sententiam, quæ eadem Taciti, vide apud Augustinum lib. IV. cap. 33. & lib. VI. c. 10. de civitate Dei. Interim nota, Iesum, qui à Pontio Pilato supplicio affectus est, iam Neronis tempore à multis, etiam Romę, pro Christo habitum. Confer quæ apud Iustinum sunt Apologetico II. de hac historia, ubi Imperatores & Senatum Romanum alloquitur, qui ex Actis nosse ista poterant.

P. 46. PLINIUS *Iunior.*] Epistola omnibus obvia quæ libri decimi est XCVII. cuius & Tertullianus Apologetico meminit, & Eusebius in Chronico. Ubi vides Christianos carmen Christo, quasi Deo, dicere

ſolitos, obſtrictóſque inter ſe, non in ſcelus aliquod, ſed ne furta, ne latrocinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne depoſitum appellati abnegarent. Pervicaciam & inflexibilem in iis obſtinationem culpat Plinius, in hoc uno quod deos appellare & ſimulacris numinum ture ac vino ſupplicare, ac Chriſto maledicere nollent, neque ut id facerent ullis tormentis cogi poſſent. Epiſtola quę ei reſpondet Traiani eum ait re ipſa manifeſtum facere Chriſtianum ſe non eſſe, qui diis Romanis ſupplicet. Hiſtoriam quandam de Ieſu etiam apud Numenium Pythagoricum extitiſſe docet nos Origenes contra Celſum quarto.

FATENTUR *& Iudæi.*] Qui eum P.46. vocant תלוי, id eſt ſuſpenſum.

ACTA *Pilati.*] Vide Epiphanium P.ead. in Teſſareſcædecatitis.

QUOD *cùm ita ſit, videmus ta-* P.47. *men per diſſitiſſimas mundi regiones ipſum, ut dominum coli.*] Tractat hoc

fusius Chrysostomus ad II. ad Corinth. v. 7.

P.47. SERGIUS *Cypri Præses.*] Act. XIII. 12.

P.ead. DIONYSIUS AREOPAGITA.] Act. XVII. 34.

P.ead. POLYCARPUS.] Qui martyrium passus in Asia anno Christi CLXIX. iuxta Eusebium.

P.ead. IUSTINUS.] Qui pro Christianis scripta edidit anno Christi CXLII. Vide eundem Eusebium.

P.ead. IRENÆUS.] Floruit Lugduni anno Christi CLXXXIII.

P.ead. ATHENAGORAS.] Atheniensis hic fuit. Floruit autem circa annum Christi CLXXX. ut ex libri inscriptione apparet.

P. ead. ORIGENES.] Floruit circa annum Christi CCXXX.

P.ead. TERTULLIANUS.] Celeber anno Christi CCVIII.

P. ead. CLEMENS ALEXANDRINUS.] Circa idem tempus. Vide Eusebium.

P.48. NEQUE CELSUS.] Cuius verba apud Origenem libro II. Ἐνομίσα-

τι αὐτὸν εἶναι υἱὸν Θεοῦ, ἐπεὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς ἐθεράπευσε. *Credidiſtis eum eſſe Dei filium, ideo quòd claudos & cæcos ſanavit.*

NEQUE IULIANUS.] Imò rem fatetur cùm dicit verbis recitatis à Cyrillo libro VI. Εἰ μή τις οἴεται τοὺς κυλλοὺς καὶ τυφλοὺς ἰάσασθαι, καὶ δαιμονῶντας ἐφορκίζειν ἐν Βηθσαϊδᾷ καὶ ἐν Βηθανίᾳ ταῖς κώμαις, τῶν μεγίστων ἔργων εἶναι: *Niſi quis exiſtimat inter maxima eſſe opera claudos & cæcos integritati reſtituere, & dæmonio correptos adiuvare in vicis Bethſaida aut Bethania.* P.48.

HEBRÆI *verò in Thalmudicis apertè fatentur.*] In titulo Aboda Zara. P. ead.

INSPECTANTE *populo.*] Act. XXVI. 26. Luc. XII. I. P.49.

ET *artes magicas.*] Quarum & libri hortatu diſcipulorum Ieſu combuſti. Act. XIX. 19. P.50.

PORPHYRIUS *ipſe agnoſcit.*] Locus eſt apud Euſebium Præparationis lib. V. c. I. Ἰησοῦ τιμωμένου, οὐδεμιᾶς τις θεῶν δημοσίας ὠφελείας ᾔσθετο. *Ex quo Ieſus coli cœptus eſt, publicam* P. ead.

Deorum opem nemo sensit.

P.51. QUI *induci non possent ut legis à Mose data partem ullam omitterent.*] Vide Act. XV. Rom. XIV. Hieronymus in Chronico Eusebiano ad annum Christi CXXV. cùm Christianos Episcopos Hierosolymitanæ Ecclesiæ quindecim nominasset: *Hi omnes usque ad eversionem, quam ab Hadriano perpessa est Ierusalem, ex circumcisione Episcopi præfuerunt.* Severus Sulpitius de illorum locorum ac temporum Christianis, *Christum Deum sub legis observatione credebant, & ex circumcisione eorum Ecclesia habebat sacerdotem.* Adde Epiphanium, ubi de Nazarenis & Ebionitis agit. Nazareni non est nomen partis alicuius, sed omnes in Palæstina Christiani, ideo quòd dominus eorum Nazarenus fuisset, sic appellabantur. Act. XXIV. 5.

P.52. ET *aliorum.*] Etiam Celsi, qui adversus Christianos scripsit. Vide Origenem libro II.

P.ead. AD *testes quingentos.*] Paulus I. ad Corint. XV. 6. quosdam eorum eo

tempore mortuos esse dicit: sed horum quoque liberi & amici superstites audiri poterant ac testari quæ audierant. Maior autem horum pars etiam vivebat, scribente ista Paulo. Hæc apparitio in monte Galilææ contigit.

MUNDI *totius exitium quasi de proximo imminens opperirentur.*] Vide 1. Thessal. IV. 15. 16. 1. Corint. XV. 52. Tertullianus de monogamia. *Quum magis nunc tempus in collecto factum sit.* Hieronymus ad Gerontiam: *Quid ad nos, in quos fines sæculorum devenerunt?* P. 54.

ID *cuivis sano homini satis fuisset ad excutiendam etiam ante conceptam fidem.*] Fusiùs hoc argumentum exsequitur Chrysostomus ad 1. Cor. 1. in fine. P. 55.

MENDACIUM *ac falsum testimonium, maximè in divinis rebus, prohibet.*] Matth. XII. 36. Ioh. VIII. 44. 55. Ephes. IV. 25. Rom. IX. 1. II. Corint. VII. 19. XI. 31. Gal. I. 20. Coloss. III. 9. 1. Tim. I. 10. II. 7. Iac. III. 14. Matth. XXII. 16. Marc. P. ead.

XII. 14. Luc. XX. 21. Ioh. XIV. 16. Ephes. V. 9. I. Timoth. II. 7. & alibi.

P.55. PRÆTER *solam simplicitatem.*] Etiam Celsus. Vide Origenem libro I.

P.56. PALAM *prædicavit.*] I. Cor. XV. 9. II. Cor. XII. 4. Adde quæ discipulus Pauli Lucas scribit Act. IX. 4. 5. 6. & XXII. 6. 7. 8.

P.ead. CÙM *nihil eruditionis Iudaicæ ipsi deesset.*] Act. XXII. 3. Gamalieles duos eruditionis nomine Hebræi prædicant. Horum alterius discipulus fuit Paulus, neque legis tantùm, sed & eorum quæ à magistris erant tradita apprimè gnarus. Vide Epiphanium.

P.57. ID *autem hac de re dici non potest.*] Responsio septima ad obiecta de Resurrectione in Iustini operibus. Ἄλλο τὸ πάντῃ ἀδύνατον, καὶ ἄλλο τὸ τινὶ ἀδύνατον. πάντῃ μὲν ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ διαμέτρῳ τὸ σύμμετρον εἶναι τῇ πλευρᾷ. τινὶ δὲ ἀδύνατόν ἐστιν, ὡς τῇ φύσει τὸ χωρὶς σπέρματος ποιεῖν ζῶον· τινὶ τούτων τῶν ἀδυνάτων ὑποβάλλουσι τὴν ἀνά-

στασιν οἱ ταύτην ἀπιστοῦντες; ἀλλ' εἰ μὲν τῷ πρώτῳ, ψευδής ἐστιν ὁ λόγος. οὐ γὰρ κατὰ ἀνάκτισιν σύμμετρος γίνεται ἡ διάμετρος τῇ πλευρᾷ· οἱ δὲ ἀνιστάμενοι κατὰ ἀνάκτισιν ἀνίστανται. εἰ δὲ τῷ τινὶ, ἀλλὰ τῷ θεῷ πάντα δυνατὰ τὰ τινὶ ἀδύνατα. *Aliud est quod omnino est impossibile, aliud quod alicui. Omnino impossibile, ut dimetiens par sit lateri. Alicui impossibile, quomodo naturæ est impossibile sine semine animans producere. Utri horum duorum impossibilis generum resurrectionem conferunt, qui ei non credunt? Si priori, falsa est illatio: neque enim nova creatio hoc facit ut dimetiens par sit lateri. Resurgent autem homines per novam creationem. At si intelligunt id quod alicui impossibile est, certè Deo possibilia ea omnia quæ impossibilia tantum alicui.* De discrimine hoc impossibilium vide quæ doctè notat Maimonides ductoris dubitantium Parte III. c. 15.

ERI ARMENIO.] Locus hac de re Platonis exstat de Republica decimo, transcriptus Eusebio Præ- P.57.

paratione Evangelica libro XI. c. 35. Historiæ autem ipsius memoria apud Valerium Maximum lib. I. cap. VIII. exemplo externorum primo; in protreptico quod est inter Iustini opera, apud Clementem Strom. V. apud Origenem libro II. contra Celsum, apud Plutarchum Symposiacon IX. 5. apud Macrobium initio ad Somnium Scipionis.

P. 57. HERACLIDES PONTICUS.] Eius erat liber περὶ ἄπνου, cuius meminit Diogenes Laërtius in prooemio & Empedocle, & Galenus VI. de locis affectis. De eo sic Plinius lib. VII. c. 52. *Nobile illud apud Græcos volumen Heraclidis, septem diebus femina exanimis ad vitam revocatæ.* At triginta dies ei tribuit Diogenes Laërtius loco posteriore.

P. ead. ARISTÆO HERODOTUS.] Melpomene. Vide & Plinium historiæ naturalis libro VII. cap. 52. & Plutarchum Romulo, & Hesychium de philosophis.

P. ead. ALII PLUTARCHUS.] Thespesio. Habet hoc Plutarchus libro

de sera Dei vindicta. Item Antyllo, de quo Plutarchi locum ex primo de Anima nobis servavit Eusebius Præparationis lib. XI. c. 36. & Theodoretus sermone XI.

HÆC *ideo eventura ut de sui dogmatis veritate constaret.*] Vide Ioh. XVII. Luc. XXIV. 46. 47. P. 58.

MOSES *in religionis Iudaicæ institutione, si diserta legis pacta respicimus, nihil promisit suprà huius vitæ bona.*] Vide Deut. XI. cap. XXVIII. Hebr. VIII. 6. P. 59.

SADDUCÆI, *spem omnem de bonis post hanc vitam adipiscendis proiicerent.*] Matt. XXII. 23. Lucæ Act. XXIII. 8. Iosephus: Σαδδουκαῖοι τὰς ψυχὰς ὁ λόγος συναφανίζει τοῖς σώμασι. Alibi: ψυχῆς δὲ τὴν διαμονὴν καὶ τὰς καθ' ᾅδου τιμωρίας καὶ τιμὰς ἀναιροῦσι. Hieronymus de eisdem: *Animam putabant interire cum corporibus.* P. ead.

VALDE *ea de re hæsitanter loquebantur.*] Notatum hoc Chrysostomo I. ad Cor. cap. I. 25. P. ead.

UT *Socratis dissertationibus.*] In Platonis Phœdone. Νῦν δὲ εὖ ἴστε ἄγ P. ead.

παρ' ἄνδρας τι ἐλπίζω ἀφίξεσθαι ἀγαθούς· καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν πάνυ διϊσχυρισαίμην. *Hoc ſcitis ſpem mihi eſſe venturum me ad viros bonos : quod tamen non nimium affirmaverim.* Et poſtea: ΕΙ μὲν τυγχάνει ἀληθῆ ὄντα ἃ ἐγὼ λέγω, καλῶς δὴ ἔχει τὸ πεισθῆναι. εἰ δὲ μηδέν ἐστι τελευτήσαντι, ἀλλ' οὖν τοῦτόν γε τὸν χρόνον αὐτὸν τὸν πρὸ τοῦ θανάτου ἧττον τοῖς παροῦσιν ἀηδὴς ἔσομαι ὀδυρόμενος· ἡ δὲ ἄγνοιά μοι αὕτη οὐ ξυνδιατελεῖ (κακὸν γὰρ ἂν ἦν) ἀλλ' ὀλίγον ὕστερον ἀπολεῖται. *Si enim vera ſunt quæ dico, pulchrum eſt ea credere. Si verò mortuo nihil ſupereſt, hoc tamen tempore, quod mortem antecedit, minus torquebor præſentibus : hic autem meus error non manebit (id enim malum foret) ſed paulò pòſt interibit.* Tertullianus de Anima : *Adeo omnis illa tunc ſapientia Socratis de induſtria venerat conſultæ æquanimitatis, non de fiducia compertæ veritatis.* Idem in Socrate obſervat Paræneſis quæ eſt inter opera Iuſtini.

P.59. TULLII.] Ut Tuſculanarum 1. *Expone igitur mihi, niſi moleſtum eſt,*

primùm animos, si potes, remanere post mortem: tum, si id minus obtinebis, (est enim arduum) docebis carere omni malo mortem. Deinde: *Præclarum autem nescio quid adepti sunt, quod didicerunt se, cùm tempus mortis venisset, totos esse perituros: quod ut ita sit (nihil enim pugno) quid habet ista res aut lætabile aut gloriosum?* Postea: *Fac enim sic animum interire, ut corpus. Num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit.* Citat ex eodem Cicerone hoc eius post disputationem de animo dictum Lactantius libro VII. cap. 8. *Harum sententiarum quæ vera sit Deus aliquis viderit.*

SENECÆ.]Epistola LXIV. *Et fortasse (si modò sapientum vera fama est, recipitque nos locus aliquis) quem putamus perîsse, præmissus est.* P.59.

ALIORÚMQUE.] Generaliter Iustinus martyr colloquio cum Tryphone. Οὐδὲν οὖν ἴσασι περὶ τούτων οἱ φιλόσοφοι, οὐδὲ γὰρ ὅ τί ποτέ ἐστι ψυχὴ, ἔχουσιν εἰπεῖν. *Nihil horum norunt Phi-* P.60.

losophi : neque vel quid ſit anima, valent dicere.

P.60. NIHIL *magis de homine quàm de beſtiis procedunt.*] Ut illud Socratis ſive Platonis: *quod ſe movet, æternum eſt.* Vide Lactantium dicto iam loco.

P. ead. SI *tranſitum animarum de hominibus in beſtias, de beſtiis in homines commenti ſunt.*] Ut Brachmanes olim, & nunc quoque: à quibus hauſit Pythagoras, & eius ſchola.

P. ead. VIRTUTEM *ſibi eſſe præmium, & ſatis beatum eſſe ſapientem etiam in Phalaridis tauro.*] Vide Ciceronem Tuſculanarum II. & Lactantium lib. III. inſtitutionum I.c. 27. ubi contra hanc ſententiam fortiter diſputat, ut & Auguſtinus epiſtola LII.

P. ead. IN *ea re, quæ ſecum haberet pericula, incommoda, cruciatum, interitum, felicitatem, præſertim ſummam, non poſſe eſſe poſitam.*] Lactantius lib. III. cap. 12. *Virtus per ſeipſam beata non eſt, quoniam in perferendis, ut dixi, malis tota vis eius*

est. Et mox cùm Senecæ adduxisset locum. *Sed & Stoici, quos secutus est, negant sine virtute effici quenquam beatum posse. Ergo virtutis præmium beata vita est, si virtus, ut rectè dictum est, beatam vitam facit. Non est igitur, ut aiunt, propter seipsam virtus expetenda, sed propter vitam beatam, quæ virtutem necessariò sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Hæc autem vita præsens & corporalis beata esse non potest, quia malis est subiecta per corpus.* Bene Plinius historiæ naturalis libro VII. c.7. *Mortalium nemo felix.*

UT *epulæ quas post hanc vitam sperant crassiores Iudæi.*] Loca adducentur infrà ad librum V. P 61.

ET *concubitus quos sibi promittunt Mahumetistæ.*] Alcoranus Azoara II. V. XLVII. LIV. LXV. LXVI. P.62.

CÙM *etiam in hac vita maior contingat particularum mutatio.*] Alfenus in I. Proponebatur. D. de Iudiciis. *Quòd si quis putaret partibus commutatis, aliam rem fieri, fore ut* P.64.

ex eius ratione nos ipsi non iidem essemus, qui ab hinc anno fuissemus: propterea quòd, ut Philosophi dicerent, ex quibus particulis minimis constiterimus, hæ quotidie ex corpore nostro decederent, aliaque extrinsecus in earum locum accederent. Seneca epistola LVIII. *Corpora nostra rapiuntur fluminum more: quicquid vides, currit cum tempore: nihil ex his quæ videmus manet. Ego ipse, dum loquor mutari ista, mutatus sum.* Vide quæ pulchrè hac de re differit Methodius, cuius verba nobis servavit Epiphanius, ubi Origenianos refutat numeris XII. XIII. XIV. XV.

P.64. IMÒ *& papilio insit in verme.*] Ovidius ultimo Metamorphoseon:

Quæque solent canis frondes intexere filis
Agrestes tineæ, res observata colonis,
Ferali mutent cum papilione figuram.

Addamus ex Plinio quædam. Historiæ naturalis lib. x. cap. 5. de ranis: *Mirúmque semestri vita resolvuntur in limum nullo cernente, & rursus vernis aquis renascuntur quæ fuere*

natæ. Eodem libro cap. 9. *Coccyx ex accipitre videtur fieri, tempore anni figuram mutans*. Libro XI. cap. 20. *Sunt qui mortuas, si intra tectum hyeme serventur, deinde sole verno torreantur, ac ficulneo cinere toto die foueantur, putent reviviscere*. Ibidem cap. 22. de bombycibus. *Et alia horum origo è grandiore vermiculo, gemina protendens sui generis cornua. Hi erucæ sunt. Fit deinde quod vocatur bombilis. ex ea necydalus. ex hoc in sex mensibus bombyces*. Ibidem cap. 23. de bombyce Coa. *Fieri autem primo papiliones parvos nudósque*. cap. 26. de cicadis. *Fit primò vermiculus, deinde ex eo quæ vocatur tettygometra, cuius cortice rupto circa solstitia evolant*. cap. 30. *Muscis humore exanimatis, si cinere condantur, redit vita*. cap. 32. *Multa autem insecta & aliter nascuntur. Atque asilus imprimis ex rore: insidet hic raphani folio primo vere, & spissatus sole in magnitudinem milij cogitur. Inde oritur vermiculus parvus, & triduo mox eruca, quæ adiectis diebus*

ex eius ratione nos ipsi non iidem essemus, qui ab hinc anno fuissemus: propterea quòd, ut Philosophi dicerent, ex quibus particulis minimis constiterimus, hæ quotidie ex corpore nostro decederent, aliaque extrinsecus in earum locum accederent. Seneca epistola LVIII. *Corpora nostra rapiuntur fluminum more: quicquid vides, currit cum tempore: nihil ex his quæ videmus manet. Ego ipse, dum loquor mutari ista, mutatus sum.* Vide quæ pulchrè hac de re disserit Methodius, cuius verba nobis servavit Epiphanius, ubi Origenianos refutat numeris XII. XIII. XIV. XV.

P.64. IMÒ *& papilio insit in verme.*] Ovidius ultimo Metamorphoseon:

Quæque solent canis frondes intexere filis
Agrestes tineæ, res observata colonis,
Ferali mutent cum papilione figuram.

Addamus ex Plinio quædam. Historiæ naturalis lib. x. cap. 5. de ranis: *Mirúmque semestri vita resolvuntur in limum nullo cernente, & rursus vernis aquis renascuntur quæ fuere*

natæ. Eodem libro cap. 9. *Coccyx ex accipitre videtur fieri, tempore anni figuram mutans*. Libro XI. cap. 20. *Sunt qui mortuas, si intra tectum hyeme serventur, deinde sole verno torreantur, ac ficulneo cinere toto die foveantur, putent reviviscere*. Ibidem cap. 22. de bombycibus. *Et alia horum origo è grandiore vermiculo, gemina protendens sui generis cornua. Hi erucæ sunt. Fit deinde quod vocatur bombilis. ex ea necydalus. ex hoc in sex mensibus bombyces*. Ibidem cap. 23. de bombyce Coa. *Fieri autem primo papiliones parvos nudósque*. cap. 26. de cicadis. *Fit primò vermiculus, deinde ex eo quæ vocatur tettygometra, cuius cortice rupto circa solstitia evolant*. cap. 30. *Muscis humore exanimatis, si cinere condantur, redit vita*. cap. 32. *Multa autem insecta & aliter nascuntur. Atque asilus imprimis ex rore: insidet hic raphani folio primo vere, & spissatus sole in magnitudinem milij cogitur. Inde oritur vermiculus parvus, & triduo mox eruca, quæ adiectis diebus*

crescit immobilis, duro cortice, ad tactum movetur aranea. Hac eruca, quam chrysalidem appellant, rupto deinde cortice volat papilio.

P.64. ZOROASTER *apud Chaldaeos.*] Vide Clementem Strom. v.

P. ead. STOICI *prope omnes.*] Clemens Strom. v. Οἶδεν γὰρ οὗτος ἐκ τῆς βαρβάρου φιλοσοφίας μαθὼν, τὴν διὰ πυρὸς κάθαρσιν τῶν κακῶς βεβιωκότων, ἣν ὕστερον ἐκπύρωσιν ἐκάλεσαν οἱ Στωϊκοί· καθ' ὃν καὶ τὸν ἰδίως ποιὸν ἀναστήσεσθαι δογματίζουσι· τοῦτ' ἐκεῖνο τὴν ἀνάστασιν περιέποντες. *Norat enim ille* (Heraclitus) *edoctus è barbara philosophia Mundum à malis hominibus purgatum iri per ignem, quod* ἐμπύρωσιν *postea Stoici dixere, qui & per eam hunc talem quemque revicturum docent, his vocibus obtegentes resurrectionis rem.* Origenes libro IV. adversus Celsum: Φασὶ δὴ οἱ ἀπὸ τῆς στοᾶς κατὰ περίοδον ἐκπύρωσιν τοῦ παντὸς γίνεσθαι, καὶ ἑξῆς αὐτῇ διακόσμησιν πάντ' ἀπαράλλακτα ἔχουσαν. *Aiunt de porticu Philosophi post saeculorum circuitus fore incendium universi, deinde eiusdem formationem qua eadem omnia*

habeat. Postea. κἂν μὴ ὀνομάζωσιν οὖν τὸ τῆς ἀναστάσεως ὄνομα τὸ πρᾶγμά γε δηλοῦσιν : *quanquam igitur resurrectionis non usurpant vocabulum, rem tamen agnoscunt.* Addit hîc Origenes Ægyptios. Chrysippus de Providentia citatus Lactantio libro VII. Institutionum cap. 23. Τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος, δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι, πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνων, εἰς ὃ νῦν ἀποκαταστήσεσθαι σχῆμα. *Hoc cùm ita se habeat, apparet non esse impossibile, ut & nos post mortem, sæculorum certis circuitibus evolutis, restituamur in eum in quo nunc sumus statum.* Vide si vacat Nathanaëlem Carpentarium Liberæ Philosophiæ exercitatione XVI.

ET *inter Peripateticos Theopompus.*] De quo Diogenes Laërtius initio libri. Καὶ Θεόπομπος ἐν τῇ ὀγδόῃ τῶν Φιλιππικῶν, ὃς καὶ ἀναβιώσεσθαι κατὰ τοὺς μάγους φησὶ τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἔσεσθαι ἀθανάτους, καὶ τὰ ὄντα ταῖς αὐτῶν ἐπικλήσεσι διαμένειν. *Theopompus verò etiam octavo Philippicorum, qui revicturos homines ex magorum sententia tra-* P. 64.

dit, immortaléſque futuros, & omnia in ſuis iiſdem ſemper manſura nominibus.

P.65. PORPHYRIUS.] De abſtinentia ab eſu animalium. Unde multa ſumſit Cyrillus IV. contra Iulianum.

P. ead. DE *victimis factis Baccho Omeſtæ apud Græcos.*] Meminit Plutarchus Themiſtocle & Pauſanias. Similia ſacra Meſſeniorum, Pellæorum, Lyctiorum in Creta, Leſbiorum, Phocæenſium habes apud Clementem Protreptico.

P. ead. GALLO *& Galla mactatis Iovi Latiari.*] Antiquum in Italia homines immolare docet nos libro I. Dionyſius Halicarnaſſenſis. Quamdiu id manſerit Plinius lib. XXVIII. cap. I. *Boario verò in foro Græcum Græcámve defoſſos, aut aliarum gentium cum quibus tum res eſſet, etiam noſtra ætas vidit.* Manſit mos ad Iuſtini & Tatiani tempora. Iuſtinus enim ſic Apologetico I. Romanos alloquitur. Τῷ παρ' ὑμῖν τιμωμένῳ εἰδώλῳ, ᾧ οὐ μόνον ἀλόγων ζώων αἵματα προσραίνεται,

ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπεια, διὰ τοῦ παρ' ὑμῶν ἐπισημοτάτου καὶ εὐγενεστάτου ἀνδρὸς τὴν πρόχυσιν τοῦ τῶν φονευθέντων αἵματος ποιουμένου. *Ut ei quod vos colitis idolo, cui non tantùm ratione carentium animantium ſanguis aſpergitur, ſed & humanus, nobiliſſimo atque illuſtriſſimo veſtrûm, occiſorum hominum affundente ſanguinem.* Tatianus verò: Εὗρον παρὰ μὲν Ῥωμαίοις τὸν Λατιάριον Δία λύθροις ἀνθρώπων, καὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ἀνδροκτασιῶν αἵμασι τερπόμενον. *Cùm compererim apud Romanos Latialem Iovem humano cruore & per homicidium fuſo ſanguine oblectari.* Porphyrius ad Adriani tempora manſiſſe talia ſacra nos docet. Apud Gallos mos is vetus humanis victimis litandi, ut ex Cicerone pro M. Fonteio, & ex Plutarcho de Superſtitione diſcimus. Eum ſuſtulit inde Tiberius, memorante Plinio lib. xxx. cap. I. De Britannis eundem ibi Plinium vide, & Dionem Nerone & Solinum. De Slavis verò Helmoldum lib. I. cap. 3. Porphyrius libro de non eſu animantium ſecundo man-

fisse ad suam ætatem ait, & in Arcadia & Carthagine: imò & ἐν τῇ μεγάλῃ πόλει, id est Romæ, sacrum nominans Iovis Latialis.

P.65. CLEMENS ALEXANDRINUS.] In Protreptico.

P. ead. ET *alij.*] Maximè Arnobius.

P.66. QUIBUS *interesse Catonem puduit.*] Martialis initio Epigrammatum I. Gellius X. 13. Valerius Maximus libro II. cap.10.

P.ead. NE *pronus ad idololatriam populus à vera religione desciseeret, multis præceptis earum rerum, quæ per se nec bonitatem nec malitiam habent, oneratus est.*] Hanc causam talium præceptorum reddit & Maimonides, quem sequitur Iosephus Albo.

P. ead. PURA *mente colendum docet.*] Ioh. IV. 24.

P.ead. ET *iis operibus quæ suapte natura etiam citra præceptum honestissima sunt.*] Unde λογικὴ λατρεία dicitur, cultus rationi consentiens Rom. XII. 1. Adde Philipp. IV. 8.

P.ead. NON *carnem vult circumcidi, sed cupiditates.*] II. Rom. 28. 29. Philipp. III. 3.

NON

NON *ab omni opere, sed ab illicito nos feriari.*] I. Cor.v.8. P.66.

PRO *veritate ipsius testanda nostrum offerre sanguinem.*] I. Corint. x.16. Hebr. XII. 4. I. Petri II. 21. P. ead.

QUÆ *de bonis nostris egentibus damus, Deo data credere.*] Matt. VI. 4. Luc. XII. 33. II. Cor. IX. 7. Hebr. III. 6. P.67.

UTROQUE *uti cum modo qui sanitati conveniat.*] Luc. XXI. 34. Rom. XIII. 13. Eph. V. 18. Gal. V. 21. I. Petr. IV. 3. I. Tim. V. 3. P. ead.

INTERDUM *& ieiuniis subactum corpus animo addicere.*] Matt. VI. 18. XVII. 21. I. Cor. VII. 5. P. ead.

IN *pia fiducia.*] Ut Ioh. XII. 44. P. ead.

QUA *compositi ad fidele obsequium.*] Luc. XI. 28. Ioh. XIII. 17. & sequentibus. Rom. I. 5. I. Petr. I. 2. I. Cor. VII. 19. P. ead.

IN *Deum toti recumbimus.*] Matt. XXI. 21. II. Tim. I. 12. P. ead.

EIUSQUE *promissis non dubiam habemus fidem.*] Rom. IV. 20. II. Cor. VII. 1. Gal. III. 29. P. ead.

UNDE *& spes exsurgit.*] Heb. VI. P. ead.

II. Rom. VIII. 24. XV. 4.

P.67. ET *verus amor tum Dei, tum proximi.*] Gal. v. 6. I. Theſſ. III. 6.

P.ead. NON *ſerviliter pœnæ formidine,*] Rom. VIII. 15.

P. ead. SED *ut ipſi placeamus.*] Hebr. XII. 28.

P.ead. IPSUMQUE *habeamus pro ſua bonitate patrem,*] Rom. VIII.

P.ead. ET *remuneratorem.*] Coloſſ. III. 24. II. Theſſ. I. 6.

P.ead. PRECARI *verò iubemur.*] Matt. VI. 10.

P.68. NOTAT *& in culpa ponit Ariſtoteles.*] Polit. VII. c. 14. Παραπλησίως δὲ τούτοις καὶ οἱ ὕστερόν τινες γράψαντων ἀπεφήναντο τὴν αὐτὴν δόξαν. ἐπαινοῦντες γὰρ τὴν Λακεδαιμονίων πολιτείαν ἄγανται τοῦ νομοθέτου τὸν σκοπὸν ὅτι πάντα πρὸς τὸ κρατεῖν καὶ πρὸς τὸν πόλεμον ἐνομοθέτησεν. ἃ καὶ κατὰ τὸν λόγον ἐστὶν εὐέλεγκτα, καὶ τοῖς ἔργοις ἐξελήλεγκται νῦν. *Pari modo & qui poſteriùs ſcripſerunt, oſtenderunt eiuſdem ſe eſſe ſententiæ. Nam in laudatione Lacedæmoniorum reipublicæ, admirantur propoſitum conditoris legum in eo quod*

leges omnes ad bellicas res victoriámque direxit : quod & ratione refelli facilè potest, & ipsis factis refutatum nunc apparet. Euripides Andromacha Aristoteli præierat.

---εἰ δ' ἀπῆν δορὸς
Τοῖς Σπαρτιάταις δόξα καὶ μάχης ἀγὼν,
Τἆλλ' ὄντες ἴσε μηδενὸς βελτίονες.

—-si vis Martia
Vobis Lacones absit & ferri decus,
Spectatur ultra quod sit eximium nihil.

QUID *enim iniquius, quàm singulas cædes puniri: occisarum gentium velut gloriosum facinus triumphis ostentari?*] Sensus ex Senecæ epistola 96.& de Ira lib.II.c.8.& ex Cypriani epistola secunda. P.68.

SÆPE *manifestè iniustis.*] Petronius: P.69.

—si quis sinus abditus ultra,
Si qua foret tellus fulvum quæ mitteret aurum,
Hostis erat.—

UT *de bello in Sardiniam.*] Vide Polybium Historiarum III. P.ead.

ET *Cyprum, ipsi fatentur.*] Florus P.ea

lib. III. cap. 9. *Divitiarum tanta erat fama, nec falsò, ut instar gentium populus, & donare regna consuetus, Publio Clodio tribuno duce socij vivíque Regis confiscationem mandaverit.* Meminit eiusdem rei Plutarchus Catone, Appianus lib. II. Civilium, Dion lib. XXXVIII. Vide eundem Florum de bello Numantino & de Cretico.

P.69. LATROCINIA *extra fines plerisque gentibus nullam habebant infamiam.* Thucydides lib. I. Οἱ γὰρ Ἕλληνες τὸ πάλαι, καὶ τῶν βαρβάρων οἵ τε ἐν τῇ ἠπείρῳ παραθαλάσσιοι καὶ ὅσοι νήσους εἶχον, ἐπειδὴ ἤρξαντο μᾶλλον περαιοῦσθαι ναυσὶν ἐπ' ἀλλήλους, ἐτράποντο πρὸς λῃστείαν, ἡγουμένων ἀνδρῶν οὐ τῶν ἀδυνατωτάτων, κέρδους τοῦ σφετέρου αὐτῶν ἕνεκα καὶ τοῖς ἀσθενέσι τροφῆς· καὶ προσπίπτοντες πόλεσιν ἀτειχίστοις καὶ κατὰ κώμας οἰκουμέναις, ἥρπαζον καὶ τὸν πλεῖστον ἐντεῦθεν ἐποιοῦντο· οὐκ ἔχοντός πω αἰσχύνην τούτου τοῦ ἔργου, φέροντος δέ τι καὶ δόξης μᾶλλον· δηλοῦσι δὲ τῶν τε ἠπειρωτῶν τινὲς ἔτι καὶ νῦν, οἷς κόσμος καλῶς τοῦτο δρᾶν, καὶ οἱ παλαιοὶ τῶν ποιητῶν, τὰς πύστεις τῶν πλεόντων πανταχοῦ ὁμοίως ἐρωτῶντες, εἰ λῃσταί

εἰσιν· ὡς οὔτε ὧν πυνθάνονται ἀπαξιούντων τὸ ἔργον, οἷς τ' ἐπιμελὲς εἴη εἰδέναι, οὐκ ὀνειδιζόντων· ἐλῄζοντο δὲ καὶ κατ' ἤπειρον ἀλλήλους· καὶ μέχρι τοῦδε πολλὰ τῆς Ἑλλάδος τῷ παλαιῷ τρόπῳ νέμεται, περί τε Λοκροὺς τοὺς Ὀζόλας καὶ Αἰτωλοὺς καὶ Ἀκαρνᾶνας, καὶ τὴν ταύτῃ ἤπειρον. *Olim quippe Græci non minùs quàm barbari, tum qui in continente tum qui per insulas vivebant, postquam sæpiùs alij ad alios navibus transire cœperunt, ad latrocinandum se contulerunt, ad quam rem viri illustres duces ipsis erant, partim quæstus sui causa, partim ut victum suppeditarent egentibus: adortique civitates mœnibus carentes, aut per vicos sparsas, diripiebant eas, maximámque partem hinc se alebant, nondum infami eo vitæ genere, quin & nonnihil habente gloriæ. Manifestum id faciunt etiamnunc quidam continentis terræ habitatores, qui pro decoro habent strenuè id facere, & vetusti Poëtarum, apud quos frequentes sunt interrogationes ad nauigantium obvios an prædones essent; nimirum quòd nec defugituri id nomen illi*

essent qui interrogabantur, nec exprobraturi hi qui interrogabant. In ipsa quin etiam terra continente spoliabant alij alios, & nunc quoque magna portio Græcorum sic vivit, apud Locros Ozolas, apud Ætolos, apud Acarnanas & vicina terrarum. Interrogatio illa cuius Thucydides meminit est apud Homerum Odysseæ γ. ubi Scholiastes: οὐ ἄδοξον ἦν παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὸ λῃστεύειν, ἀλλ' ἔνδοξον. *Apud veteres latrocinari adeo infame non erat, ut & gloriæ duceretur.* Iustinus lib. XLIII. cap. 3. de Phocensibus. *Studiosius mare quàm terras exercuere, piscando, mercando, plerunque etiam latrocinio maris (quod illis temporibus gloriæ habebatur) vitam tolerabant.* De Hispanis vide Plutarchum Mario: & Diodorum lib. v. de Tyrrhenis Servium ad VIII. & X. Æneidos: de Germanis Cæsarem, Tacitum; Saxonem Grammaticum.

P.69. ULTIONIS *exactionem Aristoteles & Cicero in virtutis parte ponunt.*] Aristoteles de moribus ad Ni-

comachum IV. II. Δοκεῖ γὰρ οὐκ αἰσθάνεσθαι οὐδὲ λυπεῖσθαι, μὴ ὀργιζόμενός τε οὐκ εἶναι ἀμυντικός · τὸ δὲ προπηλακιζόμενον ἀνέχεσθαι, ἀνδραποδῶδες. *Videtur talis & sensu & dolore carere, & cùm non irascatur, vindicta esse negligens. Servile, si contumeliosè tracteris, id tolerare.* Cicero autem de Inventione II. inter ea quæ ad ius naturæ pertinent, ponit vindicationem, *per quam vim aut contumeliam defendendo aut ulciscendo propulsamus.* Ad Atticum: *Odi hominem & odero: utinam ulcisci possem.* In Antonium: *Sic ulciscar facinora singula, quemadmodum à quibusque sum provocatus.*

GLADIATORUM *mutuæ dilaniationes inter oblectamenta erant publica paganorum.*] Vide Lactantium libro II. Tertullianum de Spectaculis cap. 19. P.69.

EXPONERE *liberos quotidianum.*] Iustinus Apologetico secundo. Tertullianus Apologetico cap. 9. Vide & Lactantium lib. VI. Institutionum c. 20. & Terentij Hecyram. P.ead.

P.69. UT *vis in populos septem id meritos.*] Exodi XXXIV. 11.12. Deut. VII. 1.2.

P.ead. OMNES *à se dissidentes crudeli odio sunt persecuti.*] Dandam operam ut eis damnum quovis modo inferatur, docet R. Levi ben Gerson: non reddenda illis quæ furtis subducta sunt, Bachai.

P.ead. CUIUS *signa etiamnunc in precibus adversus Christianos conceptis apparent.*] Vide Libellum precum editum Venetiis forma minima fol. 8. & librum Germanicum Antonij Margaritæ. Maimoniden ad XIII. articulos, ubi perdendos ait, qui eos non credunt. Et dictum est in ore Iudæorum. *Omnes sectarij subito pereant.* Similia sunt dicta R. Isaaci in Bereschith rabba: & Thalmud in Baba Kamma, & Baba Bathra.

P.ead. DOLOREM *suum talionis iudicio exsequi.*] Leuit. XXIV. 20. Deut. XIX. 21.

P. ead. PROHIBET *iniuriam sive verbis sive rebus factam reponere.*]

Matth. v. 38. 44.

AD *Dei exemplum, à quo solem, astra, aërem, ventos, imbres habemus communia in homines quosvis dona.*] P. 69. Matth. v. 45.

DEORUM *stupra & adulteria.*] P. ead. Euripides Ione.

—νουθετητέος δέ μοι
Φοῖβος, τί πάσχει, παρθένους βίᾳ γαμῶν,
Προδίδωσι παῖδας οὓς τεκνούμενος λάθρα,
Θνήσκοντας ἀμελεῖ. μὴ σύ γ'· ἀλλ' ἐπεὶ κρατεῖς,
Ἀρετὰς δίωκε. καὶ γὰρ ὅστις ἂν βροτῶν
Κακὸς πεφύκει, ζημιοῦσιν οἱ θεοί·
Πῶς οὖν δίκαιον, τοὺς νόμους ὑμᾶς βροτοῖς
Γράψαντας, αὐτοὺς ἀνομίαν ὀφλισκάνειν;
Εἰ δ', οὐ γὰρ ἔσται, τῷ λόγῳ δὲ χρήσομαι,
Δίκας βιαίων δώσετ' ἀνθρώποις γάμων,
Σὺ καὶ Ποσειδῶν, Ζεὺς θ' ὃς οὐρανοῦ κρατεῖ,
Ναοὺς τίνοντες ἀδικίας κενώσετε.

—monendus, si tamen fas est mihi,
Apollo. per vim virginum minuit decus,
Quósque ipse sevit liberos, interfici
Clam patitur. ah ne tu ista: sed, quando imperas,

Honesta sequere. Si quis est mortalium
Qui scelera patrat, exigunt pœnam Dij:
At nónne iniquum est, vos, suas leges quibus
Gens debet hominum, iure nullo vivere?
Si, quod futurum non erit, dicam tamen,
Hominibus æquo stupra liceretis modo,
Neptunus & tu, réxque supremi poli,
Vacuaret omnes mulcta templorum domos.

Vide hæc fusè tractata apud Clementem Protreptico, Athenagoram, Tatianum, Arnobium libro IV. Nazianzenum I. contra Iulianum, Theodoretum sermone III.

P. 70. CONCUBITUS *marium cum maribus.*] Hæc quoque vide apud Clementem & Theodoretum dictis locis.

P. ead. POSTEA *Antinous.*] Meminit Iustinus Apologetico II: Clemens Protreptico: Origenes libro contra Celsum tertio & octauo: Eusebius

historiæ Ecclesiasticæ IV. 8. Theodoretus octavo: & historici illorum temporum.

UT *rei turpi honestum nomen imponeretur.*] Ita sanè censent non Lucianus tantùm libello de amoribus, sed & Gregorius Nazianzenus oratione III. contra Iulianum, & ad eum Elias Cretensis & Nonnus. Cyrillus contra Iulianum libro VI. & latè Theodoretus libro XII. ad Græcos. Philonis, qui Platoni favit plurimum, locum hîc omittere non possum è libro de vita contemplatrice. Τὸ δὲ Πλατωνικὸν ὅλον σχεδόν ἐστι περὶ ἔρωτος, οὐκ ἀνδρῶν ἐπὶ γυναιξὶν ἐπιμανέντων, ἢ γυναικῶν ἀνδράσιν αὐτὸ μόνον· ἐπιτελοῦνται γὰρ αἱ ἐπιθυμίαι αὗται νόμῳ φύσεως· ἀλλὰ ἀνδρῶν ἄρσεσιν ἡλικίᾳ μόνον διαφέρουσι· καὶ γὰρ εἴ τι περὶ ἔρωτος καὶ οὐρανίου Ἀφροδίτης κεκομψεῦσθαι δοκεῖ, χάριν ἀστεϊσμοῦ παρείληπται. *Platonicum autem convivium totum fere in amoribus consumitur, non virorum modò in mulieres, mulierum in viros insanientium; tales enim cupiditates lege naturæ explentur: sed virorum in se-* P.70.

xus eiusdem sola ætate dispares: nam si quid ibi de Venere & Amore cœlesti speciosè dici auditur, id honesti obtentus causa assumitur. Tertullianus de Anima Christianam sapientiam præferens Socraticæ: *Nec nova inferens dæmonia, sed vetera depellens, nec adolescentiam vitians, sed omni bono pudoris informans.*

P.70. COMMUNIONE *mulierum laudata.*] Platonem vide tum alibi, tum maximè de Republica IV.

P.ead. CùM *etiam inter muta animantia quædam sit fedus aliquod coniugale.*] Plinius libro X. cap.33. *Ab his columbarum gesta spectantur maximè, simili ratione. Mores iidem, sed pudicitia illis prima, & neutri nota adulteria: coniugij fidem non violant.* De palumbium castitate coniugali vide Porphyrium de non esu animantium tertio.

P.ead. PLURES *uni concedit uxores.*] Apparet id Deut. XVII. 16. 17. XXI. 15. II. Sam. XII. 8. Sic legem intelligunt Hebræi, & Chrysostomus I. ad Corint. XI. Augustinus de do-

ctrina Christiana libro III. cap. 12. & veterum alij. Iosephus legis peritissimus Antiquitatum XVI. πάτριον ἐν ταὐτῷ πλείοσιν ἡμῖν συνοικεῖν. *Mos nobis patrius eodem tempore plures habere uxores.*

ET *marito dimittendæ ob quasvis causas uxoris ius facit.*] Deut. XXIV. 1. 2. 3. 4. Levit. XXI. 14. P. 70.

LACONES *& Cato.*] Vide Herodotum libro VI. Plutarchum Lycurgo & Catone Uticensi. P. ead.

REUM *habet, inspectore cordis Deo iudice: concupiti, nec peracti criminis.*] Matth. V. 28. P. ead.

MERITÒ *talem eam esse voluit, quæ cum animorum societate corporum quoque continet communionem.*] Matth. V. 32. IX. 9. P. ead.

SEQUUNTUR *& hoc Christiani.*] Paulus Apostolus I. Corint. VII. 4. Lactantius Institutionum VI. 23. Hieronymus adversus Oceanum. P. 72.

ÆQUALI *retributione pensetur.*] Bene enim Sallustius Iugurthino: *Apud eos qui plures uxores habent, levis ista ducitur necessitudo, quòd* P. ead.

animus multitudine distractus nullam pro socia obtinet, omnes pariter viles sunt. Ammianus de Persis libro XXIII. *Per libidines varias caritas dispersa torpescit.* Claudianus bello Gildonico:

--- Connubia mille:
Non illis generis nexus, non pignora curæ;
Sed numero languet pietas. --

P.72. RECTIÚSQUE *procedat sub una præside domesticum regimen, nec diversæ matres discordiam liberis inferant.*] Utrunque rectè concepit & expressit Euripides Andromacha.

P.ead. UT *Ægyptiis.*] Diodorus Siculus historiarum libro I.

P.ead. ET *Spartiatis.*] Plutarchus Lycurgo.

P.ead. QUIBUS *ad casas redeundum esse dicebat Romanus orator, si suum cuique reddere deberent.*] Verba hunc in sensum Ciceronis ex tertio de Republica recitat Lactantius in epitome cap. I.

P.ead. FOENUS *tamen in extraneos per-*

missum.] Deut. XXIII. 19.

QUÆ *propterea legem servantibus inter cætera divitias pollicebatur.*] Levit. XXVI. 5. Deut. XXVIII. 4. 5. 6. 7. 8. 11. 12. P. 72.

CHRISTIANA *Lex non modò omne iniustitiæ genus & in quosvis prohibet.*] Matth. VII. 12. Ephes. V. 3. P. ead.

SED *& vetat nos studium nostrum rebus illis caducis impendere.*] Matt. VI. 24. & sequentibus. XIII. 22. Luc. VIII. 14. 1. Tim. VI. 9. P. 73.

SOLLICITUDO *servitutem quandam & cruciatum secum ferat.*] Matth. VI. 34. Philipp. IV. 6. P. ead.

EA *verò quibus natura contenta est, & pauca sint, & facile sine magno labore aut impendio parentur.*] 1. Tim. VI. 7. 8. P. ead.

UT *Philosophi quidam imprudenter fecerunt.*] Habet hoc de Aristippo Laërtius & Suidas, De Cratete Philostratus. P. ead.

SIVE *donando.*] Matt. V. 42. P. ead.

SIVE *dando mutuum id rogantibus.*] Matth. ibidem. Luc. VI. 35. P. ead.

P. 73. UT *decet eos qui se non dominos harum rerum, sed Dei summi parentis procuratores & dispensatores credant.*] I. Tim. VI. 17. 18.

P. ead. THESAURUM *esse bona spei plenum, in quem nec furum improbitati, nec casuum varietati quicquam liceat.*] Matth. VI. 20.

P. 74. CUM *usque ex Macedonia & Achaia ea mitterentur, qua Palastinorum egestatem sublevarent.*] Rom. XV. 25. 26. & sequentibus. II. Cor. IX. 1. 2. 3. 4. Philipp. IV. 18.

P. ead. NE *qua repensationis aut honoris spes beneficentiam defloret.*] Matth. VI. 1. 2. Luc. XIV. 12.

P. ead. CUIUS *apud Deum perit gratia, si aliud prater Deum respicit.*] Matthæus dicto iam loco.

P. ead. PROMITTIT *lex curam specialem pro his qui illa pracepta servaverint.*] Matth. VI. 32. Luc. XII. 7. XXI. 18.

P. ead. CONSPICUAM *Dei providentiam in alendis feris ac pecudibus, & in ornandis herbis floribusque.*] Matt. VII. 26. 28.

HÆC verò etiam iureiurando extra necessitatem omnino vult abstineri.] Matth. v. 33. 34. 35. 36. 37. Iac. v. 12. P. 75.

UT iusiurandum à nobis ne exigatur quidem.] Matthæus dicto iam loco. P. ead.

DE *modestia*.] 1. Petri III. 3. P. ead.

TEMPERANTIA.] Tit. II. 12. 1. Tim. II. 9. P. ead.

BONITATE.] II. Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloss. III. 12. 1. Cor. XIII. 4. P. ead.

DE *morum honestate*.] Philipp. IV. 8. 1. Timot. II. 2. III. 4. Tit. II. 7. P. ead.

DE *prudentia*.] Matth. X. 16. Ephes. I. 8. P. ead.

DE *officio magistratuum & subditorum*.] 1. Tim. II. 2. Rom. XIII. 1. Petri II. 13. 17. P. ead.

PARENTUM & *liberorum*.] Coloss. III. 20. 21. Ephes. VI. 1. 2. 3. 4. P. ead.

DOMINORUM & *servorum*.] Ephes. VI. 5. 6. 7. 8. 9. 10. Coloss. III. 22. 23. 24. 25. P. ead.

P.75. ITEM *coniugum inter se.*] Eph. V. 22. 23. 24. 25. 28. 33. Coloss. III. 18. 19. 1. Tim. II. 12.

P. ead. CUPIDITATIBUS *scilicet honorum & gloriæ.*] Matth. XVIII. 4. XXIII. 12. Luc. XIV. 11. XVIII. 14. Ioh. V. 44. Ephes. IV. 2. Coloss. II. 18. II. 23. 1. Ioh. II. 16. Philipp. II. 3. 1. Thessal. II. 6. 1. Petr. I. 24. V. 5.

P. ead. UT *Deum amemus supra omnia, proximum verò iuxta nos ipsos.*] Matth. IX. 18. XXII. 37. 39. Luc. X. 27. Rom. XIII. 9. 10. 11. Gal. V. 14. Iac. II. 8.

P. ead. ID EST *ut alteri faciamus quod nobis velimus fieri.*] Math. VII. 12. Luc. VI. 31. Laudabat hoc Imperator Alexander. Vide Dionem & qui Latinè vitam eius Imperatoris scripsit.

P. 78. VERITATEM *velut in puteo demersam.*] Democriti est ἐν βυθῷ ἀλήθεια, memoratum & aliis & Ciceroni in Academicis.

P. ead. MENTEM *nostram non minùs caligare ad divina, quàm oculos no-*

ctuæ ad lumen Solis.] Aristoteles Metaphysicorum II. cap. I. Ὥσπερ γὰρ καὶ τὰ τῶν νυκτερίδων ὄμματα πρὸς τὸ φέγγος ἔχει τὸ μεθ' ἡμέραν, οὕτω καὶ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ὁ νοῦς πρὸς τὰ τῇ φύσει φανερώτατα πάντων. *Sicut enim vespertilionum oculi ad lumen diei se habent, ita & animi nostri mens ad ea quæ omnium sunt clarissima.*

NEMO *non aliquo vitio obsitus.*] P.78. Maximo consensu omnium laudatur Socrates. At eius summam iracundiam quæ in dictis & in factis se ostenderit, ante oculos nobis Porphyrij verbis ponit Cyrillus sexto adversus Iulianum.

ALII *Regum adulatores.*] Plato, P.ead. Aristippus.

ALII *scortorum amoribus addicti.*] P.ead. Marium Zeno Stoicæ sectæ princeps. Feminarum prope omnes, Plato, Aristoteles, Epicurus, Aristippus. Athenæus libro III. & XIII. Laërtius, Lactantius testes. Theognis ipse de se multis in locis.

ALII *caninæ impudentiæ.*] Dicti P. ead. inde Cynici.

P. 78. RIXÆ *de verbis aut nullius momenti rebus.*] Bene id notatum Timoni Phliasio:

Σχέτλιοι ἄνθρωποι, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον,
Ποίων ἐκ τ' ἐρίδων καὶ λεσχομάχων πεπλάνηθε
Ἄνθρωποι, κενεῆς οἰήσιος ἔμπλεοι ἀσκοί.

Mortales miseri, probra pessima, nil nisi ventres,
Quæ vos vaniloquo fallunt certamine lites,
O homines, tumidis inflati fastibus utres.

Item:

Φοιτᾷ δὲ βροτολοιγὸς ἔρις κενὸν λελακυῖα,
Νείκης ἀνδροφόνοιο κασιγνήτη καὶ ἔριθος,
Ἥτ' ἀλαλὴ περὶ πάντα κυλίνδεται· αὐτὰρ ἔπειτα
Ἐστι βροτοῖς στήριξε κάρη, καὶ ἐς ἐλπίδα βάλλει.

Aspera lis quadam provênit inania clamans,
Incensi in cædes odiỳ soror atque ministra,
Quæ cæca huc illuc circúmque voluta, supremùm

Mortales capite incurrit, spémque iniicit illis.

Item:

Τίς δ' ἄρ τούς δ' ὀλοῇ ἔρισι ξυνέηκε μαχέσθαι;
Ἠχοῦς σύνδρομος ὄχλος· ὁ γὰρ σιγῶσι χολωθεὶς,
Νοῦσον ἐπ' ἀνέρας ὦρσε λάλην· ὀλέκοντο δὲ πολλοί.

Ecquis eos tanto pugnæ inflammavit amore?
Ad strepitum accurrens plebs atque exosa silentes:
Vnde loquax morbus multa cum peste cucurrit.

Invenies hæc apud Clementem Strom. v. apud Eusebium in fine præparationis, & apud Theodoretum Sermone 11.

RELIGIONIS *normam statuentes id quod receptum esset publicè.*] P.78. Xenophon memorabilium v. oraculum recitat, quo iubentur dij coli ex lege cuiusque civitatis. Repete hîc Senecæ verba, quæ ex Augustino suprà citavimus: post quæ sic Augustinus: *Colebat quod reprehen-*

debat, agebat quod arguebat, quod culpabat adorabat. Nimirum, vt Plato dixit in Timæo, & alibi, & Porphyrius loco qui est apud Eusebium Præparat. lib. IV. cap. 8. periculo non caret vera de rebus divinis apud vulgus disserere. Eius autem periculi metum Græca & Latina & barbara philosophia pluris fecit, quàm veri sinceram' professionem: quod vel unum sufficit, ne quis tales sibi per omnia sequendos putet. Notat hoc in Platone Iustinus martyr parænesi ad Græcos.

P. 78. QUOD *vel ex ultima illa Socratis morituri disputatione apparet.*] Vide quæ attulimus suprà.

P. ead. PROIECTUS *ad libidinem per omnem vitam ne à suis quidem negatur.*] Vide quæ dicentur libro VI.

P. 79. CÙM *& legationem ad Regem Ægyptium à Deo sibi mandatam multo cum renisu vix susceperit.*] Exodi IV. 2. 10. 13. 14.

P. ead. ET *ad pollicitum Dei de aqua ex rupe excitanda diffidentia nonnihil*

ostenderit.] Num. xx. 12.

IACTATUS *perpetuis seditionibus.*] Exodi XXII. Num. XI. XII. XIV. XVI. XX. XXV. P. 79.

NEQUE *ingressus in terram illam felicem.*] Num. XX. 12. Deut. XXXIV. 4. P. ead.

PECCATI *omnis expers à suis describitur.*] Ioh. VIII. 46. X. 32. II. Cor. V. 21. I. Petri II. 22. Hebr. IV. 15. Pietatem eius etiam oraculo apud Gentes auctoritatem habente laudatam ostendemus ad librum IV. P. ead.

NEC *ab aliis ullius commissi allatis testimoniis arguitur.*] Notatum id Origeni libro III, contra Celsum. P. ead.

QUICQUID *præscripsit aliis, id præstitit ipse.*] Bene Lactantius fine Institutionum: *Nec monstravit tantùm, sed etiam præcessit, ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret.* P. ead.

IN *vita omni simplicissimus.*] I. Petri II. 22. P. ead.

INIURIARUM *ac cruciatuum patientissimus.*] Matth. XXVI. 50. 52. Ioh. VIII. 23. Act. VIII. 32. P. ead.

P.80. ITA *ut pro iis etiam Deum deprecaretur.*] Luc. XXIII. 34.

P.ead. VIDERUNT *multi, audierunt, palparunt etiam.*] Ioh. XX. 27. 28. 29. Ioh. I. epiſt. 1. 1. Matth. XXVIII. Marci XVI. Luc. XXIV. 1. Cor. XV. 3. 4. 5. 6. 7. 8.

P. ead. IN *cœlum evectus eſt ſpectantibus duodecim.*] Marcus XVI. 19. Luc. XXIV. 51. 52. Act. I. 9. 10. 11. Adde Act. VII. 55. IX. 3. 4. 5. XXII. 6. 1. Cor. XV. 8.

P. ead. LINGUARUM *quas non didicerant loquela.*] Act. II. 3. 4. X. 46. XIX. 6. 1. Cor. XII. 10. 28. 30. XIII. 1. 8. XIV. 2. 4. 5. 6. 9. 13. 14. 18. 19. 22. 23. 26. 27. 39.

P. ead. ET *aliis mirificis virtutibus donavit.*] Act. III. V. VIII. IX. X. XI. XIII. XIV. XVI. XIX. XX. XXI. XXVIII. Rom. XV. 19. II. Cor. XII. 12. Heb. II. 4. Oſtendunt huius rei veritatem & Iuſtinus cum Tryphone diſputans, & Irenæus libro II. Tertullianus Apologetico: Origenes adverſus Celſum VII. Lactantius, & alij.

P. ead. ITA *ut diſcedens facturum ſe promiſerat.*]

miserat.] Ioh. XIV. 12. XVII. 28. Marci XVI. 17.

NE *Septentrionis quidem recessibus exclusis.*] Vide Adamum Bremensem & Helmoldum, & qui de Islandia scripsere. P. 81.

NEC *minus per Asiam omnem.*] Vide Acta Conciliorum universalium. P. ead.

ETIAM *eius insulas in Oceano.*] Vide Osorium in Lusitanicis. P. ead.

PER *Ægyptum quoque.*] Apparet ex Actis Conciliorum Universalium, ex historia Ecclesiastica vetere, ac nominatim Eusebio VI. 34. ex liturgia Coptitarum. P. ead.

PER *Æthiopiam.*] Vide Franciscum Alvaresium. P. ead.

ET *alias aliquot Africæ partes.*] Vide Tertullianum, Cyprianum, Augustinum & Conciliorum per Africam acta, præcipuè eius concilij quod Cypriani operibus subtexitur. P. ead.

POSTREMO *& per Americam.*] Vide Acostam & alios de rebus Americanis. P. ead.

DE *itineribus ac miraculis Tho-* P. ead.

mæ.] Vide Abdiam libro IX. Eusebium historiæ Ecclesiasticæ lib. I. in fine, & libro II. capite primo, & initio libri III. Ruffinum libro X. cap. 9. Adde Osorium & Linschotium de rebus Indiæ Orientalis, & Freitam de imperio Lusitanorum Asiatico.

P. 81. ANDREÆ.] Eusebius dicto libro III. initio, & Origenes ad Genesim.

P. 82. NOTANT *Clemens.*] Christum is dicit omnibus notum gentibus. Strom. V.

P. ead. TERTULLIANUS.] Adversus Iudæos I. *In quem enim alium universæ gentes crediderunt, nisi in Christum, qui iam venit? cui enim & aliæ gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitæ, & qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, & incolentes Pontum & Asiam & Pamphyliam: immorantes Ægyptum, & regionem Africæ quæ est trans Cyrenen inhabitantes, Romani & incolæ: tunc & in Hierusalem Iudæi & cæteræ gentes: ut iam Getulo-*

rum varietates & Maurorum multi fines, Hispanorum omnes termini, & Galliarum diversæ nationes, & Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo verò subdita: & Sarmatarum & Dacorum: & Germanorum & Scytharum & abditarum multarum gentium, & provinciarum & insularum multarum nobis ignotarum; & quæ enumerare minus possumus, in quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat. Mox ostendit quanto latius Christi regnum suis temporibus, id est fine sæculi secundi, patuerit quàm olim Nabuchodonosoris, & Alexandri aut Romanorum. *Christi autem regnum ubique porrigitur, ubique creditur ab omnibus gentibus suprà enumeratis* (numeraverat autem Babylonios, Parthos, Indiam, Æthiopiam, Asiam, Germaniam, Britanniam, Mauros, Getulos, Romanos) *colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus ubique tribuitur æqualiter.*

ET *aly.*] Irenæus Tertulliano vetustior lib. I. c. 3. *Nam etsi in Mun-* P. 81.

do loquelæ dissimiles sunt, virtus traditionis una & eadem est. Et neque hæ quæ in Germania sunt fundatæ Ecclesiæ, aliter credunt, aut aliter tradunt: neque hæ quæ in Iberis sunt, neque hæ quæ in Celtis, neque hæ quæ in Oriente, neque hæ quæ in Ægypto, neque hæ quæ in Libya, neque hæ quæ in medio mundi sunt constitutæ: sed sicut Sol creatura Dei in universo mundo unus & idem est, sic & lumen, prædicatio veritatis ubique lucet & illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire. Origenes Homilia ad Ezechielem IV. *Confitentur & miserabiles Iudæi hæc de Christi præsentia prædicari: sed stultè ignorant personam, cùm videant impleta quæ dicta sunt. Quando enim terra Britanniæ ante adventum Christi in unius Dei consensit religionem? quando terra Maurorum? quando totus semel orbis?* Arnobius libro II. *Virtutes sub oculis positæ & inaudita illa vis rerum, vel quæ ab ipso fiebat palam, vel ab eius præconibus celebrabatur in orbe toto, eas subdidit*

appetitionum flammas, & ad unius credulitatis assensum mente una concurrere gentes & populos fecit, & moribus dissimillimas nationes. Enumerari enim possunt atque in usum computationis venire ea quæ in India gesta sunt apud Seras, Persas & Medos: in Arabia, Ægypto, in Asia, Syria, apud Galatas, Parthos, Phrygas: in Achaia, Macedonia, Epiro: in insulis & provinciis omnibus quas Sol Oriens atque Occidens lustrat: ipsam denique apud dominam Romam. Athanasius in epistola Synodica quæ apud Theodoretum est libro IV. cap. 3. Ecclesias Christianas commemorat Hispaniæ, Britanniæ, Galliæ, Italiæ, Dalmatiæ, Mysiæ, Macedoniæ, Græciæ, Africæ, Sardiniæ, Cypri, Cretæ, Pamphyliæ, Lyciæ, Isauriæ, Ægypti, Libyæ, Ponti, Cappadociæ. Theodoretus adversus Græcos sermone VIII. de Apostolis sic loquitur: Ἡνίκα μὲν γὰρ μετὰ τῶν σωμάτων ἐπολιτεύοντο, νῦν μὲν παρὰ τούτοις, νῦν δὲ παρ' ἐκείνοις ἐφοίτων, καὶ ἄλλοτε μὲν Ῥωμαίοις, ἄλλοτε δὲ Ἰσπανοῖς ἢ Κελτοῖς διελέγοντο.

ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἐκεῖνον ἀπεδήμησαν ὑφ᾽ οὗ μετεπέμφθησαν, ἅπαντες αὐτῶν ἐνδελεχῶς ἀπολαύουσιν, οὐ μόνον Ῥωμαῖοι, καὶ ὅσοι γε τὸν τούτων ἀγαπῶσι ζυγὸν, καὶ ὑπὸ τούτων ἰθύνονται, ἀλλὰ καὶ Πέρσαι καὶ Σκύθαι καὶ Μασσαγέται καὶ Σαυρομάται καὶ Ινδοὶ καὶ Αἰθίοπες, καὶ ξυλλήβδην εἰπεῖν, ἅπαντα τῆς οἰκουμένης τὰ τέρματα. *Olim enim mortale corpus induti, nunc hos, nunc illos accedebant, modò Romanis loquentes, modò Hispanis aut Gallis: at postquam ad eum iverunt à quo missi fuerant, omnes populi illorum fruuntur laboribus, non Romani tantùm, & qui Romana amant imperia, & ab ipsis reguntur, sed & Persa & Scytha & Massageta & Sauromata & Indi & Æthiopes, &, ut summatim rem eloquar, omnes qui sunt intra oras habitabiles.* Idem libro IX. conversis gentibus annumerat Persas, Massagetas, Tibarenos, Hyrcanos, Caspios, Scythas. Hieronymus epitaphio Nepotiani Christianis annumerat Indos, Persas, Gotthos, Ægyptios, Bessos, & pellitos populos: in epistola ad Lætam Indos, Persas, Æ-

thiopas, Armenios, Hunnos, Scythas, Getas: in orthodoxi & Luceferiani Dialogo Britannos, Gallos, Orientem, Indorum populos, Iberos, Celtiberos, Æthiopas. Chrysoſtomus Homilia VI. ad priorem ad Corinthios: Πῶς δ' ἂν τὰ γραφέντα καὶ εἰς τὴν βαρβάρων καὶ εἰς τὴν Ἰνδῶν καὶ πρὸς αὐτὰ τὰ Ὠκεανοῦ τὰ πέρατα ἀφίκετο, οὐκ ὄντων τῶν λεγόντων ἀξιοπίστων; *Quomodo verò quæ ab iis ſcripta ſunt ad terras barbarorum, etiam Indorum, ipſos denique fines Oceani perveniſſent, niſi auctores illi fide digni fuiſſent?* Idem poſteriore Homilia in Pentecoſten: Ἔρχεται τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἴδει γλωσσῶν, ἑκάστῳ μερίζον τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην διδασκαλίας τὰ κλίματα, καὶ διὰ τῆς δοθείσης γλώττης, καθάπερ δέλτῳ τινὶ, γνωρίζον ἑκάστῳ τῆς ἐμπιστευθείσης ἀρχῆς τε καὶ διδασκαλίας τὸν ὅρον. *Venit Spiritus ſanctus in linguarum ſpecie, dividens unicuique orbis regiones quas inſtituerent, & per conceſſum linguæ donum velut codicillis quibuſdam definiens terminos mandati ipſis magiſtralis imperij.* Idem oratione

egregia, Christum esse Deum. Ἐροῦμεν ὅτι οὐκ ἔστιν ἀνθρώπου ψίλου τοσαύτην ἐν βραχεῖ καιρῷ περιελθεῖν οἰκουμένην καὶ γῆν καὶ θάλατταν, καὶ ἐπὶ τοιούτοις καλεῖν πράγμασιν οὕτω καὶ ταῦτα ὑπὸ ἀτόπου συνηθείας προκατειλημμένοις ἀνθρώποις, μᾶλλον δὲ ὑπὸ τοσαύτης κακίας κατεχομένοις. Καὶ ὅμως ἴσχυσε τούτων πάντων τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐλευθερῶσαι, οὐχὶ Ῥωμαίους μόνον, ἀλλὰ καὶ Πέρσας καὶ ἁπλῶς τὰ τῶν βαρβάρων γένη. *Non est meri hominis, tantum orbis breui spatio peragrare, terra marique, ad res tales tali modo vocare homines, mala consuetudine occupatos, imò à tanta malitia possessos; Et tamen ab his malis liberare humanum valuit genus, non Romanos tantùm, sed & Persas & omnes barbarorum gentes.* Vide & quæ sequuntur lectu dignissima.

P.83. NON *tantùm per omnes imperij Romani fines.*] Rom. xv. 19.

P.ead. ITA *ut antequam Constantinus Christianismum profiteretur, hæc pars Romani orbis prope maior esset.*] Iam suo æuo Tertullianus dixerat 11. Apologetico. *Hesterni sumus & vestra*

omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum. Sola vobis relinquimus templa.

SERMO *simplicissimus*] Prudenter id notatum Chrysostomo 1. ad Cor. 1. 17. & Theodoreto post recitata iam verba. P.84.

VIVICOMBURIA, *cruces, atque id genus pœnæ.*] Domitius Ulpianus nobilis Iurisconsultus libros septem scripsit, quibus pœnis affici deberent Christiani. Lactantius meminit libro v. cap. 11. P.85.

PRÆ *numero eorum qui eam ob causam supplicium tolerarunt, & tantum in cumulum recensentur.*] Ut Massa candida trecentorum Carthagine, quorum memoria in Martyrologio Romano xxiv. Augusti: Plurimi in Africa sub Severo: sub Valeriano, Antiochiæ & in Arabia, Cappadocia; & Mesopotamia: in Phrygia, in Ponto sub Maximino: Nicomediæ, in Numidia, Romæ, in Thebaide, Tyro, Treveris sub Dio- P.86.

cletiano : in Perside sub Cabada, Sapore: quorum sine nominibus mentio in Martyrologio.

P.88. PRO *rerum diversitate diversa quoque esse probandi genera.*] Aristoteles Ethic. ad Nicomachum l. 1. Λέγοιτο δ' ἂν ἱκανῶς εἰ κατὰ τὴν ὑποκειμένην ὕλην διασαφηθείη· τὸ γὰρ ἀκριβὲς οὐχ ὁμοίως ἐν ἅπασι τοῖς λόγοις ἐπιζητητέον. *Satis de re dictum erit ubi ea explicabitur, quantum fert materia: exacta enim tractatio non pari modo in omni genere quærenda est.* Metaphysicorum 1. parte posteriore capite ultimo. Τὴν δ' ἀκριβολογίαν τὴν μαθηματικὴν οὐκ ἐν ἅπασιν ἀπαιτητέον. *Certitudo mathematica non in omnibus rebus quærenda est.* Chalcidius ad Timæum ex Platonis sententia: *Credulitatem omnes doctrinas præcedere, maximè cùm non quorumlibet, sed magnorum & prope divinorum virorum sit assertio.*

P.ead. UT *quos aliter haud noscamus.*] Homerus:

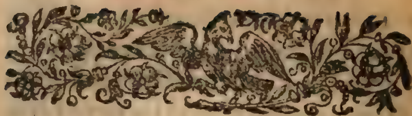
ΟΥ γάρ πώ τις ἑὸν γόνος αὐτὸς ἀνέγνω.

Generis nemo sibi conscius ipse est.

Exactissimo scilicet sciendi genere.

QUOD *nolint verum videri id quod affectibus suis adversatur.*] Tractat hoc pulchrè Chrysostomus 1. Cor. cap. III. in principio. Idem ad Demetrium: Τὸ ἀπιστεῖν ταῖς ἐντολαῖς ἐκ τοῦ πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν ἐκλελύσθαι τῶν ἐντολῶν γίνεται. *Quod praeceptis non creditur, ex inertia ad implenda quae praecepta sunt venit.* P 88.

HOC *ipsum quod sine miraculo tale quid tantas acceperit vires, maius habendum est omni miraculo.*] Tractat hoc argumentum Chrysostomus 1. ad Cor. cap. 1. in fine: & Augustinus de Civitate Dei libro XXII. cap. 5. P. 90.

ANNOTATA
AD
LIBRVM III.

P.92. I *incumbat onus adferendi argumenta scripto fidem derogantia.*] Baldus in rubrica de Fide instrumentorum. Vide & Gailium lib.11.obs. CXLIX. num.6.& 7. & quos ibi profert.

P. ead. TERTULLIANUS.] De Praescriptione adversus haereticos: *Age iam qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuae, percurre Ecclesias Apostolicas, apud quas ipsae adhuc cathedrae Apostolorum suis locis praesident, apud quas ipsae authenticae literae eorum recitantur.* Quid ni ipsa manus Apostolorum

tum exſtiterit, cùm Quintilianus dicat ſuo tempore exſtitiſſe manum Ciceronis, Gellius Virgilij ſuo tempore?

IULIANUS *verò apertè etiam fatetur Petri, Pauli, Matthæi, Marci, Lucæ eſſe ea quæ Chriſtiani legunt iiſdem nominibus inſcripta.*] Exſtat locus libro Cyrilli decimo. P. 93.

ROMANIS *etiam legibus capite puniebatur.*] L. Falſi nominis D. de lege Cornelia. Paulus libro v. Sent. tit. xxv. §. 10. & 11. Pœnæ exempla vide apud Valerium Maximum librorum eius fine, & apud Capitolinum in Pertinace. P. 95.

ITA *ut notitia illis eorum quæ narrant deeſſe non potuerit.*] Ioh. xv. 27. Idem 1. epiſtola 1. 1. Act. 1. 21. 22. P. 96.

PROXIMUS *conſanguineus Ieſu.*] Ita & alij ſentiunt non pauci, & ubique Chryſoſtomus. Vide & Ioſephum. P. ead.

INDIVIDUUS *ei itinerum comes.*] Vide Act. xx. & ſequentia. Coloſſ. iv. 14. II. Tim. iv. 11. Philem. 24. P. ead.

P.96. UBI *& locutum se ait cum iis qui oculati rerum testes fuerant.*] In procemio Evangelicæ historiæ.

P.97. MARCUM *constans fama est Petro semper hæsisse comitem.*] Irenæus lib. III. cap. I. Clemens in Hypotyposeon libris citatus in Ecclesiastica Eusebij historia.

P.ead. QUÆ *sibi divinitus immissa dicit.*] Apoc. I. 1. 2. IV. 1. & sequentibus. XXII. 18. 19. 20. 21.

P.ead. AUT *ille ad Hebraeos, in iis, quæ profitetur se, aut à Dei spiritu aut ab Apostolis ipsis didicisse.*] Hebr. II. 4. V. 14. XIII. 7. 8. 23.

P.98. DOGMATA *pietatis ubique plenissima.*] Et mendacio infesta: Ioh. XIV. 17. XV. 26. XVI. 13. XVII. 17. 19. XVIII. 37. Act. XXVI. 25. Rom. I. 25. II. Thess. II. 20. I. Ioh. 6. 8. II. 4. 21. II. Corint. VI. 8. Ephes. IV. 15. 25. Coloss. III. 9. Apocal. XXII. 15. II. Cor. II. 31. Gal. I. 20. Vide quàm sollicitè Paulus distinguat quæ à se sunt, & quæ à Domino. I. Cor. VII. 10. 12. quam formidet dicere, quæ vidit, in corpore,

an extra corpus viderit. II. Cor. XII. 2.

UT *de omnium fuga in Christi periculo.*] Matt. XXVI. 31. 56. P. 98.

DE *Petro ter negatore.*] Matth. XXVI. 69. & sequentibus. Marcus XIV. 66. & sequentibus. Luc. XXII. 54. & sequentibus. P. ead.

QUÆ *cum magna fiducia ipsi ipsorúmve discipuli publicè asseverarunt*] Vide tota Acta Apostolica. II. Cor. XII. 12. P. 99.

DE *linguarum quas non didicerant usu.*] Loca suprà producta sunt. P. ead.

IMÒ *Petri miracula Phlegon Adriani Imperatoris libertus in Annalibus suis commemoravit.*] Libro XIII. Testis Origenes contra Celsum II. Est autem hic ipse Phlegon, cuius reliquias de Mirabilibus rebus & de hominibus longævis habemus. P. ead.

FACTA *hæc tanquam notissima & de quibus dubitari non posset, affirmant.*] Loca sunt plurima, maximè apud Origenem. Vide totum P. ead.

caput VIII. Augustini libro XXII. de Civitate Dei.

P.99. Ut *etiam Porphyrio eius rei confessionem expresserint.*] Vide Cyrillum lib. x. contra Iulianum, & Hieronymum adversus librum Vigilantij.

P. ead. Ut *de subita atque ingenti huius religionis propagatione.*] Matth. XIII. 33. & sequentibus. Luc. x. 18. Ioh. XII. 32.

P. 101. De *duratione eius perpetua.*] Luc. I. 33. Matth. XXVIII. 20. Ioh. XIV. 16.

P. ead. De *ea reiicienda à Iudæis plerisque.*] Marc. XXI. 33. & sequentibus XXII. in principio. Luc. XV. 11. & sequentibus.

P. ead. Amplectenda *verò ab extraneis.*] Iisdem in locis, ac præterea Matt. VIII. 11. XII. 21. XXI. 43.

P. ead. De *odio Iudæorum in profitentes hanc religionem.*[Matt. x. 17.

P. ead. De *suppliciis gravissimis ob eam subeundis.*] Matth. x. 21. 39. XXIII. 34.

P. ead. De *obsidione & excidio Hierosoly-*

morum ac Templi.] Matth. XXIII. 38. XXIV. 16. Luc. XIII. 34. XXI. 24.

SUMMISQUE *Iudaeorum calamitatibus.*] Matt. XXI. 33. & sequentibus. XXIII. 34. XXIV. 20. P. 101.

DEUM *Iudaeorum mundi opificem & legem maledictis insequebantur.*] Vide Irenæum lib. I. cap. 29. Tertullianum contra Marcionem, Epiphanium de eodem. P. 102.

LATERE *volebant sub nomine Iudaeorum.*] Vide Gal. II. 11. VI. 13. 14. Philipp. III. 18. Irenæum lib. I. cap. 28. Epiphanium de Ebionæis. P. ead.

QUIBUS *impune licebat suam religionem profiteri.*] Act. IX. 20. XIII. & eo libro sæpè. Philo contra Flaccum, & de legatione. Iosephus passim. Adde L. Generaliter D. de decurionibus L. I. C. de Iudæis. Tertullianus Apologetico. *Sed & Iudaei palam lectitant: vectigalis libertas vulgo aditur sabbatis omnibus.* P. ead.

AB *omnibus aliis, qui ubique errant, Christianis abdicati sunt.*] Tertullianus adversus Marcionem I. *Nullam Apostolici census Ecclesiam* P. ead.

invenias quæ non in creatore Christianizet.

P.102. ILLIS *temporibus cùm adhuc omnes ſalva pietate diſſentientes magna cum patientia ex Apoſtolorum præſcripto, tolerarentur.*] Vide quæ hac de re dicentur ad finem libri VI. Adde Irenæi epiſtolam ad Victorem, & quod de ea in Catalogo ſcribit Hieronymus. Cyprianus Concilio Africano: *Neminem iudicantes aut à iure communionis aliquem, ſi diverſum ſenſerit, amoventes.*

P.ead. QUALE *eſt imprimis Lucæ Evangelium.*] Oſtendit id manifeſtiſſimè Tertullianus adverſus Marcionem libro IV.

P. ead. CùM *circumciſus eſſet ipſe.*] Philipp. III. 5.

P.ead. ET *pleraque legis ultro obſervaret.*] Act. XVI. 3. XX. 6. XXI. & ſequentibus.

P.ead. RELIGIONIS *autem Chriſtianæ cauſa multa & faceret difficiliora, & duriora ferret, quàm lex imperabat, aut legis occaſione habebat exſpectandum.*] II. Corint. XI. 23. & ſe-

quentibus, & passim in Actis. Vide & I. Cor. II. 3. 11. Cor. XI. 30. XII. 10.

ATQUE *eadem & faciendi & ferendi auctor esset discipulis suis.*] Act. XX. 29. Rom. V. 3. VIII. XII. 12. II. Cor. I. 4. 8. 11. 4. VI. 4. I. Thess. I. 6. II. Thess. I 6. P. 104.

SINGULOS *dies divino cultui impendere docebantur.*] Act. II. 46. V. 42. I. Tim. V. 5. II. Tim. I. 3. P. ead.

BONORUM *omnium ferre iacturam.*] II. Cor. VI. 4. XII. 10. P. ead.

ET *pro pecudum sanguine suum ipsorum Deo consecrare.*] Rom. VIII. 36. II. Cor. IV. II. Philipp. I. 20. P. ead.

SIBI *à Petro, Iohanne & Iacobo in signum consensus datas dexteras.*] Gal. II. 9. Adde I. Corint. XV. II. II. Cor. XI. 5. XII. II. P. ead.

CÙM *iam suprà ostenderimus.*] Libro II. P. ead.

SOLO *ductu humanæ rationis quàm sit intutum ac fallax.*] Matth. XI. 27. Rom. XI. 33. 34. 35. I. Corint. II. II. 16. P. ead.

DE *mentis suæ natura differentes in longissimè distantes opiniones dila-* P. 106

buntur.] Vide in operibus Plutarchi librum IV. de Placitis Philosophorum. Stobæum in physicis capite XI.

P.107. Si *Regum consilia indagare rerum prudentes periculosum aiunt, nec ideo nos assequi.*] Habet id Tacitus Annalium VI.

P.ead. Horum *nihil sciri posse dicebat sine oraculo.*] Locus est Phædone. Paria in Timæo. Bene Ambrosius: *Cui magis de Deo, quàm Deo credam?*

P.108. Cùm *in talibus legibus posteriores prioribus derogent.*] αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσιν. *Constitutiones tempore posteriores plus valent prioribus.* Dictum est Modestini l. ultima D. de constitutionibus principum. Tertullianus: *Puto autem etiam humanas constitutiones atque decreta posteriora pristinis prævalere.* Idem Apologetico: *Veterem & squallentem silvam legum novis principalium rescriptorum & edictorum securibus truncatis & caditis.* Et de Baptismo: *In omnibus posteriora concludunt, & sequentia antecedenti-*

bus prævalent. Plutarchus Symp. IX. Ἔντε δόγμασι καὶ νόμοις, ἔντε συνθήκαις καὶ ὁμολογίαις κυριώτερα τὰ ὕστερα νομίζεται καὶ βεβαιότερα τῶν προτέρων. *Et in decretis & in legibus & in contractibus ac pactis posteriora prioribus validiora ac firmiora habentur.*

SIVE *Iudæos sumas.*] Quorum diversissimas sententias tum alibi videas, tum apud illarum literarum doctissimum Manassem Israëlis filium, libris de Creatione & resurrectione. P.108.

SIVE *Græcos Philosophos.*] Vide dictum modo librum de placitis philosophorum. P.ead.

AUT *medicos.*] Vide Galenum de Sectis, & de Secta optima, & Celsum initio de re medica. Tum verò Spagiricos adde. P.ead.

SIVE *Romanos Iurisconsultos.*] Nota olim discordia Sabinianorum & Proculianorum: nunc eorum qui Bartolum & sequentes eum, quique Cuiacium & alios literatiores sequuntur. Vide & Gabrielij senten- P.ead.

tias communes, communiores, communissimas.

P. 108. Ut *Platonem & Xenophontem.*] Vide epistolam Xenophontis ad Æschinem Socraticum, Athenæum XI. Laërtium Platonis vita, Gellium libro XIV.

P. ead. Eundem *sæpè scriptorem nunc hoc nunc illud velut sui oblitum, aut quid statuat incertum asseverare.*] Ostendêre id multi in Aristotele: in Romanis Iurisconsultis alij.

P. 109. Cùm *soleant qui falsa testantur, de compacto omnia ita narrare, ut ne in speciem quidem quicquam diversum appareat.*] Hoc est quod dicit Imperator Adrianus, videndum in testibus utrum unum eundémque meditatum sermonem attulerint. L. Testium D. de Testibus. Speculator lib. I. parte IV. de Teste in pr. n. 81. Exactissima circumstantiarum omnium notitia in teste non est necessaria. Vide Luc. I. 56. III. 23. Ioh. II. 6. VI. 10. 19. XIX. 14.

P. 111. Ut *Phlegontis.*] Libro XIII. Chronicorum sive Olympiadum his ver-

bis: Τῷ δ' ἔτει τῆς CB. Ὀλυμπιάδος ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωρισμένων πρότερον· καὶ νὺξ ὥρᾳ ϛ΄. τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε καὶ ἀστέρας ἐν οὐρανῷ φανῆναι. *Quarto autem anno* CCII. *Olympiadis magna & excellens inter omnes quæ ante eam acciderant, defectio Solis facta: dies hora sexta ita in tenebrosam noctem versus, ut stellæ in cælo visæ sint, terraque motus in Bithynia Nicææ urbis multas ædes subverterit.* Habes hæc in Chronico Eusebij & Hieronymi. Sed & Origenes meminit tract. xxxv. ad Matthæum, & adversus Celsum II.

TUM *& Acta publica.*] Tertullianus Apologetico cxxi. *Eum mundi casum relatum in arcanis vestris habetis.* P.III.

DE *eo sidere quod post Christum natum apparuit.*] Chalcidius Platonicus in commentario ad Timæum: *Est quoque alia sanctior & venerabilior historia, quæ perhibet ortu stellæ cuiusdam non morbos mortésque denuntiatas, sed descensum Dei venerabilis ad humanæ conservationis, re-* P.ead.]

rúmque mortalium gratiam : quam stellam cum nocturno itinere inspexissent Chaldæorum profectò sapientes viri, & consideratione rerum cœlestium satis exercitati, quæsîsse dicuntur recentem ortum Dei, repertáque illa maiestate puerili veneratos esse, & vota Deo tanto convenientia, nuncupasse.

P.111. CUM *qui id affirmet, præsertim adversus scripturam diu latéque receptam, is, quod intendit, probare ipse debeat.*] L. ult. C. de Ed. Divi Adriani tollendo.

P.116. DAVIDIS *& Solomonis nomina & federa cum Tyriis preferebant Phœnicum annales.*] Vide quæ ex iis recitat Iosephus Antiquæ historiæ libro VIII. cap. 2. ubi addit volentem exempla habere epistolarum, quas inter se scripsere Solomo & Iromus, petere eâ posse à publicis Tyri archivorũ custodibus. De Davide locus est insignis ex IV. historiarum Damasceni Iosepho citatus Antiquæ historiæ libro VII. cap. 6. μετὰ δὲ ταῦτα πολλῷ χρόνῳ ὕστερον τῶν

ἐγχω-

ἐγχωρείων τις Ἄδαδος ὄνομα πλεῖον ἰσχύσας, Δαμασκοῦ τε καὶ τῆς ἄλλης Συρίας ἔξω Φοινίκης ἐβασίλευσε. πόλεμον δ᾽ ἐξενέγκας πρὸς Δαβίδην βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, καὶ πολλαῖς μάχαις κριθεὶς, ὑστάτῃ τε παρὰ τὸν Εὐφράτην ἐν ᾗ ἡττᾶτο, ἄριστος ἔδοξεν εἶναι βασιλέων ῥώμῃ τε καὶ ἀνδρείᾳ. τελευτήσαντος δ᾽ ἐκείνου, ἀπόγονοι ἐπὶ δέκα γενεὰς ἐβασίλευον, ἑκάστου παρὰ τοῦ πατρὸς ἅμα τῇ ἀρχῇ καὶ τοὔνομα τοῦτο ἐκδεχομένου, ὥσπερ οἱ Πτολεμαῖοι ἐν Αἰγύπτῳ. μέγιστον δὲ πάντων δυνηθεὶς ὁ τρίτος, ἀναμαχέσασθαι βουλόμενος τὴν τοῦ προπάτορος ἧτταν, στρατεύσας ἐπὶ Ἰουδαίοις ἐπόρθησε τὴν νῦν Σαμαρεῖτιν καλουμένην. *Multò post hæc tempore indigenarum quidam Adadus nomine præpollens factus, & Damascum & Syriæ, præter Phœnicen, cætera regno tenuit. Sed suscepto in Davidem Iudææ regem bello, cùm multis præliis concurrisset, postremo ad Euphratem commisso victus est, præstantissimus regum habitus animi virtute & roboris excellentia. Eo mortuo posteri eius in decem stirpes regnarunt, simúlque cum paterno imperio nomen eius acceperunt, quomodo Ægypti*

reges Ptolemai dicuntur. Tertius horum cùm multum invaluiſſet, reparare volens novo decore avi cladem, in Iudaos profectus Samaritidem populatus eſt. Priorem hiſtoriæ huius partem habes II. Sam. VIII. 5. I. Chron. XVIII. poſteriorem I. Reg. XX. ubi Ioſephum vide. Adadus ille Ioſepho Ader dicitur, Adores Iuſtino ex Trogo. Plura de Davide ex Eupolemo nobis dat Euſebius Præparat. Evang. libro IV. c. 30. Idem Ioſephus eodem capite, & priore cõtra Appionem hunc locum profert ex Dij hiſtoria Phœnicia. *Ἀβιβάλου τελευτήσαντος, ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εἴρωμος ἐβασίλευσεν. οὗτος τὰ πρὸς ἀνατολὰς μέρη τῆς πόλεως προσέχωσεν, καὶ μεῖζον τὸ ἄστυ πεποίηκεν, καὶ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς τὸ ἱερὸν καθ' ἑαυτὸ ὂν ἐν νήσῳ, χώσας τὸν μεταξὺ τόπον, συνῆψε τῇ πόλει, καὶ χρυσοῖς ἀναθήμασιν ἐκόσμησεν. ἀναβὰς δὲ εἰς τὸν Λίβανον ὑλοτόμησεν πρὸς τὴν τῶν ναῶν κατασκευήν· τὸν δὲ τυραννοῦντα Ἱεροσολύμων Σολομῶνα πέμψαι φασὶ πρὸς τὸν Εἴρωμον αἰνίγματα καὶ παρ' αὐτοῦ λαβεῖν ἀξιοῦν· τὸν δὲ μὴ δυνηθέντα λῦσαι τὰ αἰνίγματα πολλὰ*

τῶν χρημάτων εἰς τὸ ἐπιζήμιον ἀναλῶσαι. εἶτα δὴ Ἀβδήμονόν τινα Τύριον ἄνδρα τὰ προτεθέντα λῦσαι, καὶ αὐτὸν ἄλλα προβαλεῖν, ἃ μὴ λύσαντα τὸν Σολομῶνα, πολλὰ τῷ Εἱρώμῳ προσαποτίσαι χρήματα. *Abibalo mortuo regnavit filius eius Iromus. Hic ad ortum regionem urbi addidit, ipsámque urbem veterem fecit maiorem: etiam Iovis Olympij templum, quod seorsim in insula erat, aggerato quod intercedebat spatio, urbi annexuit, ornavítque donariis aureis. Aiunt & qui Hierosolymis tunc regnabat Solomonem ad Iromum ænigmata misisse quædam, & cupiisse ab ipso alia accipere. Sed Iromum cùm ænigmata illa solvere nequiret, magnam pecuniæ vim pro mulcta pependisse: postea verò Abdemonum hominem Tyrium solvisse ea quæ proposita fuerant, ac proposuisse vicissim alia, quæ cùm solvere Solomon nequisset, Iromo ab eo magnas pecunias persolutas.* Addit deinde Menandri Ephesij, qui regum tam barbarorum quàm Græcorum res perscripsit, locum illustrem: Τελευτήσαντος δ' Ἀβι-

βάλου, διεδέξατο τὴν βασιλείαν υἱὸς αὐτοῦ Εἴρωμος, βιώσας ἔτη τριάκοντα τέσσαρα. οὗτος ἔχωσε τὸν εὐρύχωρον, τόν τε χρυσοῦν κίονα τὸν ἐν τοῖς τοῦ Διὸς ἀνέθηκεν. ἔπειτα ὕλην ξύλων ἀπελθὼν ἔκοψεν, ἀπὸ τοῦ λεγομένου ὄρους Λιβάνου, κέδρινα ξύλα εἰς τὰς τῶν ἱερῶν στέγας, καθελών τε τὰ ἀρχαῖα ἱερὰ, καινοῖς ναοῖς ᾠκοδόμησεν. τότε τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς Ἀστάρτης τέμενος ἀνιέρευσεν. πρῶτόν τε τοῦ Ἡρακλέους ἔγερσιν ἐποιήσατο ἐν τῷ Περιτίῳ μηνὶ, εἶτα τὸ τῆς Ἀστάρτης, ὁπότε Τιτυοῖς ἐπεστράτευσεν, μὴ ἀποδιδοῦσι τοὺς φόρους, οὓς καὶ ὑποτάξας ἑαυτῷ πάλιν ἀνέστρεψεν. ἐπὶ τούτων δέ τις ἦν Ἀβδήμουνος παῖς νεώτερος ὃς ἐνίκα τὰ προβλήματα, ἃ ἐπέτασσε Σολομὼν ὁ Ἱεροσολύμων βασιλεύς. ψηφίζεται δὲ ὁ χρόνος ἀπὸ τούτου τοῦ βασιλέως ἄχρι τῆς Καρχηδόνος κτίσεως οὕτως.[1] τελευτήσαντος Εἰρώμου διεδέξατο τὴν βασιλείαν Βαλεάζαρος ὁ υἱὸς, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαράκοντα τρία, ἐβασίλευσεν ἔτη ἑπτά· μετὰ τοῦτον Ἀβδάστρατος ὁ τούτου υἱὸς βιώσας ἔτη εἴκοσι ἐννέα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα· τοῦτον οἱ τῆς τροφοῦ αὐτοῦ υἱοὶ τέσσαρες ἐπιβουλεύσαντες ἀπώλεσαν. ὧν ὁ πρεσβύτερος ἐβασίλευσεν ἔτη δεκαδύο. μεθ' οὓς Ἄσταρτος ὁ Δελαιαστάρτου, ὃς βιώ-

σας ἔτη πεντήκοντα τέσσαρα, ἐβασίλευσεν ἔτη δώδεκα. μετὰ τοῦτον ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ασέρυμος βιώσας ἔτη τέσσαρα καὶ πεντήκοντα, ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα. οὗτος ἀπώλετο ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ Φέλητος. ὃς λαβὼν τὴν βασιλείαν ἦρξεν μῆνας ὀκτὼ, βιώσας ἔτη πεντήκοντα. τοῦτον ἀνεῖλεν Εἰθώβαλος ὁ τῆς Ἀστάρτης ἱερεὺς, ὃς βασιλεύσας ἔτη τριακονταδύο, ἐβίωσεν ἔτη ἑξηκονταοκτώ. τοῦτον διεδέξατο Βαδέζωρος υἱὸς, ὃς βιώσας ἔτη τεσσαρακονταπέντε ἐβασίλευσεν ἔτη ἕξ· τούτου διάδοχος γέγονε Μάτγηνος ὁ υἱὸς, ὃς βιώσας ἔτη τριάκοντα δύο ἐβασίλευσεν ἔτη ἐννέα· τούτου διάδοχος γέγονε Φυγμαλίων. βιώσας δὲ ἔτη πεντηκονταὲξ ἐβασίλευσεν ἔτη τεσσαρακονταεπτά. ἐν δὲ τῷ ἐπ' αὐτοῦ ἑβδόμῳ ἔτει ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ φυγοῦσα ἐν τῇ Λιβύῃ πόλιν ᾠκοδόμησε Καρχηδόνα. *Mortuo Abibalo successit in regnum filius eius Iromus, qui vixit annos* XXXIV. *Hic aggeravit latam quæ dicitur regionem: idem auream columnam posuit quæ in Iovis est templo. Deinde materiam excîdit è monte Libano, cedrinas arbores ad templi tecta, templísque veteribus deiectis fecit nova. Etiam Herculis & Astartes delubra sacra-*

vit. Sed Herculis prius mense Peritio, deinde Astartes quo tempore Tityis arma intulit, tributa non solventibus, eósque sibi cùm subiecisset reversus est. Hac ætate Abdemonus vixit iuvenis, qui victor fuit explicando problemata missa à Solomone Hierosolymorum Rege. Tempus autem ab hoc Rege ad conditam Carthaginem sic putatur. Mortuo Hiromo regnum eius accepit filius eius Baleazarus, qui vixit annos XLIII. *regnauit* VII. *Post hunc Abdastratus eius filius annos vixit* XXIX. *regnavit* IX. *Hunc nutricis ipsius filij quatuor de insidiis interfecere: quorum qui maximus natu erat, regnavit annos* XII. *post quos Astartus Delæastarti filius, qui vixit annos* LIV, *regnavit* XII. *Post hunc frater eius Aserymus vixit annos* LIV. *regnavit* IX. *Hic à fratre Phelete occisus fuit: qui accepto regno imperavit menses* VIII. *vixit annos* L. *Hunc interemit Itkobalus Sacerdos Astartes, regnavítque annos* XXXII, *vixit* LXVIII. *Succeßit ei filius Badezorus, qui vixit annos* XLV. *re-*

gnavit VI. *Huius successor fuit filius Matgenus: vixit is annos* XXXII, *regnavit* IX. *Excepit hunc Phygmalion, vixit annos* LVI. *regnavit* XLVII. *Septimo huius anno soror ipsius profuga urbẽ in Africa struxit Carthaginem.* Locum hunc Menandri, sed contractiorem posuit Theophilus Antiochenus libro ad Autolycum tertio. Tertullianus Apologetico capite 19. *Reseranda antiquissimarum etiam gentium archiva, Ægyptiorum, Chaldaeorum, Phœnicum, per quos notitia subministrata est, aliqui Manethon Ægyptius & Berosus Chaldaeus, sed & Iromus Phœnix Tyri rex: sectatores quoque eorum Mendesius Ptolemaeus, & Menander Ephesius & Demetrius Phaleraeus & Rex Iuba & Apion & Thallus.* Iromi illius & Solomonis ei coævi mentionem etiam apud Alexandrum Polyhistorem, Menandrum Pergamenum, & Lætum in Phœnicicis exstitisse ait Clemens Strom. 1. unde corrigendus Tatianus apud quem Χαῖτος, pro Λαῖτος scribitur, dicitúrque is in Græcum

transtulisse quæ Phœnices Theodotus, Hypsicrates & Mochus scripserant. Azaëlis Syriæ Regis, qui nominatur I. Reg. XIX. 15. II. Reg. VIII. II. XII. 17. XIII. 3. 24. memoria Damasci divinis honoribus conservata, tradente Iosepho antiquæ historiæ libro IX. c. 2. Est idem nomen apud Iustinum ex Trogo. De Salmanasare qui decem tribus in servitutem avexit, ut narratur II. Reg. XVII. 3. & sequentibus, & Samariam cepit II. Reg. XVIII. 9. locus est Menandri quem diximus Ephesij apud Iosephum libro eodem nono capite XIV. Καὶ Ἐλευλαῖος ὄνομα ἐβασίλευσεν ἔτη τριάκοντα ἕξ. οὗτος ἀποστάντων Κιτταίων ἀναπλεύσας, προσηγάγετο αὐτοὺς πάλιν. ἐπὶ τούτους πέμψας ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, ἐπῆλθε Φοινίκην πολεμῶν ἅπασαν. ὅστις σπεισάμενος εἰρήνην μετὰ πάντων ἀνεχώρησεν ὀπίσω. ἀπέστη τε Τυρίων Σιδὼν καὶ Ἄρκη καὶ ἡ Παλαίτυρος καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις, αἳ τῷ τῶν Ἀσσυρίων ἑαυτὰς βασιλεῖ παρέδοσαν. διὸ Τυρίων οὐχ ὑποταγέντων, πάλιν ὁ βασιλεὺς ἐπ᾽ αὐτοὺς ὑπέστρεψε, Φοινίκων συμπληρωσάντων αὐτῷ

ναῦς ἑξήκοντα καὶ ἐπικώπους ὀκτοκοσίους. αἷς ἐπιπλεύσαντες Τύριοι ναυσὶ δεκαδύο, τῶν νεῶν τῶν ἀντιπάλων διασπαρεισῶν, λαμβάνουσιν αἰχμαλώτους ἄνδρας εἰς πεντακοσίους. ἐπετάθη δὴ πάντων ἐν Τύρῳ τιμὴ διὰ ταῦτα. ἀναζεύξας δ' ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, κατέστησε φύλακας ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ, καὶ τῶν ὑδραγωγιῶν οἳ διακωλύσουσι Τυρίους ἀρύνασθαι, καὶ τοῦτο ἔτεσι πέντε γινόμενον, ἐκαρτέρησαν πίνοντες ἐκ φρεάτων ὀρυκτῶν. *Elulæus nomine apud Tyrios regnavit annos* XXXVI. *Hic Cittæos qui ab imperio suo defecerant classe eo vectus ad obsequium reduxit. Sed in hos misit Rex Assyriorum, Phœnicénque omnem bello incursavit: mox tamen pace cum omnibus facta rediit retro. Verùm descivere à Tyriorum imperio Sidon, Arce, Palætyrus, multæque urbes aliæ, quæ se Ægyptio Regi dediderunt. Cùm tamen non ob id se dederent Tyrij, Assyriorum Rex bellum eis rursus intulit, cùm accepisset à Phœnicibus naves sexaginta, remiges octingentos. In quas invecti Tyrij navibus duodecim, disiectis hostium navibus, homines fecere capti-*

vos quingentos. aucta hinc apud Tyrios rerum omnium pretia. Cùm abiret Rex Aſſyriorum, conſtituit custodes ad flumina & aquaeductus, qui Tyrios ab aqua hauſtu arcerent. Toleratúmque id Tyriis per annos quinque, bibentibus interim ex puteis quos foderant. Addit Ioſephus eodem loco ipſum huius regis nomen Salmanaſarum exſtitiſſe ad ſua tempora in Tyriorum archivis. Sennacheribi, qui Iudæam prope omnem, exceptis Hieroſolymis, ſubegit, ut narratur II. Reg. XVIII. 13. II. Paral. XXXII. I. Eſaiæ XXXVI. I. & nomen & expeditiones in Aſiam & Ægyptum in Beroſi Chaldaicis repertas teſtatur idem ille Ioſephus libro X. c. I. Eiuſdem Σαναχηρίβου Sennacheribi meminit & Herodotus libro II. vocátque Arabum & Aſſyriorum Regem. Baladæ Babyloniorum regis mentio eſt II. Reg. XX. 12. & Eſaiæ XXXIX. Eiuſdem nomen in Beroſi Babylonicis exſtitiſſe teſtatur Ioſephus Antiquæ hiſtoriæ lib. X. cap. 3. Herodotus prælij illius in Maged-

do, quo Nechao Rex Ægypti Iudæos vicit, quæ historia est II. Paral. XXXV. 22. Zach. XII. I. meminit dicto libro II. his verbis: καὶ Σύροισι πεζῇ ὁ Νεκῶς συμβαλὼν ἐν Μαγδόλῳ ἐνίκησε. *Et cum Syris* (ita semper Iudæos vocat Herodotus, ut & alij) *Necos congressus in Magdolo eos vicit.*

NABUCHODONOSORI.] De hoc Berosi locum nobis servavit Iosephus Antiquæ historiæ X. & adversus Appionem libro I. conferendus cum Eusebio, qui & in Chronico circa hæc tempora, & Præparationis libro IX. cap. 40. & 41. hunc, & qui sequetur Abydeni locum, producit: Ἀκούσας δὲ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Ναβοπαλλάσαρος ὅτι ὁ τεταγμένος Σατράπης ἔν τε Αἰγύπτῳ, καὶ τοῖς περὶ τὴν Συρίαν τὴν κοίλην, καὶ τὴν Φοινίκην τόποις ἀποστάτης γέγονεν, οὐ δυνάμενος αὐτὸς ἔτι κακοπαθεῖν, συστήσας τῷ υἱῷ Ναβουχοδονοσόρῳ ὄντι ἔτι ἐν ἡλικίᾳ μέρη τινὰ τῆς δυνάμεως, ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτόν. συμμίξας δὲ Ναβουχοδονόσορος τῷ ἀποστάτῃ, καὶ παραταξάμενος, αὐτοῦ τε ἐκυρίευσε καὶ τὴν χώραν ἐξ ἀρ- P.116.

χῆς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ἐποίησε. τοῦτε πατρὶ αὐτοῦ συνέβη Ναβοπαλλασάρῳ κατὰ τοῦτον τὸν καιρὸν ἀῤῥωστήσαντι ἐν τῇ Βαβυλωνίων πόλει μεταλλάξαι τὸν βίον ἔτη βεβασιλευκότι εἰκοσιεννέα· αἰσθόμενος δὲ μετ' οὐ πολὺ τὴν τοῦ πατρὸς τελευτὴν Ναβουχοδονόσορος, καταστήσας τὰ κατὰ τὴν Αἴγυπτον πράγματα, καὶ τὴν λοιπὴν χώραν, καὶ τοὺς αἰχμαλώτους Ἰουδαίων τε καὶ Φοινίκων καὶ Σύρων καὶ τῶν κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἐθνῶν συντάξας τισὶ τῶν φίλων μετὰ τῆς δυνάμεως, καὶ τῆς λοιπῆς ὠφελείας ἀνακομίζειν εἰς τὴν Βαβυλωνίαν, αὐτὸς ὁρμήσας ὀλιγοστὸς παρεγένετο διὰ τῆς ἐρήμου εἰς Βαβυλῶνα. καταλαβὼν δὲ τὰ πράγματα διοικούμενα ὑπὸ Χαλδαίων, καὶ διατηρουμένην τὴν βασιλείαν ὑπὸ τοῦ βελτίστου αὐτῶν, κυριεύσας δὲ ὁλοκλήρου τῆς πατρικῆς ἀρχῆς, τοῖς μὲν αἰχμαλώτοις παραγενομένοις, συνέταξεν αὐτοῖς ἀποικίας ἐν τοῖς ἐπιτηδειοτάτοις τῆς Βαβυλωνίας τόποις ἀποδεῖξαι. αὐτὸς δ' ἀπὸ τῶν ἐκ τοῦ πολέμου λαφύρων, τό, τε Βήλου ἱερὸν καὶ τὰ λοιπὰ κοσμήσας φιλοτίμως, τήν τε ὑπάρχουσαν ἐξ ἀρχῆς πόλιν καὶ ἑτέραν ἔξωθεν προσχαρισάμενος καὶ ἀνακαινίσας πρὸς τὸ μηκέτι δύνασθαι τοὺς πολιορκοῦντας, τὸν ποταμὸν ἀναστρέφοντας ἐπὶ

τὴν πόλιν κατασκευάζειν, περιεβάλετο τρεῖς μὲν τῆς ἔνδον πόλεως περιβόλους, τρεῖς δὲ τῆς ἔξω τούτων, τοὺς μὲν ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου, τοὺς δὲ ἐξ αὐτῆς πλίνθου. καὶ τειχίσας ἀξιολόγως τὴν πόλιν, καὶ τοὺς πυλῶνας κοσμήσας ἱεροπρεπῶς, προσκατεσκεύασε τοῖς πατρικοῖς βασιλείοις ἕτερα βασίλεια ἐχόμενα ἐκείνων, ὑπεραίροντα ἀνάστημα καὶ τὴν πολλὴν πολυτέλειαν. μακρὰ δ' ἴσως ἔσται, ἐάν τις ἐξηγῆται. πλὴν ὄντα γ' ὑπερβολὴν ὡς μεγάλα καὶ ὑπερήφανα συνετελέσθη ἡμέραις δεκαπέντε. ἐν δὲ τοῖς βασιλείοις τούτοις ἀναλήμματα λίθινα ὑψηλὰ ἀνοικοδομήσας, καὶ τὴν ὄψιν ἀποδοὺς ὁμοιοτάτην τοῖς ὄρεσι, καταφυτεύσας δένδρεσι παντοδαποῖς ἐξειργάσατο. καὶ κατασκευάσας τὸν καλούμενον κρεμαστὸν παράδεισον, διὰ τὸ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ἐπιθυμεῖν τῆς ὀρείας διαθέσεως, ὡς τεθραμμένην ἐν τοῖς κατὰ Μηδίαν τόποις, μετὰ τὸ ἄρξασθαι τοῦ προειρημένου τείχους, ἐμπεσὼν εἰς ἀρρωστίαν, μετηλλάξατο τὸν βίον, βεβασιλευκὼς ἔτη τεσσαράκοντα τρία. *Cùm audiſſet pater eius Nabopallaſarus eum qui in Ægypto Syriáque Cœle & Phœnice præpoſitus fuerat Satrapen defeciſſe, ipſe ferendis laboribus per ætatem impar, filio Nabu-*

chodonoſoro adhuc iuveni tradidit partem exercitus, ut deſertorem bello peteret. Hic autem cùm eum aggreſſus eſſet prælio, ipſum cepit, regionémque omnem iterum ſub imperium redegit. Sub id tempus evênit ut pater Nabopollaſarus, cùm morbum contraxiſſet, in urbe Babylone de vita decederet, poſtquam regnarat annos XXIX. *Nabuchodonoſor poſt id, ſimul patris morbum intellexit, rebus Ægypti vicinarúmque gentium bene ordinatis, amico cuidam commiſit captivos ex Iudæis, Phœnicibus ac Syris & ex Ægypti populis, una cum exercitu rebúſque aliis ſervari dignis, reportandos Babylonem. Ipſe cum comitibus paucis breviore per deſertum via Babylonem ſe contulit. Ibi cùm reperiſſet res à Chaldæis adminiſtrari, & ipſum regnum aſſervari ab eorum potiſſimo, totum patris quod fuerat imperium adeptus eſt, captiviſque conſpectis iuſſit illis idoneas per Babylonicum imperium colonias aſſignari. Ipſe verò de belli manubiis Beli aliáque templa ornavit, urbémque Babylonis*

quæ iam erat, nova altera addita, instauravit eum in modum, ne possent posthac qui ad obsidendam venirent urbem abacto flumine eam aggredi, ternáque mœnia urbi interiori, totidem exteriori circumdedit, partim ex cocto latere & bitumine, partim ex latere solo. Bene munita urbe, portísque magnificè ornatis, ad paternam regiam novam adiecit, supereminentem & altitudine & omni splendore quem longum sit exsequi. Suffecerit dicere hoc opus & magnitudine & omni rerum paratu eximium intra dies perfectum esse quindecim. In hac regia ex lapide sublimia extulit ambulacra, speciémque dedit montibus persimilem, omnis etiam generis arboribus ibi consitis, addito & paradiso pensili, quod uxor eius in Media locis educata montium aspectu delectaretur. Sed inter hæc opera morbo implicitus mox de vita excessit, cùm regnasset annos XLIII. Uxor illa Nabuchodonosori est Nitocris Herodoto, libro eius primo, ut docuit magnus Scaliger in præclara tem-

porum Emendatorum appendice. Interpretatur hæc Curtius libro v. quem vide. partim & Strabo libro xv. & Diodorus libro II. Berosus, ex quo hæc & alia suprà protulimus, Beli Sacerdos fuit post Alexandri Magni tempora, cui ob divinas prædictiones Athenienses publico in gymnasio statuam inaurata lingua statuere, memorante Plinio Historiæ Naturalis libro VII. cap. 37. Librum eius Babylonica vocat Athenæus xv. Tatianus, qui & ipse Nabuchodonosori Berosum meminisse affirmat, & Clemens, Chaldaica. Ex iis Rex Iuba profitebatur accepisse se quæ de rebus Assyriis scripsit, ut notat Tatianus. Meminere eius & Vitruvius & Tertullianus Apologetico, & scriptor Chronici Alexandrini. Nabuchodonosori mentionem alteram ex Abydeno Assyriorum scriptore nobis tradidit Eusebius tum in Chronico, tum in fine noni de Præparatione. Verba hæc sunt: Μεγασθένης δὲ φησὶ Ναβουκοδρόσορον Ἡρακλέος ἀλκιμώτερον γεγονότα ἐπί τε Λι-

βύην καὶ Ἰβηρίην στρατεῦσαι. ταύτας δὲ χειρωσάμενον, ἀπόδασμον αὐτέων εἰς τὰ δεξιὰ τοῦ πόντου κατοικῆσαι. μετὰ δὲ λέγεται πρὸς Χαλδαίων, ὡς ἀναβὰς ἐπὶ τὰ βασιλήϊα κατασχεθείη θεῷ ὅτεῳ δή. φθεγξάμενος δὲ εἶπεν οὕτως· Ἐγὼ Ναβουκοδρόσορος, ὦ Βαβυλώνιοι, τὴν μέλλουσαν ὑμῖν προαγγέλλω συμφορὴν, τὴν οὔτε Βῆλος ἐμὸς πρόγονος, οὔτε βασίλεια Βῆλτις ἀποτρέψαι μοίρας πεῖσαι σθένουσι. ἥξει Πέρσης ἡμίονος τοῖσι ὑμετέροισι δαίμοσι χρεώμενος συμμάχοισι, ἐπάξει δὲ δουλοσύνην, οὗ δὴ συναίτιος ἔσται Μήδης τὸ Ἀσσύριον αὔχημα. ὡς εἴθε μιν, πρόσθεν ἢ δοῦναι τοὺς πολιήτας, Χάρυβδίν τινα ἢ θάλασσαν εἰσδεξαμένην ἀϊστῶσαι πρόρριζον, ἤ μιν ἄλλας ὁδοὺς στραφέντα φέρεσθαι διὰ τῆς ἐρήμου, ἵνα οὔτε ἄστεα, οὔτε πάτος ἀνθρώπων, θῆρες δὲ νόμον ἔχουσι καὶ ὄρνιθες πλάζονται, ἔντε πέτρῃσι καὶ χαράδρῃσι μοῦνον ἀλώμενον, ἐμέ τε, πρὶν ἐς νόον βαλέσθαι ταῦτα, τέλεος ἀμείνονος κυρῆσαι. ὁ μὲν θεσπίσας παραχρῆμα ἠφάνιστο. *Megasthenes auctor est Nabucodrosorum Hercule ipso fortiorem fuisse, bellóque usque in Africam & Hispaniam illato quos inde deportaverat collocasse ad dextram Ponti oram. Præterea verò nar-*

rant de eo Chaldæi, quondam cùm regiam conſcendiſſet, numine aliquo afflatum eum hæc prædixiſſe. Ego Nabucodroſorus, ô Babylonij, imminentem vobis prænuntio calamitatem, quam ut arceant Parcæ nunquam eas aut Belus generis noſtri auctor, aut regina Beltis permovere poterunt. Perſicus veniet mulus, qui veſtris Diis auxiliantibus ſervitium imponet. Huius mali adiutor erit Medus, Aſſyriorum gloriatio. Utinam eum antequam cives prodat, Charybdis aut mare abſorptum funditus interimat, aut ipſe alio raptus erret per ſolitudines, ubi neque urbes neque hominum ulla ſint veſtigia, ubi feræ paſcantur, circumvoléntque liberè aves, ut ibi inter rupes faucéſque ſolus vagetur: utinámque & ego felicem exitum ſortitus fuiſſem, priuſquam hæc animo meo obverſarentur. Hæc ubi effatus erat, ſtatim diſparuit. Confer hæc poſtrema cum iis quæ in Danielis libro de hoc Nabuchodonoſoro habemus. Prima illa ex Megaſthene etiam Ioſephus habet libro x. anti-

quæ Historiæ cap. 11. & ait exstare Indicorum IV. Habet ex Abydeno etiam hæc de Nabuchodonosoro Eusebius: Λέγεται δὲ πάντα μὲν ἐξ ἀρχῆς ὕδωρ εἶναι, θάλασσαν καλεομένην. Βῆλον δὲ σφέα παῦσαι, χώραν ἑκάστῳ ἀπονείμαντα καὶ Βαβυλῶνα τείχει περιβαλεῖν· τῷ χρόνῳ δὲ ἱκνευμένῳ ἀφανισθῆναι. τειχίσαι δὲ αὖθις Ναβουχοδονόσορον, τὸ μέχρι τῆς Μακεδονίων ἀρχῆς διαμεῖναν, ἐὸν χαλκόπυλον. *Fama est ubi nunc est Babylon omnia aquam fuisse, dictam Mare. Id sustulisse Belum, agrósque distribuisse viritim, & mœnia circumiecisse Babyloni, quæ tempus aboleverit. Nova autem mœnia structa à Nabuchodonosoro, eáque mansisse ad imperij Macedonum tempora, portis aneis.* Postea. Ναβουχοδονόσορος δὲ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν, Βαβυλῶνα μὲν ἐτείχισε τριπλῷ περιβόλῳ ἐν πεντεκαίδεκα ἡμέρῃσι, τόν τε Ἀρμακάλην πόταμον ἐξήγαγε, ἐόντα κέρας Εὐφράτεω, τόν τε Ἀχράκανον. ὑπὲρ δὲ τῆς Σιππαρηνῶν πόλιος λάκκον ὀρυξάμενος, περίμετρον μὲν τεσσαράκοντα παρασαγγέων, βάθος δὲ ὀργυιέων εἴκοσι, πύλας ἐπέστησε, τὰς ἀνοίγοντες ἄρδεσκον τὸ πεδίον. καλέουσι δ'

αὐτὰς ὀχετογνώμονας. ἐπετείχισε δὲ καὶ τῆς ἐρυθρᾶς θαλάσσης τὴν ἐπίκλυσιν, καὶ Τερηδόνα πόλιν ἔκτισεν, κατὰ τὰς Ἀράβων εἰσβολάς. τά τε βασιλήϊα δένδρεσι ἤσκησε, κρεμαστοὺς παραδείσους ὀνομάσας. *Nabuchodonoſorus, ubi in imperium ſucceſſerat, Babylona munivit trinis mœnibus, intra dies quindecim, & Narmalcam amnem, qui divergium eſt Euphratis, ſimulque Acracanum amnem divertit. Tum in gratiam civitatis Sipparenorum, foſſam effecit, quæ in ambitu haberet paraſangas* XL. *in altum vicies quantum patent ſparſæ manus, appoſuitque ſepta quibus apertis irrigaretur ager. Ea ſepta appellant aquæductuum normas. Maris quoque rubri eluvionem operibus circumdatis repreſſit, Teredonem condidit, ad reprimendos Arabum impetus, regiam præterea inſtruxit arboribus, quas paradiſos penſiles vocant.* Confer Danielem IV. 27. Strabo libro XV. ex eodem Megaſthene hoc adfert: Ναβοκοδρόσορον δὲ τὸν παρὰ Χαλδαίοις εὐδοκιμήσαντα Ἡρακλέους μᾶλλον καὶ ἕως στηλῶν ἐλάσαι.

Nabuchodonoſorum, cuius apud Chaldæos fama Herculem vincit, ad columnas veniſſe cum exercitu. Fuere & alij qui eius regis hiſtoriam attigere, ſed quorum nunc nomina tantùm ſuperſunt, Diocles Perſicorum ſecundo, Philoſtratus tum in Indicis, tum in Phœnicicis, qui Tyrum ab eo obſeſſam ait per annos XIII. ut Ioſephus nos docet, tum Antiquæ Hiſtoriæ dicto iam loco, tum adverſus Appionem priore, ubi ex Phœnicum Actis publicis hæc profert: Ἐπὶ Εἰθωβάλου τοῦ βασιλέως ἐπολιόρκησε Ναβουχοδονόσορος τὴν Τύρον ἔτη τρία καὶ δέκα. μετὰ τοῦτον ἐβασίλευσε Βαὰλ ἔτη δέκα. μετὰ τοῦτον δικασταὶ κατεστάθησαν καὶ ἐδίκασαν αὐτοὶ, Ἐκνίβαλος Βασλάχου μῆνας δύο, Χέλβης Ἀβδαίου μῆνας δέκα, Ἄββαρος ἀρχιερεὺς μῆνας τρεῖς, Μύτγονος καὶ Γεράστρατος τοῦ Ἀβδηλίμου δικασταὶ ἔτη ἕξ, ὧν μεταξὺ ἐβασίλευσε Βαλάτορος ἐνιαυτὸν ἕνα. τούτου τελευτήσαντος, ἀποστείλαντες μετεπέμψαντο Κέρβαλον ἐκ τῆς Βαβυλῶνος, καὶ ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. τούτου τελευτήσαντος μετεπέμψαντο τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Εἴρωμον, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη εἴκοσιν.

ἐπὶ τούτου Κῦρος Περσῶν ἐδυνάστευσεν. *Ithobalo apud Tyrios regnante Nabuchodonosorus Tyrum obsedit per annos* XIII. *Post hunc regnavit Baal annos* X. *Post hunc iudices constituti sunt qui Tyrum rexere, Ecnibalus Baslachi menses duos, Chelbes Abdei menses decem, Abbarus Sacerdos summus menses tres, Mytgonus & Gerastratus Abdelimi iudices fuere per annos sex, sed medio inter hos tempore annum unum cum potestate regia Tyro præfuit Balatorus. Quo mortuo misere Tyrij qui ex Babylone Merbalum advocarent. regnavit is annos* IV. *Hoc quoque mortuo advocarunt fratrem eius Iromum, qui regnavit annos* XX. *Huius temporibus Cyrus apud Persas potens fuit.* Hæc supputatio quàm pulchrè cum sacris liberis congruat, vide Iosephum dicto contra Appionem libro. Sequitur ibidem apud Iosephum de Hecatæo: Πολλὰς μὲν γὰρ ἡμῶν, φησὶν, ἀνασπάστους εἰς Βαβυλῶνα Πέρσαι πρότερον αὐτῶν ἐποίησαν μυριάδας. *Nostrorum ille multa millia ait à*

Persis Babylonem translata. Et de bello Senacheribi, & de deportatione per Nabuchodonoſorum facta, vide Demetrij locum apud Clementem Strom. 1.

E T *aliorum Chaldæorum Regum.*] p. 116. Apud Beroſum poſt modò prolata hæc ſequebantur, Ioſepho duobus quos indicavimus locis id referente: Τῆς δὲ βασιλείας κύριος ἐγένετο ὁ υἱὸς αὐτοῦ Εὐιλμαράδουχος. οὗτος προστὰς τῶν πραγμάτων ἀνόμως καὶ ἀσελγῶς, ἐπιβουληθεὶς ὑπὸ τοῦ τὴν ἀδελφὴν ἔχοντος αὐτοῦ Νηριγλισσοορόορου ἀνῃρέθη, βασιλεύσας ἔτη δύο. μετὰ δὲ τὸ ἀναιρεθῆναι τοῦτον, διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν ὁ ἐπιβουλεύσας αὐτῷ Νηριγλισσοόροορος ἐβασίλευσεν ἔτη τέσσαρα. τούτου υἱὸς Λαβοροσοάρχοδος ἐκυρίευσε μὲν τῆς βασιλείας παῖς ὢν μῆνας ἐννέα, ἐπιβουληθεὶς δὲ διὰ τὸ πολλὰ ἐμφαίνειν κακοήθη, ὑπὸ τῶν φίλων ἀπετυμπανίσθη· ἀπολομένου δὲ τούτου, συνελθόντες οἱ ἐπιβουλεύσαντες αὐτῷ, κοινῇ τὴν βασιλείαν περιέθηκαν Ναβοννήδῳ τινὶ τῶν ἐκ Βαβυλῶνος, ὄντι ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπισυστάσεως. ἐπὶ τούτου τὰ περὶ τὸν ποταμὸν τείχη τῆς Βαβυλωνίων πόλεως ἐξ ὀπτῆς πλίνθου καὶ ἀσφάλτου κατεκοσμήθη.

οὔσης δὲ τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐν τῷ ἑπτακαιδεκάτῳ ἔτει, προεξεληλυθὼς Κῦρος ἐκ τῆς Περσίδος μετὰ δυνάμεως πολλῆς, καὶ καταστρεψάμενος τὴν λοιπὴν Ἀσίαν ἅπασαν, ὥρμησεν ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίας· αἰσθόμενος δὲ Ναβόννηδος τὴν ἔφοδον αὐτοῦ, ἀπαντήσας μετὰ τῆς δυνάμεως καὶ παραταξάμενος, ἡττηθεὶς τῇ μάχῃ καὶ φυγὼν ὀλιγοστὸς, συνεκλείσθη εἰς τὴν Βορσιππηνῶν πόλιν. Κῦρος δὲ Βαβυλῶνα καταλαβόμενος καὶ συντάξας τὰ ἔξω τῆς πόλεως τείχη κατασκάψαι, διὰ τὸ λίαν αὐτῷ πραγματικὴν καὶ δυσάλωτον φανῆναι τὴν πόλιν, ἀνέζευξεν ἐπὶ Βόρσιππον, ἐκπολιορκήσων τὸν Ναβόννηδον. τοῦ δὲ Ναβοννήδου οὐχ ὑπομείναντος τὴν πολιορκίαν, ἀλλ' ἐγχειρίσαντος αὐτὸν πρότερον, χρησάμενος Κῦρος φιλανθρώπως, καὶ δοὺς οἰκητήριον αὐτῷ Καρμανίαν, ἐξέπεμψεν ἐκ τῆς Βαβυλωνίας. Ναβόννηδος μὲν οὖν τὸ λοιπὸν τοῦ χρόνου διαγενόμενος ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ, διέστρεψε τὸν βίον. *Regnum accepit filius eius Evilmaradochus. Hic cùm iniquè ac per malam libidinem res administraret, petitus insidiis Neriglissoroori, qui sororem eius in matrimonio habebat, interiit, postquam per annos regnaverat decem. Eo sublato regni compos*

factus

factus interfector eius Neriglissoroorus imperium tenuit per annos quatuor. Huius filius Laborosoarchodus puer adhuc regnum tenuit menses novem: sed quia pravæ in illo indolis multa signa apparerent, insidiis amicorum trucidatus est. Hoc mortuo cùm inter se coiissent eius facinoris participes, communi consensu regnum detulere ad Nabonnidum ex Babyloniis unum, qui & ipse in eadem coniuratione fuerat. Hoc regnante meliora facta sunt ea quæ ad amnem erant ex latere & bitumine Babylonis mœnia. Cùm verò regni eius annus ageretur decimus & septimus, venit ex Perside multo cum exercitu Cyrus, reliquáque Asia subacta ad Babylonem perrexit. Adventu eius cognito Nabonnidus, occurrit magno & ipse exercitu, prælióque facto victus, cum paucis fugit, conclusítque se in urbem Borsippenorum. Cyrus autem Babylone capta constituit exteriora eius munimenta diruere, quòd civitatem videret ad res novas mobilem, urbem verò capi difficilem: inde in Borsip-

pum proficiſcitur ad obſidendum Nabonnidum. Verùm is obſidionis non tolerans ſe dedidit. Cyrus benignè exceptum à Babylonia exire eum ad Carmaniam habitandam iuſſit. Atque ibi Nabonnidus tranſacto vitæ cætero diē ſuum obiit. Abydeni, poſt ea quæ modò attulimus de Nabuchodonoſoro verba, hæc nobis ſervavit Euſebius dicto loco. Ὁ δὲ οἱ παῖς Εὐιλμαλούρουχος ἐβασίλευσε· τὸν δὲ ὁ κηδεστὴς ἀποκτείνας Νηριγλισάρης, λεῖπε παῖδα Λαβοσσοάρασκον· τούτου δὲ ἀποθανόντος βιαίῳ μόρῳ Ναβαννίδοχον ἀποδεικνῦσι βασιλέα, προσήκοντά οἱ οὐδέν· τῷ δὲ Κῦρος ἑλὼν Βαβυλῶνα, Καρμανίης ἡγεμονίην δωρέεται. *Poſt hunc filius regnavit Evilmaluruchus. Huius interfector, qui affinis ipſi fuerat, Nerigliſſares, filium reliquit Laboſſoaraſcum. Hoc violenta morte exſtincto, Babylonij Nabonnidum regem faciunt cum rege mortuo nullo iunctum ſanguine. Cyrus hunc, cùm Babylona cepiſſet, Carmaniæ præfecit.* Evilmaraduchus iſte nominatur II. Reg. xxv. 27. De cęteris vide Scaligerum. Iſta de Babylone à Cyro capta

congruunt cum istis Herodoti. Οὕτω Κῦρος ἤλαυνε ἐπὶ τὴν Βαβυλῶνα. οἱ δὲ Βαβυλώνιοι ἐκστρατευσάμενοι ἔμενον αὐτόν. ἐπεὶ δὲ ἐγένετο ἐλαύνων ἀγχοῦ τῆς πόλιος, συνέβαλόν τε οἱ Βαβυλώνιοι, καὶ ἑσσωθέντες τῇ μάχῃ κατειλήθησαν εἰς τὸ ἄστυ. *Sic Cyrus in Babylonem movit. Babylonij autem educto contra exercitu eum exspectarunt. At postquam Cyrus urbi appropinquavit, pugnarunt cum eo Babylonij, sed prælio victi in intima urbis se receperunt.* Cum quibus confer Ieremiam LI. 20. 30. 31. de fuga ad Borsippa eundem Ieremiam LI. 30. de exsiccato amnis alveo Herodotus consentit Ieremiæ LI. 32. Verba Herodoti: Τὸν γὰρ ποταμὸν διώρυχι εἰσαγαγὼν εἰς τὴν λίμνην ἐοῦσαν ἕλος, τὸ ἀρχαῖον ῥέεθρον διαβατὸν εἶναι ἐποίησε, ὑπονοστήσαντος τοῦ ποταμοῦ. *Amnem diffidit, parte eius in lacum palustrem deducta ac sic veterem alveum fecit pervium, aqua derivata.* An ea quæ de Belesi Chaldæo narrat Diodorus lib. II. ad Danielem possint referri, cui nomen Chal-

dæum fuit בלטשאצר Dan.I. 7. cogitemus.

P.116. QUI *Vaphres Ægypti Rex Ieremiæ.*] Ita Septuaginta & Eusebius vertunt quod in Hebræo Ieremiæ XLIV. 3. est חפרע. Fuit is Nabuchodonosoro coævus.

P. ead. APRIES *est Herodoto.*] Lib. II.

P. ead. CYRI.] Vide loca iam allata. Diodorum Siculum libro II. Ctesiam Persicis, Iustinum libro IV. cap. 5. & sequentibus. Sub Cyro iacta Templi Hierosolymitani fundamenta, sub Dario consummatum opus Beroso teste probat Theophilus Antiochenus.

P. ead. AD *Darium usque.*] Codomannum. Vide eosdem & Æschylum Persis, & scriptores rerum Alexandri. Sub hoc Dario summus Hebræorum Sacerdos fuit Iaddus Nehem. XII. 22. is qui Alexandro victori ivit obviam, narrante Iosepho Antiquæ historiæ libro I. 8. His ipsis temporibus vixit Hecatæus Abderita celebratus Plutarcho libro de Iside, & Laërtio in Pyrrhone. Is de

Iudæis librum ſcripſit ſingularem; unde egregiam & urbis Hieroſolymorum & Templi deſcriptionem depromſit Ioſephus adverſus Appionem libro priore, quem locum habet & Euſebius Præparationis Evangelicæ libro IX. cap. 9. Vterque horum etiam Clearchi habent locum, qui Ariſtotelis verbis Iudaicam ſapientiam commendat. Laudatores etiam Iudæorum rerúmque Iudaicarum teſtes Ioſephus dicto libro nominat Theophilum, Theodotum, Mnaſeam, Ariſtophanem, Hermogenem, Euemerum, Cononem, Zopyrionem & alios.

QUÆ *ex Strabone & Trogo ſuprà attulimus.*] Libro I. P.117.

MACEDONES *in Alexandriam magnis commodis eos invitarunt.*] Hecatæus Ioſepho deſcriptus in libro priore contra Appionem, de Iudæis loquens: Οὐκ ὀλίγαι δὲ (nempe μυριάδες ex præcedentibus) καὶ μετὰ τὸν Ἀλεξάνδρου θάνατον εἰς Αἴγυπτον καὶ Φοινίκην μετέστησαν, διὰ τὴν ἐν Συρίᾳ στάσιν. *Non pauca etiam millia poſt Alexan-* P.118.

dri mortem in Ægyptum & Phœnicen migrarunt ob exortas in Syria seditiones. Adde Philonem in Flaccum: Οτι οὐκ ἀποδέουσι μυριάδων ἑκατὸν τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κατοικοῦντες ἀπὸ τοῦ πρὸς Λιβύην καταβαθμοῦ μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας: *Non minùs decies centenis millibus Iudæos in Alexandria & regione circumsita habitare ab Africa descensu ad fines Æthiopiæ.* Adde Iosephum libro XII. cap. 2. 3. & sequentibus. Libro XIII. cap. 4. 5. 6. 7. 8. XVIII. 10. Et habebant Iudæi Alexandriæ ius civitatis. Iosephus XIV. 17.

P. 118. CYRENAICA.] Iosephus Antiquæ historiæ libro XVI. 10. & alibi. Act. VI. 9. XI. 20.

P. ead. URBES *Asiæ.*] Iosephus XII. 3. XIV. 17. XVI. 4. Act. XIX.

P. ead. MACEDONIÆ.] Act. XVII.

P. ead. LYCAONIÆ.] Act. XIV. 18.

P. ead. CYPRUS.] Act. XIII. 5.

P. ead. CRETA.] Act. II. 11.

P. ead. ROMÆ.] Iosephus XVIII. historiæ antiquæ cap. 5. Act. XVIII. 2. XXVIII. 17.

EX HORATIO.] Lib. I. Sat. IV. P. 118.

--numero plures sumus: ut te
Iudæi cogemus in hanc concedere turbam.

Sat. V.

--credat Iudæus Apella.

Sat. IX.

--hodie tricesima sabbata, &c.

IUVENALI.] P. ead.

Quidam sortiti metuentem sabbata patrem.

Et quæ sequuntur Sat. XIV.

MARTIALI.] III. 4. P. ead.

Quod ieiunia sabbatariorum.

Et alibi: ut VII. 29. & 34. XI. 97. XII. 57. Adde Rutilium itinerarij libro I.

Atque utinam nunquam Iudæa subacta fuisset
Pompeij bellis, imperióque Titi.
Latius excisæ pestis contagia serpunt,
Victorésque suos natio victa premit.

Quod ex Seneca desumtum qui dixerat de iisdem Iudæis: *Cùm interim usque eo sceleratissimæ gentis consuetudo convaluit, ut per omnes terras*

recepta sit. Victi victoribus leges dederunt. Locus est apud Augustinum de Civitate Dei libro VI. cap. II. Sceleratissimam gentem vocat tantum ob legum quæ Dei unius cultum damnabant neglectum, ut suprà notavimus, quo nomine & Socratem culpabat maior Cato. Adde latissimè sparsi Iudæi nominis testem Philonem in legatione: ὅσον ἐςὶν ἐν πολυανθρωπίᾳ, ὃ οὐκ ἐδέξατο καθάπερ τῶν ἄλλων ἕκαςον μιᾶς χώρας τῆς ἀποκεκληρωμένης αὐτῷ μόνῳ περίβολος, ἀλλ' ὀλίγου δέω φάναι πᾶσα ἡ οἰκουμένη. κέχυται γὰρ ἀνά τε τὰς ἠπείρους καὶ νήσους ἁπάσας ὡς τῶν αὐθιγενῶν μὴ πολλῷ τινὶ δοκεῖν ἐλαττοῦσθαι. *Quanta illa gens est hominum numero, quam non ut cæteras una continet attributa regio, sed paullo minus terra tota. Diffusa enim est per terras continentes pérque insulas omnes, ita ut videri possit ipsis indigenis non multò minor.* Dion Cassius libro XXXVI. de Iudæorum genere: Κολουσθὲν μὲν πολλάκις, αὐξηθὲν δὲ ἐπὶ πλεῖςον, ὥστε καὶ εἰς παῤῥησίαν τῆς νομίσεως ἐκνικῆσαι. *Cohibita sæpè nihilomi-*

nus aucta plurimum : ita ut & libertatem institutorum suorum evicerit.

TRECENTIS *ferme ante Christum annis.*] Vide Aristeam & Iosephum libro XII. 2. P. 118.

PARTIM *paulò ante.*] Ut ab Onkeloso, fortè & ab Ionathane. P. ead.

PARTIM *non multò pòst.*] Ut à scriptore Thargumi Hierosolymitani & Iosepho cæco, aut quisquis ille est qui Iobum, Psalmos, Proverbia & quæ Hagiographa dicuntur, vertit, unus, sive plures. P. ead.

MULTI *Hebræi erant.*] Aut vicini Hebræis, ut Iustinus qui fuit Samarita. P. 119.

MULTI *Hebræas literas addidicerant.*] Ut Origenes, Epiphanius, maximè verò Hieronymus. P. ead.

CÙM *eos summa religione describere ac conferre soleant.*] Iosephus priore contra Appionem : Δῆλον δ' ἐστὶν ἔργῳ πῶς ἡμεῖς τοῖς ἰδίοις γράμμασι πεπιστεύκαμεν. τοσούτου γὰρ αἰῶνος ἤδη παρῳχηκότος, οὔτε προσθεῖναί τις οὐδὲν, P. ead.

οὔτε ἀφελεῖν αὐτῷ, οὔτε μεταθεῖναι τετόλμηκεν. *Quantam verò fidem nos scriptis apud nos receptis habeamus, rebus ipsis apparet. Cùm enim tot sæcula transierint, nemo aut addere quicquam, aut demere, aut mutare aliquid est ausus.* Vide legem Deut. IV. 1. Thalmudem titulo Schebuoth.

ANNOTATA
AD
LIBRVM IV.

NE *fortè periculosè labantur, inimicos pro amicis, transfugas pro legatis recipientes.*] 11. Cor. XII. 14. Porphyrius ſecundo de abſtinendo ab animatis. Διὰ μέν τοι τῶν ἐναντίων καὶ ἡ ἅπασα γοητεία ἐκτελεῖται. τούτους γὰρ μάλιστα καὶ τὸν προεστῶτα αὐτῶν ἐκτιμῶσιν, οἱ τὰ κακὰ διὰ τῶν γοητειῶν πάσης φαντασίας ἐπιτηδεύοντες. οὗτοι γὰρ ἱκανοὶ διὰ τῆς τερατουργίας ἀπατῆσαι. δι' αὐτῶν φίλτρα καὶ ἐρωτικὰ κατασκευάζουσιν οἱ κακοδαίμονες· ἀκολασία γὰρ πᾶσα καὶ πλούτων ἐλπὶς καὶ δόξης διὰ τούτων καὶ μάλιστα ἡ ἀπάτη, τὸ γὰρ ψεῦδος τούτοις οἰκεῖον. βούλονται γὰρ εἶναι θεοί, καὶ ἡ προεστῶσα δύναμις p. 1121

αὐτῶν δοκεῖν θεὸς εἶναι. *Per illos oppositos diis omnis ars malefica perficitur. Nam qui per malas artes animis illudere ac res pravas efficere ſtudent, illos ſpiritus & eorum præſidem maximè colunt. poſſunt enim hi prodigiorum ſpecie imponere. Per hos philtra & alia ad amores pertinentia miſeri homines ſibi querunt. Omnis enim mala libido & opum ſpes & gloria ab his maximè ſpiritibus, præcipuè verò fraudes. Mendacium enim his proprium. Dij ſiquidem eſſe volunt, & qui eorum princeps eſt Deus ipſe haberi.* Deinde de Ægyptiis Sacerdotibus: Οἱ δ' εἶναι μὲν ἔξωθεν τίθενται τὸ ὑπήκοον γένος ἀπατηλῆς φύσεως, παντόμορφόν τε καὶ πολύτροπον, ὑποκρινόμενον καὶ θεοὺς καὶ δαίμονας καὶ ψυχὰς τεθνηκότων, καὶ διὰ τοῦτο πάντα δύνασθαι τῶν δοκούντων ἀγαθῶν ἢ κακῶν εἶναι, ἐπεὶ εἰς τάγε ὄντως ἀγαθὰ, ἅπερ εἰσὶ κατὰ ψυχὴν, μηδὲν καθάπαξ συμβάλλεσθαι δύνανται, μηδὲ εἰδέναι ταῦτα, ἀλλὰ κακοσχολεύεσθαι καὶ τωθάζειν: καὶ ἐμποδίζειν πολλάκις τοῖς εἰς ἀρετὴν ἀφικνουμένοις, πλήρεις τε εἶναι τύφου καὶ χαίρειν ἀτμοῖς καὶ θυσίαις. *Illi verò illud qui-*

dem extra controversiam ponunt, esse genus quoddam spirituum omni fraudulentiæ inserviens, multiforme, versutum, quod modò deos simulat, modò dæmonas, modò mortuorum animas, eóque modo omnia eos posse immittere quæ bona quæque mala habentur. Ad vera autem bona quæ in animo consistunt, nihil eos posse, neque eorum eos habere notitiam, sed malè uti otio, ludificari & impedire eos qui in via sunt ad virtutem, plenos esse fastus, gaudentes nidoribus ac victimis. Arnobius libro IV. adversus Nationes: *Si magi haruspicum fratres suis in actionibus memorant antitheos sæpè obrepere pro veris: esse autem hos quosdam materiis ex crassioribus spiritus qui Deos se fingunt.* Idem sensus est, ne nimium multa transcribam, apud Iamblichum de mysteriis Ægyptiorum lib. III. cap. 32. & libro IV. cap. 17.

ETIAM *Plato dixit.*] Μετὰ μὲν Διὸς ἡμεῖς· ἄλλοι δὲ μετὰ ἄλλων δαιμόνων. P. 123. *Cum Iove nos: cum aliis diis alij.* Citat Origenes contra Celsum VIII.

P.123. NON *possit eas non sibi addictas habere, qui Deo utatur propitio.*] Pulchrè hoc exsequitur Arnobius libro III.

P. ead. QUOD *cultores suos non reiecerunt ad cultum summi Dei.*] Bene hoc exsequitur Augustinus de Civitate Dei libro X. c. 14. 16. 19.

P.124. DERIDICULO *erant.*] Ut curti, recutiti, sabbatarij, nubium & cæli adoratores, clementes in porcos.

P. ead. INTERDUM *& relegabantur.*] Ios. XVIII. 5. Tacitus Annalium II. Seneca epistola CIX. Act. XVIII. I. Suetonius Tiberio c. XXXVI.

P. ead. CHRISTIANI *verò præterea etiam atrocissimis afficiebantur suppliciis.*] Tacitus Annalium XV. quo & illa pertinent Iuvenalis:

—tæda lucebis in illa
Qua stantes ardent, qui fixo gutture fumant,
Et latus mediam sulcus diducit arenam.

P. ead. PER *sanguinem humanum.*] Vide quæ hac de re dicta libro II.

PER *nudorum hominum in templis cursationem.*] Ut in Lupercalibus. Livius libro I. Plutarchus Antonio, & alij. P.124.

ET *saltationes plenas spurcitiæ.*] Ut in Floralibus. Ovidius quarto Fastorum. Adde Tatianum, Origenem octavo contra Celsum. P.ead.

UT *Arimanium Persæ.*] Plutarchus de Iside & Osiride: Diogenes Laërtius in præfatione. P.ead.

VEIOVES *Latini.*] Cicero III. de natura deorum. P.ead.

CLEMENTIA *ut iusta sit suos habet limites.*] *Quomodo diliges, nisi times non diligere?* Tertullianus adversus Marcionem I. P. ead.

MALUS *bonum cùm simulat tunc est pessimus.*] Syri mimi versus. P. 126.

HOSTIUM *munera insidiæ sunt.*] Sophocles: P.ead.

Ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα κ᾽ οὐκ ὀνήσιμα.

Damnosa ab hoste dona, quin nec dona sunt.

DUM *vitiis satis per se abblandientibus addit ex religione commendationem.*] Exemplum vide in Eu- P.127.

nucho Terentiana Actu III. Scena x. Cyprianus epistola II. *Deos suos quos venerantur, imitantur. Fiunt miseris & religiosa delicta.* Augustinus epistola CLII. *Nihil homines tam insociabiles reddit vitæ perversitate, quàm illorum deorum imitatio, quales commendantur & describuntur literis eorum.* Chalcidius in Timæo: *Itaque factum ut pro gratia quæ ab hominibus debetur divinæ providentiæ, origo & ortus sacrilegio panderetur.* Vide locum totum.

P. 128. SED *rato atque præscripto.*] Quo argumento motus quidam rex Peruanus negabat solem esse posse Deum. Vide historiam Incharum.

P. ead. AD *bestiarum cultum delapsi sunt homines, Ægyptij maximè.*] De quibus Philo in legatione: οἱ κύνας καὶ λύκους καὶ λέοντας καὶ κροκοδείλους, καὶ ἄλλοι πλείονα θηρία καὶ ἔνυδρα καὶ χερσαῖα καὶ πτηνὰ θεοπλαστοῦντες. *Qui canes, leones, lupos, crocodilos, aliaque terrestria, aquatica, volucria animantium pro diis habent.* Adde longam ea de

re diſſertationem libro 1. Diodori Siculi.

CONTRA *verò homo validiſſima quaque animantia, feras, aves, piſces capit ſolertia ingenij ſui.*] Euripides Æolo. P. 129.

Βραχύ τοι σθένος ἀνέρος,
Ἀλλὰ ποικιλίαις πραπίδων
Δαμᾷ φῦλα πόντου,
Χθονίων τ' ἀερίων τε παιδεύματα.

Vis exigua eſt, quamcunque homini
Natura dedit: ſed conſiliis
Variis artes, quæ nata mari
Et quæ terra cælóque domant.

Antiphon:

Τέχνῃ κρατοῦμεν ὧν φύσει κρατούμεθα.

Natura quorum ſuperat, arte hæc vincimus.

Non malè hinc explices quod eſt Gen. I. 26. & Pſal. VIII. 8. Latiorem hac de re diſſertationem qui deſiderat, videat Oppianum initio quinti de Piſcatu, & Baſilium in Hexaëmeron Homilia x. Origenes contra Celſum libro IV. Καὶ ἐνταῦθα δ' ὁρᾷς τίνα τρόπον ἡ σύνεσις μέγα βοηθη-

μα ἡμῖν δέδοται καὶ παντὸς ὅπλου κρεῖττον
οὗ δοκεῖ ἔχειν τὰ θηρία. ἡμεῖς γοῦν οἱ πολλῷ
τῷ σώματι τῶν ζώων ἀσθενέστεροι, τινῶν δὲ
καὶ εἰς ὑπερβολὴν βραχύτεροι, κρατοῦμεν διὰ
τὴν σύνεσιν τῶν θηρίων, καὶ τοὺς τηλικούτους
ἐλέφαντας θηρεύομεν, τὰ μὲν πεφυκότα τι-
θασσεύεσθαι, ὑποτάσσοντες τῇ ἡμετέρᾳ· κατὰ
δὲ τῶν μὴ πεφυκότων, ἢ μὴ δοκούντων ἡμῖν
χρείαν παρέχειν ἐκ τῆς τιθασσείας, ἤτοι μετὰ
τῆς ἡμετέρας ἱστάμεθα ἀσφαλείας, ὥστε ὅτε μὲν
βουλόμεθα ἔχομεν τὰ τοιαῦτα θηρία κατακε-
κλεισμένα, ὅτε δὲ χρῄζομεν τροφῆς τῆς ἀπὸ
τῶν σωμάτων αὐτῶν, οὕτως αὐτὰ ἀναιροῦμεν
ὡς καὶ τὰ μὴ ἄγρια τῶν ζώων. δοῦλα οὖν
πάντα τοῦ λογικοῦ ζώου καὶ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ
συνέσεως κατεσκεύασεν ὁ δημιουργός. *Vel
hinc videas quàm validum nobis au-
xilium datum est intellectus, quantó-
que præstet omnibus armis quibus in-
structas feras videmus. Nos enim cor-
pora habentes multo imbecilliora, &
immensum minora aliorum animan-
tium corporibus, horum tamen poti-
mur vi mentis, & elephantes illos tan-
tos venamur, quæque sunt ita nata ut
mansuescere possint, ea nostra natura
mansueta subdimus: quæ verò aut*

talia non sunt, aut nullam ex mansuetudine utilitatem nobis promittunt, ea cum nostra securitate ita tractamus, ut cùm lubet ea teneamus conclusa: ubi eorum carne ad victum indigemus, ea non minùs facilè quàm mansueta animalium interficimus. Apparet igitur à summo opifice facta cuncta serva animanti ratione utenti & agnato ei intellectui. Claudius Neapolitanus apud Porphyrium de non esu animantium primo, sic de homine loquitur: Ὃς τῶν ἀλόγων δεσπόζει πάντων, ὡς ὁ θεὸς ἀνθρώπων. *Qui mutis animantibus omnibus dominatur, non minùs quàm hominibus Deus.*

FEBRIM, *Impudentiam.*] Cicero de legibus II. P.129.

HONOR *verò cui & ipsi templa dicata legimus.*] Cicero dicto loco. Livius libro XXVII. P.130.

UT *nulla idonea testium fide suffulta, planéque conficta reiiciunt.*] Livius initio: *Quæ ante conditam condendámve urbem poëticis magis decora fabulis, quàm incorruptis rerum gestarum monumentis tradun-* P.131.

tur, ea nec affirmare nec refellere in animo est. Datur hac venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat.

P. 131. QUIBUS *artibus Simonem & Apollonium Tyanæum valuisse à multis proditum est.*] Tatianus: Εἰσὶ μὲν οὖν καὶ νόσοι καὶ στάσεις τῆς ἐν ἡμῖν ὕλης. δαίμονες δὲ αὐτοὶ τούτων τὰς αἰτίας, ἐπειδὰν συμβαίνωσιν, ἑαυτοῖς προσγράφουσιν. *Sunt enim morbi & dissidia quadam in materia hac nostra: Ea cùm eveniunt, dæmones eorum causas sibi asscribunt.*

P. 132. QUOD *certis carminibus invitos cogi se dicerent.*] Oraculum Hecates apud Porphyrium:

Ἤλυθον εἰσαΐουσα τεῆς πολυφράδμονος εὐχῆς,
Ἣν θνητῶν φύσις εὗρε, θεῶν ὑποθημοσύνῃσι.

Advenio precibus sapientibus indigetata
Quas genus humanum monitu reperere deorum.

Item:

Τίπτε μ' ἀεὶ θείοντος ἀπ' αἰθέρος ὧδε χατίζων

Θειοδάμοις Ἑκάτην με θεὴν ἐπέδησας ἀνάγκη.

Cuius egens Hecaten me ſummo ex æthere tractam
Carmine vinxiſti., ſuperos cui cogere fas eſt?

Et Apollinis apud eundem:

κλῦθι μευ οὐκ ἐθέλοντος, ἐπεί μ' ἐπέδησας ἀνάγκῃ.

Invitum me audi, quando me lege ligaſti.

Hi ſunt ſecretarum artium ritus, quibus affantur neſcio quas poteſtates, ut Arnobius loquitur, κατηναγκασμένοις δούλοις ταῖς ἐπῳδαῖς πεποιηκότες, quaſi eas ſibi famulas carminibus feciſſent, ut Clemens explicat. Minarum formula eſt apud Iamblichum in myſteriis Ægyptiorum libro VI. cap. 5. 6. 7. Habet eadem Lucanus libro IX. in verbis minoris Pompeij, & ex Porphyrio Euſebius libro V. cap. 10. Præpar. Alias formulas comminationum habes apud Lucanum, ubi de Erichto agit, & Papinium ubi de Tireſia.

IN *amorem ſapè huius aut illius,* P. 132.

hunc illúmve renitentem se pellectuaros suscipiebant.] Vide Pharmaceutriam Theocriti & Virgilij. Vide Porphyrij confessionem apud Eusebium lib. v. Præpar. cap. 17. & apud Augustinum libro x. de Civitate Dei capite xi. Vide eundem Porphyrium libro ii. de non esu animantium, & Origenem contra Celsum libro vii.

P. 133. CÙM *hoc etiam humanæ leges tanquam veneficium interdicant.*] L. Eiusdem §. adiectio D. ad legem Corneliam de Sicariis & Veneficis. L. Si quis §. qui abortionis D. de pœnis. Paulus sententiarum lib. v. Tit. xxiii.

P. ead. CÙM *deludi talibus præstigiis meriti essent, qui à veri Dei cultu pridem defecerant.*] Deuter. xiii. 3. ii. Thess. ii. 9. 10. Eph. ii. 2. 3.

P. ead. UT *is hac re venerabilior imperium Romanum facilius adipisceretur.*] Tacitus Historiarum iv. *Multa miracula evenêre, quîs cælestis favor & quædam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur.* Dixe-

rat antè Historiarum I. *Occulta lege fati & ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberísque eius imperium post fortunam credidimus.* Suetonius eadem miracula narraturus sic præfatur cap. 7. *Auctoritas & quasi maiestas quædam, ut scilicet inopinato & quasi novo principi deerat. hæc quoque accessit.* Eundem Suetonium vide paulò ante cap. 5. Iosephus de eodem Vespasiano libro Belli Iudaici III. cap. 27. Τοῦ θεοῦ διεγείροντος αὐτὸν εἰς ἡγεμονίαν ἤδη καὶ τὰ σκῆπτρα δι' ἑτέρων σημείων προδεικνύντος. *Deo iam illum excitante ad principatum, aliísque etiam signis ei sceptra præsignificante.*

VERBA *oraculorum ferme ambigua.*] Vide Oenomai hac de re loca apud Eusebium lib. IV. cap. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. Hinc Phœbus dictus Græcis λοξίας. Flexiloqua & obscura oracula Apollinis dicit Cicero de divinatione II. *Utrum eorum accidisset*, inquit, *verum oraculum fuisset.* P. 634.

SICUT *medici quidam futuros* P. ead.

morbos prædixerunt.] Chalcidius ad Timæum: *Aut enim alitum volatu, aut extis, aut oraculis homines præmonentur, prædicente aliquo propitio dæmone, qui sit eorum omnium quæ deinceps sequuntur scius, perinde ut si medicus iuxta disciplinam medendi dicat vel exitium vel sanitatem.* Et terræmotus Anaximander & Pherecydes. Plin. lib. 11. cap. 79.

P. 134. QUOD *& à rerum civilium peritis factum sæpè legimus.*] Scriptor vitæ Attici: *Ei rei sunt indicio præter eos libros in quibus de eo facit mentionem* (Cicero) *qui in vulgus iam sunt editi, sexdecim volumina epistolarum, ab consulatu eius usque ad extremum tempus ad Atticum missarum: quæ qui legat non multum desideret historiam contextam illorum temporum. Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, mutationibus reipublicæ perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat: & facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem. Non enim Cicero ea solùm quæ vivo se acciderunt*

futura

futura prædixit, sed etiam quæ nunc usu veniunt cecinit ut vates. Cicero verè de seipso libri sexti epistola sexta. *Quo in bello nihil adversi accidit non prædicente me. Quare, quum ut augures & astrologi solent, ego quoque augur publicus ex meis superioribus prædictis constitui apud te auctoritatem augurij & divinationis meæ, debebit habere fidem nostra prædictio. Non igitur ex alitis involatu, nec ex cantu sinistro oscinis, ut in nostra disciplina est, nec ex tripudiis solistimis aut somniis tibi auguror: sed habeo alia signa quæ observem.* Sic Solon prædixit à Munychia maxima mala Athenis fore. Thales in vico tunc despecto forum aliquando Milesiorum futurum. Plutarchus Solone.

QUÆ *apud Maronem exstant Ecloga quarta.*] Vide Augustinum de Civitate Dei lib.x.cap.27. P. 135.

PRO *rege agnoscendum qui verè rex noster esset.*] Cicero meminit II. de divinatione. P. ead.

AB *Oriente venturum qui rerum* P. ead.

omnium potiretur.] Suetonius de Vespasiano cap. 4. Tacitus Historiarum IV.

P. 135. APOLLINIS *Oraculum apud Porphyrium legitur.*] Vide Augustinum de Civitate Dei libro XX. c. 23. & Eusebium Præparationis IV. c. 4. Idem Porphyrius in libro de Oraculis. τὴν δὲ εὕρεσιν ὁ θεὸς Αἰγυπτίοις ἐμαρτύρησε Φοίνιξί τε καὶ Χαλδαίοις, Λυδοῖς τε καὶ Ἑβραίοις. *Veræ viæ repertores deus* (Apollo scilicet) *esse testatur Ægyptios, Phœnicas, Chaldæos, Lydos & Hebræos.* Paræneticus ad Græcos inter Iustini opera hoc citat oraculum:

Μοῦνοι Χαλδαῖοι σοφίαν λάχον, ἠδ' ἄρ' Ἑβραῖοι,
Αὐτογένητον ἄνακτα σεβαζόμενοι θεὸν ἁγνῶς.

Soli Chaldæi sapiunt, & Hebræa virûm gens,
Qui puro haud genitum venerantur pectore numen.

Et illud:

Ο πρῶτον πλάσας μερόπων, Ἀδάμ τε καλέσας.

Qui primum finxit mortalem, Adamque vocavit.

De ipso Iesu Hecates oracula sunt duo, quæ ex Porphyrio transcripsit Eusebius in Evangelica Demonstratione:

Ὅττι μὲν ἀθανάτη ψυχὴ μετὰ σῶμα προβαίνει,
Γιγνώσκει σοφίῃ τετιμημένος· ἀλλά γε ψυχὴ
Ἀνέρος εὐσεβίῃ προφερεστάτη ἐστὶν ἐκείνου.

Morte carere animas exutas corpore, novit
Quemcunque exornat sapientia: sed pietate
Est anima illius quæ longè excelluit omnes.

Σῶμα μὲν ἀδρανέσιν βασάνοις αἰεὶ προβέβληται·
Ψυχὴ δ', εὐσεβέων εἰς οὐράνιον πόλον ἵζει.

Illius invalidos corpus tulit usque dolores:
Ast anima ascendit cælestia templa piorum.

Eorundem meminit ex eodem Porphyrio Augustinus lib. XIX. cap. 23. de Civitate Dei, ubi & aliud affert oraculum, quo Apollo dixerit, le-

gem omnium Deorum esse patrem, quem valde sancti honorant Hebræi.

P.136. LAUDATI *sæpè eorum carminibus reges, quamvis improbi.*] Vide ea quæ adfert Oenomaus apud Eusebium Præparationis Evangelicæ lib. V.23. & c.35.

P. ead. PUGILIBUS *decreti honores divini.*] Ibidem cap.32. de Cleomede. Habet hoc & Origenes contra Celsum III.

P. ead. PELLECTI *homines in amores etiam non legitimos.*] Ostendimus iam suprà.

P. ead. AD *mala lucra captanda.*] Vide Eusebium Præparationis V.c.22.

P. ead. AD *cædes faciendas.*] Oenomaus oracula huius generis recitat, quæ reperies dicto iam Eusebij libro c. 19. & 27.

P.137. EXCESSERUNT *è corporibus, compresserunt vocem.*] Act.V.16. VIII. 7. XVI. 18.

P. ead. DICERE *sunt coacti nihil se posse ubi Christus invocaretur.*] Tertullianus Apologetico. Vide & Lu-

cianum Pſeudomanti. Apollo in Daphne. Νεκρῶν τὸ χωρίον ἡ Δάφνη μεστόν· καὶ τοῦτο κωλύει τὸν χρησμόν. *Locus hic Daphne, plenus mortuis: id oracula impedit.* Mortui illi erant, Babylas & alij Chriſtiani martyres. Vide Chryſoſtomum contra Gentiles.

UT *nihil in eo certi reperiatur præter hoc ipſum certi eſſe nihil.*] Vide egregiam hac de re Bardeſanis Syri diſſertationem, quam reperies in Philocalia de Origene collecta, & apud Euſebium Præparationis libro VI. cap. 10. P. 137.

QUI *ab humana procedunt voluntate, quæ ita ſuapte vi libera eſt ut nihil ei neceſſitatis extrinſecus imprimi poſſit.*] Vide Alexandri Aphrodiſæi hac de re librum. P. 138.

QUAM *ſentimus ipſi.*] Euſebium vide Præparat. Evangel. libro VI. cap. 6. P. ead.

OMNIÚMQUE *legum, præmiorúmque ac pœnarum æquitas ſublata.*] Iuſtinus Apologetico II. ΕΙ μὴ προαιρέσει ἐλευθέρᾳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἱρεῖσθαι τὰ καλὰ δύναμιν ἔχει τὸ P. ead.

ἀνθρώπειον γένος, ἀναίτιον ἐστι τῶν ὁπωσ-δήποτε πραττομένων. *Nisi enim electione libera facultatem habet humanum genus ut turpia fugiat, honesta sumat, in neutram partem ipsi asscribenda actionis causa.* Vide & quæ ibidem sequuntur. Tatianus: Ἐλευθερίᾳ τῆς προαιρέσεως ὅπως ὁ μὲν φαῦλος δικαίως κολάζηται, δι' αὐτὸν γεγονὼς μοχθηρὸς· ὁ δὲ δίκαιος ἐπαινῆται κατὰ τὸ αὐτεξούσιον, τὸ θεοῦ μὴ παραβὰς τὸ βούλημα. *In hoc data voluntati libertas, ut qui malus est puniatur iustè, quippe sua culpa factus improbus: qui verò iustus est laudetur, ut qui eadem libertate caverit divina violare precepta.* Adde Chalcidij hac de re disputationem in Timæo.

P.138. MALITIÆ *moralis veram esse causam.*] Contra quam dixit Plato de Republica II. Αἰτία ἑλομένου· θεὸς δ' ἀναίτιος. *Causa penes optantem: Deus extra culpam.* Ut vertit in Timæo Chalcidius, quod cum Mose congruere ait Iustinus dicto loco.

P.139. EXIMUNT *à siderum legibus viros verè sapientes ac bonos.*] Zoroa-

ster: Μὴ σύγε αὔξανε τὴν εἱμαρμένην. *Fatum augere noli.* Ptolemæus: Δύναται ὁ ἐπιστήμων πολλὰς ἀποστρέψαι ἐνεργείας τῶν ἀστέρων. *Potest vir sapiens multas astrorum efficientias avertere.*

RELIGIONEM *non in ritibus, sed in animo esse positam.*] Menander: P.140.

Θεῷ δὲ θῦε διὰ τέλους δίκαιος ὤν,
Μὴ λαμπρὸς ὢν τοῖς χλαμύσιν, ὡς τῇ
καρδίᾳ.

Deo sacrifica semper ingenio probo,
Neu tu albam vestem magis quàm
mores induas.

Cicero de Natura deorum II. *Cultus autem deorum est optimus, idémque castissimus atque sanctissimus plenissimúsque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur.* Idem de legibus II. *Castè iubet lex adire ad deos: animo videlicet, in quo sunt omnia.* Perseus Satyra II.

Quin damus id superis, de magna
quod dare lance
Non possit magni Messallæ lippa propago,

Compositum ius, fásque animi, sanctósque recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto?
Hoc cedo, ut admoveam templis, & farre litabo.

Qui versus respicere videntur Pythiæ oraculum, quod est apud Porphyrium de non esu animantium secundo, ubi aliquid à viro pio oblatum Hecatombis alterius præfertur. Eodem libro hæc habet paris argumenti Porphyrius. Νῦν δὲ ἐσθῆτα μὴ λαμπρὰν περὶ σῶμα μὴ καθαρὸν ἀμφιεσαμένους, οὐκ ἀρκεῖν νομίζουσιν πρὸς τὸ τῶν θυσιῶν ἁγνόν. ὅταν δὲ τὸ σῶμα μετὰ τῆς ἐσθῆτος τινὲς λαμπρυνάμενοι, μὴ καθαρὰν κακῶν τὴν ψυχὴν ἔχοντες, ἴωσιν πρὸς τὰς θυσίας, οὐδὲν διαφέρειν νομίζουσιν, ὥσπερ οὐ τῷ θειοτάτῳ τῶν ἐν ἡμῖν χαίροντα μάλιστα τὸν θεὸν, διακειμένῳ καθαρῶς, ἅτε συγγενεῖ πεφυκότι. ἐν γοῦν Ἐπιδαύρῳ προεγέγραπτο,

Αγνὸν δὴ ναοῖο θυώδεος ἔνδον ἰόντα
Εμφάμεν.

ἁγνεία δ' ἐστι φρονεῖν ὅσια. *Nunc verò eum qui non candida puráque ami-*

ctus sit veste idoneum negant qui purè sacrificet. Ubi verò & corpore & vestitu nitentes quidam, animum interim à malis purum non habent, & sic ad sacra accedunt, id nihil referre existimant, quasi non Deus maximè delectetur, eo quod in nobis divinissimum est bene se habente, ut quicum ipsi sit cognatio. At verò in Epidauri Templo præscriptum erat,

Castus odorati venias ad limina templi
Fas iubet.

Castimonia autem in eo sita est, ut sancta cogites. Et aliquanto pòst. Θεῷ μὲν τῷ ἐπὶ πᾶσιν, ὥς τις ἀνὴρ σοφὸς ἔφη, μηδὲν τῶν αἰσθητῶν μήτε θυμιῶντες, μήτε ἐπονομάζοντες. οὐδὲν γάρ ἐστιν ἔνυλον ὃ μὴ τῷ ἀΰλῳ εὐθύς ἐστιν ἀκάθαρτον. διὸ οὐδὲ λόγος τούτῳ ὁ κατὰ φωνὴν οἰκεῖος. οὐδ' ὁ ἔνδον, ὅταν πάθει ψυχῆς ᾖ μεμολυσμένος. *Deo ei qui super omnia est, ut vir quidam sapiens dixit, nihil eorum quæ materiam habent aut adoleri aut indigetari debet. Nihil enim est materiæ particeps, quod non impurum sit materia carenti. quare nec sermo illi*

convenit qui voce exprimitur : ac ne ille quidem internus, si ex animi perturbationibus vitium contraxerit. Iterum ibidem: ΟΥ γὰρ δὴ ἐν μὲν ἱεροῖς ὑπ' ἀνθρώπων θεοῖς ἀφωρισμένοις, καὶ τὰ ἐν ποσὶ καθαρὰ δεῖ εἶναι καὶ ἀκηλίδωτα πέδιλα, ἐν δὲ τῷ ναῷ τοῦ πατρὸς, τῷ κόσμῳ τούτῳ, τὸν ἔσχατον καὶ ἐκτὸς ἡμῶν χιτῶνα τὸν δερμάτινον, οὐχ ἁγνὸν προσήκει διατηρεῖν, καὶ μεθ' ἁγνοῦ διατρίβειν ἐν τῷ ναῷ τοῦ πατρός. *Neque enim convenit, ut in iis templis quæ homines diis dicarunt etiam pedum vincula pura requirantur, & sine macula calcei, in templo verò summi patris, Mundo hoc scilicet, non oporteat puram servare illam externam nostri corporis ultimam è pellibus vestem, eáque quam castissima versari in illo Patris templo.* Ne hoc quidem ex eodem libro omittam. : Πεισθεὶς δὲ ὅτι τούτων χρείαν οὐκ ἔχουσιν οἱ θεοὶ, εἰς δὲ τὸ ἦθος ἀποβλέπουσι τῶν προσιόντων, μεγίστην θυσίαν λαμβάνοντες τὴν ὀρθὴν περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν πραγμάτων διάληψιν, πῶς οὐ σώφρων καὶ ὅσιος καὶ δίκαιος ἔσται; *Qui verò persuasus est victimis illis non egere deos,*

ſed ad animum ſpectare offerentis, optimúmque eis cenſeri ſacrificium, rectam tum de diis, tum de rebus ſententiam, quomodo non is temperans, pius iuſtúſque evadat? Ubi tria iſta nota quæ apud Paulum Tit. II. 12. σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς, *temperanter, iuſtè, & piè.* Charondas in legum anteloquio: Ἔχειν τὴν ψυχὴν καθαρὰν πάσης κακίας, ὡς τῶν θεῶν οὐ χαιρόντων τῶν πονηρῶν θυσίαις τε καὶ δαπάναις, ἀλλὰ τοῖς τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν δικαίοις τε καὶ καλοῖς ἐπιτηδεύσεσι: *Omnis malitiæ pura mens eſto: neque enim gaudent dij pravorum hominum ſacrificiis & impendiis, ſed iuſtis & honeſtis bonorum actionibus.* Seneca Lactantio prolatus libro VI. Inſtitutionum c. 25. *Vultíſne Deum cogitare magnum & placidum & maieſtate leni verendum, amicum & ſemper in proximo? Non immolationibus & ſanguine multo colendum, ſed mente pura, honeſtóque propoſito. Non templa illi congeſtis in altitudinem ſaxis extruenda ſunt: in ſuo cuique conſecrandus eſt pectore.* Senſum eundem

habes apud Dionem Prusæensem oratione tertia. Thucydides lib. 1. Ἑορτὴ οὐδὲν ἄλλο ἐστιν ἢ τὸ τὰ δέοντα πράττειν. *Festus dies nihil est aliud quàm officium facere.* Diogenes: Ἀνὴρ ἀγαθὸς οὐ πᾶσαν ἡμέραν ἑορτὴν ἡγεῖται; *Vir bonus, nónne omnem diem festum habet?*

P.140. ADULTERUM *esse etiam eum qui adulterium committere voluit.*] Ovidius:

Quæ quia non licuit, non facit, illa facit:
Ut iam servaris bene corpus, adultera mens est,
Omnibus exclusis intus adulter erit.

Seneca pater: *Incesta est etiam sine stupro quæ cupit stuprum.* Alibi: *Non immerito in numerum peccantium refertur, quæ pudicitiam timori præstitit, & non sibi.*

P.ead. NON *reponendam iniuriam.*] Plato Critone. Maximus Tyrius dissertatione secunda. Menander:

Οὗτος κράτιστος ἐστ' ἀνὴρ, ὦ Γοργία,
Ὅστις ἀδικεῖσθαι πλεῖστ' ἐπίσταται βροτῶν.

O Gorgia ille vir, virorum est optimus,
Qui melius aliis callet ferre iniurias.

Ariston Spartianus: *Dicenti cuipiam regium esse amicis bene, inimicis malè facere: imò inquit amicis bene facere: inimicos, amicos reddere.* Et apud Plutarchum Dion ille Siciliæ liberator philosophici studij veram demonstrationem in eo ait positam, non ut quis in amicos benignus sit, sed si quis iniuria affectus sit exorabilis & clemens in eos qui peccarunt.

UNI *marito unam uxorem iungendam.*] Vide quæ suprà ex Sallustio & aliis ad hanc rem attulimus. Euripides Andromache: P. 140.

—οὐδὲν γὰρ καλὸν
Δυοῖν γυναικοῖν ἄνδρ' ἓν' ἡνίας ἔχειν,
Ἀλλ' εἰς μίαν βλέποντες εὐναίαν κύπριν
Στέργουσιν, ὅστις μὴ κακῶς οἰκεῖν θέλῃ.

--*non etenim decet*
Unum imperare feminis binis virum:
Contentus uno coniugis vivat toro,
Quicunque cupiet rite curatam domum.

in eiuſdem tragœdiæ choro plura ſunt in hunc ſenſum.

P. 140. FEDUS *matrimonij debere eſſe perpetuum.*] Quale fuit apud Romanos ad annum urbis viceſimum & quingenteſimum, Valerio maximo teſte lib. II. cap. I. Anaxandrides in hunc ſenſum:

Ὁ γὰρ δίαυλος ἐστὶν αἰσχύνην ἔχων.

Reciprocum iter hoc nunquam vacat infamia.

P. ead. HOMINIS *officium eſſe homini cuivis benefacere.*] Terentius Heautontimorumeno:

Homo ſum: humani nihil à me alienum arbitror.

Inter nos cognationem quandam natura conſtituit, ait Florentinus Iuriſconſultus L. ut vim D. de iuſtitia. Eodem ſpectat proverbium. *Homo homini Deus.* Cicero de officiis primo, hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes, ſocietatem eſſe ait.

P. ead. PRÆSERTIM *egenti.*] Horatius lib. II. Sat. II.

Cur eget indignus quisquam te divite?

In Mimo:

Bona comparat præsidia, misericordia.

IURAMENTO *quantum fieri potest abstinendum.*] Pythagoras: μὴ ὀμνύναι θεούς· ἀσκεῖν γὰρ αὐτὸν δεῖν ἀξιόπιστον παρέχειν. *non iurandum per deos: quémque enim id curare debere ut nec iurato sibi credatur.* Quod ipsum latè ad aureum carmen explicat Hierocles. M. Antoninus lib. III. in viri boni descriptione, μήτε ὅρκου δεόμενος. *Cui iuramento uti non sit opus.* Sophocles Oedipode Coloneo: P. 140.

Οὔ τοι σ' ὑφ' ὅρκου γ' ὡς κακὸν πιστώσομαι.

Nolo te adigere iureiurando, ut malum.

Clinias Pythagoricus trium talentorum litem perdere maluit, quàm iureiurando rem veram affirmare. Narrat Basilius de legendis Græcorum libris.

CONTENTOS *nos in victu & vestitu esse debere ad naturam ne-* P. ead.

cessariis.] Euripides:

Ἐπεὶ τί δεῖ βροτοῖσι πλὴν δυοῖν μόνον,
Δήμητρος ἀκτῆς πώματός θ' ὑδρηχόου.
Ἅπερ πάρεστι καὶ πέφυχ' ἡμᾶς τρέφειν;

Homini quid est necesse, præterquam duo,
Cereale germen atque linpharum latex.
Quæ sunt parata semper & vitæ satis?

Lucanus:

Satis est populis fluviúsque Cerésque.

Aristides: Ἐσθῆτος γὰρ οἶμαι καὶ σκέπης καὶ τροφῆς δεόμεθα. *Opus nimirum habemus veste, tecto & alimentis.*

P. 141. DIVINAM *naturam distinguit.*] Plato epistola ad Dionysium. Vide & Proclum in Timæum. Primum principium Plato vocat patrem: Secundum principium, omnium caussam & præsidem, in epistola ad Hermiam, Erastum & Coriscum. Idipsum Mentem vocat Plotinus libro περὶ τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων. Numenius Δημιουργὸν opificem, item filium, Amelius λόγον, ut videre est apud Eusebium libro XI. cap. 17. 18. 19. Vide & Cyrillum libro contra Iu-

ſtianum III. IV. & VIII. Chalcidius ad Timæum primum nominat ſummum Deum; ſecundum Mentem vel Providentiam, tertium Animam Mundi vel mentem ſecundam. Alibi tria hæc ſic diſcriminat, Ordinans, iubens, inſinuans. De ſecundo ſic idem: *Ratio Dei Deus eſt humanis rebus conſulens, quæ cauſa eſt hominibus bene beatéque vivendi, ſi non conceſſum ſibi munus ſummo à Deo negligant. Pythagorici ternarium numerum perfectum ſummo Deo aſſignant*, ait Servius ad Eclogam ſeptimam. Unde non abit quod habet de iiſdem Pythagoricis Ariſtoteles primo de cœlo in ipſo initio.

IULIANUS *tantus Chriſtianorum hoſtis credidit.*] Libro VI. Ὁ γὰρ Ζεὺς ἐν μὲν τοῖς νοητοῖς ἐξ ἑαυτοῦ τὸν Ἀσκληπιὸν ἐγέννησεν· εἰς δὲ τὴν γῆν διὰ τῆς ἡλίου γονίμου ζωῆς ἀνέφηνεν. οὗτος ἐπὶ γῆς ἐξ οὐρανοῦ ποιησάμενος πρόοδον, ἑνοειδῶς μὲν περὶ τὴν Ἐπίδαυρον ἐφάνη, &c. *Iuppiter inter ea quæ intellectu percipiuntur de ſe Æſculapium genuit. Eundem terris cerni dedit, per ſolis vitam ge-* P. 141.

nitabilem. Hic verò ex cœlo in terram progressu facto unica specie apud Epidaurum apparuit. Porphyrius, verba eius referente Cyrillo libro quem diximus VIII. Γένος εἶναι τι θεῶν οἷς δὴ καὶ τρέπεσθαι κατὰ καιροὺς εἰς ἀνθρώπους. *Genus quoddam deorum esse quod suo tempore in homines mutetur.* Quæ hac de re fuerit Ægyptiorum sententia, vide Plutarchum VIII. Symp. quæstione I. Adde his locum Actorum XIV. 10.

P. 141. PLATO *de Republica* II. *quasi præscius ait.*] Græca sic habent: Μαστιγώσεται, στρεβλώσεται, δεδήσεται, ἐκκαυθήσεται τὼ ὀφθαλμώ· τελευτῶν, πάντα κακὰ παθὼν, ἀνασχινδυλευθήσεται. Unde Cicero illud sumsit, & in tertium de Republica librum retulit: *Bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique afferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur.* Lactantius libro VI. Institutionum cap. 17. hunc nobis locum Senecæ servavit: *Hic est ille homo honestus, qui sive toto corpore tormenta patienda sunt, sive flamma ore recipienda est, sive ex-*

tendenda per patibulum manus, non quærit quid patiatur, sed quàm bene. Talem nobis & Euripides ob oculos ponit istis versibus:

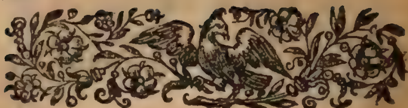
Πίμπρη, κάταιθε σάρκας, ἐμπλήσθητί μου
Πίνων κελαινὸν αἷμα· πρόσθε γὰρ κάτω
Γῆς εἶσιν ἄστρα, γῆ τ' ἄνεισ' εἰς αἰθέρα,
Πρὶν ἐξ ἐμοῦ σοι θῶπ' ἀπαντῆσαι λόγον.

Ure hæc cremáque membra & impletor mei
Potans rubentem sanguinem: in terram prius
Descendet æther, terra se in cælum feret,
Quam noster unquam sermo aduletur tibi.

Tali verè convenit illud Æschyli, Platoni memoratum dicto loco.

ΟΥ γὰρ δοκεῖν ἄριστος, ἀλλ' εἶναι θέλει,
Βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπούμενος,
Ἀφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλαστάνει βουλεύματα.

Namque allaborat esse, non credi, optimus,
Sulcos profundos corde demersos gerens,
Unde illa sese pulchra consilia exserunt.

ANNOTATA
AD
LIBRVM V.

P.143. Sse *ipsos progeniem sanctorum virorum.*] Sumpta hæc & quæ sequuntur ex Rom. IX. X. XI. Adde Matth. XV. 24.

P. 144. Velamento.] II. Cor. III. 14. 15. 16.

P. ead. Complementum *legis.*] Rom. III. 21. VIII. 14. X. 4. XIII. 8. Gal. III. 24.

P. ead. Hebræi *viri penulam.*] Zachariæ VIII. 20. & sequentibus. Esaias II. 2. XIX. 18. & 24. Micheæ IV. 2. Oseæ III. 4. Rom. XI. 25.

P. ead. Ab *Elisæo auctum apud viduam oleum.*] II. Reg. c. IV.

PURGATUM *subitò à mala scabie Syrum.*] Ibidem c. v. P. 144.

HOSPITÆ *filium ad vitam revocatum.*] dicto c. IV. P. ead.

DE *Eliæ verò in cælum raptu.*] dicto libro c. II. P. 145.

DUODECIM *proferimus testes.*] Marci XVI. 19. Lucæ XXIV. 52. Act. I. P. ead.

DE *Christo post mortem in terris viso multo plures.*] Matth. XXVIII. Marc. XVI. Luc. XXIV. Ioh. XX. XXI. I. Cor. XV. P. ead.

IPSORUM *Thalmudistarum & Iudæorum confessio est.*] Vide quæ allata ad librum II. P. ead.

QUAM *apud Plinium.*] Libro XXX. c. I. P. 146.

ET *Apuleium.*] Apologetico II. P. ead.

ET *ipsius.*] Exodi II. IV. & sequentibus. P. ead.

ET *aliorum narratione certum est.*] Manethonis, Chæremonis, Lysimachi apud Iosephum contra Appionem primo, Iustini, Taciti. P. ead.

TALES *artes disertè vetans.*] Exodi XXII. 18. Levit. XX. 6. 27. P. ead.

Num. XXIII. 23. Deut. XVIII. 10. 1.Sam. XXVIII. 9. 1.Reg. XVII. 17. XXI. 6. Act. XIII. 8. 9. 10. XVI. 18. XIX. 19.

P. 146. TIBERIUS.] Tacitus Annalium VI. Suetonius eius vita c. LXIII. & LXIX.

P. ead. NERO.] De quo Plinius lib. XXX. cap. II. in Magiæ historia. *Non citharæ tragicique cantus libido illi maior fuit.* Postea: *Nemo unquam ulli arti impensius favit. Ad hæc non opes illi defuere, non vires, non discendi ingenium.* Mox narrat magicis cœnis initiatum à Tiridate rege.

P. 147. QUOD *tradunt Iudæi.*] Thalmud titulo de Synedrio: & titulo de Sabbato.

P. 148. CERTISSIMÆ *autem prophetarum notæ sunt prodigia.*] Et futurorum prædictiones, quæ & ipsæ prodigiis rectè accensentur. Deut. XVIII. 22.

P. ead. HEBRÆI *interpretes.*] Vide Mosem Maimoniden, & alios productos in Conciliatore Manassis quæstione IV. ad Deuteronomium.

QUI *miracula faciat.*] Cuiúsque P. 148.
prædicta impleantur. Hoc argumento validè pugnat Chrysostomus v. adversus Iudæos, & sermone Christum esse Deum in Tomo VI. Saviliano.

SED *contra hoc tanquam crimen* P. 149.
gravissimum disertè vetuit.] Marci XII. 29. 32. Ioh. XVII. 3. Act. XV. 20. I. Cor. V. 10. 11. 18. VI. 9. X. 7. XII. 2. II. Cor. VI. 16. I. Thess. I. 9. I. Ioh. V. 21.

AD *imperium Prophetæ, id est mi-* P. ead.
racula facientis, qualecunque præceptum intrepidè posse violari.] Ponitur hæc regula in Thalmude titulo de Synedrio. Sic ad præceptum Iosuæ violata lex Sabbati Ios. VI. Et extra locum lege præscriptum sacrificarunt prophetæ, ut Samuel, I. Sam. VII. 17. XIII. 8. & Elias I. Reg. XVIII. 38.

UNIUS *arboris fructu interdixit.*] P. 150.
Gen. II. 17.

ABRAHAMO *imperavit ut fi-* P. ead.
lium mactaret.] Gen. XXII. 2.

ALIAS *vetuit, alias accepit.*] Di- P. ead.

ximus modò de hac re.

P.150. NON *fuisse autem eius legis præcepta summè perfecta.* Heb. VIII. 7.

P. ead. PRECATOREM *se pro inimicis constituit.*] Exod. XXXII. 11. 12. 13. 31. Num. XI. 2. XII. 13. XIV. 13. & sequentibus. XXI. 7. 8. Deut. IX. 18. 26. XXXIII.

P. ead. DAVID *defectori filio parci vult.*] II. Sam. XVIII. 5.

P. ead. MALEDICTA *in se iacta fert patienter.*] II. Sam. XVI. 10.

P. 151. AD *maiorem populi partem aptantur leges.*] Origenes adversus Celsum III. Ὥσπερ ἔλεγέ τις τὸν νομοθετῶν, πρὸς τὸν ἐρωτῶντα εἰ τοὺς καλλίστους ἔθετο τοῖς πολίταις νόμους, ὅτι οὐ τοὺς καθάπαξ καλλίστους, ἀλλ᾽ ὧν ἐδύνατο τοὺς καλλίστους. *Quod quidam ait legum conditorem dixisse interrogatum, an optimas dedisset leges civibus, non omnium dedisse se optimas, sed quantum fieri poterat.* Porphyrius libro I. de non esu animantium de legum conditoribus: ΕΙ δὲ οὗτοι πρὸς τὸν κατὰ φύσιν λεγόμενον μέσον βίον ἀφορῶντες καὶ ἃ προσίοιντ᾽ ἂν καὶ οἱ πολλοὶ, οἷς τὰ ἐκτὸς,

ὡς

ὡς τὰ ἀγαθὰ ἢ κακὰ, καὶ τὰ τοῦ σώματος ὡσαύτως ὑπείληπται, νομοθετοῦσιν, τί τὶς τὸν τούτων παραφέρων νόμον ἀνατρέπει βίον; *Quòd si illi respicientes ad vitam illam quæ secundum naturam est, & media vocatur, & ad ea quæ capiant homines qui externa, quæque in corpore sita sunt, bona maláque existimant, leges condidere; in quo lædit vitam qui talibus legibus melius aliquid adiicit?*

LEGEM *aliquam illa meliorem dari potuisse, quæ externa præmia non sub umbris, sed apertè proponeret, quod Christi lege factum videmus.*] Hebr. VII. 19. 22. VIII. 6. II. Timot. I. 10. P.151.

CIRCUMCISUS *erat.*] Luc. II. 21. P. ead.

CIBIS *utebatur Iudaicis.*] Gal. IV. 5. P.ead.

VESTITU *simili.*] Matth. IX. 20. P.ead.

PURGATOS *scabie mittebat ad sacerdotes.*] Matth. VIII. 4. Marc. I. 44. Luc. 5. 14. P.ead.

PASCHATA *& alios dies festos* P.ead.

religiosè observabat.] Luc. II. 41. Ioh. II. 13. 23. XI. 56. XII. I. Ioh. VII. 2.

P.151. OSTENDIT *non tantùm ex lege,*] Matth. XII. 5.

P.152. SED *& ex receptis sententiis talia opera sabbato non interdicta.*] Matth. XII. II.

P.ead. LEGUM *quarundam abrogationem.*] Act. x. Coloss. II. 14.

P. ead. POTESTATEM *regiam.*] Act. II. 36. Apoc. I. 5.

P. ead. IN *qua continetur legis condendæ auctoritas.*] Iac. I. 25.

P. ead. HOMINI, *qui plebeius videretur.*] Dan. II. 45. VII. 13. Nam filius hominis Hebræis vilitatem quandam significat. Et sic vocantur prophetæ, comparaticum angelis: ut & Iacchiadæ notatum ad Dan. x. 16.

P. ead. OMNIBUS *populis, non uni eas præscripsisset Deus.*] Id autem tantum abest, ut leges aliquot, putà de primitiis, de decimis, de congregatione ad festos dies, expressè se referant ad unum Iudææ locum, quo certè omnes gentes

coire non poterant. Vide Exodi XXIII. 19. XXXIV. 26. Deut. XXVI. 1. & sequentibus. Item Deut. XII. 5. & seqq. XIV. 23. & seqq. Item Exodi XXIII. 17. XXXIV. 2. 23. 24. Deut. XVI. 16. De sacrificiis legem eodem modo interpretata est vetustissima consuetudo. Solis Hebræis, non & alienigenis, datam Mosis legem docet Thalmud in titulo de Synedrio & titulo Chagiga. Maimonides ad Deuter. XXXIII. & Bachai.

SIVE *ad vitandum aliquod malum, in quod proni erant Iudæi.*] Rituales supra modum, eóque ad idololatriam proni. Ostendunt id passim prophetæ : maximè Ezechiel XVI. P.153.

EADEM *voce utuntur & homines.*] L. Hac edictali C. de secundis nuptiis. L. Hac in perpetuum. Cod. de diversis prædiis libro XI. & alibi sæpè. P.154.

AUT *certis temporibus, putà belli, pacis, caræ annonæ accommodata.*] L. Valerius apud Livium lib. XXXIV. P.ead.

Quas tempora aliqua desiderant leges, mortales, & temporibus ipsis mutatas video: quæ in pace latæ sunt plerunque bellum abrogat; quæ in bello, pax.

P. 154. QUAMDIU *in locis desertis ageret populus.*] Ut Exodi XXVII. Deut. XXIII. 12.

P. ead. ALIA *adstricta habitationi terræ Cananææ.*] Ut Deut. XII. I. 20. XXVI. I. Num. XXXIII. 52.

P. 155. IUS *perpetuum & servitutem perpetuam.*] Exodi XXI. 6. I. Sam. I. 22. Et sic vocem לעולם in lege rituali accipi posse sensit Iosephus Albo lib. III. Fundamentorum cap. 16. Etiam sacerdotium Phineæ dicitur עד עולם Psal. CVI. 30. 31. εἰς τὸν αἰῶνα Sirachidæ XLV. 28. 29. 30. ἱερωσύνη αἰωνία I. Macc. II. 55.

P. ead. MESSIÆ *verò adventus ab ipsis vocatur complementum Iubilæi.*] In Pereck Chaleck & alibi, ídque ex Esáia LXI. 2.

P. ead. IEREMIÆ XXXI.] V. 31. & sequentibus.

P 156. AB *hominum ingenio ea excogita-*

ta.] Chryſoſtomus XII. de ſtatuis de Abele locutus : ΟΥ γὰρ παρά τινος μαθὼν, οὐδὲ νόμου περὶ ἀπαρχῶν διαλεγομένου ταῦτα ἀκούσας, ἀλλ' οἴκοθεν καὶ παρὰ τοῦ συνειδότος διδαχθεὶς, τὴν θυσίαν ἐκείνην ἀνήνεγκε. *Non enim ab ullo édoctus, non lege accepta quæ de primitiis aliquid conſtitueret, ſed apud ſe ſuapte motus conſcientia ſacrificium illud obtulit.* In reſponſis ad Orthodoxos in operibus Iuſtini ad interrogatum LXXXIII. Οὐδεὶς τῶν θυσάντων τὰ ἄλογα θυσίαν τῷ θεῷ πρὸ τοῦ νόμου μετὰ τὴν θείαν διάταξιν ἔθυσε, κἂν φαίνεται ὁ θεὸς ταύτην προσδεξάμενος, τῇ ταύτης ἀποδοχῇ δεικνύων τὸν θύσαντα εὐάρεστον αὐτῷ. *Nemo eorum qui ante legem pecudes Deo obtulit, divino id iuſſu fecit, quamquam patet talia acceptaſſe Deum, & acceptando oſtendiſſe carum ſibi eſſe eum qui offerebat.*

ITA *ut ſatis cauſa fuerit, cur Deus plurimos eis iniungeret, vel ob hoc ne ad falſorum deorum cultus memoria Ægyptiaci incolatus redirent.*] Hanc ipſam cauſam legis de ſacrificiis affert Maimonides in Du- P. 156.

ctore dubitantium lib. III. cap. 32. Tertullianus adversus Marcionem II. *Sacrificiorum quoque onera & operationem, & oblationum negotiosas scrupulositatesnemo reprehendet, quasi Deus talia propriè sibi desideraverit, qui tam manifestè exclamat; Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? Et, quis exquisivit ista de manibus vestris? Sed illam Dei industriam sentiat, qua populum pronum in idololatriam & transgressionem, eiusmodi officiis religioni suæ voluit adstringere, quibus superstitio sæculi agebatur, ut ab ea avocaret illos, sibi iubens fieri quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.*

P.159. ACCEPTIOREM *habeo quàm sacrificium.*] Ita & Chaldæus interpres hunclocum exponit.

P. ead. UT *suum cuique reddas, ut bene aliis facias, & ut Deo humilem ac submissum te præbeas.*] Itaque aiunt Iudæi legis præcepta numero IↃCII. ab Esaia contracta in sex. XXXIII. 15. à Michea hoc loco in tria, ab Esaia in duo LVI. 1. ab Abacuco in

unum II.4. Item ab Amoso v.6.

Cùm *Rex quoque Ezechia à Mose erectum æreum serpentem confregerit.*] II. Regum XVIII. 4. P.160.

Quæ *omnia stante Mosis lege, fieri non poterant.*] Adde locum Ieremiæ III. 16. *In diebus illis, dixit Dominus, non dicent ultra, Arca federis Domini, neque eius rei veniet in cogitationem aut memoriam, neque visitabunt Arcam, neque ultra ut nunc fuit.* P.161.

Malachiam *capite* I.] Vide huius loci luculentam paraphrasim apud Chrysostomum II. adversus Gentes. P.ead.

Noæ *eiúsque posteris à Deo ius datum quolibet victu utendi.*] Obstare videtur mentio animalium mundorum & immundorum in diluvij historia. Sed aut id κατὰ πρόληψιν dictum est ad eos quibus nota lex, aut immunda intelligi debent ea quæ hominum victus naturaliter defugit: quæ profana dixit Tacitus Historiarum VI. nisi malis munda accipere quæ herbis aluntur, im- P. 162.

munda quæ aliis paſcuntur animantibus.

P. 162. SEU *quod illa potiſſimùm Ægyptij diis ſuis offerrent, & ex illis aruſpicium facerent.*] Origenes libro IV. contra Celſum: Δαίμονές τινες φαῦλοι καὶ (ἵν' οὕτως ὀνομάσω) τιτανικοὶ ἢ γιγάντιοι, ἀσεβεῖς πρὸς τὸ ἀληθῶς θεῖον καὶ τοὺς ἐν οὐρανῷ ἀγγέλους γεγενημένοι, καὶ πεσόντες ἐξ οὐρανοῦ, καὶ περὶ τὰ παχύτερα τῶν σωμάτων καὶ ἀκάθαρτα ἐπὶ γῆς καλινδούμενοι, ἔχοντές τε τι περὶ τῶν μελλόντων διορατικόν, ἅτε γυμνοὶ τῶν γηΐνων σωμάτων τυγχάνοντες, καὶ περὶ τοιοῦτον ἔργον καταγινόμενοι, βουλόμενοι ἀπάγειν τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὑποδύονται τῶν ζώων καὶ τὰ ἁρπακτικώτερα καὶ ἀγριώτερα, καὶ ἄλλα πανουργότερα, καὶ κινοῦσιν αὐτὰ πρὸς ἃ βούλονται· ἢ τὰς φαντασίας τῶν τοιωνδὶ ζώων τρέπουσιν ἐπὶ τὰς πτήσεις καὶ κινήσεις τοιάσδε, ἵν' ἄνθρωποι διὰ τῆς ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις ἁλισκόμενοι μαντικῆς, θεὸν μὲν τὸν περιέχοντα τὰ ὅλα μὴ ζητῶσι, μηδὲ τὴν καθαρὰν θεοσέβειαν ἐξετάζωσι· πέσωσι δὲ τῷ λογισμῷ ἐπὶ τὴν γῆν, τοὺς ὄρνεις, καὶ τοὺς δράκοντας, ἔτι δ' ἀλώπεκας καὶ λύκους. καὶ γὰρ παρατετήρηται τοῖς περὶ

ταῦτα δεινοῖς, ὅτι αἱ ἐναργέστεραι προγνώσεις διὰ τῶν τοιούτων ζώων γίγνονται, ἅτε μὴ δυναμένων τῶν δαιμόνων ἐν τοῖς ἡμερωτέροις τῶν ζώων τοιοῦτον, ὅσον δύνανται διὰ τὸ παραπλήσιον τῆς κακίας, καὶ οὐ κακίαν μὲν, οἱονεὶ δὲ κακίαν οὖσαν ἐν τοῖς τοιοισδὶ τῶν ζώων ἐνεργῆσαι τάδε τὰ ζῶα. ὅθεν εἴπερ ἄλλο τι Μωϋσέως τεθαύμακα, καὶ τὸ τοιοῦτον θαύματος ἀποφανῶ ἄξιον εἶναι, ὅτι φύσεις κατανοήσας ζώων διαφόρους, καὶ εἴτ᾽ ἀπὸ τοῦ θείου μαθὼν τὰ περὶ αὐτῶν. καὶ τῶν ἑκάστῳ ζώῳ συγγενῶν δαιμόνων, εἴτε καὶ αὐτὸς ἀναβαίνων τῇ σοφίᾳ ἐν τῇ περὶ ζώων διατάξει, πάντα μὲν ἀκάθαρτα ἔφησεν εἶναι τὰ νομιζόμενα παρ᾽ Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις εἶναι μαντικὰ, ὡς ὅπιπαν δὲ εἶναι καθαρὰ τὰ μὴ τοιαῦτα. *Mali quidam dæmones & (ut sic loquar) Titanici aut gigantei, qui impiè in verum numen & cælestes Angelos se gessere, ideóque è cælo eiecti sunt, circa corporum crassiora & impuriora in terris se agitant; cúmque habeant aliquam circa futura perspicaciam, ut qui à terrenis corporibus sint liberi, & in talibus negotiis multum versati, hoc unicè studentes hu-*

manum genus ut abducant à vero Deo, insinuant se in animantium fera ac rapacia maximè, deinde & in callidiora, & ea, quoties volunt, quo volunt movent, aut etiam talium animantium vim imaginosam incitant ad hos aut illos volatus motionésve, ut homines capti divinationibus quæ per muta fiunt animalia, Deum cuncta continentem non quærant, neque veram exerceant pietatem, sed cogitationibus suis decidant in terram, in aves, in dracones, quin etiam in vulpes & lupos. Observatum enim est harum rerum peritis, prædictiones maximè notabiles per id genus animantia fieri, non valentibus, ut videtur, dæmonibus tantum efficere in mansuetis animantium, quantum prava ista animantia possunt in aliis quæ diximus animantibus, ob id quod ista habent vitio simile, non vitium propriè, sed quasi vitium. Quamobrem si quid aliud in Mose & miratus sum ipse, & dignum miratu existimo, hoc est, quod cùm percepisset naturas animantium diversas, sive à Deo edo-

ctus ea quæ ad animantia & ad dæmones animantium cuique affines pertinebant, ſive propria ipſe ſcientia perductus ad noſcendos animantium gradus, omnia ea impura pronuntiavit, quæ ab Ægyptiis aliiſque gentibus vim divinandi habere cenſebantur, contra verò omnia ea pura quæ extra illum eſſent cenſum. Similia habet Theodoretus libro VII. adverſus Græcos. Non planè alienum hinc quod Manetho dixit, Νομοθετήσας καὶ πλεῖστα ἄλλα, μάλιστα τοῖς Αἰγυπτίοις ἐθιζομένοις ἐναντιούμενα. *Cùm plurima conſtituiſſet alia, Ægyptiorum inſtitutis pugnantia.* Et quod Tacitus de Iudæis: *Prophana illis omnia, quæ apud nos ſacra.* Deinde: *Caſo ariete velut in contumeliam Ammonis. Bos quoque immolatur quem Ægyptij Apim colunt.*

SEU *quod in lege illa umbratica certis animantium generibus certa hominum vitia notarentur.*] Barnabas in epiſtola: Oτι δὲ Μωσῆς εἴρηκεν· οὐ φάγεσθε χοῖρον, οὐδ᾽ ἀετὸν, οὐδὲ ὀξύπτερον, οὐδὲ κόρακα, οὐδὲ πάντα ἰχθὺν ὃς οὐκ ἔχει. P.162.

λεπίδα, ἐν αὐτῷ τρία ἔλαβεν ἐν τῇ συνέσει δόγματα. πέρας γέ τοι λέγει λόγοις αὐτοῖς ἐν τῷ Δευτερονομίῳ· καὶ διαθήσονται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον τὰ δικαιώματά μου. ἆρα οὐκ ἔστιν ἐντολὴ τοῦ θεοῦ τὸ μὴ τρώγειν· Μωσῆς δὲ ἐν πνεύματι ἐλάλησε. τὸ οὖν, χοῖρον, πρὸς τοῦτο εἴρηκεν· οὐ μὴ κολληθήσῃ, φησὶν, ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες ὅμοιοί εἰσι χοίροις. ὅταν γὰρ σπαταλῶσιν, ἐπιλανθάνονται τοῦ κυρίου ἑαυτῶν· ὅταν δὲ ὑστερηθῶσιν, ἐπιγινώσκουσι τὸν κύριον. καὶ χοῖρος ὅταν τρώγῃ, οὐκ οἶδε τὸν κύριον· ὅταν δὲ πεινάζῃ κραυγάζει, καὶ λαβὼν πάλιν σιωπᾷ. οὐδὲ μὴ φάγῃς, φησὶ, τὸν ἀετὸν, οὐδὲ τὸν ὀξύπτερον, οὐδὲ τὸν ἰκτῖνα, οὐδὲ τὸν κόρακα· οὐ μὴ, φησὶ κολληθήσῃ ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες οὐκ οἴδασι διὰ κόπου καὶ ἱδρῶτος πορίζειν ἑαυτοῖς τὴν τροφὴν, ἀλλ᾽ ἁρπάζουσι τὰ ἀλλότρια ἐν ἀνομίᾳ αὐτῶν, καὶ ἐπιτηροῦσιν ὡς ἐν ἀκεραιοσύνῃ περιπατοῦντες· καὶ καθήμενα ἀργὰ ταῦτα ἐκζητεῖ πῶς ἀλλοτρίας σάρκας καταφάγῃ, ὄντα λοιμὰ τῇ πονηρείᾳ αὐτῶν. καὶ οὐ φάγῃς, φησὶ, σμύραιναν, οὐδὲ πολύποδα οὐδὲ σηπίαν. οὐ μὴ, φησὶν, ὁμοιωθήσῃ κολλώμενος ἀνθρώποις τοιούτοις, οἵτινες εἰς τέλος εἰσὶν ἀσεβεῖς καὶ κεκρυμμένοι τῷ θανάτῳ, ὡς καὶ ταῦτα τὰ ἰχθύδια μόνα ἐπικα-

πέρατα ἐν τῷ βυθῷ νήχεται, μὴ κολυμβῶντα ὡς τὰ λοιπά, ἀλλ' ἐν τῇ γῇ κάτω τοῦ βυθοῦ κατοικεῖ. ἀλλὰ καὶ τὸν δασύποδα οὐ φάγῃ, φησίν, πρὸς τί; οὐ μὴ γένῃ παιδοφθόρος, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις. ὅτι ὁ λαγωὸς κατ' ἐνιαυτὸν πλεονεκτεῖ τὴν ἀφόδευσιν. ὅσα γὰρ ἔτη ζῇ, τοσαύτας ἔχει τρύπας. ἀλλ' οὐδὲ τὴν ὕαιναν φάγῃ· οὐ μή, φησί, γένῃ μοιχὸς οὐδὲ φθορεὺς, οὐδὲ ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις· πρὸς τί; τοῦτο γὰρ τὸ ζῶον παρ' ἐνιαυτὸν ἀλλάσσει τὴν φύσιν, καὶ ποτὲ μὲν ἄρρεν, ποτὲ δὲ θῆλυ γίνεται· ἀλλὰ καὶ τὴν γαλῆν ἐμίσησε καλῶς. οὐ μὴ γὰρ, φησὶν, ὁμοιωθήσῃ τοῖς τοιούτοις, οἵους ἀκούομεν ἀνομίαν ποιοῦντας τῷ στόματι δι' ἀκαθαρσίαν, οὐδὲ κολληθήσῃ ταῖς τὴν ἀνομίαν ποιούσαις τῷ στόματι. τὸ γὰρ ζῶον τοῦτο τῷ στόμαματι κύει. Περὶ τῶν βρωμάτων μὲν οὖν Μωσῆς τρία δόγματα ἐν πνεύματι ἐλάλησεν· οἱ δὲ κατ' ἐπιθυμίαν τῆς σαρκὸς, ὡς περὶ βρωμάτων ἐδέξαντο. Λαμβάνει δὲ τριῶν δογμάτων γνῶσιν Δαβὶδ καὶ λέγει ὁμοίως. Μακάριος ἀνὴρ ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ ἀσεβῶν· καθὼς οἱ ἰχθύες πορεύονται ἐν σκότει εἰς τὰ βάθη· καὶ ἐν ὁδῷ ἁμαρτωλῶν οὐκ ἔστη, καθὼς οἱ δοκοῦντες φοβεῖσθαι τὸν κύριον, ἁμαρτάνουσιν ὡς χοῖροι· καὶ ἐπὶ καθέδρα λοιμῶν οὐκ

κέχηνε, καθὼς τὰ πετεινὰ τὰ καθήμενα εἰς ἁρπαγήν· ἔχετε τελείως καὶ περὶ τῆς γνώσεως. ἀλλ' εἶπε Μωσῆς· φάγεσθε πᾶν δίχηλον καὶ μαρυκώμενον· τί λέγει; ὁ τὴν τροφὴν λαμβάνων οἱ δὲ τὸν τρέφοντα αὐτὸν, καὶ ἐφ' αὐτῷ ἀναπαυόμενοις, εὐφραίνεσθαι δοκεῖ· καλῶς εἶπε, βλέπων τὴν ἐντολήν. τί οὖν λέγει; κολλᾶσθαι μετὰ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον· μετὰ τῶν μελετώντων, ὃ ἔλαβον διάσταλμα ῥήματος ἐν τῇ καρδίᾳ· μετὰ τῶν λαλούντων τὰ δικαιώματα κυρίου καὶ τηρούντων, μετὰ τῶν εἰδότων, ὅτι ἡ μελέτη ἔργον ἐστὶν εὐφροσύνης, καὶ μαρυκωμένων τὸν λόγον τοῦ κυρίου· τί δὲ τὸ διχηλοῦν; ὅτι ὁ δίκαιος ἐν τούτῳ κόσμῳ περιπατεῖ, καὶ τὸν ἅγιον αἰῶνα ἐκδέχεται. βλέπετε πῶς ἐνομοθέτησε Μωσῆς καλῶς. *Quod dixit Moses, ne vescimini porco, neque aquila, neque oxyptero, neque corvo, neque pisce qui squammis careat, in secreto intellectu tria comprehendit dogmata. Quo tendat disertè ipse in Deuteronomio ostendit: Et testabuntur populo meo iusta mea. Non igitur præceptum Dei propriè est, hoc vel illa non vesci: sed in spiritu dixit ista Moses. De porco hoc est quod voluit: nolite congluti-*

nari cum hominibus illis qui porcis ſunt ſimiles. Nam dum luxu diffluunt, obliviſcuntur domini ſui: Ubi autem res contra eunt, agnoſcunt dominum. Nam & porcus ubi comedit non curat dominum: ubi eſurit, clamat: & rurſum ubi quod edat accepit, tacet. Neque comedas, inquit, aquilam, neque oxypterum, neque milvium, neque corvum: Hoc dicit, ne conglutineris hominibus eiuſmodi, qui labore ac ſudore victum ſibi neſciunt quærere, ſed aliena rapiunt iniuſtè factis ſuis, inſidiáſque ponunt ſpecie ſumta bona fide ambulantium. Sic & animantia illa odioſa dum deſident ſpeculantur quomodo alienis ſe paſcant carnibus, noxia malo ſuo ingenio. Ne comedas etiam murænam, inquit, nec polypum, nec ſepiam. Hoc dicit ne agglutinando ſimilem te reddas hominibus talibus, qui perpetuo ſunt impii & morti ſervantur, ſicut piſcium illi ſoli qui damnantur in fundo natant, nec in ſummo, ut cæteri, fluitant, ſed in imo ſolo degunt:

Sed nec dasypodem comedas, inquit. Cur verò? id est ne fias puerorum corruptor, aut similis talibus. Lepus enim anno quoque ad eiectamenta alvi fit opulentior. Quot enim habet annos, totidem & cavernas. Sed nec hyana, ait, vescere. Id est, nec adulter esto, aut similis adulteris. Unde hoc? Hoc enim animal quotannis mutat naturam, & nunc mas fit, nunc femina. Sed & mustelam meritò odio habuit. Nimirum hoc monet, noli similis esse illis quos audimus ore infamia patrare, neque aggrega te feminis in eum modum morigerantibus: nam animal illud ore concipit. De cibis ergo loquens Moses tria dogmata in spiritu elocutus est. At illi pro cupidine carnis suæ simpliciter de cibis ea accepere. At trium illorum dogmatum cognitionem etiam David consecutus est. Dicit enim: Beatus vir qui non ambulavit in consilio impiorum, nimirum quemodo pisces versantur in tenebris in profundo abditi. Et in via peccatorum non stetit; nimirum ut illi, qui cùm videantur Deum timere,

peccant porcorum instar: Et in cathedra pestilentium non sedit, nimirum ut volucres quæ raptui imminent. Habete & ea quæ ad scientiam pertinent. Dixit Moses: Edite omne bifidum ungulis & ruminans. Quid ait? qui cibum sumit, agnoscítque altorem suum, & in eo acquiescens lætatur. Bene dixit ad præceptum respiciens. Quid igitur dicit? Adhærendum iis qui dominum timent, iis qui in corde meditantur, quod accepere in verbis, præceptum: iis qui loquuntur iusta Dei eáque servant, iis qui norunt meditationem opus esse iustitiæ, iis qui sermones divinos ruminant. Quid verò bifidum ungulis? quia vir iustus in hoc ævo ambulat, & alterum ævum exspectat. Vide quàm pulchrè leges dederit Moses. Laudat hæc Barnabæ Clemens Strom. v. Habes autem multa partim his eadem, partim similia in Philone libro de agricultura, & libro peiorem insidiari meliori, quæ longum esset transcribere. Similia ex Aristæo habet Euse-

bius libro VIII. cap.9.

P. 162. INCOLIS *autem vesci liceret.*] Piis scilicet, sed non circumcisis, de quibus agitur & Levitici XXII. 25. XXV. 4. 7. & in Thalmudicis titulis de rege & Synedrio, & apud Maimoniden libro de Idololatria.

P.163. MESSIÆ *temporibus cessaturam legem de cibis vetitis, & suillam non minùs puram fore quàm bubulam.*] Ita R. Samuel in Mecor Chaim. Thalmud in titulo Nida, legem ait non mansuram nisi ad tempora Messiæ. Notandum etiam quosdam Iudæorum magistros, inter quos est Bachai, sentire leges de cibis vetitis proprias esse terræ Palæstinæ, nec extra eos fines quenquam illis obligari. Multa etiam animantium nomina quid significent, aut ignotum esse Iudæis, aut inter ipsos controversum, quod credi non debet permissurum fuisse Deum, si ad hunc diem maneret obligandi vis.

P.164. PRÆCEPTUM *recordandi.*] צכור.

P.ead. ET *præceptum observandi.*] שמור.

Distinctio est Mosis Gerundensis, & Isaaci Aramæ.

PARUERUNT *viri pij ante legem.*] A quibus etiam ad Græcos septimæ diei veneratio aliqua pervenit, ut notatum Clementi. Vide quæ huc pertinentia diximus lib. 1. P. 164.

NULLUM *usquam indicium est itineris ob sabbatum intermissi.*] Hoc sensu illorum temporum pios σαββατίσαι, id est sabbata observasse negat Iustinus cum Tryphone disputans, & Tertullianus adversus Iudæos duobus locis. P. ead.

HAC *lege obstrictos fuisse etiam incolas.*] Non etiam alios qui extra Iudæam præcepta posterorum Noæ data observabant. Ita sentiunt Hebræi. P. 165.

CIRCUMCIDI *infantes rectè in sabbato constat.*] Proverbium Hebraicum. מילה דוחה את השבת *Circumcisio pellit sabbatum.* Vide Ioh. VII. 22. P. 166.

SICUT *& stante Templo victimæ non minùs sabbatis, quàm diebus aliis iugulabantur.*] Num. XXVIII. 9. P. ead.

P.167. CUM *iubent cor circumcidi.*] Deut.x.16. xxx.6. Ierem.IV.4.

P.168. AD *revelationem possessionis verè æterna.*]Hebr. IV.

P. ead. DE *Abrahamo constituendo in patrem plurimarum gentium, in id tempus quo non pauci aliquot populi, sed innumeri toto orbe diffusi imitaturi essent illam adeo memoratam Abrahami in Deum fiduciam.*] Gen.XVII. 5. Rom. IV. 11.13.16. 17. Luc. XIX. 9. Gal. III. 7.

P. ead. DEI *verò gratiam huic signo non adstrictam fuisse.*] Ἐπειδὴ εἰς σημεῖον ἦν δεδομένη, ἀλλ' οὐκ εἰς δικαιοπραξίας ἔργον, ait Iustinus colloquio cum Tryphone. *Siquidem ista vestra circumcisio in signum data erat, non in opus iustitiæ.* Irenæus lib.IV.cap.30. *Quoniam autem & circumcisionem, non quasi consummatricem iustitiæ, sed in signo eam dedit Deus, ut cognoscibile perseveret genus Abrahæ, ex ipsa Scriptura discimus. Dixit enim, inquit, Deus ad Abraham: Circumcidetur omne masculinum vestrum, & circumcidetis carnem præputij vestri, &*

erit in signum testamenti inter me & vos.

ET *toto tempore itineris per Arabum deserta omissa ab Hebrais circumcisio fuit.*] Iosue V.4.5.6. P.168.

PER *dona ac miracula Mosi nihil cedentia.*] Miracula Messiæ maiora esse debere quàm Mosis, dixit R. Levi ben Gerson, quod vel maximè patuit in mortuis resuscitatis. P.ead.

SEQUI, *quem vellent vivendi modum.*] Act. XVI.3. XXI.24. Rom. XIV. I.Cor.IX.17. Gal.V.6.Coloss. III. II. P.169.

IT A *tamen ut alienigenis, quibus lex illa rituum nunquam data fuerat, eius obseruanda necessitatem non imponerent.*] Act.XV. Gal.I.6. Gal. I.3.15. IV.10.VI.12. P.ead.

CUI *summa pietatis testimonium Ezechiel prabuit.*] XIV.14. XXVIII. 3. Iosephus de Daniele fine libri X. Ὅτι τὸ θεῖον αὐτῷ πνεῦμα συμπάρεστι. *Spiritus Dei ei aderat.* Deinde: Ἅπαντα γὰρ αὐτῷ παραδόξως ὡς ἑνί τινι τῶν μεγίστων ἐυτυχήθη προφητῶν, καὶ παρὰ τὸν τῆς ζωῆς χρόνον τιμή τε καὶ δόξα παρὰ τῶν βασιλέων P.170.

καὶ τῷ πλήθους. καὶ τελευτήσας δὲ μνήμην αἰώνιον ἔχει. τὰ γὰρ βιβλία ὅσα δὴ συγγραψάμενος καταλέλοιπεν, ἀναγινώσκεται παρ' ἡμῖν ἔτι καὶ νῦν καὶ πεπιστεύκαμεν ἐξ αὐτῶν ὅτι ὡμίλει τῷ θεῷ. *Omnia illi supra fidem, & quantum maximorum prophetarum ulli succedebant: dúmque vixit in summa gratia ac honore fuit apud reges & populum: & postquam mortuus est, æterna eius viget memoria. Leguntur enim apud nos in hunc diem libri, quos à se conscriptos reliquit, quorum testimonio credimus fuisse Danieli cum Deo commercium.*

P. ead. QUIN *adesset Messias.*] Filium hominis apud Danielem esse Messiam consentiunt magni Iudæorum magistri Salomon Iarchi: Rabbi Iosue citatus ab Abenesdra &: Saadias. Sic & Rabbi Iose qui excidium Templi vidit, Messiæ tempus advenisse dicebat, ut testatur R. Iacob in Caphthor.

P. ead. DE *imperio in omnes nationes dando divinitus.*] Lapidem illum cuius percussu imago illa imperiorum fi-

guram habens comminuenda esset, Messiam esse tradidit R. Levi ben Gerson: & regnum illud cætera regna absumturum esse regnum Messiæ docent R. Solomo, R. Abenesdra & R. Saadia. Filium hominis apud Danielem esse Messiam R. Levi ben Gerson, & Saadia.

POSTQUAM *Seleuci & Lagi posteritas regnare desiisset.*] Vide quæ hac de re annotata ad librum primum. P. 171.

IPSE *Iosephus ad suam refert ætatem.*] Libro x. cap. 12. Τὸν αὐτὸν δὲ χρόνον Δανιῆλος καὶ περὶ τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας ἀνέγραψε, καὶ ὅτι ὑπ᾽ αὐτῶν ἐρημωθήσεται. ταῦτα πάντα ἐκεῖνος θεοῦ δείξαντος αὐτῷ συγγράψας κατέλειπεν, ὥστε τοὺς ἀναγινώσκοντας καὶ τὰ συμβάντα σκοποῦντας θαυμάζειν ἐπὶ τῇ παρὰ θεοῦ τιμῇ τὸν Δανιῆλον. *Eodem tempore Daniel etiam de Romanorum scripsit imperio, & fore ut ab eo gens nostra vastetur. Hæc omnia ille Deo indicante perscripta reliquit, ita ut non possint qui ista legunt, & eventus considerant non admirari Danielem ob honorem à Deo* P. ead.

acceptum. Septuaginta annorum hebdomadas finire in excidio Templi secundi etiam Iacchiades docet ad Dan.IX.24.

P.172. CONSPICUAM *quandam lucem divinæ maiestatis indicem & divinum afflatum.*] In titulo de documentis. Gemara Hierosolymitana cap. 3.

P.ead. CÙM *pacem suam, id est gratiam & benevolentiam, in eo Templo se quasi federe certo stabiliturum dicit.*] Notandum est quod præcedit. *Veniet desiderium omnium Gentium, & implebo domum hanc gloria.* Quod mirificè convenit cum iis quæ iam addimus ex Malachia, ita ut hi duo prophetæ mutuo interpretum fungantur vice.

P.ead. DOMINUS *ille quem vos desideratis.*] Hunc Malachiæ locum communiter Iudæi de Messia exponunt.

P. ead. QUO *nomine apud Hebræos venit totum illum ævum à Zorobabele ad tempus Vespasiani.*] Ut in Thalmude capite ultimo de Synedrio & titulo

Iuma,

Iuma, & titulo Rosch Haschana.

SED *paulatim per partes immutatum, qualis mutatio facit idem Templum videri.*] Philo de mundo: ΟΥ γὰρ δήπουθεν οὗ πάντα μέρη φθείρεται, φθαρτόν ἐστιν ἐκεῖνο, ἀλλ' οὗ πάντα τὰ μέρη ἅμα καὶ ἐν ταυτῷ ἀθρόα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. *Non cuius partes pereunt utique interitu obnoxium est, sed cuius omnes partes simul & eodem tempore pereunt.* Adde L. proponebatur D. de Iudiciis, & L. Quid tamen. §. in navis D. quibus modis usufructus amittatur. P.173.

MULTI *Herodem.*] Hi Herodiani Matth. XXII. 16. Marci III. 6. VIII. 15. XII. 13. Tertullianus in hæreticorum enumeratione. *Cum his etiam Herodianos qui Christum Herodem esse dixerunt.* Paria habet de his Epiphanius. quibuscum conuenit vetus ad Persium Scholiastes. *Herodes apud Iudæos regnavit tempore Augusti in partibus Syriæ. Herodiani ergo diem natalem Herodis observabant, ut etiam sabbata, quo die lucernas accensas & violis coronatas* P.ead.

in fenestris ponunt.

P.173. ALII *Iudam Gaulonitem.*] Vide Iosephum XVIII. I. Act.v.36.

P. ead. ALII *alios.*] Act. XXI. 38. Iosephus plura exempla habet temporibus Felicis: & post excidium quædam.

P. ead. UT *omittam in dictis vaticiniis definitum, non aliqua conditione suspensum decretum indicari.*] Id disertè affirmat R. Iochanan in Schemoth Rabba, & R. David Kimchi in Ps. CVIII. 5. Bene de Daniele Iosephus libro X. circa finem. ΟΥ γὰρ τὰ μέλλοντα μόνον προφητεύων διετέλει, καθάπερ καὶ οἱ ἄλλοι προφῆται, ἀλλὰ καὶ καιρὸν ὥριζεν, εἰς ὃν ταῦτα ἀποβήσεται. *Non enim solùm futura prædixit toto vitæ suæ tempore, ut & alij prophetæ, sed & tempus definivit quo quæque eventura erant.* Nulla conditione suspensum fuisse decretum de Messia illo tempore mittendo, apparet & ex Malachiæ III. I. Præterea cùm novi federis auctor deberet esse Messias, ut & ibi Malachias & alij Prophetæ ostendunt, non potuit eius adven-

tus ſuſpendi à conditione obſervati federis quod antiquatum venerat.

OB *plurima & maxima peccata urbem exſcindendam paulò poſt Meſſia tempora.*] Dan. IX. 24. P. 173.

UT *corruptiſſimo ſæculo medicinam faceret, ſimúlque cum emendandæ vitæ regulis criminum veniam adferret.*] Eſaias LIII. 4. & ſequentibus. Ieremias XXXI. 31. & ſequentibus. Exechiel XI. 19. 21. P. ead.

ISCH *Copher.*] Vide Chaldæum paraphraſten Cant. I. 14. Meſſiam peccata noſtra portaturum dicit R. Judas in Chaſidim, R. Simeon in Bereſchith rabba. P. 174.

PROMISIT *Deus federe per Moſem inito ipſis felicem poſſeſſionem terræ Palæſtinæ, quamdiu vitam ſuam ad legis præſcriptum componerent.*] Exodi XV. Levit. XVIII. Deut. VI. VII. XI. XXVIII. P. ead.

CONTRA *ſi adverſus eam graviter delinquerent, exſilium aliáque id genus mala ipſis minatus eſt.*] Levitici XXVI. Deut. IV. XI. XXVIII. P. ead.

ET *ſi quando novum ædificare ve-* P. 175.

luerunt, ſemper ſunt impediti.] Sub Adriano, ſub Conſtantino, ſub Iuliano. Chryſoſtomus II. adverſus Iudæos.

P.175. QUOD *ab Ammiano Marcellino ſcriptore non Chriſtiano eſt proditum.*] Libro XXIII. Chryſoſtomus II. adverſus Iudæos: Πῦρ ἐκπηδῆσαν ἐκ τῶν θεμελίων εὐθέως κατέφλεξέ τε πολλοὺς ἀνθρώπους, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοὺς λίθους τοῦ τόπου ἐκείνου. *Ignis è fundamentis exſiliens multos homines combuſſit, ipſos quin etiam loci illius lapides.* Totus locus dignus qui legatur. Paria habet ſcriptor idem in Matthæum Homilia IV. & ſermone Chriſtum eſſe Deum.

P.ead. QUÆ *omnia illis Prophetæ exprobrant.*] Eſaias I.17. III. 14.15. V. 23. XI. 2. 3. LIX. LXV. Amos II.6. Ierem. II. III. V. VII. 31. VIII. IX. XI. XVI. XXII. Ezech. II. VI. VII. VIII. XVI. XXII. XXIV. Dan. IX. Micheas II. I. 2. 3.

P.ead. NON *diutius annis* LXX.] Obiicit hoc R. Samuel in epiſtola ad R. Iſaacum.

PER *Prophetas illos alloqui & solari spe reditus.*] Ierem. xxx. xxxi. xxxiii. Ezech. xxxvi. xxxvii. P. 175.

INDICATO *etiam eius tempore.*] Ierem. xxv. 15. xxix. 10. P. ead.

EX *quo semel eiecti patria sunt, manent extorres, contemti, nullus ad eos venit Propheta.*] Thalmud in Baba Bathra. P. ead.

DE *Dei fletu quod urbem passus sit exscindi.*] Præfatio Echad Rabthi. Similia in Thalmude, titulo Chagiga, in Debarim Rabba & in Berachoth. P. 176.

DE *eius quotidiana diligentia in legenda lege.*] Thaanith: Aboda Zara. P. ead.

DE *Behemotho & Leviathane.*] Thalmud Baba Bathra. Paraphrastes Chaldæus ad Cant. Canticorum VIII. 2. P. ead.

MULTISQUE *rebus aliis.*] Quorum multa transcripsit Christianus Gerson in suo ad Iudæos libro. Vide eius capita de diabolis, de Messia, de revelationibus per Eliam, de Gehenna, de regno decem tribuum P. ead.

trans amnem Sabbaticum, de Rabbinorum facinoribus.

P. 176. DEUM *verò & precibus & ieiuniis certant placare.*] Quòd si ipsis credendum est, optimè de Deo merentur, Messiam falsum, quem tanta pars humani generis recepit, repudiando.

P. 177. ET *doctissimis quibusdam imposuit.*] Ut Rabbi Akibæ. Thalmud in titulo de Synedrio, & liber Zemach David.

P. ead. BARCHOCHEBÆ.] Qui ὁ τῆς Ἰουδαίων ἀποστάσεως ἀρχηγέτης Iustino. Mentio eius apud Eusebium, Hieronymum, Orosium, Thalmudico titulo de Synedrio, in Beresith rabba, apud Rabbinos Iohannem & Abrahamum Salmanticensem, & alios multis in locis.

P. ead. SUNTQUE *plurimi, nec in una regione, sed quàm latè hic orbis patet.*] Vide quæ hac de re allata ad librum secundum.

P. 178. QUOD *ex Davidis fuit posteritate.*] Psal. LXXXIX. 4. Esaias IV. 2. XI. 10. Ierem. XXIII. 5. Ezech. XXXIV. 24.

Mich. v. 2. Matth. I. I. v. 20. IX. 27. XII. 23. XV. 22. XX. 30. 31. XXI. 9. 15. XXII. 42. & sequentibus. Marc. x. 47. XII. 35. 36. 37. Luc. I. 27. 32. 69. II. 4. II. XVIII. 38. 39. XX. 42. 44. Ioh. VII. 42. Act. XIII. 34. XV. 16. Rom. I. 3. II. Tim. II. 8. Apoc. v. 5. XXII. 16.

QUOD *ex virgine natus est.*] Esaiæ VII. 14. Matth. I. 18. 22. 23. Luc. I. 35. P. 178.

EDOCTO *ea de re cælitus eo qui virginem eam duxerat.*] Matt. I. 20. P. ead.

QUOD *natus est Bethleemi.*] Micheæ v. 2. Matth. I. II. 2. 3. 4. 5. 6. Lucæ II. 4. P. ead.

QUOD *dogma suum serere cœpit in Galilæa.*] Esaiæ IV. I. Matth. IV. 12. 13. Marc. I. 4. Luc. IV. 14. 15. 16. & alibi sæpè. P. ead.

QUOD *omne genus morbos sanavit, cæcis visum, claudis gressum dedit.*] Esaias XXXV. 5. LXI. I. Matt. XI. 5. Luc. IV. 18. & alibi passim. Adde quod mortuos resuscitauit, quod inter præcipuas Messiæ notas ponit R. Levi ben Gerson. P. ead.

P.178. DAVIDIS.] Psal. II. 8. XXII. 28. LXVIII. 32. LXXII. 8. 17.

P.ead. ESAIÆ.] II. 2. XI. 10. XIV. 1. XIX. 18. XXVII. 13. XXXV. XLII. & XLIII. præcipuè XLIX. 6. LI. 5. LII. 15. LIV. LV. 4. 5. LX. 3. & sequentibus. LXV. 1. 2. LXVI. 19. & seqq.

P.ead. ZACHARIÆ.] II. 11. VIII. 20. & sequentibus. IX. 9. 10. 11. XIV. 16.

P.ead. OSEÆ.] II. 24.

P.ead. PER *ipsum collapsuros cultus falsorum deorum.*] Esaiæ II. 18. 20. XXXI. 7. XLVI. 1. Sophonias I. 4. 5. 6. Zach. XIII. 2.

P.179. POPULUS *Dei factus est qui antè non erat.*] OSEÆ II. 24.

P.ead. CHALDÆUS.] Tam Ionathan quàm Hierosolymitanæ paraphraseos scriptor. Item Thalmudici titulo de Synedrio, Beresith Rabba, Iakumus ad Pentateuchum, Rabbi Solomo & alij. שבט quod nunc Iudæi volunt esse virgam castigationum, Thargum Chaldæo exponitur שלטן & Græcis eodem sensu ἄρχων: Aquilæ σκῆπτρον, Symmacho ἐξ-

οἰσία. שילה autem per בנו filius eius exponunt Chaldæus, R. Siloh, R. Bachai, R. Salomo, Abenesdra & Kimchi. Vide pulchrè dicta de hoc loco apud Chrysostomum sermone Christum esse Deum.

CUI *paritura essent etiam extera gentes.*] Vide dictum locum Esaiæ XI. 10. qui huic lucem adfert. P.179.

QUÆ *libri clausi nomine nuncupari solent.*] Esaias XXIX. 11. Daniel XII. 4. 9. & ibi Iachiades. Vide quæ hanc ad rem disserit Chrysostomus Sermone 11. cur obscurum sit vetus testamentum. P.ead.

SED *figura quadam esse intelligenda ne ipsi quidem ignorant.*] Quomodo Maimonides in libro Iad locum Esaiæ XI. 6. de Messiæ temporibus ἀλληγορικῶς vult intelligi. Idem dicit ad ipsum Esaiæ locum David Kimchi: qui & similia habet ad Ierem. II. 15. V. 6. P. 180.

UT *cùm Deus descendisse dicitur.*] Ut Gen. XI. 5. XVIII. 21. Vide de his similibúsque locutionibus Maimoniden Ductoris dubitantium Par- P. ead.

te 1. cap. 10. & sequentibus, & eundem ad Deut. ubi de rege.

P. 180. O s.] Ut Ieremiæ IX. 12.

P. ead. AVRES.] Ut Psal. XXXI. 3. XXXIV. 16.

P. ead. OCULI.] Loco Psalmi proximè citato.

P. ead. NARES.] Psal. XVIII. 9. Ierem. XXXII. 37.

P. ead. LUPUM *cum agno.*] Dicto loco Esaiæ XI. 6. & sequentibus.

P. ead. MONTEM *Dei surrecturum supra montes alios.*] Esaiæ II. 2. Micheas IV. 1. & sequentibus.

P. 181. TEMPUS *sive regnum Messiæ durare ad finem sæculorum.*] Perek-Chelek p. 97.

P. ead. ERIGI *à se humiles, & superbos sterni.*] 1. Reg. II. 8. Psal. XXXIV. 19. Prov. XI. 2. Esaias LVII. 15. LXVI. 2.

P. ead. IACOB *extra se nihil præter baculum ferens Iordanem transiit.*] Gen. XXXII. & sequentibus.

P. ead. CùM *ei in rubo Deus apparuit.*] Exodi III.

P. ead. DAVID *itidem gregem pascens ad*

regnum vocatur.] I. Sam. XVI. 7. II.

LÆTUM *pauperibus nuntium.*] Esaias LXI. 1. Matth. XI. 5. Adde Zach. IX. 9. P. 182.

NON *clamorem excitaturum in publico aut iurgiis usurum, sed acturum leniter.*] Esaias XL. 2. 3. 4. Matt. XII. 19. 20. P. ead.

UT *Lothus à Sodomæ civibus.*] Gen. XIX. P. ead.

EXEMPLO *Abelis parricidio enecti.*] Gen. IV. P. ead.

ESAIÆ *dissecti.*] Ita habet Iudæorum traditio, ad quam respicit scriptor ad Hebræos XI. 37. & Iosephus X. 4. Chalcidius in Timæum. *Cùm propheta à consceleratis, unus membratim sectus, alter obrutus saxis.* P. ead.

MACCABÆORUM *fratrum cum matre ad mortem excruciatorum.*] II. Macc. VII. Iosephus libro περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ. P. ead.

CAPITE LIII.] Quem locum de Messia interpretantur Chaldæus paraphrastes, & Gemara Babylonica titulo de Synedrio. P. 183.

P. 183. NOSTROS *morbos ille pertulit.*] Morborum voce quævis mala intelligi docet ad hunc locum Abarbaniel.

P. ead. POENA *quæ nobis salutem pareret, ipsi imposita est.*] De Messia hæc explicat Rabboth & Salomon Iarchi ad Gemaram titulo de Synedrio.

P. 184. QUIA *se constituit hostiam piacularem.*] De malis volente animo toleratis hîc agi ait Alseck.

P. ead. VIDEBIT *posteritatem.*] Voce seminis quæ in Hebræo est, significari discipulos ait hic Alseck. Sic semen serpentis Hebræi interpretantur Cananæos. Nec aliter accipiunt nonnulli eorum, filios Esaiæ VIII. 18. ut Thalmud Hierosolymitanum notat titulo de Synedrio.

P. ead. VOLUPTATE *satiabitur.*] Hæc ad futurum sæculum refert Abarbaniel.

P. 185. UBI *inter præliatores spolia dividentur.*] Hæc spirituali modo intelligenda docet Gemara Babylonica titulo סוטה. Per spolia intelligi sapientum honores & præmia dicit

Alseck ad hunc locum.

NIHIL *mali accidisse quod non ipsum, & insuper maiora multo, suis factis essent promeriti.*] Apparet id locis prophetarum iam supra positis, & Danielis IX. & Nehemiæ IX. P.185.

DUOS *Messias commenti sunt.*] Thalmud titulo Succa: R. Salomo: R. David Kimchi. P.186.

CUM *multo facilius esset & Prophetarum scriptis congruentius unum agnoscere, qui per adversa & mortem ad regnum esset perventurus.*] Quod ipsum non uno in loco ad hoc Esaiæ caput sequitur Abarbaniel. P.eadẽ.

INCIRCUMCISI *auribus & corde.*] Ierem. IV. 4. VI. 10. P. 187.

POPULUS *labiis & rituum apparatu Deum honorans, animo autem remotissimus.*] Deut. XXXII. 5. 6. 15. 28. Esaias XXIX. 13. Amos V. 21. Ezech. XVI. 3. P.ead.

QUI *Iosephum fratrem suum parum abfuit, quin interficerent, re autem ipsa in servitutem vendiderunt.*] Gen. XXXVIII. P.ead.

QUI *Mosem perpetuis seditioni-* P.ead.

bus ad vitæ tædium egerunt.] Loca notata supra ad librum II.

P. 187. QUI *panem cœlitus missum fastidierunt.*] Num. XI. 6.

P. ead. QUI *velut de summa penuria conquesti sunt, cùm aves comestas adhuc ructarent.*] Dicto capite XI. in fine.

P ead. QUI *Davide tanto ac tam bono rege deserto secuti sunt defectorem filium.*] II. Sam. XV.

P. ead. QUI *Zachariam, Ioiadæ filium, trucidarunt.*] II. Paralip. XXIV. 21.

P. ead. PONTIFICES *quod attinet, tales fuerunt, qui Ieremiæ falso crimine mortem machinati sunt.*] Ieremiæ XXVI.

P. 188. EXTORSERUNT *tamen, ut captivus haberetur ad ipsum usque momentum captæ urbis.*] Ieremiæ XXXVIII.

P. ead. ET *tamen ut ipse censet, infra meritum.*] Dicit is neque urbem aliam talia perpessam mala, neque ab omni ævo ætatem fuisse omnium scelerum feraciorem. Plus Iudæis mali à semetipsis illatum quàm à Roma-

nis, qui illorum facinora expiaturi venerant.

SED *ex potentium nutu legi solerent.*] Iosephus XIV. 19. P.188.

SED *annali & sæpè emta dignitate.*] Iosephus XVIII. 3. & 6. P ead.

SIC *Michæas ille, qui Iosaphati tempore vixit, in custodiam datus est.*] 1. Reg. XXII. P. ead.

ELIÆ *Achabus obiecit, planè ut Iesu Sacerdotes, ipsum esse qui pacem Israëlis turbaret.*] 1 Reg. XVIII. 17. Achabus Eliæ dicit ה אתה צהעכר ישראל ubi Græci, οὐ σὺ ὁ διαστρέφων τὸν Ἰσραήλ; *Nónne tu es qui turbas Israëlem?* Sic Sacerdotes de Iesu apud Lucam XXIII. 2. Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος. *Hunc invenimus turbare Israëlem.* P.189.

IEREMIÆ *quoque crimini datum, id quod Iesu, vaticinatio adversus Templum.*] Ieremiæ VII. 4. & sequentibus. XXVI. 6. 11. P. ead.

SCRIPTUM *reliquerunt, temporibus Messiæ homines fore canina impudentia, asinina contumacia, ferina crudelitate.*] Thalmud de Syne- P. ead.

drio, Ketuboth, & Sota. R. Salomo ad dictum titulum de Synedrio c. Helec. Thalmud titulo de ponderibus. Traditio Rabbi Iudæ in Masoreta ad eundem titulum de Synedrio c. Helec: *quo tempore adveniet filius David, domus institutionis divina fiet lupanar.* Vide Ieremiam x.21. & xxix.14.

P. 189. UT *qui populus suus non fuisset in populum assumeretur.*] Oseæ 11. 24.

P, ead. EX *Iudaeorum autem urbibus ac vicis singulis vix unus & alter irent ad sacrum montem: sed quod ad illorum numerum deesset, id expleturos extraneos.*] Ieremiæ III. 14. 17. Adde Esaiam LIII.

P: ead. MESSIAM *Hebrais in ruinam fore: sed lapidem hunc reiectum ab ædificio præfectis potissimo loco positum iri ad coagmentationem operis.*] Esaiæ VIII. 14. Psal. CXVIII. 22.

P. 190. PHILONI *Iudæo qui sæpè tria in Deo statuit.*] De sacrificiis Abel & Cain: Ἡνίκα ὁ θεὸς δορυφορούμενος ὑπὸ δυεῖν τῶν ἀνωτάτω δυνάμεων, ἀρχῆς τε αὖ

καὶ ἀγαθότητος, εἷς ὢν ὁ μέσος τριττὰς φαντασίας ἐνειργάσατο τῇ ὁρατικῇ ψυχῇ, ὧν ἑκάστη μεμέτρηται μὲν οὐδαμῶς· ἀπερίγραφοι γὰρ αἱ δυνάμεις αὐτοῦ· μεμέτρηκε δὲ τὰ ὅλα: *Cùm Deus comitatus duabus summis suis efficaciis, imperio, ac bonitate, medius ipse & unus, tres conceptus operatus est animo perspicaci, quorum nullus mensura capitur: immensa enim eius efficacia: sed singula totum metiuntur.* Mox ἀρχὴν etiam vocat ἐξουσίαν, & ἀγαθότητα vocat ἐνεργεσίαν, aitque à pio animo non enuntiari, sed in silentij arcano asservari. Similia habet in libro de Cherubim. Libro secundo de agricultura Noæ vocat τὸ ὄν, τὸ δεσποτικὸν, τὴν ἵλεω δύναμιν, *id quod est, vim dominam, vim beneficam.* Maimonides initio libri de Fundamentis, & post eum Ioseph Albo distinguunt in Deo *Id quod cognoscit, quod cognoscitur & cognitionem.* Habet quæ huc pertinent, & Abenesdra ad Gen. XVIII. & Maimonides ductoris dubitantium parte I. cap. 68.

SERMONEM *vocat Dei nomen.*] P. 190.

in Allegoriis, & de confusione linguarum.

P. 190. MUNDI *opificem.*] In Allegoriis: Ὁ λόγος αὐτοῦ ᾧ καθάπερ ὀργάνῳ προσχρησάμενος ἐκοσμοποίει. *Verbum eius quo velut instrumento usus Mundum fecit.* De Caino: Ὄργανον δὲ λόγον τοῦ Θεοῦ, δι᾽ οὗ κατεσκευάσθη. *Instrumentum autem Dei videbis esse ipsum verbum Dei, per quod factus est Mundus.*

P. ead. NEQUE *ingenitum, ut est Deus pater omnium, neque ita genitum ut sunt homines.*] Locus est libro, quis hæres sit rerum divinarum. Idem verbum Philoni vocatur Dei imago libro de monarchia: & de somniis à Deo immissis: interdum ἀπεικόνισμα ut libro peiorem insidiari meliori: & χαρακτὴρ libro II. de Agricultura. Confer Ioh. I. & Heb. I. 3.

P. ead. QUEM *& Angelum sive legatum universum hoc curantem, & ipse Philo.*] Ἄγγελον vocat in Allegoriis, & libro de Cherubim: Ἀρχάγγελον verò libro de hærede divinorum bonorum, & libro de confusione linguarum. Idem & Angelus & יהוה

dicitur R. Samueli in Mecor Chaim.

Et *Moses Nehemanni filius.*] Eius verba sic transtulit doctissimus Masius ad Iosuæ caput v. *Iste angelus, si rem ipsam dicamus, est Angelus redemtor: de quo scriptum est: Quoniam nomen meum in ipso est. Ille, inquam, Angelus qui ad Iacob dicebat: Ego Deus Bethel. Ille de quo dictum est: Et vocabat Mosem Deus de rubo. Vocatur autem angelus, quia mundum gubernat. Scriptum est enim: Eduxit nos Iehova (id est Dominus Deus) ex Ægypto: & alibi: Misit angelum suum, & eduxit nos ex Ægypto. Præterea scriptum est: Et Angelus faciei eius salvos fecit ipsos. Nimirum ille angelus qui est Dei facies: de quo dictum est: Facies mea præibit, & efficiam ut quiescas. Denique ille angelus est, de quo vates: Et subitò veniet ad Templum suum Dominus, quem vos quæritis, & angelus federis quem cupitis.* Rursum alia eiusdem verba sic: *Animadverte attentè quid ista sibi velint. Moses enim & Israëlitæ semper opta-* p.190.

verunt angelum primum. Cæterùm quis ille esset, verè intelligere non potuerunt. Neque enim ab aliis percipiebant, neque prophetica notione satis assequebantur. Atqui facies Dei ipsum significat Deum : quod apud omnes interpretes est in confesso. Verùm ne per somnium quidem ista intelligere quisquam possit, nisi sit in mysteriis legis eruditus. Mox : *Facies mea præcedet, hoc est angelus federis quem vos cupitis : in quo videbitur facies mea. De quo dictum est: Tempore accepto exaudiam te. Nomen enim meum in eo est. Faciámque ut quiescas, sive efficiam, ut ipse sit tibi lenis & benignus. Neque te ducat per ius rigidum : sed placidè & clementer.* Confer quæ habet Manasses conciliator ad quæstionem XIX. super Genesim.

P. 190. AUT *Cabalistis qui Deum distinguunt in tria lumina, & quidem nonnulli iisdem, quibus Christiani, nominibus patris, filij, sive verbi, & Spiritus sancti.*] Vide additamenta ad

Lexicon Hebraicum Schindleri in notis אבן.

QUOD *Schekina vulgò vocant.*] Et distinguunt à Spiritu sancto. Gemara Hierosolymitana Titulo de documentis cap.3.& Gemara Babylonica titulo Ioma cap.1. Schekina per annos tres & dimidium se tenuisse in Monte Oliveti exspectantem conversionem Iudæorum, ait R. Ionathan in præfatione Ecka Rabthi : quo rectè accepto nihil verius. P. 190.

PLURIMI *Hebræorum tradiderunt.*] Rabbi Solomo. Idem ad Gen. XIX. 18. agnoscit à Deo assumi posse humanam naturam : quam & olim ad tempus assumtam putat, cui consentit Thalmud titulo Schebuoth & Sabboth. P.191.

UNDE *Chaldæo Paraphrastæ Messias Verbum Dei dicitur.*] Ut Oseæ lib.7. P. ead.

AUGUSTO *illo Dei.*] Nempe יהוה, Ionathan & David Kimchi ad Ieremiam XXIII. 6. cum quibus consentit R. Abba in Ecka rabthi. P. ead.

יהוה צבאות Zachariæ xiv.16. Futurum eo tempore ut Deus יהוה digito monstretur, ait Thalmud in Taanith ex Esaia xxv.9.

P.191. ITEMQUE *Domini nomine.*] אלהים Psal. xlv.7. quem Psalmum de Messia agere agnoscit Chaldæus ibi paraphrastes, ut & iam dicto Esaiæ loco. Item אדוני in Psalm. cx. quem de Messia agere iamiam patebit.

P.ead. PSALMUS II. & *Psalmus* cx.] Hæc loca & Zachariæ ix.9. de Messia exponit doctissimus Rabbi Saadia.

P. ead. DAVID *Kimchi.*] De Messia eundem II. exponunt Abraham Esdra, & R. Ionathan in Beresith rabba.

P. 192. EI *tanquam se minori bene precatus est.*] Et ab eo decimas sacerdotali iure accepit. Gen. xiv. 19. 20.

P. ead. DE *sceptro ex Sione exituro, & perventuro in oras ultimas.*] Psalm. cx. 2.

P. ead. UT *loci similes de Messia haud*

dubiè agentes patefaciunt.] Ut Gen. XLIX. 10. & qui ex prophetis adducti sunt supra.

VALIDISSIMA *argumenta summæ illius potestatis quam obtinere Iesum dicimus.*] Quæ vide tractata libro supra II. Adde & quæ dicta huius libri initio. P. 192.

ENOCHI *quendam filium.*] Nomen quod ei faciunt Hebræi est מטטור *Metator.* Ita Latinis dicitur qui regi viam parat. Lucanus: P. 193.

Audax Hesperios veniam metator in agros.

Vegetius libro II. *Metatores in castris dicuntur, qui præcedentes locum castris idoneum eligunt.* Suidas: Μιτάτωρ ὁ προαποστελλόμενος ἄγγελος πρὸς τοῦ ἄρχοντος. *Metator, nuntius qui à principe præmittitur.*

A *quo venit hæc potestas Iesu.*] Ipso fatente: Ioh. V. 19. 30. 36. 43. VI. 36. 57. VIII. 28. 49. X. 18. 29. XIV. 28. 31. XVI. 28. XX. 21. & Apostolis. Hebr. V. 5. Rom. VI. 4. I. Cor. XI. 4. P. ead.

ET *ad quem reditura est.*] Faten- P. ead.

te Apostolo 1.Cor.xv.24.

P.193. ET *cuius honori ille inservit.*]Ioh. XIII. 31. XIV. 13. Rom. XVI. 27. Ideo Thalmud in titulo de Synedrio negat Iesum idoli esse nomen, quando Christiani in eius honore respiciant Deum Mundi opificem.

P.ead. QUAS *ipse Christus iam in cruce pendens pro illis fudit.*] Luc. XXIII. 34.

ANNOTATA
AD
LIBRVM VI.

ERA *illa atque ſimplex pietas, quæ inter Chriſtianos graviſſimè vexatos oppreſſóſque floruerat.*] P. 195. Ammianus Marcellinus fine libri XXI. de Conſtantio. *Erátque ſuper his adimere facilis quæ donabat, Chriſtianam religionem abſolutam & ſimplicem anili ſuperſtitione confundens: in qua ſcrutanda perplexius, quàm componenda gravius, excitavit diſſidia plurima, quæ progreſſa fuſius aluit concertatione verborum, ut catervis antiſtitum, iumentis publicis ultro citróque diſcurrentibus per Synodos, quas appellant, dum ritum omnem ad*

suum trahere conatur arbitrium, rei vehicularia succideret nervos.

P.195. MUNDO *velut intruso in Ecclesiam.*] Vide de hac re pulchrè dicta Chrysostomi Morali secundo ad I. Cor. cap. XII. post v. 10.

P.ead. PRINCIPES *primùm Christianos nullum fecisse bellandi modum, etiam cum pace frui liceret.*] Marciani laudabile dictum apud Zonaram. Μὴ δεῖν ὅπλα βασιλέα κινεῖν, ἕως εἰρηνεύειν ἐξόν. *Non debere principem arma sumere, quàm diu pace frui liceret.*

P. 196. EPISCOPOS *acerrimè inter se certasse de summis sedibus.*] Ammianus libro XXVII. *Et hunc quoque* (Viventium ex quæsitore Palatij) *discordantis populi seditiones terruere cruentæ, quæ tale negotium excitavere. Damasus & Ursicinus supra humanum modum ad rapiendam episcopalem sedem ardentes, scissis studiis asperrimè conflictabantur, adusque mortis vulnerúmque discrimina adiumentis utriusque progressis: quæ nec corrigere sufficiens Viven-*

tius nec mollire, vi magna coactus secessit in suburbanum : & in certatione superaverat Damasus, parte quæ ei favebat instante. Constátque in basilica Sicinini, ubi ritus Christiani est conventiculum, uno die CXXXVII. *reperta cadavera peremtorum : efferatámque diu plebem ægrè delinitam. Neque ego abnuo, ostentationem rerum considerans urbanarum, huius rei cupidos ob impetrandum quod appetunt omni contentione laterum iurgari debere : cùm id adepti futuri sint ita securi, ut ditentur oblationibus matronarum, procedántque vehiculis insidentes, circumspectè vestiti, epulas curantes profusas, adeo ut eorum convivia regales superent mensas Qui esse poterant beati revera, si magnitudine urbis despecta, quam vitiis opponunt, ad imitationem Antistitum quorundam provincialium viverent: quos tenuitas edendi potand'que parcissimè, vilitas etiam indumentorum, & supercilia humi spectantia perpetuo numini verísque eius cultoribus, ut puros commendant & verecundos.*

Postea : *Hæc inter Prætextatus præfecturam urbis sublimius curans, per integritatis multiplices actus & probitatis, quibus ab adolescentiæ rudimentis inclaruit, adeptus est id quod rarò contingit, ut cùm timeretur, amorem non perderet civium, minus firmari solitum erga iudices formidatos : cuius auctoritate iustísque veritatis suffragiis tumultu lenito, quem Christianorum iurgia concitarunt, pulsóque Ursicino, alta quies pari iam proposito civium Romanorum aptissimè adolescebat, gloria clari rectoris plura & utilia disponentis.* Hic est Prætextatus de quo historiam, haud indignam quæ hîc ponatur, narrat Hieronymus ad Pammachium contra errores Ioannis Hierosolymitani. *Prætextatus, qui designatus Consul est mortuus solebat ludens beato Papæ Damaso dicere : Facite me Romæ urbis Episcopum, & ero protinus Christianus.* Vide & quæ idem habet Ammianus libro xv. Non frustra Concilium Africanum Cælestinum Romanæ urbis Episcopum mo-

net : *Ne fumoſum typhum ſæculi in Eccleſiam Chriſti, quæ lucem ſimplicitatis, & humilitatis diem Deum videre cupientibus præfert, videamur inducere.* Adde nobiles epiſtolas ad Gregorij Romani Epiſcopi verè magni, lib. IV. 32. 34. 36. lib. VI. 30. lib. VII. Indict. I. epiſt. 30.

SICUT *olim arbori vitæ prælata arbor ſcientiæ maxima dederat mala.*] Gen. II. & III. P. 196.

ET *ex religione artem factam.*] Vide quæ iam produximus ex Ammiani libro XXI. Idem libro XXII. in Iuliani hiſtoria. *Utque diſpoſitorum roboraret effectum, diſſidentes Chriſtianorum antiſtites cum plebe diſciſſa in palatiū intromiſſos monebat, ut civilib. diſcordiis conſopitis quiſque nullo vetante religioni ſuæ ſerviret intrepidus: quod agebat ideo obſtinatè, ut diſſenſiones augente licentia, non timeret unanimantē poſtea plebem, nullas infeſtas hominibus beſtias, ut ſunt ſibi ferales pleriq. Chriſtianorum expertus.* Procopius Gothicorum I. cum temperamento tamen hîc ut & alibi audiēdus: Πρέσβεις P. ead.

ἐκ Βυζαντίου παρὰ τὸν Ῥώμης ἀρχιερέα ἧκον. ὅ,τε τῆς Ἐφέσου ἱερεὺς Ὑπάτιος, καὶ Δημήτριος ἐκ τῶν ἐν Μακεδόσι Φιλίππων, δόξης ἕνεκεν, ἣν Χριστιανοὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς ἀντιλέγουσιν ἀμφαγνοοῦντες. τὰ δὲ ἀντιλεγόμενα ἐγὼ ἐξεπιστάμενος, ὡς ἥκιστα ἐπιμνήσομαι. ἀπονοίας γὰρ μανιώδους τινὸς ἡγοῦμαι εἶναι, διερευνᾶσθαι τὴν τοῦ θεοῦ φύσιν, ὁποία ποτὲ ἐστιν. ἀνθρώπῳ γὰρ οὐδὲ τὰ ἀνθρώπεια εἰς τὸ ἀκριβὲς (οἶμαι) καταληπτὰ, μή τοί γε τὰ ἐς θεοῦ φύσιν ἥκοντα. ἐμοὶ μὲν οὖν ταῦτα ἀκινδύνως σεσιωπήσθω, , μόνῳ τῷ μὴ ἀπιστῆσαι τὰ τετιμημένα. ἐγὼ γὰρ οὐκ ἂν οὐδὲ ἄλλο περὶ θεοῦ, ὅ,τι ἂν εἴποιμι, ἢ ὅτι ἀγαθός τε παντάπασιν εἴη, καὶ ξύμπαντα ἐν τῇ ἐξουσίᾳ τῇ αὐτοῦ ἔχει. λεγέτω δὲ ὥσπερ γινώσκειν ὑπὲρ αὐτῶν οἴεται καὶ ἱερεὺς καὶ ἰδιώτης. *Hæc dum ille agitat, legati à Byzantio ad Romæ antistitem veniunt, Ephesi antistes Hypatius, Philipporum verò Macedoniæ provinciæ Demetrius, ob ea quæ inter se controversa Christiani habent. Ea verò quæ sint, quanquam percognita, memorare me tædeat. Insanæ enim temeritatis esse existimo, naturam Dei qualis sit scrutari. Homini enim nec humana,*

quantum ego existimo, planè in aperto sunt: tantum abest ut ei pateant ea quæ ad æternum numen pertinent. Liceat ergo mihi impune de talibus silere, non commoventi ea quæ aliis sancta habentur. Ipse hoc tantum de Deo quod dicam habeo, esse eum omnino bonum, eiúsque potestate omnia contineri. Qui plus sciverit, plus de eo dicat, sive in sacerdotum est ordine, sive in plebe. Laudat Gregoras libro VIII dictum Lysidæ Pythagorici, deinde Synesij, τὸ δημοσίᾳ φιλοσοφεῖν μεγάλης ἐς ἀνθρώπους ἦρξε τῶν θείων καταφρονήσεως. *Apud populum subtiliter philosophari causa hominibus fuit magni contemtus rerum divinarum.* Idem libro x. multum dissuadet tales disputationes & de Latinis sui temporis loquens. Τοὺς Ἰταλοὺς διασύρω καὶ μέμφομαι ἰταμῶς οὑτωσὶ καὶ μετὰ πολλῆς τῆς ὀφρύος τῇ θεολογίᾳ ἐπιπηδῶντας. *Italos ego rideo atque contemno, quod ita temere magnóque cum supercilio ad Theologiam prosiliant.* Addit mox: Οὕτω γὰρ παρ' αὐτοῖς εἰπεῖν τοῖς βαναύσοις ἐκκέχυται τὰ θεολογίας μυστήρια· καὶ οὕτω

κεχήνασιν ἅπαντες ἐπὶ τῷ συλλογιστικῶς ἐμβατεύειν τοῖς λόγοις αὐτῶν, ὥσπερ ἐπὶ τῇ χλόῃ καὶ νομαῖς τὰ βοσκήματα. καὶ οἱ τὸ πιστεύειν ὀρθῶς ἀμφίβολον ἔχοντες, καὶ οἱ μηδ' ὅπως δεῖ πιστεύειν εἰδότες, μηδ' ὅ,τι ἐστὶν ὃ πιστεύειν φασὶν, ἀγορὰς καὶ περιπάτους καὶ θέατρα πάντ' ἐμπεπλήκασι τῆς θεολογίας, καὶ οὐδὲ τοῦτον τὸν ἥλιον αἰσχύνονται μάρτυρα τῆς ἀναιδείας ποιούμενοι. *Ita apud illos etiam sellulariis opificibus effluunt Theologiæ mysteria: ita hiant omnes ut per syllogismos tractent talia, sicut pecudes ad herbas & pabula: & qui ea, quæ omnino rectè credenda sunt, in ambiguo habēt, & qui nec quomodo credendum sit sciunt, nec quid sit quod se dicant credere, hi fora omnia & ambulacra & theatra implent theologia, neque Solem verentur talis impudentiæ testem facere.*

P.196. A D *exemplum eorum qui turrim Babylonicam ædificabant.*] Gen. XI. exprobrat has controversias Christianis sæpè Mahumetes, præsertim Azoara XXVI. XXXII.

P.ead. Et *in iis quæ corporis magis exercitationem, quàm animi emendationem in se continent.*] 1. Tim. IV. 8.

Coloss. 11. 23.

ITEMQUE *in studio flagrante semel electarum partium.*] Rom. x. 2. 1. Cor. I. 12. & sequentibus. P. 196.

TANDEMQUE *evênit, ut ubique multi essent Christiani nomine, re paucissimi.*] Salvianus libro III. de Gubernatione Dei: *Præter paucissimos quosdam qui mala fugiunt, quid est aliud omnis cœtus Christianorum quàm sentina vitiorum?* P. ead.

Ex *ultimo Scythiæ.*] Hunnos, Avaros, Sabiros, Alanos, Euthalitas, Turcas. P. ead.

Ac *Germaniæ recessu.*] Gotthos, Erulos, Gepidas, Vandalos, Francos, Burgundiones, Suevos, Alemannos, Saxonas, Varnos, Langobardos. P. ead.

Tum *Turcæ maximè exceperunt.*] Vide Turcica Leunclavij, & Laonicum Chalcocondylam. P. 197.

CREDIQUE *sibi vult nulla inquirendi libertate.*] Alcoranus Azoara XIII. ut habet prima editio Latina, quam hîc in lectoris gratiam sequimur. P. 198.

P. 198. UT *via ad æternam ſalutem cognoſci nequeat, ab his, qui nullo commodi aut honoris reſpectu eam quærunt, ſe ſuáque omnia Deo ſubiicientes, & eum pro auxilio orantes, bonitas divina vetat credi.*] Reſponſio ad quæſtionem IV. ad Orthodoxos inter opera Iuſtini: Ὅτι δὲ ἀδύνατόν ἐστι μὴ τυχεῖν τῆς εὑρέσεως τῷ ἐν ὅλῃ καρδίᾳ τε καὶ δυνάμει ἐπιζητοῦντι τὴν ἀλήθειαν, μαρτυρεῖ ὁ κύριος λέγων· πᾶς ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρήσει καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται. *Fieri autem nequire ut non ad inventionem perveniat, qui toto corde ac viribus quærit veritatem, teſtatur Dominus dicens: Quiſquis petit, accipit: & qui quærit inveniet, & pulſanti aperietur.* Origenes VIII contra Celſum: Ἐχρῆν δ' αὐτὸν σκοπῆσαι, ὅτι πάντ' ἐφορῶν καὶ πάντ' ἐπακούων ὁ κοινὸς πάντων πατὴρ καὶ δημιουργὸς, τὴν ἑκάστου προαίρεσιν ζητοῦσαν αὐτὸν καὶ εὐσεβεῖν βουλομένην, κατ' ἀξίαν κρίνων καὶ τούτοις τινὰ ἀπονέμει καρπὸν τῆς προαιρέσεως αὐτῶν. *Cogitare eum oportuit communem omnium opificem ac patrem, qui cuncta ſpectat, audit;*

que æqua retribuere voluntati ipsum quærenti, ac piè vivere cupienti, eique fructum largiri aliquem sui patrociniy.

MOSEM *à Deo missum.*] Azoara v. XXI. P.198.

ITEM *Iesum.* Azoara v. XII. P.199.

ET *viros sanctos fuisse qui Iesu disciplinam primi propagarunt.*] Azoara v. LXXI. P.ead.

MULTA *narrantur planè contra quam à Mose & ab Iesu discipulis sunt prodita.*] Ut templum Mechæ structum ab Abrahamo Azoara II. alia de Abrahamo Azoara XXXI. Confusa Gedeonis & Saülis historia Azoara III. in historia Exodi multa Azoara XVII. & XXX. & XXXVIII. In historia Iosephi multa Azoara XXII. de avibus ab Abrahamo dissectis, & in vitam revocatis Azoara IV. de Maria apud Zachariam educata Azoara V. de avibus ex luto factis per Iesum ibidem & XIII. P.ead.

IESUM *clam subductum fuisse in cœlum, cruci autem affixum fuisse quoddam eius simulacrum, ac proin-* P.ead.

de non mortuum Iesum, sed deceptos Iudæorum oculos.] Azoara XI.

P.199. LIBROS *tum Mosis tum discipulorum Iesu, non quales fuerant mansisse, sed corruptos esse.*] Azoara IX.

P. ead. IESUS *Mahumetis ipsius confessione erat Messias ille in lege & prophetis promissus.*] Azoara XXIX.

P. 201. AB *ipso Mahumete vocatur Dei verbum.*] Azoara V. XI. Et in libro doctrinæ Mahumetis. Iesum in Mahumete vocari λόγον, καὶ πνεῦμα θεοῦ, ait Euthymius Zigabenus in disputatione contra Saracenos.

P. ead. MENS.] Azoara IV. XI. XXIX. & in dicto libro.

P. ead. SAPIENTIA.] Dictis locis.

P. ead. DICITUR *eidem nullum ex hominibus patrem habuisse.*] Azoara XXXI.

P. ead. MAHUMETES *solito naturæ ordine genitus etiam à suis creditur.*] Vide librum Generationis Mahumetis.

P. ead. MAHUMETES *diu raptor.*] Vide Chronica Mahumetis versa ex Arabico. Vide disputationem Sara-

ceni & Christiani à Petro Abbate Cluniacensi editam.

MULIEROSUS *semper.*] Azoara XLII. XLIII. LXXV. & LXXVI. Vide dictam disputationem. P. 201.

IESUS *in cælum evectus fatente Mahumete.*] Azoara XI. P. ead.

IESUS *visum cæcis, claudis gressum, ægrotis sanitatem dedit, imo fatente Mahumete etiam vitam mortuis.*] Azoara V. XIII. P. 202.

MAHUMETES *se missum ait, non cum miraculis, sed cum armis.*] Azoara III. XIV. XVII. XXX. LXXI. P. ead.

UT *de magna lunæ parte in manicam ipsius delapsa, & ab ipso remissa.*] Azoara LXIV. Vide latiùs hanc fabulam ex capite Ceramur apud Cantacuzenum oratione in Mahumetem §. 23. P. ead.

QUI *Mahumetismum primi susceperunt, prædones erant.*] Ostendit vox ipsa Saraceni, quod λῃστρικοὺς significat. Vide Scaligerum de Emendatione Temporum libro III. cap. de Periodo Arabum. P. 203.

RELIGIO *illa, quo arma eunt,* P. ead.

sequitur, armorum accessio est.] Azoara X. XVIII. XXVI.

P. 203. NEC *aliud ipsi argumentum pro ea magistri adferunt quàm bellorum successum, & imperij magnitudinem.*] Azoara XXXII. XLVII.

P. 204. CUM *sæpè ea moveant adversus populos sibi non molestos.*] Vide Azoara XIX.

P. ead. CULTUS *Dei nullus est, nisi ab animo volente procedat.*] Lactantius libro x. cap. 20. *Nihil est enim tam voluntarium quàm religio, in qua si animus sacrificantis aversus est, iam sublata, iam nulla est.*

P. 205. PALAM *agnoscant interdum Christianos in sua lege servari posse.*] Azoara I. & XII. Liber de doctrina Mahumetis. Vide Euthymium.

P. ead. INDE *discedendi licentia*] Vide Euthymium: & eos qui de rebus Turcicis scripsere.

P. ead. IBI *alia super alias mulieres.*] Azoara III. VIII. IX. XXXIII.

P. ead. IN *circumcisione.*] Vide & Bartholomæum Georgevitium de Ritibus Turcarum.

ALIÍSQUE *rebus per se mediis.*] Ut lotionibus Azoara IX. Vide & Euthymium. P. 205.

VETITUM *sue vesci.*] Azoara II. XXVI, P. ead.

BIBERE *vinum.*] Vide Euthymium, & alios qui res Saracenicas scripsere. P. ead.

MANUM *ipsi frigidam esse, idque se tactu expertum.*] Locum vide apud Richardum contra Mahumetistas cap. 1. & cap. XIV. & apud Cantacuzenum oratione in Mahumetem II. §. 18. & oratione IV. non longè à principio. P. 206.

GESTARI *in sella.*] Ibidem. P. ead.

CUM *eum verbum Dei dicit.*] Vide suprà. P. ead.

VERBUM *enim ex mente suo quodam modo gignitur.*] Vide Platonem in Convivio & Abarbanielem in dialogo qui vulgo Leonis Hebræi dicitur. Vide hac de re & Euthymium in dicta disputatione, ubi ait, ὥσπερ ὁ ἡμέτερος λόγος ἐκ τοῦ νοῦ γίνεται νοούμενος, & cætera. Cardinalem Cusanum lib. 1. cap. 13. & se- P. ead.

quentibus contra Mahumetiſtas :
Richardum c. 9. & 15.

P. 206. IESUM *ſingulari quodam iure Dei filium appellari poſſe & debere.*] Luc. I. 35. Ioh. X. 36. Act. III. 13. 14. 15. XIII. 33. Hebr. I. 5. V. 5. In dicto libro doctrinæ Mahumetis Ieſus inducitur Deum ſuum Patrem appellans.

P. ead. QUAM *multa ſint à veritate hiſtoriæ aliena.*] Ut de Alexandro Magno, qui ad fontem pervenerit, in quo ſol quieſceret. Azoara XXVIII. de Solomone Azoara XXXVII.

P. 207. DE *pulchra muliere.*] In libro doctrinæ Mahumetis eſt hæc fabula, ſumta ex libro Enarrationum. Vide & Cantacuzenum oratione II. in Mahumetem c. 15.

P. ead. DE *mure in navi Noæ nato ex ſtercore elephantis.*] Sunt hæc dicto libro doctrinæ Mahumetis.

P. ead. CONTRA *autem fele ex leonis halitu.*] Ibidem.

P. ead. DE *morte in arietem commutanda.*] In fine dicti libri doctrinæ Mahumetis.

ET *de epulis in vita altera excernendis per sudorem.*] Dictus liber de doctrina Mahumetis. P.207.

DE *mulierum gregibus cuique assignandis ad concubitus voluptatem.*] Vide quæ supra adducta ad librum secundum. P. ead.

UT *puras manus elevent ad Deum illum.*] 1. Tim. Iac. IV. 8. Tertullianus Apologetico. *Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis: capite nudo, quia non erubescimus: denique sine monitore, quia de pectore, oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum.* P. 208.

QUI *omnia conspicua atque inconspicua fecit ex nihilo.*] Coloss. 26. Hebr. XI. 3. Act. IV. 24. XVII. 24. II. Macc. VII. 28. P. ead.

CUM *certa fiducia eum curam nostri gerere.*] I. Petri III. II. V. 7. P. ead.

CUM *nisi eius permissu ne passer quidem cadat.*] Matth. X. 29. P. ead.

AC *ne eos timeant qui tantum cor-* P. ead.

pori nocere possunt, præ eo, cui & in corpus & in animum æquale ius est.] Matth. x. 28. Luc. xii. 4.

P. 208. CONFIDANT *non Deo tantùm patri, sed & Iesu.*] Ioh. xiv. 2. Hebr. iv. 15. 16. Eph. iii. 12. & 17.

P. ead. QUANDO *in terris aliud nomen non est quod nos salvos præstet.*] Act. iv. 12.

P. ead. QUOD *rectè facturos, si cogitaverint, non qui illum Patrem, hunc Dominum voce nuncupant, æternum victuros, sed qui ex eorum voluntate vitam componunt.*] Ioh. viii. 41. & sequentibus. Matth. vii. 21. Ioh. xv. 14. 1. Ioh. ii. 3. 4.

P. ead. SANCTUM *illud dogma Christi, ut pretiosissimum thesaurum, sollicitè custodire.*] Matth. xiii. 44. 45. 1. Cor. iv. 7. 1. Tim. vi. 20. ii. Tim. i. 14.

P. ead. SÆPE *legere sacra scripta.*] Coloss. iv. 16. 1. Thess. v. 27. Apoc. i. 3.

P. ead. NAM *& fideliores fuisse eorum scriptores & afflatus divini pleniores, quàm ut necessaria veritate nos frau-*

dare vellent.] Tertullianus de hæreticis sic loquitur in Præscriptione. *Solent dicere, non omnia Apostolos scîsse, eadem agitati dementia qua rursus conuertunt: omnia quidem Apostolos scîsse, sed non omnia omnibus tradidisse: in vtroque Christum reprehensioni subiicientes, qui aut minus instructos, aut parum simplices Apostolos miserit.* Vide & quæ sequuntur ibidem longè utilissima.

SED *adferendum animum paratum obsequio.*] Ioh. VII. 17. V. 44. Matth. XI. 25. Philipp. III. 15. II. Petri III. 16. Oseæ XIV. 10. P. 209.

NIHIL *eorum nos fugiturum, quæ credi, sperari, aut fieri à nobis debent.*] II. Tim. III. 15. 16. Ioh. XX. 31. I. Petri I. 23. P. ead.

ATQUE *eo modo ali in nobis & excitari illum spiritum.*] II. Tim. I. 6. I. Thess. V. 19. P. ead.

QUI *futuræ felicitatis arrhabo est datus.*] Eph. I. 14. II. Cor. I. 22. V. 5. P. ead.

PRIMUM *in cultu falsorum Deorum.*] I. Cor. VIII. 5. 6. P. ead.

P.209. QUI *nihil sunt nisi vana nomina:*] Ibidem v.4.& x.19.

P. ead. QUIBUS *mali dæmones utuntur:*] 1.Cor.x.20.Apoc.ix.20.

P.ead. UT *nos à veri Dei cultu avertant.*] Ephes. 11.2. Apoc. IX. 9. 11. Thess. 11.9. Matth. XIII. 19. Eph. 11.12.

P.ead. QUARE *non posse nos eorum sacris participare, ita ut simul & Christi sacrificium nobis prosit.*] 1. Cor. X.20.

P.ead. SECUNDÒ *in vivendi modo licentioso, nec aliam habente legem quàm à cupiditate dictatam.*] Eph.11. 3. Tit.11.14.

P ead. UNDE *Christianos longissimè abesse oporteat.*] 11. Cor. VI.15.

P.ead. QUI *non tantùm paganis præstare multum debeant.*] Matth. V. 47. VI. 7.32.

P. ead. SED & *Iudæorum legisperitis & Pharisæis, quorum iustitia in externis quibusdam factis consistens non sufficit ut ad cœleste regnum perveniatur.*] Matth. V. 20. XXIII. 25. Rom. III. 20. Gal. II. 16.

NULLO *nunc in pretio esse circumcisionem manufactam, sed alteram internam cordis.*] 1. Cor. VII. 19. Gal. v. 6. VI. 15. Philipp. III. 3. Ephes. II. 11. Coloss. II. 11. Rom. II. 29. P. 210.

OBSERVATIONEM *mandatorum Dei.*] 1. Cor. VII. 19. P. ead.

NOVUM *opificium.*] Gal. VI. 15. P. ead.

FIDUCIAM *in diligendo efficacem.*] Gal. v. 6. P. ead.

UNDE *agnoscantur veri Israëlitæ.*] Rom. IX. 6. 1. Cor. X. 18. Gal. VI. 16. Ioh. 1. 47.

MYSTICI *Iudæi, hoc est Dei laudatores.*] Rom. II. 28. Philo de Allegoriis. Τοῦ ἐξομολογουμένου ὁ Ἰούδας σύμβολον. *Iudas symbolum eius qui Deum profitetur.* P. ead.

CIBORUM *discrimina.*] Act. X. 13. 14. 15. XV. 19. 20. 1. Cor. X. 25. Coloss. II. 16. 21. P. ead.

SABBATA.] Coloss. dicto loco. P. ead.

DIES *festos.*] Ibidem Rom. XIV. 5. P. ead.

P. 210. UMBRAS *esse rerum quæ in Christo & Christanis exsistant.*] Colossi.II. 17. Hebr. x. 1.

P. ead. PRÆDICTUM *à Domino Iesu, venturos quosdam post sua tempora qui se à Deo missos mentirentur.*] Ioh. V. 43. II. Thess. II. 9. Matth. VII. 15. XXIV. 11. Marci XIII. 22. 1. Ioh. IV. 1.

P. ead. SED *etiamsi Angelus de cælo veniret, non recipiendum esse dogma aliud,*] Gal. I. 8.

P. ead. QUAM *illud Christi tantis testimoniis probatum.*] 1. Ioh. V. 7. 8. Heb. II. 9. XII. 1. Ioh. I. 7. 32. V. 32. 37. 39. 46. Luc. XXIV. 27. Act. II. 22. 32. X. 43.

P. ead. OLIM *quidem Deum multis variisque modis allocutum pios, qui fuerunt, postremo autem voluisse eum nos compellare per filium suum.*] Hebr. I. 2.

P. ead. RERUM *omnium Dominum.*] 1. Cor. XV. 27. Hebr. II. 5.

P. ead. SPLENDORIS *paterni effulgentiam, substantiæ eius expressam*

imaginem.] Hebr.I.3.

PER *quem condita sunt quæ fuerunt, aut erunt.*] Ibidem. Coloss. I.16. P. 210.

QUI *suo imperio agit ac fert omnia.*] Hebr.I.3. Apoc.I.5. P. 211.

ET *expiatis peccatis nostris ad dextram Dei sublatus.*] Hebr.I.3.IX.12. Matth.XX.28. I.Ioh.II.2. IV.10. Matth.XXVI.64. Marci XVI.19. Act.II.33.34. VII.55.56. Rom. VIII.34. Ephes.I.20. Coloss.III. I. Hebr.VIII.I. X.12.XII.5. P. ead.

DIGNITATEM *supra Angelos assecutus est.*] I. Petri III.22. Hebr.I. 13. Ephes.I.21. P. ead.

QUO *proinde legis auctore nihil potest exspectari magnificentius.*] Hebr. II.3.4.5.6.7.8. III.3.4. 5.6. P. ead.

ARMA *Christi militibus assignata.*] Rom. XIII.12. II. Cor. VI.7. V.4. Ephes.VI.II.12.13.14.15.16. 17.18. P. ead.

PRO GALEA.] Vide præter dictum ad Ephesios locum I. Thess. V.8. P. ead.

P.211. PRO *ense verò.*] Vide præter dictum locum Eph. VI. 17. Hebr. IV. 12. Apoc. I. 16.

P.ead. AD *mutuam concordiam, quam Christus abiens suis tam seriò commendavit.*] Ioh. XIV. 27. XIII. 34. 35. XV. 12. 17. XVII. 20. & sequentibus. XX. 19. 26. 1. Ioh. 1. 23. Adde Ephes. III. 14. & sequentibus. VI. 16. Hebr. XIII. 20. Matt. V. 9.

P.ead. NON *multos inter nos esse doctores debere, sed unum Iesum Christum.*] Matth. XXIII. 8. Iacobi III. 1.

P.ead. OMNES *Christianos in idem nomen baptizatos.*] Rom. VI. 3. 4. 1. Cor. 1. 13. 15. Gal. III. 27. Eph. IV. 5. Coloss. II. 12.

P.ead. QUARE *non debere inter nos sectas esse & scissuras.*] 1. Cor. 1. 10. XI. 18. XII. 25.

P.212. SAPIENDUM *temperanter.*] Rom. XII. 3. 16. 1. Cor. IV. 6.

P.ead. PRO *modo cognitionis, quam cuique Deus admensus est.*] Dicto loco ad

ad Romanos & XII.6. II. Cor. X. 13. Eph. IV. 7. 15. 16.

SI *qui minus omnia intelligant, eorum ferendam imbecillitatem.*] Rom. XIV. XV. 2. I. Cor. VIII. 7. P. 212.

UT *placidè ac sine iurgiis nobiscum coalescant.*] Rom. XIV. I. II. Cor. XII. 20. Gal. V. 20. Philipp. I. 16. II. 3. 15. I. Cor. XI. 16. P. ead.

SI *qui intelligentia præstent cæteris, par esse ut & studio erga cæteros antecellant.*] Rom. VIII. I. 2 3. 9. XII. 8. XIII. 3. 14. 16. I. Cor. XIII. 2. II. Cor. VI. 6. VIII. 7. II. Petri I. 5. 6. P. ead.

HOS *verò, qui aliter aliqua in parte sentiunt, exspectandos, donec & ipsis Deus latentem veritatem aperiat.*] Philipp. III. 15. Ephes. IV. 2. I. Cor. XIII. 4. 7. I. Thess. V. 14. II. Cor. VI. 6. Galat. V. 22. Coloss. III. II. II. Tim. IV. 2. Luc. IX. 54. 55. P. ead.

INTERIM *de quibus constat retinenda & opere implenda.*] Philipp. III. 16. Iacobi I. 22. 23. 24. 25. P. ead.

P.211. NUNC *ex parte sciri.*] 1. Cor. XIII. 9. 12.

P.ead. VENTURUM *illud ævum quo omnia certissimè cognoscenda sint.*] Ibidem v. 10. 12. 1. Ioh. III. 2. Matth. v. 8.

P.ead. NE *inutile detineant talentum sibi concreditum.*] Matth. XXV. 15. & sequentibus.

P.ead. SED *omnem impendant operam ut alios Christo acquirant.*] 1. Cor. IX. 19. 20. 21. 22.

P.ead. QUAM *ad rem non tantùm adhibendos rectos salutarésque sermones.*] Gal. VI. 6. Eph. IV. 29. II. Tim. I. 13. Tit. II. 8.

P.ead. SED *& emendatæ vitæ exemplum, ut ex servis de bonitate Domini, & ex actionibus de legis puritate iudicium fiat.*] 1. Petri III. 1. 16. Ephes. VI. 6. II. Tim. II. 24. 1. Petri II. 12. Ephes. IV. 1. Philipp. I. 27.

P.213. SI *quid hic boni est de eo Deo agant gratias.*] Iac. I. 17. II. Thess. I. 3. 1. Cor. I. 4.

SI *quid minus placeat, rationem ut habeant, tum communis natura ad multos errores prona.*] Iac. III. 2. Gal. VI. 1. 2. P.213.

ADDENDA

AD

ANNOTATA.

PAG. 226. post *manifestum est.* Idem Aristoteles Topicorum I. cap. IX. Ἔστι δὲ προβλήματα καὶ ὧν ἐναντίον εἰσὶν οἱ συλλογισμοὶ (ἀπορίαν γὰρ ἔχει, πότερον οὕτως ἔχει, ἢ οὐχ οὕτως, διὰ τὸ περὶ ἀμφοτέρων εἶναι λόγους πιθανοὺς) καὶ περὶ ὧν λόγον μὴ ἔχομεν, ὄντων μεγάλων, χαλεπὸν οἰόμενοι εἶναι τὸ διὰ τί ἀποδοῦναι· οἷον πότερον ὁ κόσμος ἀΐδιος, ἢ οὔ· καὶ γὰρ τὰ τοιαῦτα ζητήσειε ἄν τις. *Quæstiones sunt de quibus & in alteram partem est ratiocinari: ubi nempe disputari potest res sic se habeat, an aliter,*

quia in utramque partem argumenta sunt probabilia. Tum etiam de quibus certi aliquid non habemus, quia cùm res ipsæ sint graues, causas cur sic vel sic se res habere pro certo habeatur, non invenimus: ut an ab æterno sit Mundus, an non: nam talia solent venire in disputationem. De eadem re idem disserens libro I. de cœlo cap. 10. *ἅμα δὲ μᾶλλον ἂν εἴη πιστὰ τὰ μέλλοντα λεχθήσεσθαι, προακηκοόσι τὰ τῶν ἀμφισβητούντων λόγων δικαιώματα. Sic & credibiliora erunt quæ dicentur, si prius disputantium momenta rectè expenderimus.*

Pag. 232. *multa alia reperiet si cui cura fuerit quærere.*] Ut ὀσχοφόρια ex Festo Tabernaculorum: legem ne pontifex nisi virginem & civem ducat. Ut post sorores ad successionem vocentur agnati.

Pag. 299. SUPER *Minyada.*] Quam Milyada vocant Strabo & Plinius.

Pag. 365. post *suspensum.* Iesum Hierosolymis occisum agnoscit Ben-

iaminus Tudelensis in Itinerario.

Pag. 410. post *Asiatico.* Sepulchrum eius Apostoli in terra Coromandel etiam nunc monstratur.

Pag. 528. post *vice.* Venire debuisse Messiam in Templum secundum sensit Rabbi Akiba, multique alij teste Rabbino Solomone.

Pag. 538. post *cap.* 10. & 11. 29.

Ibid. post *ubi de rege.* Messiæ res fore cœlestes ait liber cabalisticus Nezaël Israël.

Pag. 541. post *Nehemiæ* IX. Adde quod de quo agit Esaias deprecaturus erat Deum pro Ethnicis, quod Iudæi non faciunt.

Pap. 549. post אבן Et ספירות in Deo non obstare unitati, ait liber dictus Schep-tal.

FINIS.

SVMMA PRIVILEGII Christianissimi Regis.

CAUTUM est authoritate Regis, ne quis in Regno suo aliisve locis suæ ditioni subiectis intra septem proximos annos, librum qui inscribitur HUGO GROTIUS *de veritate Religionis Christianæ*, Notis illustratum & ultimò recognitum, absque Sebastiani Cramoisy Bibliopolæ Parisiensis Iurati, necnon Typographi Regij, permissu, imprimat, aut diuendat, à die publicationis horum exemplarium: qui secus fecerit, mulcta indicta, prout ampliùs in diplomate Regio continetur, mulctabitur. Datum Rothomagi 10. Februarij 1640.

Sic signatum, De mandato Regis,

CEBERET.

Erratorum præcipua sic corrige.

PAG. 48. in margine : aſſcribi poſſint.

210. lin. 12. genere & quæ humano generi inſerviunt animalibus.

221. l. 3. Pleïadas.

226. l. 6. ἐγίγνοντο.

230. l. 5. χραπιαὶ

234. l. 7. תהום. Eadem vox reponenda p. 253. lin. 1.

244. l. 12. fœtu.

259. l. 22. πᾶς. lin. 24. χρώμυος.

263 l. 22. φαιοφόρου.

264. l. 8. ὁρᾶται.

265. l. 15. αἰθέρος.

270 lin. ultima Phænomena: Sic & alibi æ & œ inter ſe commutata.

273. l. 20. στάχυν.

274. l. 8. ἡμέτερον.

276. l. 5. χαροπὸν οἶδμα κἀνέμων.

292. l. 25. ſignificat, Græcï.
lin. vltima dele λ.

299. l. 3. Μινύαδα.

303. l. 17. אשכנז.

306. lin. ultima per σ.

307. l. 4. ὁ ποιητὴς.
310. l. 4. hic y positum pro ; idem error p. 522. & 543. ubi & y novam vocem debet inchoare.
329. l. 5. hic.
350. l. 24. l. 1.
376. l. 17. dele 1.
377. l. 25. in l.
381. l. 26. etiam.
386. l. 20. πόλεμον. l. 21. ἅ
394. l. 11. lueretis.
439. l. 18. Καρχηδόνος.
440. l, 24. αὖ
404. l. 35. gente.
472. l. 2, V.
505. l. 13. æterna.
526. l. 26. illud.
549. l. 20. Sabbatnoth.
557. l. 5. dele *ad*.
560. l. 4. ἀμφίβολον.
564. l. 11. à Mahumete.

